

IVAN POTRČ
MED INTIMO IN
ZGODOVINO

Ivan Potrč med intimo in zgodovino

Uredile: Jožica Čeh Steger, Milena Doberšek,
Božena Kmetec - Friedl

Recenzenta: doc. dr. Barbara Zorman,
izr. prof. dr. Drago Unuk

Jezikovni pregled: Jožica Čeh Steger, Darja
Plajnšek (slovenščina), Klementina Penelope
Jurančič (angleščina)

Oblikovanje in prelom: Dušan Pogačar

Fotografija na naslovnici: Ivan Potrč okrog leta
1955 (Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. Iz zapuščine
Branke Jurca, škatla 17)

Naklada: 250 izvodov

Tisk: Florjančič tisk, d. o. o.

Izdala in založila: Knjižnica Ivana Potrča Ptuj,
Prešernova ulica 33, 2250 Ptuj

Zanjo: Milena Doberšek, direktorica

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

821.163.6.09Potrč I.

IVAN Potrč med intimo in zgodovino /
uredile Jožica Čeh Steger, Milena Doberšek,
Božena Kmetec - Friedl. - Ptuj : Knjižnica
Ivana Potrča, 2024

ISBN 978-961-93727-9-1

COBISS.SI-ID 200241155

*Znanstvena monografija je izšla ob 110-letnici
rojstva pisatelja Ivana Potrča, 30-letnici
poimenovanja Knjižnice Ivana Potrča Ptuj po njem
in 30. obletnici njegove smrti.*

USTANOVA

DR. ANTONA

TRSTENJAKA

Publikacija je izšla s finančno pomočjo
Ustanove dr. Antona Trstenjaka in
Slavističnega društva Maribor.

© Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, 2024

Vse pravice pridržane. Brez pisnega dovoljenja
založnika je prepovedano reproduciranje,
distribuiranje, predelava ali druga uporaba tega
dela ali njegovih delov v kakršnem koli obsegu ali
postopku, vključno s fotokopiranjem, tiskanjem ali
shranjevanjem v elektronski obliki.

IVAN POTRČ MED INTIMO IN ZGODOVINO

UREDILE

Jožica Čeh Steger, Milena Doberšek, Božena Kmetec - Friedl

PTUJ
2024

VSEBINA

VII Predgovor

X Uvod

I.

- 1 **Novi donaciji pisateljeve zapuščine v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj**
Božena Kmetec - Friedl
- 15 **Ivan Potrč kot dijak – iz ohranjene korespondence o oblikovanju življenjskega nazora in prvih korakih v slovenski literarni prostor**
Darja Plajnšek

II.

- 31 **Potrčeva drama *Kreflova kmetija* in njeni zametki v novelah *Prekleta zemlja* ter *Sveti zakon***
Jožica Čeh Steger
- 51 **Jezikovnoslogovne značilnosti in prvine vsakdanjega življenja v Potrčevi drami *Kreflova kmetija***
Vladka Tucovič Sturman

III.

- 69 **Literarna krajina v Potrčevi kratki prozi**
Gregor Korošec, Anja Ogrizek, Sanja Selinšek
- 91 **Variantnost Potrčeve kočarske proze**
Renata Debeljak
- 111 **Ženski liki v Potrčevih novelah po letu 1945**
Melani Potrč
- 127 **O nekaterih leksikoloških posebnostih v Potrčevi noveli *Czek***
Irena Stramljič Breznik

IV.

- 141 **Govorna uresničitev dialogov v filmu *Svet na Kajžarju* (1952) – po motivih iz Potrčeve istoimenske povesti**
Melita Zemljak Jontes, Alenka Valh Lopert
- 169 **Potrčev roman *Zločin* in njegov zgodovinsko-politični kontekst**
Branislava Vičar
- 189 **Potrčeva refleksija slovenske literature**
Blanka Bošnjak
- 208 Recenziji
- 216 Povzetek
- 218 Abstract

PREDGOVOR

Pisatelj, dramatik in urednik Ivan Potrč (1. januar 1913, Štuki pri Ptuju – 12. junij 1993, Ljubljana) velja za enega najvidnejših predstavnikov socialnega realizma na Slovenskem. V književnih delih je na slovenski literarni zemljevid trajno umestil Slovenske gorice in Haloze ter Ptujsko in Dravsko polje vse tja do Pohorja, ki jih je kot literarne razglednice spretno in doživeto vtikal v besedilo. Njegov literarni jezik je izviren in barvit, bogat in poln narečnih izrazov iz vzhodnoštajerskega jezikovnega prostora. V literarnih pripovedih, katerih motive je črpal predvsem iz domačega okolja, je ohranil zapise geografsko-etnografskih značilnosti rodne pokrajine, kočarjev, kopačev, viničarjev kakor tudi gruntarjev in njihovega neizprosno boleče težkega življenja.

Potrč pa ni bil zgolj izjemen literat, temveč se je izkazal in dokazal tudi na drugih področjih. V pisateljevi zapuščini, ki jo hrani Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, je med drugim več kot štirideset priznanj, plaket in odličij, ki jih je prejel za književno ustvarjanje, za uredniško in novinarsko delo ter za politično delovanje in humanitarnost.

Med najpomembnejšimi priznanji, ki jih je prejel za ustvarjalno delo na področju književnosti, je nedvomno nagrada Avnoja (1984). To je bilo najvišje državno priznanje Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) umetnikom, katerih dela so bila posebnega pomena za razvoj domovine na področju književnosti.

Ivan Potrč je bil tudi dvakratni prejemnik Prešernove nagrade, in sicer za dramsko delo *Kreflova kmetija* (1947) ter za roman *Na kmetih* (1955). Slovenska akademija znanosti in umetnosti ga je na skupščini izvolila za dopisnega člana (1977) in nato za rednega člana (1983).

Red za hrabrost je vojaško odlikovanje SFRJ, ki se je podeljevalo za izkazan pogum v narodnoosvobodilnem boju in je veljalo za eno izmed najprestižnejših odlikovanj tistega časa. Leto prejema nam ni znano, po dosedanjih ugotovitvah sodeč ga je Ivan Potrč prejel med letoma 1960 in 1970.

Predsednik SFRJ Josip Broz Tito je Ivana Potrča odlikoval za dolgoletno požrtvovalno delo v Zvezi komunistov Jugoslavije, narodnoosvobodilni vojni in za povojno socialistično izgradnjo z redom republike s srebrnim vencem – II. stopnje (1969). Prejel je še nekatera druga pomembna priznanja naše nekdanje države.

Njegovo delo je bilo prepoznano in nagrajeno tudi v domačem okolju, čeravno ni živel v rodni krajini. Skupščina občine Ptuj mu je podelila priznanji plaketa (1969) in zlata plaketa (1983) ter ga za izredne zasluge in dosežke imenovala za častnega občana občine Ptuj (1988).

Dne 5. oktobra 1993, štiri mesece po pisateljevi smrti, je Skupščina občine Ptuj sprejela odločbo o preimenovanju Ljudske in študijske knjižnice Ptuj v Knjižnico Ivana Potrča Ptuj. Danes je ptujska knjižnica ponosna hraniteljica obsežne pisateljeve zapuščine, ki zajema njegovo osebno knjižnico, zbirko rokopisov in tipkopisov ter plaket, priznanj in odličij. Pisateljevo zapuščino so Knjižnici Ivana Potrča Ptuj v več zaporednih donacijah podarili pisateljeva soproga Branka Jurca, hči Marjetica Potrč in sin dr. Matjaž Potrč. Urejena in javnosti dostopna je v spominski sobi.

V počastitev pisateljevega življenja in dela ter ohranjanja njegovih sporočilnih vrednot Knjižnica Ivana Potrča prireja literarne večere, razstave, simpozije in druge dogodke. Na seznam Slovenskih pisateljskih poti je uvrščena tudi tematska pot, poimenovana Po poti Ivana Potrča in Matija Murka, ki se prične na dvorišču ptujske knjižnice in vodi mimo rojstne hiše Ivana Potrča v Štukih pri Ptujju do Drstelje, kjer je bil rojen literarni zgodovinar, slavist in etnolog dr. Matija Murko.

Z namenom osvetljevanja in izkazovanja pomena pisateljevih del je nastala tudi pričujoča znanstvena monografija z naslovom *Ivan Potrč med intimo in zgodovino*. Avtoricam in avtorju prispevkov, ki so sprejeli naše povabilo k raziskovanju in proučevanju pisateljevega literarnega ustvarjanja, se iskreno zahvaljujem za opravljeno delo. Posebna zahvala je namenjena red. prof. dr. Jožici Čeh Steger z Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru za strokovno vodenje, usmeritve in uredniško delo pri pripravi te znanstvene monografije.

Najlepše se zahvaljujem tudi Ustanovi dr. Antona Trstenjaka za finančno podporo pri izdaji znanstvene monografije. Zahvala je namenjena tudi

Slavističnemu društvu Maribor za izkazano sodelovanje in podporo.

Za izjemno skrben in spoštljiv odnos do pisateljeve zapuščine, za organizacijo literarnih in drugih dogodkov v ptujski knjižnici se iskreno zahvaljujem skrbnici zapuščine Ivana Potrča v ptujski knjižnici bibliotekarski specialistki Boženi Kmetec - Friedl.

Potrčev literarni opus je izredno bogat. Njegova dela so bila prevedena tudi v številne tuje jezike, roman *Na kmetih* je bil preveden največkrat. Ivan Potrč je bil rojak, na katerega smo upravičeno ponosni. Literarna dediščina, ki jo je zapustil, nam nalaga dolžnost in obveznost, da ohranjamo spomin na njegovo delo. Da družbene krivice, na katere je opozarjal, se proti njim boril ter jih v svojih delih tako slikovito upodabljal in razgaljal do obisti, ne bi bile pozabljene in bi nam bile v opomin. Človeštvo vedno znova potrebuje ljudi, kot je bil Ivan Potrč, da opozarjajo na krivice, zmote in zablode posameznih družbenih ureditev.

Milena Doberšek

UVOD

Ivan Potrč (1913–1993) je bil rojen v kmečki družini v Štukih pri Ptuj. Po drugi svetovni vojni je živel v Ljubljani, vendar se je vse do pozne starosti zmeraj znova fizično in literarno vračal v domače kraje, med svoje ljudi, k uhojenim potem med njivami in vinogradi, pošumevanju dravskega vodovja, oživelim spominom na »nesmilečno« življenje in nepotešene mladostne ljubezni. V žarišču njegovega literarnega ustvarjanja je bil človek v intimnih razmerjih in družbenih navzkrižjih, človek, ki je doživljal socialne in moralne krivice v »narobešnjem« svetu stare Jugoslavije, sooblikoval povojno samoupravno socialistično družbeno ureditev in z grenkobo občutil njen razpad. Iz spoznanja, da vsaka družba utesnjuje človeka, je vznikalo pisateljevo neumorno prizadevanje za pokončnega človeka in človečnost.

Ivan Potrč je v tridesetih letih prejšnjega stoletja prekinil z idealizacijo kmečkega življenja v slovenski književnosti in plastično, živo, brez slehernega olepševanja resnice ubesedil v nebo vpijoče družbene krivice in trpljenje vaškega proletariata kakor tudi neizbežno propadanje gruntarjev in moralni razkroj na vzhodnoštajerskem podeželju. Tudi po drugi svetovni vojni, naj je pisal o političnih in zgodovinskih temah, kmečki erotiki ali spominsko-avtobiografskem oživljanju neizživete, nepotešene ali »željčne« erotike, kakor bi rekel sam, se je dogajalno in izrazno zmeraj znova vračal domov, na Ptujsko. V slovenski književnosti mu pripada mesto enega najvidnejših klasikov socialnega realizma in realistične književnosti po drugi svetovni vojni. V spremenjenih družbenih razmerah današnjega časa je zanimanje za njegovo literaturo in socialni realizem precej uplahnilo. Svojo pisateljsko pot je sklenil z romanom *Tesnoba* (1991). Razen knjižnega izbora predvojnih novel z naslovom *Prepovedano*

življenje (2013) Potrčeva literarna dela po izidu *Izbranega dela* (1983), ki ga je v sodelovanju z avtorjem uredil Franček Bohanec, niso doživela več novih izdaj in ponatisov. Literarna veda mu je v zadnjih dveh desetletjih posvetila nekoliko več pozornosti le ob okroglih obletnicah. Knjižnica Ivana Potrča Ptuj je v sodelovanju s Filozofsko fakulteto Univerze v Mariboru in Slavističnim društvom Maribor ob 100- in 110-letnici pisateljevega rojstva organizirala znanstvena simpozija. Bohančeva monografija *Ivan Potrč* (2002) je prinesla literarnozgodovinski oris njegovega življenja in dela, objavljenih je bilo več literarnozgodovinskih in jezikoslovnih razprav, ob stoletnici rojstva mu je bila posvečena tudi tematska številka *Časopisa za zgodovino in narodopisje*. Leta 2023 je pri Založbi Pivec izšla monografija Renate Debeljak z naslovom *Ivan Potrč, pisatelj in človekoljub*, nastala po doktorski disertaciji, ki jo je kandidatka leta 2009 zagovarjala na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru.

Literarni opus Ivana Potrča je prepojen z najzlahtnejšimi sokovi domače grude, štajerske pokrajine, njenih ljudi, običajev in jezikovnih posebnosti. Pisatelj ostaja najbolj živ med svojimi rojaki, za kar vzorno skrbi predvsem ptujška knjižnica, ki vse od leta 1993 nosi tudi njegovo ime. V Knjižnici Ivana Potrča Ptuj hranijo obsežen del njegove literarne zapuščine, ki so jo v več delih kot donacijo prejeli od pisateljevega sina Matjaža Potrča in hčerke Marjetice Potrč. Literarna zapuščina Ivana Potrča se kot posebna zbirka Domoznanskega oddelka nahaja v Potrčevi spominski sobi, obsega pisateljevo zasebno knjižnico, izvirne tiske, rokopise, tipkopise, revijalne objave, slikovno gradivo, korespondenco, odličja, priznanja idr. V ptujski knjižnici potekajo v pisateljev spomin razstave, simpoziji, literarni pogovori, predstavitve monografij, izdajajo publikacije in zloženske, k branju njegovih del vabijo z *Bralno značko za odrasle*, že več let organizirajo pohode *Po poti Ivana Potrča in Matija Murka* idr. Leta 2023 je minilo 110 let od pisateljevega rojstva, 30 let od njegove smrti in prav tako 30 let od preimenovanja ptujške knjižnice v Knjižnico Ivana Potrča Ptuj. V Knjižnici Ivana Potrča Ptuj so v Potrčevem letu 2023 pripravili več prireditev. V ta sklop prizadevanj za oživitev pisateljevega pomena sodi tudi pričujoča skupinska znanstvena monografija z naslovom *Ivan Potrč med intimo in zgodovino*, ki je nastala v sodelovanju Knjižnice Ivana Potrča s Filozofsko fakulteto Univerze v Mariboru.

V monografiji *Ivan Potrč med intimo in zgodovino* je zbranih enajst razprav o Potrčevi literarni ustvarjalnosti, njegovi korespondenci, publicistiki in literarni zapuščini. Avtorice in avtor razprav prihajajo iz ptujške knjižnice, s Filozofske fakultete Univerze v Mariboru in z Univerze na Primorskem. Prinašajo

predvsem nova spoznanja na podlagi preučevanja gradiva iz zadnje donacije Potrčeve zapuščine, ki jo je leta 2022 ptujski knjižnici predala Potrčeva hčerka Marjetica Potrč. Donacije Potrčeve literarne zapuščine vsebujejo rokopise in tipkopise najzgodnejših novel o kočarjih, več tipkopisov drame *Kreflova kmetija* z opombami režiserja Milana Skrbinška in avtorjevimi popravki, rokopis romana *Zločin* in dokumentarno gradivo, ki ga je pisatelj zbral ob pisanju tega dela, scenarij za film po povesti *Svet na Kajžarju*, Potrčeva mladostna pisma iz ljubljanskega zapora različnim naslovnikom idr. O obsegu in dragocenosti zadnjih dveh donacij Potrčeve literarne zapuščine piše **Božena Kmetec - Friedl** (*Novi donaciji pisateljeve zapuščine v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj*). **Darja Plajnšek** (*Ivan Potrč kot dijak – iz ohranjene korespondence o oblikovanju življenjskega nazora in prvih korakih v slovenski literarni prostor*) je analizirala pisateljevo mladostno korespondenco iz obdobja 1930–1934, ki jo je knjižnica prejela kot del zadnje donacije. Spoštljivo in s posebno pozornostjo se je posvetila pismom, ki jih je pisatelj pošiljal iz ljubljanskega zapora domačim, Ljubi Skornšek, prijateljem in svoji gimnazijski profesorici dr. Marji Boršnik. **Jožica Čeh Steger** (*Potrčeva drama Kreflova kmetija in njeni zametki v novelah Prekleta zemlja ter Sveti zakon*) primerja različne tipkopise *Kreflove kmetije* in predstavi povezavo med novelističnimi in dramskimi liki ter pisateljev literarni protest spričo banovinske prepovedi krstne uprizoritve te drame leta 1937. **Vladka Tucovič Sturman** (*Jezikovnoslogovne značilnosti in prvine vsakdanjega življenja v Potrčevi drami Kreflova kmetija*) ugotavlja, da se jezikovni slog v Potrčevi *Kreflovi kmetiji* ne razlikuje od slogovnih značilnosti njegovih pripovednih del, na področju bivalne kulture pa v omenjeni drami izpostavi prvine, ki odražajo katoliško vero in družinsko nasilje. **Gregor Korošec, Anja Ogrizek, Sanja Selinšek** (*Literarna krajina v Potrčevi kratki prozi*) so v izbranih novelističnih zbirkah raziskali opise pisatelju ljubih krajev in prostorov, ki jih je mogoče uporabiti kot izhodišče za razvoj pokrajinskega literarnega turizma. **Renata Debeljak** (*Variantnost Potrčeve kočarske proze*) se je posvetila nekaterim jezikovnim, pravopisnim in vsebinskim razlikam med rokopisnimi in tipkopisnimi viri ter revijalnimi in knjižnimi objavami kočarskih novel. **Melani Potrč** (*Ženski liki v Potrčevih novelah po letu 1945*) ugotavlja različnost reprezentacije ženskih likov v Potrčevih novelah z vojno in ljubezensko temo. **Irena Stramljič Breznik** (*O nekaterih leksikoloških posebnostih v Potrčevi noveli Czek*) analizira stilogenost besednih stilemov v Potrčevi noveli *Czek* in ugotavlja, da so Potrčevi lokalizmi, arhaizmi in dialektizmi nemoteča prvina njegove realistične pripovedi. **Branislava Vičar** (*Potrčev roman Zločin in njegov zgodovinsko-politični kontekst*) piše o Potrčevem

političnem romanu *Zločin*, ki pripoveduje o uboju predvojnih komunističnih revolucionarjev Djura Djakovića in Nikola Hećimovića. **Blanka Bošnjak** (*Potrčeva refleksija slovenske literature*) predstavi Potrčev pogled na literaturo z vidika njegovih publicističnih in esejističnih spisov. **Melita Zemljak Jontes** in **Alenka Valh Lopert** (*Govorna uresničitev dialogov v filmu Svet na Kajžarju (1952) — po motivih iz Potrčeve istoimenske povesti*) sta z analizo dialogov v filmski upodobitvi Potrčeve povesti *Svet na Kajžarju* ugotovili precejšnje odstopanje od Potrčevega jezika v smeri knjižnega govora na vseh jezikovnih ravneh.

Monografija *Ivan Potrč med intimo in zgodovino* prinaša na podlagi najnovejše donacije pisateljeve literarne zapuščine v literarno vedo nova spoznanja o življenjskem obzorju in literarni ustvarjalnosti Ivana Potrča ter želi prispevati k obogatitvi védenja o klasiku štajerskih korenin tako med strokovnimi bralci kakor tudi v najširšem krogu ljubiteljev njegove klene in zemeljsko pristne besede.

Jožica Čeh Steger

Potrčeva družina: Ivan, sestra Elizabeta, mama Liza in oče
Janez okrog leta 1916; foto Johann Winkler, Ptuj
(Spominska soba Ivana Potrča, Knjižnica Ivana Potrča Ptuj)

Novi donaciji pisateljeve zapuščine v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj

Božena Kmetec - Friedl

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj

Izvleček

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj se ponaša z bogato pisateljevo zapuščino, ki smo jo prejeli v štirih delih (v letih 1998, 2012, 2020 in 2022). Prvi donaciji je predal sin dr. Matjaž Potrč, naslednji dve pa hči Marjetica Potrč, akademska kiparka in arhitektka. Donaciji sta obsežni, obsegata knjižno in rokopisno gradivo. Rokopisno gradivo smo uredili in popisali, hranimo ga v enajstih arhivskih škatlah. Hkrati smo prejeli še 62 knjižnih enot, ki smo jih vključili v Potrčevo knjižno zbirko. Ta predstavlja njegovo zasebno knjižnico, v kateri beležimo 3039 knjižnih enot. Prejeli smo še nekaj novejšega knjižnega gradiva, ki je izšlo po pisateljevi smrti.

Ključne besede: donacija, knjižnično gradivo, rokopisno gradivo, korespondenca, spominska soba, dostopnost

Synopsis

The Ivan Potrč Library in Ptuj keeps a rich collection from Potrč's legacy, which was donated to them in four parts (in 1998, 2012, 2020 and 2022). The first donation was bestowed by the writer's son, Dr. Matjaž Potrč, and the next two by his daughter, Marjetica Potrč, an academic sculptor and architect. The donations are extensive, comprising numerous books and manuscripts. The manuscripts have been organized and catalogued, and are now stored in eleven archival containers. The library also received 62 books, which we added to the Potrč book collection. This collection constitutes his private library, containing 3039 books. Some more recent books, published after the writer's death, were also part of the donation.

Keywords: donation, library materials, manuscripts, correspondence, memorial room, accessibility

1 Uvod

Ivan Potrč je pisal kot gruntarski sin, ki se upira krivicam v kmečki družbi. Predstavnik socialnega realizma severovzhodne Slovenije je v svojih delih razkrival življenja svojih ljudi, do tedaj neznanih v naši književnosti. V delih obravnava socialno problematiko, literarno dogajanje pa je postavljeno v pisateljev rojstni kraj ali v kraje pod Pohorjem, v Slovenske gorice, na Ptujsko polje in v Haloze. Prisluhnil je utripu resničnega življenja in v črticah ter novelah ubesedil številne zgodbe posameznikov, ki jih je sprva objavljaval v Ljubljanskem zvonu, nato pri Založbi Obzorja in drugod. Leta 1933 je v Ljubljanskem zvonu objavil prvo novelo *Kopači*.

Ivan Potrč se je rodil 1. januarja 1913 v Štukih, v takratni občini Krčevina, v kraju, ki je od Ptuja oddaljen tri kilometre. Družina je živela od srednje velikega grunta in mlina na potoku Grajena. Tu je preživel otroška leta. Trdo življenje na kmetiji je na začetku prejšnjega stoletja poslabšala gospodarska kriza, ki Potrčevim ni prizanesla. Ker ni bilo več denarja za plačilo dninarjev, so morali za delo na kmetiji poprijeti domači otroci. Mladega Ivana so »prizadevale« vse krivice, ki so se dogajale malemu človeku. Poznal je življenje v Halozah, kjer so naši ljudje garali za zemljiško, zlasti nemško gospodo. Težko življenje, prihajajoči hitlerizem in nespoštovanje malega človeka so nanj močno vplivali. Pošten in dober dijak je videl upanje v boljšo prihodnost v ideji komunizma, zato se je pridružil ptujski partijski organizaciji. Politično delovanje oblastem ni ostalo skrito. Potrča so skupaj z Dušanom Kvedrom, Ivanom Bratkom, Mirkom Centrihom, Antonom Žnidaričem, Rudijem Ilcem in še nekaterimi

drugimi v osmi gimnaziji vklejenega odpeljali v zapor v Ljubljano, razlog je bilo raznašanje letakov proti oblasti kralja Aleksandra.

Leto 1934 se je za Potrča slabo končalo. Zaradi komunističnega delovanja so ga obsodili na enajst mesecev zaporne kazni, od teh je bil šest mesecev zaprt v samici. Izključen je bil iz gimnazije, onemogočeno mu je bilo šolanje tudi drugod.¹ Izobraževanje je končal šele po drugi svetovni vojni. V zaporu je imel na voljo papir in svinčnik, čas si je krajšal s pisanjem leposlovja. Tu je nastala pobuda za roman *Na kmetih*, nastale so povesti o kočarjih, pisal je črtice o domači revščini. Literarna javnost je Potrčeva dela različno sprejela. Njegova dela so objavljali ugledni založniki, ki so bili tudi sami pisatelji, npr. Juš Kozak, Tone Seliškar in Bratko Kreft.

2 Donaciji

Zapuščina Ivana Potrča je posebna zbirka v Domoznanskem oddelku. Vse knjižno gradivo, ki smo ga prejeli, je obdelano v sistemu COBISS in čitalniško dostopno zainteresirani javnosti. Prav tako smo popisali in uredili rokopisno gradivo. V letu 2023 so bile v pisateljevo spominsko sobo postavljene nove omare z vitrinami, v katere smo postavili rokopisno gradivo, ki je bilo do tega časa v Domoznanskem oddelku, hkrati še rokopisno gradivo pisateljice Branke Jurca, ki smo ga prejeli leta 2014.

Med knjižnimi enotami najdemo knjige, natisnjene v času od leta 1878 do 1993. Med prejetim gradivom starejšega datuma so *Dizionario portatile italiano-tedesco* iz leta 1878, avtor je Francesco Valentini, *Brockhaus' Conversations-Lexikon* iz leta 1882, *Kozenns geographischer Atlas* iz leta 1906, *Kmečke povesti* Cvetka Golarja iz leta 1924 ter reviji *Pionir* in *Ciciban*. Večina knjižnih del je nastala po drugi svetovni vojni, avtorji pa prihajajo iz območja bivše Jugoslavije. Dobili smo tudi Potrčeve *Pravljice o Vanču* iz leta 1973.²

Leta 2020 smo prejeli tudi Predlog za izvolitev Ivana Potrča za rednega člana SAZU.³ Ivan Potrč je bil leta 1977 imenovan za dopisnega člana in leta

1 Po izpustu iz ječe se je Ivan Potrč vrnil domov in se gibal brez zaslužka med Celjem, Mariborom in Rušami. V Mariboru je bil tajnik Umetniškega kluba, stalno službo je dobil šele leta 1938 kot novinar pri Mariborskem večerniku. V Večerniku je objavljал literarne ocene, gledališke kritike, prikaze likovnih razstav in napisal mnogo poročil iz sodniških dvoran, v katerih je krivde prestopnikov naslikal kot posledice socialne stiske. (Bohanec 1983: 482–483)

2 Potrčeva *Pravljica o Vanču* (1973) je izšla pri založbi Partizanska knjiga v zbirki Lastovke.

3 Popis 3, škatla 1, donacija 31. 7. 2020, zap. št. 3; dokument št. 51–494/1–82, 2 lista in Dodatna utemeljitev k predlogu za imenovanje rednega člana, 4 listi, speto skupaj. Na predlogu so podpisani: dr. Franc Zadravec, akademiki Matej Bor, Marjan Mušič in Miško Kranjec. Sledi dodatna utemeljitev k predlogu dopisnega člana Ivana Potrča za rednega člana SAZU, na kateri so podpisani: tajnik V. razreda SAZU akad. prof. Zdenko Kalin in akademika Miško Kranjec in Matej Bor.

1983 za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti.⁴ Bil je tudi dvakratni Prešernov nagrajenec, prejemnik priznanj, plaket in odličij kot urednik, časnikar in književnik.⁵ Zlato odličje in posebno priznanje mu je podelilo Društvo novinarjev Slovenije, Prešernova družba ga je izvolila za častnega člana. Zgodovinsko društvo Ptuj ga je leta 1983 imenovalo za svojega častnega člana kot literarnega delavca, ki je veliko prispeval k afirmaciji naših krajev in ljudi. Skupščina občine Ptuj mu je leta 1988 podelila naslov častnega občana občine Ptuj za bogato literarno ustvarjanje, s katerim je predstavil Slovenske gorice in tamkajšnje ljudi.⁶

Rokopisno gradivo smo uredili po vsebini, temu konceptu je sledila tudi priložnostna razstava. Prejeli smo večje število pisem, ki so datirana v čas od leta 1933 do 1938. Največ pisem je iz obdobja, ko je Ivan Potrč prestajal zaporno kazen v Ljubljani (1933/1934). Razdelili smo jih po vsebini: pisma, ki jih je Ivan Potrč pisal Ljubi Skornšek, pisma Ljube Skornšek Ivanu Potrču, pisma Ivana Potrča iz jetnišnice v Ljubljani, kjer je bil na prestajanju kazni, staršem in sorojencem, zasebna pisma, ki jih je prejela Ljuba Skornšek, ter pisma Ivanu Potrču od urednikov založb in drugo. Na priložnostni razstavi smo predstavili nekaj pisem, ki si jih je pisatelj izmenjal z Miškom Kranjcem, Jušem Kozakom, Brankom Šalamunom in Miletom Klopčičem. O izdaji avtobiografske povesti z naslovom *Sin*, ki tematizira dozorevanje kmečkega otroka, se je dogovarjal z Miletom Klopčičem, vendar je bil Juš Kozak tisti, ki mu je dejansko pomagal pri izdaji knjižnega prvenca leta 1937 (Kmetec - Friedl 2007: 42). Potrčeva prva knjiga z naslovom *Sin* je izšla pri Vodnikovi družbi,⁷ pri Slovenski matici pa so povest zavrnil, ker urednik Fran Albreht ni bil zadovoljen z njeno tematiko (Kmetec - Friedl 2007: 42).

4 V donaciji iz leta 2020, škatla 1, zap. št. 2, smo prejeli tudi Predlog za dopisnega člana SAZU. V obrazložitvi na desetih straneh so podpisani akademik Miško Kranjec, član Anton Ingolič in akademik Bratko Kreft. Predlogu je dodana še Potrčeva bibliografija na treh straneh.

5 Ob pisateljevi 100-letnici rojstva smo v knjižnici pripravili razstavo z naslovom Priznanja, plakete in odličja iz zapuščine pisatelja Ivana Potrča. Izdali smo tudi katalog.

6 Ivan Potrč je v svojih delih podrobno opisoval kmeta in kmečko delo. Kmeta je tudi intimno razumel in notranje živel z njim. Kočarji, kopači, viničarji pa tudi gruntarji so zanj naravni in resnični ljudje s svojimi tragičnimi usodami. Boj za vsakdanji kruh uravnava njihova življenja in zato so kmečko delo, socialna etika in erotika ter odnos do življenja najpogostejši Potrčevi motivi in pomenijo upor zoper krivico ter globoko vero v človeka in človečnost. (Mejak 1957: 226)

7 Mile Klopčič glede izdaje povesti *Sin* piše Potrču 21. 12. 1935 tako: »Zaradi »Sina« pa ne morem in ne vem drugega povedati, kakor da se morda obrnete na matičnega tajnika Josipa Vidmarja (dramaturg nar. gledališča – ta naslov zadostuje), ki je pač najbolj odločilen glede tega. Seveda se ne smete kaj sklicevati name. Obrnite se nanj kot na tajnika.« Popis donacije 4, škatla 1, ovoj 17/2, leto 1935, zap. št. 18.

Zanimivo je pismo Branka Šalamuna.⁸ V pismu Ivana Potrča prosi za podatke o tem, zakaj je bilo v ptujskem srezu več pobojev kot drugod in zakaj število pobojev in samomorov v ptujskem srezu iz leta v leto raste. Poroča, da je od učiteljev iz Haloz in Slovenskih goric dobil poročila o zaščiti otrok, ki so bila izčrpnjša, kot je pričakoval. Prosi ga, da mu odgovori najpozneje v štirinajstih dneh. V drugem sklopu popisa so zajeti pisateljevi osebni dokumenti, kot sta knjižica o uspehu in vedenju ter izkaznica Ljudske knjižnice in narodne čitalnice v Ptuj iz leta 1930. V popisu najdemo še spričevala Državne realne gimnazije Ptuj med letoma 1924 in 1931. Sledi popis scenarijev, novel, dramskih del o Kreflih in druga korespondenca.

3 Novele iz časa pred drugo svetovno vojno

Potrčeva prva kratka pripoved z naslovom *Kopači*⁹ je bila objavljena v Ljubljanskem zvonu leta 1933, za kar je imel zasluge takratni urednik revije Tone Seliškar¹⁰ (Kmetec - Friedl 2007: 39). Noveli *Prekleta zemlja* (Ljubljanski zvon 1936) in *Sveti zakon* (Ljubljanski zvon 1937) je Potrč napisal kot uvodni poglavji romana, ki ga ni nikoli končal. Obe sta začetek oziroma uvod v dramsko trilogijo o Kreflih. V obeh novelah opisuje odtujen odnos med možem in ženo,¹¹

8 Branko Šalamun (1914–2005), rojen na Ptuj, zdravnik, je leta 1944 v Ljubljani opravil specializacijo iz pediatrije in leta 1968 bil imenovan za primarija. Pismo ima datum 10. 4. 35, Zagreb, Popis donacije 4, škatla 1, ovoj 18, zap. št. 4.

9 Ivan Potrč: *Kopači*. Rokopis novele *Kopači* je knjižnica prejela s četrto donacijo, škatla 2, ovoj 26. Rokopis je na 8 straneh, na koncu datirano: 28. 3. 1933.

10 Sodobniki Ivana Potrča so bili Miško Kranjec, Prežihov Voranc in Anton Ingolič. Slednji je bil njegov profesor in mentor, ki ga je spodbujal, da je odzive na socialne krivice in politično prepričanje izrazil v svojih literarnih delih. Poleg profesorjev Antona Ingoliča in Franceta Oniča je nanj intelektualno odločilno vplival še dr. Jože Potrč (po njem se danes imenuje ptujska bolnišnica), zaveden partijski človek, ki mu je posojal strokovno literaturo, med drugim marksistične tekste, seznanil ga je s *Komunističnim manifestom*, prebiral je Magnusa Hirschfelda, Maxa Hodanna, Freuda idr. Potrčevo revolucionarno spoznanje o nujnosti spreminjanja sveta je bilo usmerjeno proti takratni družbi. Skupaj s sošolcema Ivanom Bratkom in Dušanom Kvedrom je leta 1933 izdajal dijaško napredno usmerjen list Rast. Razumevanje so našli pri nekaterih profesorjih: dr. Franju Žgeču, Francetu Oniču, Stanku Cajnkarku, dr. Marji Boršnik in Antonu Ingoliču. Dijaški list Rast je oblast prepovedala, Potrč pa je nadaljeval revolucionarno delo v Skoju. Potrčevi gimnazijski sošolci in nekateri narodnozavedni profesorji so na različne načine izražali svoj svetovni nazor in nestrinjanje s takratno oblastjo. Ivan Potrč je takrat režiral Cankarjeve *Hlapce* in *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*. Igrali so nekateri profesorji in dijaki, kar ni ostalo brez odmeva pri oblasteh. Poleg knjig je Potrča zelo zanimalo gledališče, gimnaziji so sodelovali povsod, bili so člani Orlov, igrali so igre od Nušića do Cankarja in Krefta, torej vse igre, ki so bile tisti čas zelo napredne. (Kmetec - Friedl 2007: 42)

11 Novela *Prekleta zemlja* pripoveduje tudi o materi, ki je rodila deset otrok, se mlada zgarala in umrla.

Prekleta zemlja

[illegible]

Veraj nipa je privoščelo celo stari Karbu:

"Ja, tako si nam propadla!"
 "Ja, glada, preko medovine, jablani i kruha, pšenice,
 vepa, kupa se, pšice, biskup, dore, kivo, bijela, kaka, bo
 3. letimo, kraljevo, nam, b. b. štite, bica, b. je, zaruco
 Hila, pod, liz, am, da, se, tie, yhuar, freudo, r-duruz, Mark-
 ml, ne, je, de, sprajo, zap, p, gne, dier, v, o, v, o, d, e, j, e, g, u, b, e, n, t, h, 19
 in, m, u, n, t, g, u, l, t, e, d, i, e, n, t, i, e, 18, b, o, b, o, z, a, k, r, o, t, e, l, e, r, a, t, i, o, n, "

4. *gospodarim, gospodaris*

"Rârbore de la vârfurile:
Rârbore de la vârfurile: Orașul este mare."

"A, oua je de zgoraj? Prosto je po mami." Zgoraj
"A, ali ne želiš biti zancepel mami. Zorala bo in po-

*Ko ja u sreću, unutrašnji svet
radila, la je le odšla. Savi oem postal
kshlo, da j. polovna pishidzija zvalci.*

2. vopros? " "

La 7^a 7^a vozom.

6^{1/4} Karbale von nachschut in poudschut.

[illegible]

Ivan Potrč: Prekleta zemlja, rokopis, 15 strani (Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. Zapuščina Ivana Potrča 4, škatla 2, ov. 30)

II. Sveti zakon
 Pred Pihlarjevim je Alencem je zased francisk z voze, pa
 zavrle in prijel kobilico na ude. Noz se je zganil, sunito kobilico
 je zadelo do prvega naravnega priručja.
 "Da bi vaj videl kam! Bleto... polni vrbi!"
 in svinge nergal. Po vrnitvi, kobilica mu je zbilhula.
 Obenik se je na udele - ~~da~~ je kobilica dirjala p'ovo - in
 se naskočil na žival. "O-o-ka! Liška!" Per se ni ustavila -
 vz se je pogljal čez prekop - jo je dregnil in zabil skoraj stis
 njene kobe.
 "He mrtva žirine!" se je vglasila na voze Liza.
 Fant je nekaj zgovoril - materjo se ni nikoli na glas po
 govarjal - in pogljal kobilico. To se je dočutili skripije pre-
 vesni čez jark, po katerem je odtekala voda čez obdružbo.
 "Idi, k oje pa taka žirina!" se je sproviciral, ~~da~~ se je
 tudi kobilica malo zavrnila. In dan, da prve noči jo je
 pravi čez rjive. Taka robata! Vrhovi!
 Liza je stihala, pa na prvi skok v slatku krmu - zganilo
 in vino ni je natočila v vrbu - in se odlepala kobilice,
 da je ne bi izgubila vrbi iz deske. Vrbu se je vradla voda -
 pred leti - z otroci. Pija in vrbu, pade pod ujo, je nesla
 v morje; in kobilica je kobilica, da čisto je vedela, da se je
 odle dnu. Lencu da se skratki kraj kobilice topavil, da se je
 priu - toper se ni nikoli vradil z vrba - da se je vsa
 nla vrbu trpetala, in se bala, da ne bi zavrle, da se ne bi
 vrbu prevrnil in ne bi zgovorila mrtve. Pa ne bi priu -
 la zgovorila kobilice, je imela pri njej, kobilica z voze bi
 mu nila, če ne bi vedela, da bo obitela pri prvi kobilici.
 Kobilica se je, pila na vrbu, jahal in se tepla v njej - morec je
 bila vrbu leto. Vtrinej je letela - kaj ot ot ot! Lencu
 je izdihnilo pri proudu. Kobilica, ki ni ot vrbu kobilice
 kobilice - kobilica je go je kobilica, da vrbu, lha, se vrbu pri
 storer - in kobilica, da bi bil ne pospoder, in ne vrbu in
 priu. Pospoder - to je bila pri vrbu, ot ot ot - je
 priu, da li pri nje vrbu, kobilica da li ne vrbu vrbu.
 Vrbu se je, pa vrbu vrbu in z vrbu pospoder, pa
 kobilica mu je ot ot ot - kobilica, kobilica in kobilica - kobilica.
 Ti z je bila vrbu - ali teta, kar ni vrbu, lha, se bila je
 kobilica, da vrbu na kobilica vrbu kobilica, to je pri kobilica
 li vrbu in vrbu je. Ot ot ot je vrbu, kobilica, in vrbu je
 vrbu in ot ot ot.
 Fant se je vrbu z ob prou vrbu vrbu, pa se tepla po na
 pri kobilice plav, kobilica vrbu in kobilica in kobilica
 vrbu, Taka robata! je vrbu. Vrbu! Kobilica, kobilica, kobilica,

med starši in otroki na propadajočem gruntu. Novelo *Prekleta zemlja* je posvetil svojemu očetu, novelo *Sveti zakon* pa materi kmetici (Čeh Steger 2012: 292–293). Rokopisa obeh novel je knjižnica prejela med zadnjo donacijo leta 2022.¹² Poleg omenjenih novel smo v zadnji donaciji prejeli še rokopis Kočarji.¹³ Knjiga *Kočarji in druge povesti* je izšla šele po vojni, leta 1946, pri Slovenskem knjižnem zavodu.

4 Dramatika

Vrhunec Potrčevega dramskega ustvarjanja predstavljajo drame o Kreflih, za *Kreflovo kmetijo* je Potrč leta 1947 prejel Prešernovo nagrado. *Kreflovo kmetijo*¹⁴ je leta 1937 nagradil Umetniški klub v Mariboru kot najboljšo dramsko stvaritev. Kljub objavi v repertoarjih mariborskega, skopskega in osiješkega gledališča drama ni bila uprizorjena v mariborskem gledališču niti druge na jugoslovanskih odrih. Razlog je bila cenzura, drama naj bi rušila stebre kmetstva. V Ljubljanskem zvonu je bil leta 1938 objavljen le del besedila iz prvega dejanja. Drama je bila prvič uprizorjena šele po osvoboditvi, 16. oktobra 1946. Še dobra tri desetletja so minila, da je bila uprizorjena na ljubljanskih odrih (28. 12. 1977).¹⁵ Ljubljanska Drama jo je pripravila za gostovanje v Moskvi (ruski slovenist Romanenko je že pripravil prevod), a se to ni zgodilo (Bohanec 1983: 385). V drami je v središču dogajanja »grunt«, ki je v času med obema vojnama zaradi gospodarske krize začel propadati.¹⁶ Prepoved je pisatelj bolela, vsled tega je napisal črtico *Groteska*,¹⁷ ki je bila objavljena v Seliškarjevem Almanahu in je bila hkrati protest k prepovedi. V dramski trilogiji o Kreflih (*Kreflova kmetija*, *Lacko in Krefli*, *Krefli*) je dogajanje postavljeno v domači kraj in

12 Ivan Potrč: *Prekleta zemlja*, popis donacije 4, rokopis na hrbtni strani obrazcev, 19 listov, škatla 6, ovoj 30; rokopis, 15 str.; Ivan Potrč: *Sveti zakon*, donacija 4, škatla 6, ovoj 60.

13 Kočarske povesti so nastale pred vojno. V knjigi *Kočarji in druge povesti* (1946) je objavljena najboljša Potrčeva predvojna proza (Bohanec 1983: 478).

14 Drama *Kreflova kmetija* v treh dejanjih, 18. 7. 1946, tipkopis, 65 strani. Donacija 4, 22. 4. 2022, škatla 3, ovoj 42.

15 V letu 2020 smo prejeli štiri lovorjeve vence. Venci so zlate in zelene barve, Potrč jih je prejel: 29. 3. 1956 ob premieri *Kreflov* od Mestnega gledališča Ptuj in leta 1968 od Ptujčanov prav tako ob premieri *Kreflov*.

16 V tem času so sina Ivana poslali v šole z namenom, da bo lažje deliti grunt med številne otroke. Mati je želela, da bi postal duhovnik.

17 Donacija 4, škatla 2, ovoj 36, tipkopis.

prikazuje eno najpomembnejših obdobj našega gruntarstva,¹⁸ ki je v krizo zašlo pred drugo svetovno vojno. V trilogiji obravnava kmečko tematiko; prevladujejo moreče razmere, ki ljudi ugonobijo (Bohanec 1983: 381). Za pisanje *Kreflove kmetije* se je Potrč odločil, kot je sam dejal, na podlagi osebnega doživetja ob družinski zapuščinski razpravi. Med vojno je nastala drama *Lacko in Krefli*,¹⁹ ki ni bila zasnovana izključno na socialni tematiki. Poudarek je na problemih, ki so jih prinesli vojna, nemška okupacija in problem obstoja slovenskega človeka na svoji zemlji. Dogajanje v drami je dvojno, Lackovo in Kreflovo, njuni zgodbi se prepletata. Motiv za pisanje te drame je bilo osebno poznanstvo z Jožetom Lackom. Seznanila sta se na sestankih socialdemokratske stranke Svoboda, na katerih je o kmetiskih težavah govoril kmet Jože Lacko. Pri Svobodi so organizirali predavanja in poleg dr. Jožeta Potrča so govorili Ivan Bratko, Dušan Kveder in Tone Žnidarič. Tretja drama o Kreflih²⁰ je nastala po vojni. Osrednja problematika je bilo zadružništvo. Prikazal je idejno nasprotje med gruntarji in bajtarji. Družbene razmere so krenile v smer, kjer za Krefle ni bilo več prostora v družbi. Snov za tretjo dramo je črpal iz poznavanja razmer po naših vaseh, ki jih je obiskoval kot reporter dnevnika. Trilogija o Kreflih je kot celota izšla leta 1968. Z njo se je Potrč uvrstil med vodilne slovenske dramatike realistične smeri. Knjižnica hrani tipkopise in rokopise: *Kreflova kmetija*, *Lacko in Krefli*, drama o mučeniku Lacku in njegovih junakih Francu Osojniku in bratih Reš ter dramo *Krefli*. Lovorjev venec, ki ga je pisatelju podelilo Mestno gledališče Ptuj 29. marca 1956 ob premieri *Kreflov*, in fotografije z odrske uprizoritve *Kreflove kmetije* smo prejeli v dar in dopolnjujeta celoten opus o Kreflih.

18 Drama *Kreflova kmetija*, povest *Sin* in novela *Onkraj zarje* obravnavajo ranjena otroštva in druge težke teme iz Potrčevih mladostniških let. Potrč piše, da je bil »že v šolskih letih za pastirja. Po ranih jutrih in v žgočih dnevih sem bos poganjal krave pri oranju in kidal gnoj izpod živine. Bili so časi, ko sem se kdaj tudi sam sebi zasmilil in ko sem si samo to želel, da bi se mogel komu na tem svetu potožiti o vsem, kar sem hudega preživel«. (Cit. po Bohanec 1983: 462–463)

19 Drama v treh dejanjih *Lacko in Krefli* je bila v ponedeljek, 5. decembra 1949, prvič uprizorjena v Hrvatskem narodnem kazališču, in sicer ob 8. obletnici fašističnega preseljevanja Slovencev. Na plakatu so zapisne Lackove besede med mučenjem na Gestapu v Ptuj: »Mene bodo ubili, ali tega, za kar umiramo, ne bodo uničili ...«. Gledališki list: Lacko in Krefli, Hrvatsko narodno kazališče Zagreb, Frankopanska 10, Malo kazališče, ponedeljak, 5. prosinca 1949. Spomen priredba Kulturno-prosvetnog društva »Slovenski dom« u Zagrebu prigodom osamogodišnjice fašističnog preseljevanja Slovenaca.

20 Z donacijo smo prejeli zvezan tipkopis drame Krefli s Potrčevimi korekturami, 72 strani, dodanih je nekaj rokopisnih zapisov. Donacija 3, 31. 7. 2020, škatla 4, popis 14, rjavi ovoj.

5 Scenariji

Ivan Potrč je napisal tudi nekaj scenarijev. Hranimo scenarij *Gorice*, tekst je izšel leta 1951 pri Založbi Obzorja v zbirki Prežihova knjižnica, zvezek št. 2, in oceno tega scenarija, Variacijo za scenarij (med letoma 1951/1952) in scenarij za delo *Svet na Kajžarju*. Povest *Svet na Kajžarju* je izšla leta 1948, leta 1952 pa je bil posnet film v režiji Franceta Štiglica. France Štiglic je napisal snemalno knjigo po scenariju Ivana Potrča za roman *Zločin* v takratnem srbohrvaškem jeziku. Poleg snemalne knjige smo prejeli še dokumentacijo, ki jo je pisatelj pridobil v času pisanja romana *Zločin*. Roman *Zločin* (1955) je globoko podoživljena literarna stvaritev, je kronika zadnje poti revolucionarjev Djure Djakovića in Nikole Hećimovića, ki so ju aprila 1929 žandarji umorili pri Sv. Duhu na Ostrem Vrhu. Napisal jo je zaradi vere v človeka, ki je bila v njegovih časih že tolikokrat poteptana. Leta 1959 je roman *Zločin* pod imenom Slavni punt z dovoljenjem pisatelja za dramski oder priredil Herbert Grün (Grün 1959: 8).²¹ Tudi to delo hranimo v pisateljevi knjižni zbirki. Poleg scenarija smo prejeli še dopolnitev scenarija za roman *Zločin* na osemnajstih tipkanih straneh ter številne druge dokumente v zvezi z dogodkom iz leta 1929, kot so Izjava druga Kampl Ivana o drugu Djakoviću i Hećimoviću, tipkopis na treh straneh s Potrčevimi dodatnimi zabeležkami. V Izjavi med drugim piše, da so žandarji 16. aprila 1929 oba revolucionarja peljali iz Zagreba z namenom, da pokažeta, kje imata zakopan propagandni material. Oba so zasliševali do popoldneva. Nato so ju s pretvezo, da ju vračajo v Maribor in kasneje v Zagreb, odpeljali v gozd do meje. Ob vrnitvi so žandarji izjavili, da sta revolucionarja pobegnila prek meje v Avstrijo. Dne 26. aprila so ju našli ustreljena v gozdu.²² V knjižnici hranimo tudi rokopis romana *Zločin*, oštevilčenih je 68 strani rokopisa in 5 listov tipkopisa.²³ Ivan Potrč si je pridobil tudi Prepis iz mrliške matične knjige bivše Župnije Sv. Duh za Djura Djakovića²⁴ in Nikola

21 Herbert Grün: »Dramatizacija Potrčevega Zločina je nastala spomladi 1956 za Slovensko ljudsko gledališče, tedaj še Mestno gledališče v Celju. Tiste dni sem si marsikaj zapisal ob rob rokopisnih listov ali v fiktivni dnevnik. Najbolj iskreno in tudi najbolj dopovedljivo bo, če kratko in malo tudi tule v tej knjižnici prepišem, kar se mi je utrnilo že takrat.« Herbert Grün: Predgovor, 1959. Herbert Grün: Slavni punt. Dve prazni igri po Antonu Aškercu in Ivanu Potrču, str. 5–16.

22 Donacija 4, škatla 5, ovoj 55, zap. št. 1.

23 Donacija 4, škatla 5, ovoj 55, zap. št. 6.

24 Na mrliškem listu piše: Djuro Djaković, bivši poslanec narodne skupščine, strojni ključavničar, rojen v Brdu v Slavoniji, mož Mande, roj. Boučković, 4. 1. 1912. Pogreb je bil 1. maja 1929, Veliki Boč 35; starost 42 let, 30. 2. 1886. Bolezen, vzrok smrti: Izkrvavitev vsled prestrela pljuč. Duhovnik, ki je mrliča blagoslovil: Jakob Rožman, župnik. Komisijalni ogled 28. 4. 1929 in 7. 5. 1929 obdukcija.

Hećimovića,²⁵ letnik 1929, stran 19, zap. štev. 1a in 11. Časnik Večer je 31. oktobra leta 1952 na strani 3 objavil članek z naslovom Takrat, ko so na Ostrem vrhu padli streli, v katerem piše:

V ranem jutru 26. aprila 1929. leta je delavec Peter Čemernik šel skozi gozd ob sami meji pri Sv. Duhu na Ostrem vrhu. Korak mu je zastal, ko je opazil pred seboj v potoku dvoje trupel, oddaljeni okrog 20 korakov drugo od drugega. Pri prvem truplu je ležala glava na jugoslovanskem, noge pa na avstrijskem ozemlju. Nedaleč od obeh trupel – prvo je bilo Djure Djakovića, sekretarja KPJ, drugo pa Nike Hećimovića, sekretarja »Rdeče pomoči« – je Čemernik našel sledove krvi, ki jih je nekdo hotel skrbno zakriti z listjem.

Ponovna obdukcija je ovrгла lažne policijske trditve, da sta bila revolucionarja ustreljena na begu. Razkrila je, da sta bila ustreljena v prsi in da sta bila pred smrtjo brutalno pretepena.²⁶

6 Zaključek

V Knjižnici Ivana Potrča smo leto 2023 poimenovali Potrčevo leto. Obeležili smo več obletnic, povezanih s pisateljem: 110-letnico rojstva, 30. obletnico poimenovanja knjižnice po njem in 30 let, odkar se je pisatelj za vedno poslovil. Uspešno smo organizirali Pohod po poti Ivana Potrča in Matija Murka in ob tej priložnosti izdali prenovljeno zloženko, pripravili prireditev Po sledih Kreflove kmetije ter literarni večer s predstavitvijo monografije *Ivan Potrč, pisatelj in človekoljub* avtorice Renate Debeljak. Oktobra smo v sodelovanju z Oddelkom za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru in s Slavističnim društvom Maribor izvedli znanstveni simpozij z naslovom Potrčev literarni opus med intimo in zgodovino.

Potrčeva knjižna zapuščina je katalogizirana v sistemu COBISS (obdelovali smo jo med letoma 2006 in 2022), urejena in popisana je rokopisna dediščina ter javnosti predstavljena v spominski sobi pisatelja Ivana Potrča kot fond Domoznanskega oddelka. Potrčevo literaturo za mlade bralce smo vključili v zbirko Mladinskega oddelka (14 knjižnih enot), strokovno gradivo za odrasle uporabnike (34 knjižnih enot) pa v redno zbirko Študijskega oddelka.

25 Nikola Hećimović, zasebni uradnik iz Zagreba, roj. v Zagrebu Sv. Ivan, samec; starost 28 let, roj. 8. 2. 1900; 25. april 1929 ob 5. uri popoldne, Veliki Boč 35. Izkrvavitev vsled prestrela pljuč in srca, Komisijalni ogled 28. 4. 1929 in 7. 5. 29 obdukcija; Jakob Rožman, duhovnik. Donacija 4, škatla 5, ovoj 55, zap. št. 5 v roza kuverti.

26 Članek je v donaciji 4, škatla 5, ovoj 55, zap. št. 4.

Dragoceni so rokopisi in tipkopisi novel: *Srečanje*, *Kvantiteta in kvaliteta*, *Ko smo se ženili*, *Imel sem ljubico*, *Kopači*, *Kočarji*, *Dekla Hana*, *Kopica otrok*, *Pastir*, *Groteska* in *Zemlje ni*. Med rokopisnim gradivom so novele, ki sodijo v začetek Potrčevega pisateljevanja: *Oče*, *Prekleta zemlja* in *Sveti zakon*. V slednjih dveh je Potrč opisal svoja starša. Noveli predstavljata tudi zametek dramske trilogije o Kreflih.

Pisatelj Ivan Potrč kot vodilni predstavnik socialnega realizma je slovenski prostor pomembno zaznamoval z izrazito socialno in protestniško literaturo. Pisatelja danes ne najdemo v učnih načrtih, zato se v knjižnici trudimo, da ga predstavljamo obiskovalcem in uporabnikom knjižnice. Zapuščina je dostopna vsem, ki bi želeli preučevati njegovo življenje in književna dela, knjižnica pa je ponosna hraniteljica pisateljeve bogate zapuščine, ki se ji je leta 2014 pridružila še zapuščina njegove soproge Branke Jurca.

Viri in literatura

Viri

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Domoznanski oddelek: Popis donacije Potrč, pridobljene 31. 7. 2020, 5 arhivskih škatel rokopisnega gradiva.

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Domoznanski oddelek: Popis donacije Potrč, pridobljene 22. 4. 2022 v zbirki Ivana Potrča, 6 arhivskih škatel rokopisnega gradiva.

Ivan POTRČ: Krefli, drama. Donacija 3, 31. 7. 2020, škatla 4, popis 14, v rjavem ovoju, 71 listov tipkopisa in 8 listov Potrčevih korektur.

– –, 1933: Kopači. *Ljubljanski zvon* 53. 268–275.

– –, 1938: Kreflova kmetija. *Ljubljanski zvon* 58/4. 339–351.

Jožica ČEH STEGER, 2012: Spremná študija. O Potrčevi zgodnji kratki prozi. Ivan Potrč: *Prepovedano življenje*. Maribor: Litera. 277–303.

Božena KMETEC - FRIEDL, 2007: *Zapuščina Ivana Potrča v ptujski knjižnici*. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča.

– –, 2013: *Priznanja, plakete in odličja iz zapuščine pisatelja Ivana Potrča*. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča.

Mitja MEJAK, 1965: Spremná beseda. Ivan Potrč: *Nesmilečno življenje*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 221–226.

Barbara RIŽNAR: ŠALAMUN, Branko (1914–2005). *Obrazi slovenskih pokrajin*. Dostop 24. 1. 2024 na: <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/hu/oseba/salamun-branko/>.

Literatura

Franček BOHANEČ, 1983: Potrčevo pripovedništvo iz predvojnih let. Ivan Potrč: *Kočarji. Izbrano delo*, 1. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 461–483.

– –, 1983: Ivan Potrč – dramatik. Ivan Potrč: *Krefli. Izbrano delo*, 4. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 381–403.

New Donations to the Ivan Potrč Library in Ptuj as part of Potrč's Legacy

The Ivan Potrč Library designated 2023 as the Year of Potrč. Several anniversaries associated with the writer were marked this year: the 110th anniversary of the writer's birth, the 30th anniversary of naming the library after him, and 30 years since his passing. The Walk on the Ivan Potrč and Matija Murko Trail was successfully organized, and a new leaflet was published on the occasion. The event In the Footsteps of *The Krefl Farm* was held, and a literary evening carried out where the monograph Ivan Potrč, pisatelj in človekoljub (Ivan Potrč, Writer and Philanthropist) was presented. In October, a symposium was organized in cooperation with the Maribor Slavic Society and the Department of Slavic Languages and Literatures of the Maribor Faculty of Arts. It was entitled Potrč's Literary Opus Between Intimacy and History. Books from Potrč's estate have been processed in the COBISS system (between 2006 and 2022), and manuscripts organized and catalogued, and presented to the public in the Ivan Potrč Memorial Room as a collection of the Local Studies Department. With the latest donations, the library has acquired important manuscripts that represent the beginnings of Potrč's literary creation, such as *Kopači* (*The Diggers*), *Oče* (*Father*), *Prekleta zemlja* (*The Cursed Land*), *Sveti zakon* (*The Sacred Law/Holy Matrimony*), *Dekla Hana* (*Maid Hana*) and many others. The writer Ivan Potrč is considered a leading representative of social realism. He made a significant impact on the Slovenian cultural space with the distinct social and protest natured character of his literature. The writer is not yet included in the school curriculum, which is why the library is doing its best to do him justice when presenting him to its visitors and users. His estate is accessible to anyone who would like to study his life and literary works, and the library is the proud custodian of the writer's rich legacy, to which the legacy of his wife, Branka Jurca, was added in 2014.

Ivan Potrč okrog leta 1933
(Spominska soba Ivana Potrča, Knjižnica Ivana Potrča Ptuj)

Ivan Potrč kot dijak – iz ohranjene korespondence o oblikovanju življenjskega nazora in prvih korakih v slovenski literarni prostor

Darja Plajnšek

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj

Izvleček

V prispevku obravnavamo korespondenco, ki je bila del zadnje donacije zapuščine Ivana Potrča in jo je Knjižnica Ivana Potrča prejela 22. aprila 2022. Obravnavali smo pisma iz obdobja 1930–1934. Razvrstili smo jih v štiri sklope: pisma Ljubi Skornšek, domačim, dr. Marji Boršnik in prijateljem ter urednikom. Pisma so posebej zanimiva zato, ker vključujejo obdobje, ko se je pisatelj znašel v zaporu. Zapor niška izkušnja je imela posledice na njegovo poznejše življenje, onemogočila mu je zaključek rednega gimnazijskega izobraževanja, vplivala na odnose z domačimi in ga nazorsko zaznamovala.

Ključne besede: Ivan Potrč, pisma, zapor, eksistenca, življenjski nazor, literarno ustvarjanje

Synopsis

This paper reflects upon the correspondence that was part of the latest donation of Ivan Potrč's estate, which the Ivan Potrč Library received on 22 April 2022. Focus was specifically laid on the letters from the period between 1930 and 1934. The latter were grouped into four categories: letters to Ljuba Skornšek, letters to the family, letters to Dr. Marja Boršnik and letters to friends and editors. These letters are particularly interesting because they cover the period when the writer was imprisoned. The prison experience impacted his later life, preventing him from finishing grammar school, which affected his relations with his family and shaped his worldview.

Keywords: Ivan Potrč, letters, imprisonment, existence, worldview, literary creation

1 Uvod

Prejeto korespondenco četrte donacije Potrčeve zapuščine v knjižnici hranimo v arhivski škatli številka 1. Sleherno prebiranje osebnih pisem je vstop v intimni svet pisca in/ali naslovnika, tako je tudi s pismi Ivana Potrča. Preučujemo jih skrbno, spoštljivo, z veliko mero tankočutnosti in tudi hvaležnosti, da so del zapuščine.

Obdobje v življenju Ivana Potrča v letih od 1930 do 1934 je bilo intenzivno v smislu njegovega aktivnega udejstvovanja v različnih društvih in oblikovanju življenjskega nazora, to je bil tudi čas njegovih prvih literarnih poskusov. Prav tako je leta 1930 svojo prvo službeno pot na Ptuj začela Marja Boršnik (1906–1982), njegova gimnazijska profesorica, s katero sta ostala v stikih tudi kasneje. Dr. Marja Boršnik je mlade literate usmerjala, ocenjevala, spodbujala in (finančno) podpirala. Njuna korespondenca je zanimiv odraz spodbudnega odnosa med dijakom in profesorico. Podarjeno ohranjeno korespondenco smo razdelili v štiri sklope.

2 Pisma Ljubi Skornšek

V prvem sklopu so pisma, ki jih je pisatelj pošiljal Ljubi Skornšek (1913–1976), pesnici in glasbenici. Z Ljubo Skornšek je bil nato nekaj let tudi poročen. Ta pisma so dragocena, ker veliko izvemo o njegovih življenjskih načrtih, izrisuje sem nam pogled na to, kako je preživel svoje dneve. Poslana so bila v letih 1933, 1934, 1935 in 1946. V pismih, ki sta si jih izmenjala leto pred prelomnim

dogodkom, torej aretacijo, opisuje svoje dnevne aktivnosti kot dijak Državne realne gimnazije Kraljeviča Andreja; obiskoval jo je med letoma 1926 in 1933.

V pismu z datumom 5. 10. 1933 pravi, da ima veliko dela s šolo. Piše ji, da je ta sicer zanj navadno deveta briga, vendar se mora učiti več kot katero drugo leto. Uči se po večerih (od 18. do 22., 23. ure) in po jutrih, od 4. ali 5. ure naprej. Popoldnevi, piše, so njegovi. Namenja jih lastni izobrazbi, svojemu študiju, pisanju za dijaške organizacije, pri katerih dela, predava, jih vodi, se prepira ipd. Pravi, da je *nek* vodnik skavtov, predsednik Ferijalnega saveza,¹ kjer je organiziral nekaj odsekov: izobraževalnega, športnega, pevskega, fotografskega in mandolinski kvartet. Med drugim ji piše, da izobraževalni odsek spet vodi sam in da se mora nanj tudi največ pripravljati. V pismu z dne 9. 10. 1933 izvemo, da želi študirati medicino v Zagrebu.

Poleg opisovanja vsakodnevnih dejavnosti ji pogosto svetuje, katere knjige naj bere, piše ji tudi o sporih, v katere se je zapletal v šoli. Kasneje je v intervjuju z Manco Košir v *Sodobnosti* (1982) pojasnil, kakšen je bil njegov odnos do vere in kako je v njem raslo zanimanje za socialno problematiko, za aktivizem, temelječ na marksizmu. Kot otrok je bil veren, ko pa je prišel v gimnazijo, se je njegov odnos do vere spremenil. Bral je družbenokritične avtorje, kot so bili Dostojevski, Tolstoj, Cankar, in odraščal v razmerah, kjer je bilo veliko izkoriščanja, predvsem viničarjev, ki so delali za duhovščino (Bohanec 2002: 62). Vse manj je bil naklonjen klerikalni politiki stare Jugoslavije, zato se je leta 1933 pridružil ptujskim skojevcem² in komunistom, kjer je našel ideološko podporo. Kot sin kmeta in mlinarja je intenzivno doživljal težko življenje kmeta, težaka in viničarja.

V članku *Zgodaj že po svoji poti* je tako zapisal:³

Kakor sem odraščal, me je vznemirjala tudi prenekatera krivica, ki sem jo zaznal ali začutil okoli sebe. Še najbolj me je prizadevalo to, kar sem doživljal v Halozah, kako so na priliko naši ljudje, tudi starejši, zemljiški gospodi, predvsem pa nemški, roke poljubljali. Vedno je šlo za odnose med ljudmi, za krivice, ki jih je doživljal siromak pred bogatcem, a tudi pred cerkveno gosposko. (Potrč 1990: 122)

1 Ferijalni savez je bila mladinska organizacija, ki je mladim omogočala možnost udeleževanja v različnih zunajšolskih dejavnostih. Člani so imeli tudi nekatere druge ugodnosti, kot so cenejša vožnja, zagotovljena prenočišča v obmorskih mestih, deloma tudi prehrana. Ferijalni savez je sodeloval pri skupnih akcijah slovenskih društev v času naraščanja nacistične propagande. Imel je več odsekov: dramski odsek, šahovsko skupino, pevce in športni odsek (Ptujski zbornik 1985: 262–263).

2 Skojevcji so bili pripadniki Zveze komunistične mladine Jugoslavije.

3 Citati iz člankov in pisem so prepisani dobesedno, s pravopisnimi napakami vred.

O tem, kako doživlja vero, je pisal tudi Ljubi Skornšek 7. avgusta 1933. Pravi, da jo ignorira, razume jo kot človeško slabost, želi pa biti oprt le sam nase. Slednje podkrepi z navajanjem verzov Srečka Kosovela: »Vsak mora sam, ah, sam doseči cilj / in pasti, če mu nedostaje sil ...«⁴ V omenjenem pismu piše, da religije so in bodo ostale samo še za *deco* in starce. Pred njim je sedaj človek, človek, ki se bori za življenje, za sleherni grižljaj, ki ve, da mu ne bo »misliti od nikoder«, ne z neba in ne od ljudi. Življenje je boj, kjer padejo vse iluzije in je treba biti oprt edino nase. Pravi, da te dni vidi, da bodo morale pasti še generacije in se žrtvovati za novi svet. Zaključí z aktivistično napovedjo: vrgel se bo v sredo dijaškega življenja.

Zaradi svojih revolucionarnih idej in pogleda na delovanje Cerkve se je zapletal v konflikte s profesorji in sošolci. Ljubi je 18. septembra 1933 poročal:

Imel sem zopet nek prepir s cerkvijo. G. Cajnkar je ne vem po kolikih razredih (v 7. vem, da je) govoril in čvekaril proti meni. Danes še v našem; kjer sem se mu pa odločno uprl. Uprl njemu in še svojemu razredu. Morda poznaš starejšega Rusjana, ki je letos padel v 8., ta 100 % idiot in neki Fras (ki prav tako repetira) sta med veroučno uro poleg profesorja javno nastopila proti mojemu bontonu v cerkvi in pri religiji. To, da so tovariši proti meni, me je razjezilo, da sem se vsemu uprl in nisem hotel odnehati.

V luči tega pisma bi si morda ustvarili vtis, da je bil z duhovnikom, s teologom Stankom Cajnkarjem v slabih odnosih, vendar se je leta kasneje gimnazijskih dni in kateheta na spominski seji Društva slovenskih pesnikov in pisateljev z dne 20. januarja 1977 v Ljubljani spominjal z naslednjimi besedami:

Kot srednješolci smo mu lahko rekli hvala za vse tiste nepozabne šolske ure, ki smo jih doživeli pri njem na ptujski gimnaziji. ... /V/eroučne ure so se spremnile v ure, v katerih je vselej, komaj je stopil v razred, stekla beseda o tisti naši takratni tako narobnejši in krivični družbeni stvarnosti, s katero se tako mi kot on nismo mogli pomiriti. (Bohanec 2002: 68)

V nadaljevanju nagovora ugotavlja, da je bil Cajnkar razsoden in preiščlen katehet in jih je v njihovi razgreti mladostni in anarhični bojeviti radikalnosti večkrat obvaroval pred žandarji takratne kraljevine (Bohanec 2002: 68).

Potrč je pripadal protestniški generaciji, napadal je vse, kar se je »narobešnje« dogajalo (Bohanec 1993: 43). Kot gimnazijec je bil med ustanovitelji anarhističnega društva, v katerem so se kritično lotevali socialnega vprašanja,

4 Verza sta iz Kosovelove pesmi *Romar pod goro II*, ki je izšla v njegovi pesniški zbirki *Pesmi* leta 1927.

sledili nacionalnim ciljem in iskali pot do boljšega življenja. Januarja leta 1934 so ga, še s sedmimi drugimi dijaki ptujske gimnazije, aretirali zaradi komunističnih, protirežimskih, hujskaških letakov proti kralju Aleksandru.

Ivan Potrč je kot mlad fant rad zahajal v gore in planine. Hranimo pismo z dne 20. 7. 1933, ki ga je Ljubi Skornšek napisal v gorski koči Adamek v Dachsteinu, gorski postojanki v avstrijskih Alpah. Odločil se je, da se na vrh ledenika poda sam. Vzpon je bil zahteven, piše namreč, da so drugi pohodniki hodili privezani drug ob drugega, le on je bil sam, »odvisen le sam od sebe, od lastne vere vase«. Dogodek je pokazatelj, da je mladi Potrč uporništvu živel tudi v čisto konkretnih situacijah, ki so včasih zahtevale dobro mero poguma, celo predrznosti.

V pismu z dne 29. 12. 33 ji piše, da je dokončal neko kočarsko novelo, najdaljšo doslej, in bil zato strašno vesel: »Kričal bi, kričal, krivice, ki se godijo, vpijejo.« Načrtuje, da bo *Kočarje* izdal v Krekovi knjižnici,⁵ upa, da ne bodo prestrogi. O socialnih krivicah in razlikah je Potrč začel pisati v dijaških letih, kratko pripoved *Kočarji* je dokončal torej konec leta 1933, malo pred aretacijo, objavljena je bila v reviji Književnost leta 1935 in nato v zbirki *Kočarji in druge povesti* (1946).

Pisma Ljubi Skornšek in domačim se bistveno razlikujejo. Ljubi očitno potarna, da mu je hudo, da preživlja težke čase (pismo z dne 24. 6. 1934). Proces in zavedanje, da je v zaporu, sta se ga močno dotaknila, hkrati pa je boleče spoznal, kaj pomeni svoboda. Pravi, da že pol leta ni slišal dobre besede, najtežje mu je, ker izgublja sleherno moralno oporo. »Zadnje dni me je mučila zavest, da sem moralno pokvarjen. Morda še nisem bil duševno nikoli tako strt kot ob tem procesu.«

3 Pisma domačim

Naslednji sklop so pisma domačim. Pisem je 13, hranimo tudi 3 dopisnice, hranjene so v ovoju št. 6. Prvi pismi, odposlani 17. januarja 1934 in 23. 1. 1934, je naslovil z »Dragi starši! Pozdravljeni!«. Morda je ta čustveni nagovor posledica stiske ob zavedanju, da je zaprt, da so zaradi njegove situacije prizadeti starši in celotna družina. Bil je javno sankcioniran, saj je oblast v Potrču in njegovih somišljenikih videla nevarnost. Zapor je zanj pomenil tudi izključitev iz gimnazije. Ministrstvo za prosveto Kraljevine Jugoslavije je 22. 11. 1934 z odlokom št. 39032 izdalo dopis, v katerem obvešča, da je kazen za širjenje komunistične propagande za Potrča in druge dijake izgon iz vseh srednjih šol

5 Zbirko Krekova knjižnica je izdajala Delavska založba med letoma 1930 in 1935.

v kraljevini in odvzem pravice do opravljanja privatnih izpitov. Da bo zaporu sledilo še to, je Potrč izvedel šele po odsluženi kazni, kajti ves čas bivanja v zaporu je načrtoval, da bo šolanje nadaljeval. Srednjo šolo je nato zaključil kot privatist šele v letih po drugi svetovni vojni (*Ptujski zbornik II* 1962: 43).

Vsa poznejša pisma domačim začenja s Pozdravljeni! ali Pozdrav!, le v pismu sestri Liziki z dne 6. 2. 1934 še beremo: Draga Lizika. Domače pogosto prosi za osebne potrebnosti in za študijsko gradivo (kot so nemško-slovenski slovar, nemška slovnica, pisala in papir). Pogosto prosi za denar in spočetka tarna nad slabo zaporniško hrano. V skoraj vsakem pismu izraža hvaležnost za poslano, opaziti pa je, da prošnje za denar vedno pogosteje argumentira. Pojasnjuje, da ga ne bi trošil kar tako, da pa je dobro, če človek ni suh, da bi si rad kupil malenkosti, za katere bi bilo nesmiselno, da bi jih kupovali na Ptuju in mu jih pošiljali. Pogosto tudi sprašuje, kaj se dogaja z novelo *Kopači*, zanima ga, ali jim jo je uspelo dobiti nazaj.

Iz pisem, ki jih je pošiljal mesec ali dva po zaprtju, veje veliko optimizma in upanja, da bo kmalu zunaj, bolj kot se oddaljuje začetek sodnega procesa, bolj ta optimizem pojenjuje. Domače tolaži, da mu ni bilo še nič hudega in da bo kmalu zunaj, da bo nadaljeval in končal šolo ter nato stopil v življenje, ki je pred njim. S tem ko je tako tolažil domače, je hrabil predvsem sebe: »Nikar se nič preveč ne bojte za mene. Naj Vam ne bo težko radi mene, nima pomena. Glejte, da ostanete Vi zdravi. Bo še že boljše. Jaz sem – hvala bogu – zdrav!« (Pismo z dne 25. 2. 1934, poslano iz Ljubljane, ovoj 6).

Kot je povedal v omenjenem intervjuju v Sodobnosti in kot je razbrati iz pisem Ljubi Skornšek, je bil najprej skrajno obupan. V veliko uteho mu je bilo, da je dobil papir in da je lahko pisal. Pisanje mu je pomagalo prenesti samoto, kar pol leta je namreč prebil v celici sam, in to je bilo obdobje, ko so nastale njegove kočarske novele (*Pastir, Dekla Hana* in druge). Zaradi vseh teh ljudi, ki jih je nosil v sebi, »ni bil več tako sam«. Za sodno razpravo in njegovo obrambo so domači najeli odvetnika. Hranimo pismo z dne 11. 5. 1934 (škafka 1, ovoj 6), v katerem piše tako:

Pozdrav! Videl sem, da ste že podpisali pooblastilo za advokata. Jaz sem ga odklonil. Kako pa pridete do tega, da boste izdajali denar advokatom, ko še za davke nimate! Da bi kdo radi mene silo trpel, tega bi si nikdar ne mogel odpustiti. Je pa tudi brez pomena, ker se jaz nočem izmazati ali kaj. In kaj se to pravi, da bo kdo izdajal zame denar? Povejte stricu Francu, da se najlepše zahvaljujem za njihovo brigo in da naj čimprej z Vami odpove advokata. Storite to takoj, da ne bo nepotrebnih stroškov.

Ivan Potrč je na dopisnice, naslovljene na očeta, kot dodaten identifikacijski podatek običajno pripisal mlin ali mlinar. (Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. Zapuščina Ivana Potrča 4, škatla 1, ov. 6)

Potrč noče dodatnih finančnih obremenitev za domače in sorodstvo, hkrati pa želi ostati pokončen v svoji drži in stati za dejanji ne glede na posledice. Zadnje hranjeno pismo v zapuščini ima datum 11. september; sporoča, da bo v zaporu zagotovo do 11. novembra.

V zaporu se je v mladem Potrču dokončno oblikovala revolucionarna zavest, svetovnonazorska razhajanja z družino, zlasti z materjo, pa le še poglobila. V donaciji iz leta 1998 (škatla 5, mapa 1) hranimo kopijo pisma staršem z dne 15. 6. 1934. Pismo so zaplenili, zato ga starši niso dobili. Izpove, da je komunist, ki se bori za boljše življenje, in naj mu zato ne pišejo več o nekih svetnikih in bogovih. Piše tudi, da če se ga sramujejo, se mu lahko tudi odpovedo. Ne gre prezreti, da je bil izredno razburjen in jezen, saj ironično nadaljuje:

Kaj le toliko jamrate, kako vam gre slabo! Ne veste, kaj vam pravijo s prižnice: bodite veseli siromaki in potrpite, potrpite, da vam prodajo zadnjo telico (kajti koga bog ljubi – tega tepe), glejte pokorite se za svoje grehe in glejte, po smrti vas čaka nebeško življenje. Kaj bi govorili o slabih časih, naj bojo – po smrti bomo gledali boga. Veselite se!!! Torej?

Ob vrnitvi domov je naletel na zahtevno situacijo, tudi o tem piše Ljubi Skornšek. Bil je drugorojeni otrok in prvi sin; želje, da bi morda prevzel posestvo, se niso uresničile. Kot piše, si tega ne želi, ker da je za njim še veliko otrok, res pa je tudi, da je kot politični obsojenec izgubil pravico do dedovanja (Čeh Steger 2012: 285). Pojavilo se je tudi vprašanje, kje in kako naj zaključi osmi razred in opravi maturo.⁶ Razmišljal je, da bi se, če bi dobil dovoljenje, podal v tujino, v Češkoslovaško.⁷

Nekaj časa je nato živel v Celju, Rušah in v Mariboru, stalno službo je dobil šele leta 1938 kot novinar pri Mariborskem večerniku (Bohanec 2022: 76).

4 Pisma dr. Marji Boršnik

Tretji sklop je korespondenca med Ivanom Potrčem in dr. Marjo Boršnik. Leta 2016 je ddr. Francka Premk, hči dr. Marje Boršnik, Knjižnici Ivana Potrča Ptuj podarila osebna pisma Ivana Potrča. Prejeli smo 16 pisem, poslal ji jih je v obdobju od leta 1931 do 1966. Za prispevek je zanimivih pet (dvoje iz leta 1932, troje iz leta 1933), ker osvetljujejo določene dogodke.

Marja Boršnik je veljala za razgledano, zavzeto in napredno intelektualko. Prva službena pot jo je pripeljala na Ptuj (1930–1931), nato v Ljubljano. V Izvestju Državne realne gimnazije kraljeviča Andreja zasledimo podatek, da je bila 22. marca 1931 razrešena učiteljske službe na Ptuj. Na II. realni gimnaziji v Ljubljani je ostala le leto in pet mesecev, nato je bila kazensko premeščena v Leskovac v Srbijo. Kot zavedna Slovenka je ljubljanskim dijakom govorila, da Slovenci neprestano hlapčujemo raznim strankam, zato jo je neki dijak prijavil. Nacionalna zavest ni bila zaželen, to je bil čas, ki ni bil naklonjen tistim, ki so bili in hoteli pokazati, da so Slovenci. V Leskovacu v Srbiji je preživljala najtežje trenutke svojega življenja (Premk 2015: 127). Kot ženska, ki je bila sama in se sama preživljala, je bila izpostavljena hudim kritikam.

Do dijakov je imela poseben odnos, spodbujala je njihovo vedoželjnost in bila zavzeta za t. i. žensko vprašanje. Oboje je v takratnem obdobju na Ptuj zelo odmevalo, saj je Marja Boršnik kot učiteljica svojim učencem dovoljevala kritično besedo in se kot »mladenka« vključevala v »moške« zadeve, kot je

6 Kot zanimivost naj navedemo, da v podarjeni korespondenci dr. Marje Boršnik hranimo pismo Ivana Potrča, poslano 11. marca 1935. Prosi jo, da bi zanj napisala pozitivno izjavo in izpostavila njegov talent in dotedanje delo, kajti upa, da bi tudi njena beseda pripomogla pri pridobitvi pravice do nadaljevanja srednješolskega šolanja.

7 Češkoslovaška je bila država v srednji Evropi in je obstajala med letoma 1918 in 1992. 1. januarja se je razdružila v Češko in Slovaško.

bila recimo politika. Tudi na ta način je povezovala pouk slovenskega jezika in slovenske književnosti z »vsakdanjim« življenjem.

V Literarnem omizju (1990: 122) Potrč obuja spomine na dr. Marjo Boršnik in na čas, ko je bil v sedmi gimnaziji. Spominja se, da je napisal izrazito anarhistično slovensko nalogo, ki mu jo je tiho in neocenjeno hitro vrnila ter prišepnila, naj jo napiše na novo, da ne bo tudi ona imela težav. V pismu z dne 31. marca 1932 Potrč cenjeni profesorici piše tako:

Opravičevat sem se prišel. Težko bi mi bilo, če bi vas kje srečal. Ni bilo lepo od mene, da se nisem opravičil že davno. Vem, malo nerodno je opravičevati se šele sedaj, posebno, če človek čuti, da je kriv, pa mislim, da mi boste le oprostili, saj smo navsezadnje le ljudje, ki že sami več ne vemo zakaj smo in kako. /.../ Ali lepo ni bilo, da sem Vas s svojim vedenjem spravil morda v neprilike. /.../ Moj veliki greh mi boste pa mogoče oprostili, kajne?

Ni znano, zakaj se opravičuje. V nadaljevanju ji sporoča, da nameravata z Bratkom konec leta izdati almanah in da so na gimnaziji ustanovili literarno društvo. Po tem, ko je že bila politično preseljena, je Potrču poslala pismo z datumom 17. 11. 1932. Sklepamo, da je to njeno prvo pismo iz izgnanstva, saj se mu uvodoma opravičuje, da mu toliko časa ni odgovorila, ker ureja svoje težave, saj se ji »življenje na vse viže čudno preobrača«. V nadaljevanju pravi, da je na ptujske študente ohranila lep spomin: »Ej, vi ste bili pa tudi posebne sorte ljudje, vse je vrelo v vas od upornišтва, s svetovi bi se žagali!« (Ovoj št. 14).

Potrč ji odgovarja 15. 12. 1932. Piše, da razume, kako ji je v tujini. In da si je mislil svoje, ko so jo poslali »balkanizirat, barbazirat«. Da sicer ni noben nacionalist, da pa je vedno proti nenaravnemu pačenju svobodnega razvoja. V nadaljevanju ji poroča o delovanju literarnega društva in Rasti, prosi jo za kritiko: »Res prave iskrene besede želim ki bo prišla res od srca; saj je tega tako malo.« Zanimivo je Potrčevo izražanje v prispodobah, »da se je mošt unesel in da teče vino«, namiguje pa na to, da so prvi majavi koraki pri izdajanju lista mimo, da resno in zavzeto delajo, berejo ter ocenjujejo svoja dela. Piše ji tudi o tem, da so 13. decembra igrali *Hlapce*. Da je imel visoke zahteve in pričakovanja do svojih soigralcev, je razumeti iz njegov besed:

Uspeh zadovoljiv. Ploskanje med igranjem! G. Komljanec je pravil, da je že videl igrati dijake, še sam jih je učil, ampak kaj takega še ne. Te dni hoče vsak profesor v šoli nekaj povedati o Hlapcih. Publika je bila presenečena. V dvorani ni bilo praznega sedeža. Stojišča so bila razprodana čez mero.

V okviru literarnega društva Otona Župančiča, mentorica je bila Marja Boršnik, so dijaki med letoma 1931–1933 izdajali družbenokritično glasilo Rast. Vodilna ustvarjalca sta bila Ivan Bratko in Ivan Potrč. Na naslovni strani prve številke beremo željo, da naj bo Rast tiho zatočišče vseh, ki ne najdejo svojih obrazov v kričeči, okoreli sodobnosti in se ne morejo znebiti sebe. V Rasti je že takrat prišla do izraza Potrčeva moč besede, opazovanja in prikazovanja okolja, kar je pri svojem pisanju ohranil tudi pozneje (*Ptujski zbornik* 5 1985: 263).

Z Rastjo so imeli dijaki zelo smeje načrte, letnik naj bi obsegal deset števil, izhajal bi med šolskim letom. Da je bilo glasilo za Ivana Potrča in njegove ustvarjalce zelo pomembno (Ivan Bratko, Branko Šalamun, Stanislav Brečko idr.), kaže tudi to, da je izvod v kritiško oceno dobila tudi njihova profesorica Marja Boršnik. V pismu z dne 11. 9. 1932 Marja Boršnik izraža zadovoljstvo, da so si ustvarjalci časopisa enotni. Nadaljuje, da listu dajejo značaj trije: Bratko, Šalamun in on – Potrč, da so se osvobodili tradicionalne osladnosti, ki »tako rada gospodari po dijaških časopisih«. Ocenjuje Šalamunov slog, pravi, da fantu primanjkuje fantazije za leposlovno delo, lahko pa se razvije v dobrega literarnega kritika in esejista, ker je jasen mislec in ima smisel za umetnost. Potrču in Bratku po njenem mnenju ne manjka fantazije, sta pa še veliko manj izčiščena in jasna kot Šalamun: »Često se še lovita okrog in ne najdeta samega sebe. Takrat postaneta gostobesedna in se ponavljata. Pogosto nista razumljiva. To so pa vse odpustljivi grehi, saj sta še mlada.« Izšle so tri številke Rasti. Marja Boršnik obžaluje, da je list prenehal izhajati, pravi namreč, da je ta od vseh dijaških listov pri nas bil najzanimivejši (pismo z dne 9. 3. 1933).

Zanimivo je tudi pismo z dne 4. januarja 1933, kajti Potrč ji piše kot član in v imenu članov literarnega društva O. Župančiča. Prosi jo, da bi si zanje v ljubljanski Drami izposodila slovenski prevod Schillerjevih *Razbojnikov* in morda še kakšne druge drame, ki bi jih dijaki lahko igrali. Pravi, da so Drami že pisali, pa niso dobili odgovora, zato upajo, da bo ona uspešnejša, ker je »gotovo tam večja avtoriteta«. Da so bile družbeno-politične razmere resne, priča njeno pismo z dne 21. maja 1933. Sporoča, da so vsa njena pisma cenzurirana. Ne dobiva vseh, samo tanjša, debelejših (s kakšno fotografijo) ne. Prosi ga za več previdnosti, naj pazi, kako se izraža o profesorjih, ki so jim naklonjeni. Vsaka malenkost lahko profesorja spravi ob kruh. Naj mu bo pred očmi, da je sama v Leskovacu zaradi ljubljanskih dijakov, ne misli pa, da jo je kdo namerno »potunkal«. Pravi, da je doba tihega dela, naj gredo vase in naj pridno zapisujejo kroniko dijaškega življenja. Pismo zaključuje z besedami, da pozdravlja vse, ki imajo svoje prepričanje in ki živijo po njem.

Ivan Potrč

Ptuj, dne 4. jan. 1933.

Podhravčani!

Tukrat se obračamo na vas s prošnjo - namreč člani O. Zupaničev. Radi bi, da bi nam izposodili pri ljubljanski Drami slovenski prevod Schillerjevih Razbojnikov. Morda bi se doliči tudi kaj del - dram, ki bi jih lahko igrali v bodoče. Stvar je ta, da smo nekje še pisali te Drami, pa nam ni odgovorila. Vi ne gatoro tam večja avtoriteta. Če boste se kaj k dnu v ljubljani, boste gotovo to lahko dobili in se informirali.

Se dnu tiskamo 3. in 4. številko Rasti. Delamo vse moči. Okoli 15. jan. bo izšla.

Če je bo v Hlapčevih ali pri vas, nam lahko ona priuše Razbojnikov ali kaj! Licer jo pa podhravčam.

Drugače pa nam odgovorite na naslov: Sijajno literarno društvo "Oton Zupanič". Ptuj, Ljiljini nastaja.

Posdrav!

Ivan Potrč

Na dr. Marjo Boršnik so se člani literarnega društva obračali z različnimi prošnjami. (Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. Zapuščina Ivana Potrča 1, škatla 5, ov. 11)

V okviru literarnega društva so se dijaki preizkušali tudi v odrskih uprizoritvah. Ivan Bratko je režiral Cankarjeve *Hlapce* in *Celjske grofe* Bratka Krefta. Marja Boršnik je v pismih vedno izkazala zanimanje za njihovo gledališko ustvarjanje. Ivan Potrč ji v pismu z dne 18. 5. 1933 sporoča:

Kreftove »Celjske grofe« smo igrali 5. in 7. maja. Stvar se je zavlekla na maj, ker nismo mogli dobiti prej kostumov. Če primerjam to predstavo s »Hlapci«, morem reči, da so »H.« izpadli boljše. Hlapci so pač bolj dovršeni, našemu ansamblu so bili bližje. (Vloge so bile porazdeljene dokaj posrečeno, tako, da je vsak igralec podajal na odru vlogo takorekoč iz svojega življenja: mislim, da bo izbira osebja

pri dijaških prireditvah vse važnejša, kot na prvi pogled). Kreftovo delo zahteva vse močnejše režiserske roke, posebno tam, kjer je še sam nejasen, črtanja pri dolgih filozofiranjih in nekaterih popolnoma obstranskih dejanjih, ki so menda le zato, da hipno zadovoljujejo širšo publiko. Želel bi mesto dolgih besedičenj, včasih krepkejših besede, ki bi padla naravnost, da bi postala beseda dejanje (3. akt!). (Potrč 1, škatla 5, mapa 11)

5 Pisma prijateljev in založnikov

V četrtem sklopu so pisma prijateljev in založnikov. Izpostavljamo pismo Antona Ingoliča, poslano novembra 1934. Ingolič piše, da je prebral *Pastirja*, mu ugaja. Potrč naj popravi nekaj stvari, nato naj novelo pošlje Zvonu, prepričan je, da jo bodo objavili. Zelo dobra da je tudi *Zemlje ni*, le konec je nekoliko šablonski. *Kopica otrok* je od začetka nekoliko razblinjena, od druge polovice naprej je zelo močna. *Hana* se mu ne zdi tako dobra. Potrču svetuje še, naj bolj pazi na slovnico. Sporoča mu, da bo prvih deset poslal L. Z. in Sodobnosti.

V ovojno št. 14 hranimo pisma iz leta 1932. Prvi pošiljatelj je Josip⁸ Kerenčič, tudi član Skoja, pisatelj in aktivist, rojen v Jastrebcih leta 1913, ustreljen l. 1941 v Mariboru. Kerenčič je poslal dopisnico z datumom 4. 4. 1932. Iz zapisanega ugotavljamo, da je Ivan Potrč zbiral dijake oziroma njihove prispevke za izdajo knjige, zato ga Kerenčič prosi, da mu o svojih načrtih pove kaj več, ker ga zadeva zanima. Naslednje Kerenčičevo pismo ima datum 8. 4. 1932. Očitno mu je Ivan Potrč odgovoril, med njima pa je prišlo do komunikacijskega nesoglasja. Potrča je v Kerenčičevi dopisnici nekaj zmotilo in njegov odgovor je moral biti precej oster, kajti Kerenčič je v odgovoru spravljiv, pojasnjuje, zakaj je poizvedoval, razmišlja tudi o tem, kakšna je razlika med ptujskimi in mariborskimi dijaki, kjer ideja vzajemnega dela ne bi mogla uspeti. Kaj natančno so Ivan Potrč in drugi dijaki snovali, nam ni uspelo ugotoviti, sta se pa pozneje s Kerenčičem tesno spoprijateljila.

V zapuščini so številna pisma in dopisnice, ki jih je poslal Vlado.⁹ Rdeča nit njunih dopisovanj so intenzivne literarne polemike in izmenjava bralnih seznamov. Vlado med drugim sporoča, da bere Vidmarjev *Kulturni problem slovenstva* (1932), Potrču priporoča v branje kitajsko liriko, Masarykovo čitanko (1930) in Platonov *Sokratov zagovor*.

⁸ Jože Kerenčič se je podpisoval kot Josip Kerenčič.

⁹ Kdo je Vlado, nam ni uspelo ugotoviti. Znano je le to, so bila pisma poslana iz Ljubljane.

Ivan Potrč je v prispevku *Težko bi zapisal dijaško obdobje*, njihova prizadevanja in aktivistična dejanja povzel z naslednjimi besedami:

Bili smo mladi, še strahotno mladi in nezreli mladeniči, in tisto veliko življenje, tudi življenje velikih, se nam je še tako malo odgrnilo ... – in toliko življenja nam še ni bilo odkritega. /.../ Strastno smo želeli spoznati življenje, strastno smo čakali na veliki čas, /.../ življenje, za katero smo se bali, da bo šlo mimo nas, nas je zajelo s tako silo, tako na stežaj in s tako strahoto, brez milosti, brez prizanašanja se nam je odkrilo, da skoraj ni peresa, da bi ga izpričali, popisali. (Potrč 2006: 160)

6 Zaključek

V Potrčevi donaciji, ki jo je Knjižnica Ivana Potrča Ptuj prejela 22. aprila 2022, je ponovno bogata korespondenca. Med številnimi pismi so našo pozornost pritegnila pisma iz obdobja 1930–1934, kajti iz njih se nam izrisuje podoba mladega Ivana, ki ne le da kritično opazuje družbene razmere, ampak svoje mnenje tudi jasno izraža, hkrati se kot mlad človek sooči s številnimi nazorskimi in eksistencialnimi vprašanji.

Ivan Potrč je po končani osnovni šoli obiskoval realno gimnazijo na Ptuj (1926–1934) in bil nato, nekaj mesecev pred maturo, zaradi komunističnega delovanja iz nje izključen. Slabo leto je bil zaprt v ljubljanskih zaporih (1934). V donaciji je obsežen sklop pisem iz tega obdobja, ki si jih je izmenjal z domačimi, Ljubo Skornšek (1913–1976), uredniki založb in prijatelji. Spoznamo ga kot zanesenjaka, ki si šele nabira življenjske izkušnje, kot mlado osebo, ki zelo boleče spozna, da je lahko glasno opozarjanje na družbene krivice grobo zaustavljeno. Pretresljiva so pisma, ki jih je pisal v prvih mesecih po tem, ko so ga zaprli. Iz njih sprva veje upanje, da bo kmalu zunaj, da ne bo obsojen, hkrati pa se sprašuje, ali je moralno pokvarjen. V času, ko je čakal na sodbo, je o tem veliko razmišljal in o svojih dilemah pisal Ljubi. Predvsem pa je Ivan Potrč v zaporu spoznal, kaj pomeni svoboda. Tudi o tem, kako je načrtoval svoje življenje, veliko izvemo iz pisem Ljubi Skornšek. V pismu z datumom 5. 10. 1933 natančno opiše svoje dnevne aktivnosti, med drugim je načrtoval, da bo študiral medicino v Zagrebu (pismo z dne 9. 10. 1933).

Ivan Potrč je bil aktiven na različnih področjih. Literarno je začel ustvarjati v 7. razredu gimnazije, konec leta 1933 je bila v Ljubljanskem zvonu natisnjena njegova prva novela *Kopači*. Zanimivo je, da je iz Potrčevega »zaporniškega« obdobja ohranjenih nekaj pisem, ki mu jih je pisala Marja Boršnik (1906–1982), njegova gimnazijska profesorica, s katero sta ostala v stikih tudi pozneje.

Profesorica Marja Boršnik je mlade literate, tudi Potrča, literarno usmerjala, spodbujala in (finančno) podpirala. Prebiranje osebnih pisem je vstopanje v intimni svet pisca, je odkrivanje njegovega ontološkega pogleda na svet. Tako je tudi s pismi Ivana Potrča, zato jih preučujemo spoštljivo, z veliko mero tankočutnosti in senzibilnosti, hkrati pa smo hvaležni, da so del podarjene zapuščine.

Viri in literatura

Viri

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. Zapuščina Ivana Potrča 1: škatla 5, mapa 1.

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. Zapuščina Ivana Potrča 1: škatla 5, mapa 11.

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. Zapuščina Ivana Potrča 4: škatla 1.

Literatura

Franček BOHANEČ, 2002: *Portret Ivana Potrča. Literarno-zgodovinska študija*. Ljubljana: Viharnik.

Jožica ČEH STEGER, 2012: O Potrčevi zgodnji kratki prozi. *Spremna študija*. Ivan Potrč: *Prepovedano življenje*. Ur. J. Č. Steger. Maribor: Litera. 277–303.

Renata DEBELJAK, 2023: *Ivan Potrč, pisatelj in človekoljub*.

Maribor, Ptuj: Založba Pivec, Knjižnica Ivana Potrča.

Manca KOŠIR, 1982: Ivan Potrč. Intervju v *Sodobnosti*. *Sodobnost* 30/4. 337–347.

Ivan POTRČ, 1990: Zgodaj že po svoji poti. Literarno omizje. F. Bohanec. Ljubljana: Mladika. 120–131.

– –, 2006: Težko bi zapisal. *Ptujska knjiga*. Ur. Aleš Šteger. Ljubljana: Slovenska matica. 158–161.

Francka PREMK in Eva PREMK BOGATAJ, 2015: *Prof. dr. Marja Boršnik*. Kranj: Mestna občina, Gorenjski muzej.

Vida ROJIC, 1962: Dokumenti o ljudski nacionalni in socialni revoluciji ptujskega okoliša v Mestnem muzeju v Ptuj. *Ptujski zbornik II*. Ptuj: Zgodovinsko društvo. 27–76.

Marija VEDERNJAK, 1985: Ptujska mladina v desetletju pred vojno. 5. *Ptujski zbornik*. Ptuj: Zgodovinsko društvo. 261–269.

Ivan Potrč as a Student-Preserved Correspondence on Shaping his World View and his First Steps into the Slovenian Literary Space

Potrč's donation, received by the Ivan Potrč Library Ptuj on 22 April 2022, like previous donations, contains a considerable amount of correspondence. From the many letters, attention is paid particularly to those from the 1930–1934 period, as they outline an image of the young Ivan, who not only critically observes the social situation, but also clearly expresses his opinions, and at the same time, as a young man, faces many ideological and existential questions. After finishing primary school, Ivan Potrč attended grammar school in Ptuj (1926–1934). He was, however, expelled from the school a few months before the final exam due to his communist activities. He was taken to prison in Ljubljana where he spent almost an entire year (1934). The above-mentioned donation contains numerous letters from this period that were exchanged with

his family, with Ljuba Skornšek (1913–1976), his publishing editors and friends. We get to know him as an idealist, still gaining life experience, as a young person who learns the hard way that loudly exposing social injustices can be brutally silenced. The letters he wrote in the first months of his imprisonment are heart-breaking. They show hope that he would soon be released, that he would not be convicted, that the authorities would realize that he had done nothing wrong. He advises his family on who they should contact, who would intercede for him and the like. But the more the days and months passed, the more he realized the gravity of his situation. In a letter to Ljuba Skornšek dated 24 April 1934, after the trial was over and before the sentence was pronounced, he writes: “In the last few days I have been tormented by the thought that I might be morally corrupt. I believe I have never been so mentally crushed as during this trial.” Potrč’s letters to Ljuba Skornšek tell us a lot about how he envisioned his life. In a letter dated 5 October 1933, he describes his daily activities. We learn that he had to study more than any other year, that he spent his afternoons on his own education, his studies, his writing, and on work for the student organizations that he led, lectured in and argued for. He writes that he was “some sort of a Scout guide”, president of the Ferial Association where he had organized several divisions: for education, sports, singing, a mandolin quartet, photography, and that he was again in charge of the educational division. He aspired to study medicine in Zagreb (9 October 1933). One can see that Ivan Potrč was extremely active in different areas. He started writing in the 7th grade of grammar school, and at the end of 1933 his first short story, *Kopači (Diggers)*, was published. Interestingly, a few letters from Marja Boršnik (1906–1982), his grammar-school teacher, with whom he remained in contact even later, have survived from Potrč’s “prison” period. Professor Boršnik provided literary guidance, encouragement and (financial) support to young writers, including Potrč.

Ivan Potrč okrog leta 1960
(Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. Iz
zapuščine Branke Jurca, škatla 17)

Potrčeva drama *Kreflova kmetija* in njeni zametki v novelah *Prekleta* *zemlja* ter *Sveti* *zakon*

Jožica Čeh Steger

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Izvleček

V tridesetih letih prejšnjega stoletja, v času velike gospodarske krize in politične diktature v Kraljevini Jugoslaviji, je Ivan Potrč močno zarezal v tedaj še izrazito literarno idealizacijo kmečko-vaškega življenja pri nas. V kočarskih novelah, povesti *Sin* (1937) in *Kreflovi kmetiji*, prvi drami iz trilogije o Kreflih, je brez kakršnega koli olepševanja razgalil socialno in moralno podobo kočarjev, viničarjev in dninarjev na eni ter gruntarjev na drugi strani. Prispevek se osredinja na dramo *Kreflova kmetija* (1937) ter noveli *Prekleta zemlja* (1936) in *Sveti zakon* (1937), ki sta z njo povezani. Pisatelj je prvo posvetil očetu in drugo materi, ki mu je tisto leto umrla.

Ključne besede: Ivan Potrč, socialni realizem, kratka proza, drama, *Kreflova kmetija*, *Prekleta zemlja*, *Sveti zakon*

Synopsis

The 1930s, a period of great economic crisis and political dictatorship in the Kingdom of Yugoslavia, saw Ivan Potrč firmly cut into the that time still pronouncedly literary idealization of the peasant-rural life in the Slovenian territory. In these cottager novellas, namely the narratives *Sin (Son)* (1937) and *Kreflova kmetija (The Krefl Farm)*, which are the first dramas in the Krefl family trilogy, he with no embellishment reveals the social and moral image of cottage owners, vineyard workers and day labourers on the one hand and the image of the major landowners on the other. The present paper focuses on the drama *Kreflova kmetija* (1937) and on the novellas *Prekleta zemlja (Cursed Land)* (1936) and *Sveti zakon (Holy Matrimony)* (1937) in relation to the drama. The first novella was dedicated to his father and the second to his mother who died that year.

Keywords: Ivan Potrč, social realism, short prose, drama, *The Krefl Farm*, *Cursed Land*, *Holy Matrimony*

1 Uvod¹

Ivan Potrč (1913–1993) je razlagal v številnih intervjujih, da je pisal na podlagi lastnih izkušenj in spoznanj, kar ga je osebno prizadelo in tlačilo, zato je moralo »izbruhniti« iz njega. Odraščal je v številni družini v Štukih pri Ptuj in izkusil trpko življenje na tedaj že propadajoči kmetiji z mlinom. Otroštvo je preživel v tradicionalno verni družini, njegova mati je celo upala, da bo postal duhovnik. V gimnaziji se je začel odmikati od vere in se že leta 1933 pridružil ptujskim skojevcem in komunistom. Leta 1934, tik pred maturo, je zaradi protidržavne dejavnosti pristal v ljubljanski ječi. Oči za krivične razmere na vasi so mu v gimnaziji odpirali tudi levičarsko usmerjeni profesorji, Anton Ingolič, Marja Boršnik, Fran Onič in še zlati Franjo Žgeč, ki je v sociološki študiji *Haloze*, objavljeni leta 1935 v *Sodobnosti*, prikazal grozljivo gospodarsko in socialno podobo Haloz (Čeh Steger 2012). V nebo vpijoče krivice, ki so se dogajale na slovenskem podeželju, zlasti v območju Dravskega in Ptujkega polja, v Slovenskih goricah in Halozah, so Potrča tako prizadele, da je že v dijaških letih

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

začel pisati družbenokritične pripovedi, ki so v knjižni obliki izšle šele po drugi svetovni vojni pod naslovom *Kočarji in druge povesti* (1946). V pripovedništvu in dramatiki je tematiziral težko, človeka nevredno življenje dninarjev, kočarjev in viničarjev na eni ter propadanje gruntarjev na drugi strani. Družbene vzroke za propadanje kmečkih gospodarstev pred drugo svetovno vojno je v študiji *Naša vas*, objavljeni v reviji *Obzorja* leta 1938, podrobno analiziral tudi Jože Kerenčič.² Kerenčič ugotavlja, da je bil zlom že prej zadolženih srednjih gospodarstev v času gospodarske krize pred drugo svetovno vojno neizbežen, posledično je prišlo do popolne polarizacije socialne strukture vaškega prebivalstva, na eni strani je nastala peščica veleposestnikov in na drugi lačna množica vaških proletarcev. V Halozah in Slovenskih goricah so viničarji, dninarji, kočarji in želarji predstavljali veliko večino prebivalstva (Kerenčič 1967: 137).

2 Grunt in njegovo prekletstvo

V tridesetih letih prejšnjega stoletja se je dogajal v Kraljevini Jugoslaviji tragičen proces gospodarskega in moralnega propadanja kmetov ter vse večje revščine vaškega proletariata. Kmetje so se zadolževali, grunti so propadali, naraščal je kmečki proletariat, mladi ljudje z vasi so se selili v mesto. Razmere na vasi so postajale grozljive, nastale so strahotne socialne razlike, življenje kočarjev je bilo vse težje, nezadovoljstvo med ljudmi je povečevalo tudi razredna nasprotja. Kmetov odnos do zemlje se je spremenil, zemlja je postajala zanj mora, tlačila je človeka, razdvajala, povzročala odtujene odnose in sovraštvo med ljudmi. V slovenski književnosti je še zmeraj prevladovalo idealistično opisovanje kmečkega življenja, s čimer so v tridesetih letih prejšnjega stoletja radikalno pretrgali socialni realisti. Jezikoslovec in literarni zgodovinar Jakob Šolar je denimo v članku *Kaj je z našo ljudsko povestjo?*³ pisal, da bi se sodobna slovenska povest morala bolj približati ljudstvu, prav tako o njenih nalogah in značilnostih. Zagovarjal je idealistični realizem, idealizacijo kmečke povesti, kot je nastajala npr. izpod peresa Frana Saleškega Finžgarja ali Jakoba Jalna. Šolarjevo stališče je bilo, naj bo kmečka povest vzgojna in poučna, oboje naj se družijo z zdravim življenjskim nazorom, vero v življenje, človeka, dobroto in Boga. Prav tako naj budi življenjski optimizem, moč za delo in voljo do zmage. Pisatelji naj tematizirajo kmečko življenje, tako da bodo njihova dela zrasla s čutenjem in z življenjem kmečkih ljudi. V primerjavi s Šolarjevim zagovarjanjem

2 Jože Kerenčič je bil Ivanu Potrču tudi za poročno pričo.

3 Članek je iz Književnega glasnika leta 1939 ponatisnila Mohorjeva družba v Celju.

idealistično-vzgojnega koncepta realizma so socialni realisti, ki jim je pripadal Ivan Potrč, prikazovali neolepšano, realno življenje na vasi v socialni, moralni in duhovni podobi.

3 **Noveli *Prekleta zemlja* in *Sveti zakon***

Noveli *Prekleta zemlja* in *Sveti zakon* sta bili zamišljeni kot začetni poglavji avtobiografskega romana, ki ga pisatelj potem ni nikoli dokončal. Obe poglavji sta bili objavljeni kot samostojni noveli v Ljubljanskem zvonu, *Prekleta zemlja* leta 1936 in *Sveti zakon* leta 1937. Avtor je leta 1951 povedal za Gledališki list ljubljanske Drame, da sta mu noveli pomenili tudi zametek zgodbe o Kreflih in študija za njihove like:

Prav tako nedokončani iz prejšnjih let sta dve poglavji romana, ki sta izšli v Ljubljanskem zvonu, in sicer *Prekleta zemlja* in *Sveti zakon*. To drugo novelo sem posvetil svoji materi, ki mi je tedaj umrla in je njena smrt deloma povzročila, da sem se lotil dramskega oblikovanja. Obe zadnji noveli sta pravzaprav prva začetka zgodbe o Kreflih in predstavljata študijo za njih like. (Cit. po Bohanec 2002: 148)

Noveli pripovedujeta o socialnem in moralnem razkroju kmečke družine, propadanju grunta in skrhanih, povsem odtujenih, celo sovražnih odnosih v družini. V *Prekleti zemlji*, ki je bila namenjena očetu kmetu, imamo zgodbo o zapitem gruntarju in mlinarju Johanu Lenartu. Njegovo pijančevanje in skrhani odnosi z ženo in otroki so precej naturalistično opisani, družbeno in psihološko utemeljeni. Z gruntarjem gre samo še navzdol in le še »cuma«, kakor pravi pisatelj, mučita ga gospodarska kriza in gospodovalna žena. Moral bi biti trden kmet, grča, a je le cunja, s čimer ga zmerja žena, ki je zagospodarila na gruntu in nad možem. Njega razjeda zavoženo življenje, kmetija propada, dolgovi rastejo, po robu se mu postavljajo celo lastni otroci. Pregarjajo ga tudi dogodki iz preteklosti. Čuti se krivega za smrt delavca, ki se je ubil pri kopanju vodnjaka. Še zmeraj ga obvladuje tudi erotična sla, žena ga zaradi tega prezira in ponižuje pred odraščajočimi otroki. V dialogih z lastnimi otroki je zadirčen in robot, vse se mu upira in vse bolj se utaplja v pijači. Ko se v ženini kleti do onemoglosti opije, imamo pred seboj tragikomično podobo pijanca, ubesedeno s sredstvi notranjega monologa, grobe situacijske komike, robatega, obešenjaškega humorja, ljudske modrosti in animaličnih podob. Johan in Liza Lenart sta postala predlogi za Juro Krefla in Lizo v drami *Kreflova kmetija*.

Novelo *Sveti zakon* je pisatelj namenil materi kmetici. Pripoved z ironičnim

naslovom razkriva tragiko zakonskega življenja kmetice. Protagonistka Liza se ponoči vrača z »gornjega grunta« domov k možu in otrokom. Ponjo je prišel najstarejši sin Franček z vozom, med potjo se nato ustavita v Plojevi gostilni. Roza, Lizina sestrična, leži v postelji s hudimi bolečinami in pripoveduje Lizi o neznosnem trpljenju ob nezvestem možu in pijancu Ploju. Še isto noč izkrevavi in v hudih bolečinah umre. Liza ob Rozinem umiranju boleče podoživlja svojo usodo in tragiko kmečkih žena, pogosto manj vrednih od živine, njihovo trpljenje v zavoženih zakonih, obsojenih na trdo delo in izčrpavanje ob rojevanju številnih otrok. Na krivice, ki se ji dogajajo v zakonu s pijancem, se odziva čustveno. Zapada v izbruhe joka, preklinja, za svojo nesrečo obtožuje tudi starejše otroke, sovraži moža, pobega od doma in išče uteho v alkoholu. Njene predstave o ženski ostajajo v okvirih patriarhalne družbe. Slednje lahko razberemo tudi iz njene vzvišenosti nad moževo sestro Zalo, ki ni mogla roditi otrok. Surovost medčloveških odnosov se razkrije v tragikomičnih prizorih in robatih komentarjih Rozinega moža Ploja, ostarelelega žandarja, krčmarja in ženskarja, ki umirajoči ženi ne priskrbi zdravnika in se iz njene bolezni celo posmehuje: »Včasih so ženske prinesle kako božjo mast, malo namazale, pa je bilo. Haha!« (Potrč 1983: 39) Robato in brezčutno se na Rozino trpljenje odzove tudi opijanjena mlada dninarica Lojza, ki vabi k sebi Lizinega sina Frančka.⁴

Novela *Sveti zakon* opozarja, da so bile med obema vojnama socialne pregraje med kmečkimi in kočarskimi družinami zelo velike. Poroke so se dogajale le znotraj istega stanu, med fanti in dekleti s kmetij, medtem ko so bile mlade kočarke in dninarke za kmečke fante pogosto lahek plen spolnega izkoriščanja. Potrč je v tej noveli pokazal tudi na razširjenost alkoholizma tako med moškim kot ženskim prebivalstvom na vasi. Ženske na vasi so posegale po pijači zaradi razočaranja nad življenjem, zapitimi in nezvestimi možmi, dninarke in kočarke tudi zaradi pomanjkanja hrane. Medsebojni odnosi v kmečkih družinah so se krhali tudi zaradi spolnih bolezni, ki so jih moški z vasi lahko staknili s kupljivimi ženskami v mestu, kakor pripoveduje Reza o svojem možu Ploju, vaškem gostilničarju in trgovcu.

Podobno kot v novelah *Prekleta zemlja* in *Sveti zakon* je tudi v drami *Kreflova kmetija*⁵ osrednja tema propadanje grunta, krivične socialne razmere pa vodijo v

4 Imena literarnih oseb ohranjamo v narečnih sklonskih oblikah, kot se pojavljajo v Potrčevih literarnih delih.

5 Drama *Kreflova kmetija* je nastala leta 1937. Istega leta je izšla Potrčeva avtobiografska povest *Sin*, ki pripoveduje, kako zemlja, grunt in družbene razmere zavirajo, uničujejo duševni razvoj mladega človeka (Čeh Steger 2018).

moralni razkroj in povsem posurovele medčloveške odnose ljudi na vasi. Iz obeh novel je Potrč prevzel vrsto motivov, kot so: propadanje grunta, priklenjenost ljudi na zemljo, alkoholizem na vasi, erotika na vasi, odtujeni odnosi med možem in ženo ter starši in otroki, nasprotje med kočarji in gruntarji, politični zaporniki idr. Protagonista iz novel, Johan in Liza Lenart, sta zasnovana kot predlogi za dramska lika, Juro Krefla in njegovo ženo Lizo. Liza iz novele *Prekleta zemlja* ima enako ime kot v *Kreflovi kmetiji*. Razredna, ideološka in moralna nasprotja so v drami izrazitejša in vodijo v tragični konec. Bolj očitna je tudi avtobiografska podlaga. Kreflov najstarejši sin Janžek, študent in politični zapornik, ima v drami pisateljevo ime in je nosilec socialističnih idej ter dramatičnih spopadov s Kreflom, z materjo, župnikom in županom. V noveli *Sveti zakon* ima najstarejši sin, dijak in politični zapornik, le obrobno vlogo. O njem zvemo iz materinih ust, ime pa mu je Ludvik.

4 Ohranjeni tipkopisi *Kreflove kmetije*

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj hrani več tipkopisov *Kreflove kmetije*,⁶ vendar razen enega niso datirani. Tipkopis J. Potrč: *Kreflova kmetija*⁷ brez zapisanega datuma je po vsej verjetnosti iz leta 1946, ko je bila drama prvič uprizorjena. Ob navedbi nastopajočih dramskih oseb je ime študenta z imenom Ivan prečrtano in s svinčnikom pripisano ime Ludvik, kot se študent imenuje v noveli *Sveti zakon*. V besedilu omenjenega tipkopisa je ohranjeno ime Ivan. Na tem tipkopisu je v didaskaliji navedeno, da je star 24 let, v drugih je dve leti mlajši.

V tipkopisu J. Potrč: *Kreflova kmetija*,⁸ ki je prav tako brez navedbe datuma, so na zadnjem listu z roko pripisane pripombe režiserja Milana Skrbinška. Sklepamo, da gre za tipkopis drame, ki jo je Potrč dal leta 1946 režiserju Skrbinšku v branje:

Ekspozicija se mi zdi pri potrebni za štimungo preraztegnjena. /.../ Je bolj epično pripovedovanje kot dramatično prikazovanje. Manjka ekonomije. Značaji morajo biti predstavljeni ostro, kratko, priprava na nasprotno igro v naslednjem dejanju! Pokretni moment! Razmerje med Janžekom in Mimiko prikazano pregostobesedno. Retardirajoči moment, kjer pride Franček brez Janžeka domov, in Frančkova dolga

6 Odlomek iz prvega dejanja *Kreflove kmetije* je bil leta 1938 objavljen v Ljubljanskem zvonu, v knjižni obliki je izšla šele leta 1947.

7 J. Potrč: *Kreflova kmetija*. Drama v treh dejanjih, tipkopis, 67 listov vezano, popisan z opombami. Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. Zapuščina Ivana Potrča 4, škatla 3, ov. 42.

8 J. Potrč: *Kreflova kmetija*. Drama v treh dejanjih, tipkopis, 69 listov vezano, popisan z opombami. Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. Zapuščina Ivana Potrča 4, škatla 3, ov. 42.

(rokopis)

J. Potrč

K R E F L O V A K M E T I J A

DRAMA V TREH DEJANJIH

O S E B E:

J U R A K R E F L, zapit posestnik, 56
 L I Z A, žena, 58
 LUDVIK I V A N, sin, študent, 24
 A N Č K A, hči, por. Toplak, 25
 V I N K O T O P L A K, sin propadlega krčmarja, Ančkin mož, 23
 F R A N Č E K, 21
 L I Z I K A, 19
 P O L T E K, 14 Kreflovi otroci
 M I L I K A, 12
 F R A N C V I L Č N I K, posestnik, župan, kronski upokojenec,
 (bivši žandarmerijski stražmojster), 65
 C I G L A R, Kreflov viničar, 70
 M I M I K A, njegova hči, Ivanovo dekle, 21
 L E B R O V K A, 36
 Š T E F E K, njen otrok
 H R E N K O V F R A N C I, 20 težaki, težakinje in njihovi
 D U H O V C A, 53 otroci
 O B R E Z A Č I
 S T R I C J A N Ž A, prevžitkar pri Kreflovih, 76
 R U J S O V A T R E Z I K A, nezakonski otrok, občinska sirota, 12
 P O G R E B C I, B A J T A R J I, B A J T A R K E
 M R T V O M A T J A Š I Č E V O T R U P L O

D R U Ž I N S K A I Z B A P R I K R E F L O V I H

P R E D V O J N A S O D O B N O S T P O Z N A J E S E N

Dejanja se godijo:

Prvo: Petek, Po večerji. Zvečer. V noč.

Drugo: Sobota. Zvečer. V noč.

Tretje: Nedelja. Zgodnje jutro.

(Opomba: Delo je bilo napisano januarja 1937. leta, nagrajeno kot dramska stvaritev od Umetniškega kluba v Mariboru. Kot takšno je bilo vzeto tudi na repertoar mariborskega gledališča ter bi se ^{lahko} igrati v času Umetniškega tedna v Mariboru - a ga je pred prestavo ban Natlačen prepovedal, češ da drama ruši stebre kmetstva. ~~Drama pri banovini je ocenjeval dr. Kotlar.~~ Prvo dejanje je izšlo v "Ljubljanskem zvonu". Drama je bila takrat tudi na repertoarju novosadskega in škopskega gledališča. Igrana pa ni bila nikjer. Napisana je bila kot prvi del trilogije o Kreflih. ~~7. del serije je original 2. drugi del trilogije, ki ni napisan.~~)

(rokopis)

J. P O T R Č,

K R E F L O V A K M E T I J A

D R A M A v T R E H D E J A N J I H

O S E B E:

J U R A K R E F L, *sapit posestnik*, 56

L I Z A, *žena*, 58

I V A N, *sin, študent*, 24

A N Č K A, *hči, por. Toplak*, 25

V I N K O T O P L A K, *sin propadlega krčmarja, Ančkin*
mož, 23

F R A N Č E K, 21

L I Z I K A - E L Z A, 19

P O L T E K, 14

M I L I K A, 12

F R A N C V I L Č N I K, *posestnik, župan, kronski upokoje-*
nec, (bivši šandarmerski straž-
mojster), 65

C I G L A R, *Kreflov viničar*, 70

M I M I K A, *njegova hči, Ivanovo dekle*, 21

L E B R O V K A, 36

Š T E P E K, *njen otrok*

H R E N K O V F R A N C I, 20

D U H O V C A, 53

O B R E Z A Č I

S T R I C J A N Ž A, *preužitkar pri Kreflu*, 76

R U J S O V A T R E Z I K A, *nezakonski otrok, občinska sirota*, 12

P O G R E B C I, B A J T A R J I, B A J T A R K E

M R T V O M A T J A Š I Č E V O T R U P L O

D R U Ž I N S K A I Z B A p r i K R E F L O V I H

P R E D O V N I K S O D O B N O S T

S O D O B N O S T

P O Z N A J E S E N

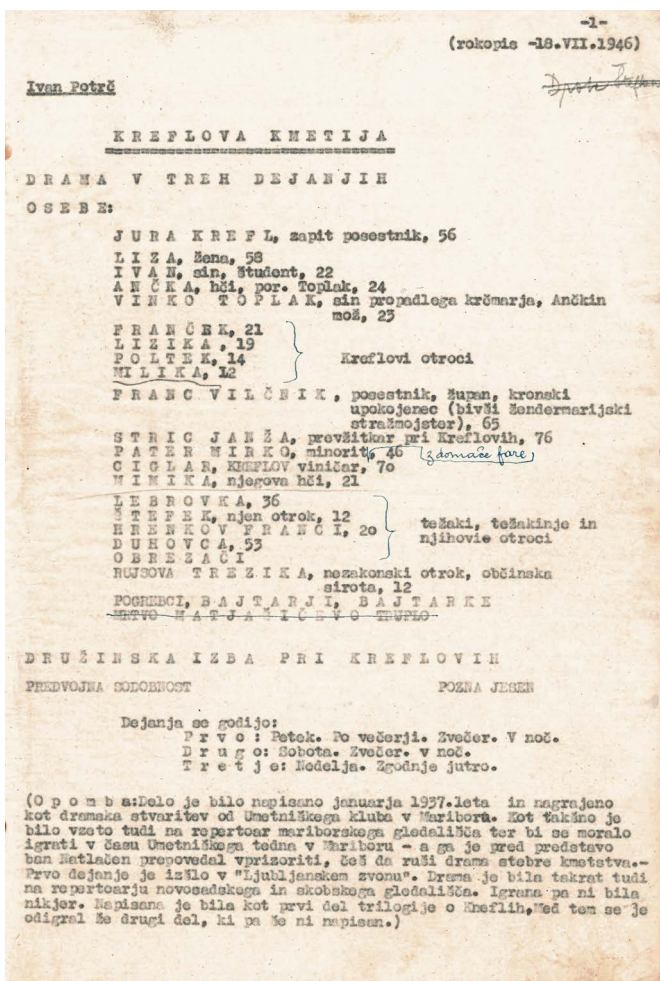
I. Petek. Po večerji. Zvečer. V noč.

II. Sobota. Zvečer. V noč.

III. Nedelja. Zgodnje jutro.

pripoved – nepotrebno, vmešavanje Matjašiča, pa tudi drugo o njem predolgo! Bi se dalo skrajšati na polovico.

V tipkopisu Ivan Potrč: Kreflova kmetija⁹ z datumom 18. 7. 1946 so popravki in prečrtani deli besedila. Tudi Kreflov najstarejši sin se znova imenuje Ivan in je star 22 let. Pater Mirko se tukaj pojavi kot nastopajoča dramska oseba v dialogih, ob njegovem imenu najdemo pripis »iz domače fare«. Dialogi med patrom in Ivanom ter patrom in Lizo na Kreflovem domu so napeti in stopnjujejo dramatičnost. Iz tipkopisa z opombami lahko razberemo, da je Potrč sledil Skrbinskiškovim pripombam.

Ivan Potrč: Kreflova kmetija. Drama v treh dejanjih, prva stran tipkopisa, 65 listov obrezano (Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. Zapuščina Ivana Potrča 4, škatla 3, ov. 42)

9 Ivan Potrč: Kreflova kmetija. Drama v treh dejanjih, tipkopis, 65 listov, obrezano. Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. Zapuščina Ivana Potrča 4, škatla 3, ov. 42.

5 Nastanek *Kreflove kmetije*

Ivan Potrč je v tridesetih letih prejšnjega stoletja odločno prekinil z dotedanjo literaturo, ki je kmečko življenje v patriarhalni skupnosti še povsem idealizirala. V zgodnji mladosti je boleče občutil posledice zapora. Zaradi politične obsodbe je dobil prepoved opravljanja mature na vseh šolah v Kraljevini Jugoslaviji, po materini smrti leta 1937 je bil razedinjen in ostal brez dediščine. Drama *Kreflova kmetija* je nastala kot rezultat doživljanja in študija družbenih razmer na Slovenskem, povod za nastanek te drame pa je bilo dogajanje okrog zapuščinske razprave po materini smrti. Leta 1937 je Potrč delal kot novinar pri Mariborskem večerniku. Za ta časopis je pisal poročila o procesih na mariborskem sodišču. Spremljal jih je v živo in tudi tako spoznaval grozljive socialne razlike med ljudmi, krivice, revščino kočarjev in propadanje duševnega življenja kmetov. Drama *Kreflova kmetija*, zatrjuje Potrč, je nastala kot izraz domačih razmer. Koncept drame je napisal v naglici januarja 1937, potem jo je še popravil in predeloval (Bohanec 1983: 384). Za dramo je leta 1937 prejel nagrado Umetniškega kluba v Mariboru in je bila na repertoarju mariborskega, osiješkega in skopskega gledališča, vendar se tedaj nikjer ni igrala. Oblast je krstno uprizoritev drame v mariborskem gledališču prepovedala z izgovorom, da ruši stebre kmetstva (Bohanec 2002: 146). Pisatelj in pravnik dr. Makso Šnuderl jo je tedaj pazljivo prebral in v besedilu ni ugotovil nič protizakonitega. Prvič je bila uprizorjena dne 16. oktobra 1946, in sicer v mariborskem gledališču (Bohanec 1983: 382). V Ljubljani so jo prvič uprizorili šele v gledališki sezoni 1977/78 v režiji Jožeta Babiča. Ljubljanska Drama je pripravila *Kreflovo kmetijo* tudi za gostovanje v Moskvi. Besedilo je prevedel ruski slovenist Romanenko, vendar do gostovanja ni prišlo (Bohanec 1983: 385).

6 Novela *Groteska*

Prepoved krstne uprizoritve *Kreflove kmetije* je Potrča zelo potrla. Svojo prizadetost in obup je izpovedal skozi tretjeosebno pripoved s pretresljivo orisanimi duševnimi stanji v noveli *Groteska*. Objavljena je bila leta 1939 v Seliškarjevem *Almanahu* in je tudi nekakšen protest proti prepovedi uprizoritve drame (Bohanec 2002: 148). Glavna oseba, umetnik Janez Trop, nestrpno pričakuje krstno uprizoritev svoje drame. Popoldne si je ogledoval lepake, ki so jo napovedovali za zvečer:

Popoldne je še lahko hitel po teh ulicah, imel je kam hiteti. Veliki lepaki so kričali v svet, da bo nocoj premiera njegove velike drame. Umetnik Janez Trop si je bil svest

zmage: to, kar je on doživljal mesec dni in po nočeh ob zakajeni lampi, to bo nocoj doživljalo na stotine ljudi. Trepotali bodo, kakor je trepetal on, ko je živel z dramskimi junaki njihova življenja, a katerim so črtali pot zakoni prav tega prekletega in vendar tako ljubljenega življenja. Drama se bo neizprosno zapisala v teh nekaj stotin ljudi na gledaliških sedežih, kar je hotel umetnik Janez Trop povedati in zakričati v svet. (Potrč 1983: 136)

Toda v hipu so se vsa Tropova pričakovanja razblinila. Krstna uprizoritev je prepovedana, drama je bila vzeta iz repertoarja. Upravnik gledališča se mu je na veliko opravičeval, da je naredil vse, kar je bilo v njegovi moči. Umetnik Janez Trop se ves potr napoti iz gledališkega poslopja proti železniški postaji. Zrušil se mu je svet, izginila so velika pričakovanja in ne vidi več nobenega smisla. Opisi mrzlega, neprijetnega ozračja in blatne jesenske brozge ustrezajo njegovemu razpoloženju. Zebe ga, zaviti je v havelok in na sebi ima strgane čevlje. Zdi se mu, da ne bo mogel ničesar več napisati, obletavajo ga samomorilne misli. Predstavlja si, kako bi skočil pred avto, a že v naslednjem trenutku občuti v sebi strahotno moč. Na poti se ustavi pred papirnico. V izložbi opazuje pivnik, ki bi ga potreboval za pisanje, a si ga ne more kupiti. Premražen do kosti hodi po ulici in svoj položaj sooči z mislijo o meščanih, ki živijo prijetno življenje v zakurjenih sobah. Zavije v gostilno in si s poslednjim drobižem v žepu naroči brizganec. Na poti mimo mesnice lačen opazuje rejenega mesarja. Sledi srečanje s profesorjem Farčnikom, ki gre kositi v gostilno. Profesor ga povabi na pijačo in nato v gostilni razpreda o nepotrebnosti literature, kako bi dal postreliti vse brezposelne literate. V Tropu narašča upor, ki preraste v fizični obračun s profesorjem kot predstavnikom tistih, ki odločajo o umetnikovi usodi. V profesorja vrže steklenico, potem se znajde v ječi, kjer se mu je začela porajati nova drama. V *Groteski* je Potrč ubesedil protest nad krivično družbo, ki uničuje umetnika.

7 Grunt – jedro konfliktov v *Kreflovi kmetiji*

Drama *Kreflova kmetija* prikazuje dramo naših kmetov, ki so jo doživljali v splošni gospodarski krizi pred drugo svetovno vojno, njihovo odvisnost od grunta kot oblike zemljiške posesti. Potrč je tako v pripovedništvu kot v dramatikii prikazal grozljive razpoke kmečkega sveta, socialna in družbena nasprotja ter moralni razkroj na vasi. Boj proti zaostalosti in patriarhalni tradiciji je v drami, ki omogoča dramatične spopade, veliko ostrejši kot v pripovedni prozi. Avtor je s *Kreflovo kmetijo* ustvaril umetniško polnokrvno dramo o kmečkem življenju,

brez slehernega idealiziranja, tudi brez velikih strasti, eksotike in poveličevanja patriarhalnega reda na vasi. Krefli se za vsako ceno oklepajo zemlje, odvisni so od nje, zemlja zanje ni več blagoslov, ampak prekletstvo.

Potrč navaja, da je pri pisanju *Kreflove kmetije* izhajal iz enakega koncepta, kot ga je uporabil že v povesti *Sin*. Tam se je oprl na Gorkega, na njegovo misel, da mora pisatelj aktivno sovražiti vse, kar človeka od zunaj ali znotraj tlači, vse, kar ovira njegov svobodni razvoj in njegovo rast.

V *Kreflovi kmetiji* je to grunt, zemljiška posest, ki razpada in pači človekovo podobo. Gre torej za koncept, ki je v nasprotju z idealističnim pogledom na kmečko življenje, ki je želel v bistvu ohraniti gruntarstvo in si prizadeval le, da bi se človek moralno poboljšal. Potrč pa je pokazal, da so prav družbene razmere tiste, ki človeka ne le socialno, ampak tudi moralno uničujejo.

Drama *Kreflova kmetija* je snovno natrpana s številnimi osebami, konflikti in z različnimi dogodki. Na to in na mestoma predolge opise je opozoril tudi Milan Skrbinšek v že omenjeni opombi v tipkopisu drame. Dramatičnih spopadov je več: med Juro in Ivanom, Juro in Lizo, Ivanom in Lizo, Ivanom in župnikom, Ivanom in županom, Lizo in Mimiko idr. Temeljni konflikt v drami izhaja iz grunta. Grunt razpada in tlači Krefle, da postanejo brezobzirni, otopeli, sovražni drug do drugega v družini in navzven do viničarjev in kočarjev, ki še niso razredno ozaveščeni. Krefli branijo svojo zemljo proti vsem z vsemi sredstvi. Jura Krefl se oklepa zemlje in jo obenem preklinja, grize se sam in uničujejo ga drugi, žena in celo lastni otroci. Tudi Kreflova žena Liza hoče z vsemi močmi ohraniti grunt in položaj gruntarice, pri čemer prav tako ne izbira sredstev.

Konflikt med Kreflom in njegovim najstarejšim sinom Ivanom izhaja iz različnih nazorov in pogledov na grunt ter kreflovstvo. Študent Ivan, politični zapornik, se po prestani kazni vrne domov. Zaljubljen je v viničarko Mimiko in se želi poročiti z njo. Doma so videli v njem rešitelja grunta, zanj so načrtovali ženitev s premožno žensko, da bi z njeno doto rešili kmetijo dolgov in propada, vendar se je Ivan temu odločno zoperstavil. Imajo ga za boljševika, nazorsko je sprejel ideje socializma. Ivan zagovarja izkoriščane, nastopi proti Kreflu in se odreče kreflovstvu.¹⁰ Kreflovstvu nasprotuje zaradi ljubezni do viničarjeve hčerke in spoznanja o družbeni krivičnosti. Z vidika Kreflov je izdajalec svojega rodu. Na nekrščanskem pogrebu težaka Matjašiča, ki ga je Krefl pustil umreti v hlevu, Ivan spregovori kočarjem, viničarjem in dninarjem, kako jih Krefli

¹⁰ Potrč s tem izrazom pokriva gruntarje, njihovo izkoriščanje, življenje na račun kočarjev, viničarjev in dninarjev, tudi nepravilno pridobivanje gruntov, širjenje kmetij z oderuštvo, s krivičnimi varuštvi, prevzemom varstva nad sorodniki ipd.

izkoriščajo. Krefl ga nato ustrelji. Kot znanilec novega, socialističnega nazora je Ivan osamljen, zato mora tragično propasti. Vaški proletariat je razredno še neprebujen, kočarji in viničarji so vdani v usodo in sklanjajo glave. Iz njihovih vrst se slišijo glasovi, da je siromak pač siromak. V drami poteka oster boj proti družbeni zaostalosti in varuhom katoliške morale.

Jura Krefl se je zapil, grunt ga žre, razpada mu pred očmi, pestijo ga davki, na hiši pušča streha, otroci zahtevajo doto, žena ga sovraži. Krefl se s sinom Ivanom sprva pogovarja precej umirjeno in racionalno. Poskuša ga pridobiti na svojo stran, da bi s poroko rešil grunt. Vendar ga ne more prepričati, ostajata vsak na svoji strani. Jura hoče rešiti le grunt, sinova brezvernost ga ne moti, ni obremenjen s pobožnostjo in poslušnostjo cerkvi, na nekem mestu mu pravi: »Pusti vse to, pusti mater, pusti ženske! One pač mislijo, da je v cerkvi začetek in konec sveta. Pusti vse to ...« (Potrč 1983: 123). Krefl ve, da za kmetijo ni več izhoda. V primerjavi z Lizo mu je povsem jasno, da ne bo nič pomagalo, če prežene Ciglarjeve iz koč, kakor zahteva ona. S sinom govori mestoma zaupno. Med njima se zaostri, ko Jura spozna, da sina ne more prepričati, da bi z ženitvijo pomagal rešiti kmetijo, ko se Ivan odreče kreflovstvu: »Jaz nisem Krefl, nočem biti Kreflov!« (Potrč 1983: 125)

Ivanov upor je upor Krefla proti Kreflu in je motiviran s spoznanji o zaostalosti in krivičnosti družbe, a tudi z ljubeznijo do viničarke Mimike, s katero se namerava poročiti, pa temu Krefli nasprotujejo. Vendar v tej svoji protestniški drži za novo družbo ni povsem dosleden, saj očeta v nekem trenutku prosi za stričevo krpo zemlje, na kateri bi zaživel z viničarko Mimiko (Potrč 1983: 122). Krefl mu ponuja celo babičin grunt in zagotavlja, da se bosta sama dogovorila, vendar ga ne pridobi na svojo stran. Sin Ivan pod vplivom socialistične ideje prestopi na stran vaškega proletariata, medtem ko je Krefl zasidran v gruntarski miselnosti. Drama prinaša socialistično kritiko družbe in grozljivo podobo socialnega in moralnega propadanja na vasi. Krefl sina na koncu ustrelji, sinova ozaveščenost o razrednih razlikah pa ne raste le iz ljubezni do viničarke, temveč tudi iz spoznanja kreflovstva. (Bohanec 2002; Zadavec 1999)

Jura Krefl ni več tak vaški mogotec, kot je bil še Kantor iz Cankarjeve drame *Kralj na Betajnovi*, ki so se ga vsi bali. Krefl nikakor ni več nedotakljiv gospodar. Med enim in drugim je preteklo več desetletij. Položaj vaških mogotcev je pred drugo svetovno vojno že zelo omajan in neizbežno drsijo v propad. Jura Krefl je plastično in celovito predstavljen v svoji miselni in čustveni podobi, v boju za

zemljo z vsemi sredstvi in proti vsem. Z njegovo usodo je Potrč izpovedal resnico o slovenskem kmetu v dobi gospodarske krize pred drugo svetovno vojno.

8 Potrčeva utemeljitev Ivanove smrti

Milan Skrbinšek, ki je leta 1946 režiral uprizoritev *Kreflove kmetije* v mariborskem gledališču, je menil, da je Ivanova smrt v drami preveč nepričakovana. Potrč se je na to pripombo odzval in mu v pismu¹¹ z dne 6. 9. 1946 navedel več utemeljitev za sklepni prizor. Takole piše:

Mogoče ni prišlo pri mojem pisanju dovolj do izraza, vendar sem hotel tako napisati, da bi morala biti Ivanova smrt utemeljena. Ivanova smrt ni nepričakovana. Ivan mora pasti, ker se bori proti kmetiji kot takšni. Proti njemu so pravzaprav vsi, vsi tako zvani apologi kmetije: od Lize, torej matere, pa preko otrok, do župana in patra. Ne oziraje se na to, da se končno pokolje Ivan sam tudi zaradi tega, ker začne graditi izhod iz vsega tega na kmetiji.

To bi bila pravzaprav njegova tragična zmota. Njegovo uničenje (v drami je prišlo do streljanja) zahtevajo vsi: od Lize do patra Mirka. Vsi ti so stebri in tudi orodje kmetije. V prvi vrsti pa je takšno orodje Jura Krefl. On je pravzaprav izvrševalec vsega tega, kar se plete okoli njega, in je tudi žrtev svoje cagavosti in pijanščine.

Kreflova kmetija je zahtevala Ivanovo smrt, Ivanov pogin. Tega se tudi Ivan za hip zave (v tretjem dejanju). Potem pa končno tudi sam zdrvi, skoraj vedoma v prepad, ki ga je do neke mere sam skopal. Postane mu vseeno, ne more več prenesti krivic, rad bi že Kreflom eno zagodel, se postavil po robu. Pa ga končno uniči. Pogin si napiše torej sam. Uničijo pa ga ljudje, ki jih je kmetija, proti kateri se je dvignil, ustvarila.

Ivan mora pasti še zato, ker je preveč samo kmetski revolucionar. On je bil sicer zaprt, zvemo, nikjer pa se ni povezal s proletariatom kot z nosilcem revolucije, tudi buržoazne. Ivan se tega zaveda. Kmečki proletariat ni bil nosilec revolucije, on je bil samo zaveznik proletariata. Tako je bilo tudi kasneje, v narodnoosvobodilni borbi. (To bi hotel izraziteje prikazati v drugem delu trilogije o Kreflih, kjer padeta prav zaradi tega dva: Osojnik in Lacko!) Torej: Ivan se bori oziroma razkrinkava kmetijo ter se pri tem nikjer ne naveže na proletariat. Zato ne najde izhoda, ne more nikamor – mora v takšni borbi poginiti. Ko sem to pisal, tega nisem tako jasno videl, to se pri delu pozna. Govorili so mi takrat, da bi napisal nekaj pozitivnega izhoda. To sem takrat tudi hotel, a sem čutil, da bi bil tak konec neživljenjski in prisiljen. Življenje, ki sem ga hotel verno prikazati v delu, mi ni dalo, da bi mogel iz Ivana napraviti pozitivno

¹¹ Del pisma Dragi tovariš Skrbinšek, 6. sept. 1946, 2 strani tipkopisa. Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Domoznanski oddelek, Popis donacije Potrč, škatla 3, ovoj 42.

osebo. On je pozitiven samo v toliko, kolikor je upornik proti kmetiji, ki ustvarja tako strahotne prilike in takšne ljudi. Izhod iz vsega tega bo mogoče nakazala druga drama, samo nakazala.

9 Lik Lize Krefl

Literarna zgodovina (Zadravec 1999; Bohanec 2002) izpostavlja temeljni konflikt med propadajočim gruntarjem in sinom, ki ima socialistični svetovni nazor in ideje o novi družbi.

V nadaljevanju želimo predstaviti lik Lize Krefl, gospodovalne, čustveno prenapete, zadirčne, mestoma histerične ženske. Z omenjenimi lastnostmi odstopa od marijanskega kulta pobožne in trpeče kmečke žene in matere, obenem pa je vanj še precej vpeta. V skladu s tradicionalno vlogo matere je do svojih otrok zaščitniška, vendar jo je življenje na zemlji tudi v teh razmerjih naredilo brezbržno in trdo. Najstarejšega sina Ivana so dali v šolo v upanju, da bo pel novo mašo, a je zaradi politične dejavnosti pristal v ječi. Mati je zanj na sodišču tudi pričala, a ko se je odpovedal katoliški veri in tradiciji gruntarstva, se mu je tudi sama odpovedala, krivdo za njegovo nevero in boljše življenje pa zvalila na njegovo viničarsko dekle, do katerega je povsem brezobzirna, surova, sovražna in tudi fizično nasilna:

LIZA: Suni jo! Udari frkljo prekleto! (Se obrne proti vratom, skozi katera hoče Mimika, zagleda naenkrat patra Mirka, vzkligne na kratko.) Oh, Kristus! (Pozdravi pa z docela stišanim in spokorjenim glasom.) Hvaljen bodi Jezus! (Potrč 1983: 98)

Liza, ponosna, samosvoja, gospodovalna in zadirčna gruntarica, se ukloni le pred cerkveno avtoriteto. Pred patrom Mirkom, ko ta na Kreflovem domu neizprosno izprašuje njeno vest, poklekne in sledi njegovi zapovedi, naj se odreče sinu:

LIZA: Gospod, šolani ste, maše berete, nesrečna sem, moje srce krvavi. Prosila bi jih, oni naj mi pomagajo ... Mariji na Gori sem se zaobljubila, na romanje sem hodila, vse, vse sem storila ... Po krivem bi prisegla zanj ...

PATER MIRKO: Kdo mu daje jesti, kdo mu daje streho?

LIZA: Moj otrok je, gospod.

PATER MIRKO (pove kakor obsodbo): Dovolj si trpela zaradi njega, poslej se ne brigaj več! (Potrč 1983: 102)

Liza po tem prizoru ne želi več sedeti za isto mizo s sinom nevernikom. Pri tem je povsem jasna in odločna. Krefl se mora odločiti, ali ona ali sin. V zvezi z vero in gruntom ni pripravljena na noben kompromis. Njenega ravnanja ne narekuje krščanska ljubezen do bližnjega, ampak pripadnost gruntu in cerkveni avtoriteti. Deluje surovo, napadalno, sovražno. Prekolne svojega otroka, kočarke pa se ji dobrikuje, prilizujejo in tudi same valijo krivdo na Ivanovo dekle. Ko Ivan razgalja Krefle viničarjem in kočarjem, Liza priganja Krefla, ki se v pijanosti obotavlja, k ukrepanju, nanj kriči, da ničesar ne stori: »Kaj, kaj še čakaš? Ali naj ga sama raztrgam?« (Potrč 1983: 131) V nadaljevanju zahteva od moža, da mora narediti red, in grozi, da bo sicer odšla od hiše:

LIZA: Tak, ali ne boš naredil reda?

JURA: Kaj, kaj bi radi?

LIZA: O vem, kar drži z njim! Ne bom ti več napoti ... (Pobira obleko.) Milika, obleči se, greva od te hiše!

MILIKA: Mama, ne, ne, nikar!

JURA: Tak povejte, kaj hočete?

LIZA: Tako dolgo boš čakal, da nas bodo vse pobili!

JURA (z rokami v lase): Ali – Liza?! (Potrč 1983: 132)

Ko Krefl v pijanosti in afektu ustrelil sina, se Liza tudi sama zlomi, a njeno sovraštvo do moža ne popusti, saj zakriči, naj bi raje ustrelil sebe.

10 Sklep

V tridesetih letih prejšnjega stoletja je Ivan Potrč nasproti še zmeraj prisotni literarni idealizaciji kmečko-vaškega življenja ubesedil njegovo realno sliko. Noveli *Prekleta zemlja* (1936) in *Sveti zakon* (1937) sta tesno povezani z dramo *Kreflova kmetija* (1937). Pisatelj, ki je v mladosti tudi sam okusil trpko življenje na propadajoči kmetiji, je prvo novelo posvetil očetu kmetu in drugo materi kmetici. Zamišljeni sta bili kot začetni poglavji avtobiografskega romana, vendar je ostal nedokončan. Omenjeni poglavji sta bili nato objavljeni kot samostojni noveli v Ljubljanskem zvonu. Pripovedujeta o socialnem in moralnem razkroju kmečke družine, propadanju grunta in povsem skrhanih, odtujenih, celo sovražnih odnosih v družini. Protagonista iz novel, Johan in Liza Lenart, sta predlogi za dramska lika, Juro Krefla in njegovo ženo Lizo. Čeprav je dialog pomembna prvina Potrčevih novel, zaživijo družinski konflikti in razredna

nasprotja v drami še izraziteje. Tudi avtobiografske poteze so v drami bolj očitne, najstarejši sin, dijak in politični zapornik Ludvik iz novele *Sveti zakon*, je v drami preimenovan v Ivana in ima pisateljevo ime.

V razpravi izpostavljeni lik Lize Krefl, samosvoje, čustveno napete in gospodovalne gruntarice, po eni strani precej odstopa od marijanskega kulta kmečke žene in matere, po drugi pa je s pobožnostjo še povsem vpeta v patriarhalno tradicijo. Lizo je trpko in neizprosno življenje na gruntu povsem razčlovečilo. Ne le do zapitega moža, tudi do mlade viničarke Mimike, ki je v ljubezenskem razmerju z njenim sinom Ivanom, pokaže izjemno brezobzirnost, surovost, krutost, tudi fizično nasilje. Njenega ravnanja ne narekuje krščanska ljubezen do bližnjega, ampak pripadnost gruntu in cerkveni avtoriteti. Versko razhajanje med materjo in sinom, ki ga je Cankar v svojih avtobiografskih črticah in še posebej v drami *Hlapci* samo nakazal, je Potrč v *Kreflovi kmetiji* radikaliziral.

V skladu s tradicionalno vlogo matere je Liza do svojih otrok zaščitniška, vendar jo je življenje na zemlji tudi v teh razmerjih naredilo brezbržno in trdo. Potrč je v kočarskih novelah, povesti *Sin* (1937) in v *Kreflovi kmetiji*, prvi drami iz trilogije o Kreflih, brez kakršnega koli olepševanja razgalil socialno in moralno podobo kočarjev, viničarjev in dninarjev na eni ter gruntarjev na drugi strani. Spopad med Juro Kreflom in sinom Ivanom je spopad dveh Kreflov. Ivan se kreflovstvu odpove, vendar v svojem boju proti družbenim krivicam mora propasti, saj je sam proti vsem.

Vzrokov za propadanje Kreflovega grunta je več, težke družbene razmere, socialna in družinska nasprotja, kot posledica dušečih razmer tudi pijančevanje. Tragika je socialno motivirana, družbeni sistem ne omogoča normalnega življenja. Konflikt med materjo in sinom nastane zaradi kočarskega dekleta, ideološkega razhajanja, sinovega brezboštva in boljše vizma. Sin govori kajzarjem na pogrebu težaka Matjašiča, ki ga je stari Krefl pustil umreti. Ivan je v zaostalem kmečkem okolju tuj element, v tragični zmoti, sam proti vsem in ne more zaustaviti propadanja gruntarstva. *Kreflova kmetija* je drama upora zoper konservativno miselnost in socialno bedo, spopad med starim, propadajočim Kreflom in njegovim sinom, ki zagovarja socialistično idejo o pravičnejši družbi.

Viri in literatura

Viri

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Domoznanski oddelek, Popis donacije Potrč, škatla 3, ovoj št. 42. Pismo Dragi tovariš Skrbinšek, 6. sept. 1946, 2 strani tipkopisa.

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Domoznanski oddelek, Popis donacije Potrč, škatla 3, ovoj št. 42. J. Potrč: Kreflova kmetija, tipkopis 18. 7. 1946, 65 listov.

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Domoznanski oddelek, Popis donacije Potrč, škatla 3, ovoj št. 42. J. Potrč: Kreflova kmetija. Drama v treh dejanjih, 18. 7. 1946, tipkopis 32 listov.

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Domoznanski oddelek, Popis donacije Potrč, škatla 3, ovoj št. 42. J. Potrč: Kreflova kmetija. Drama v treh dejanjih, tipkopis, 67 listov vezano.

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Domoznanski oddelek, Popis donacije Potrč, škatla 3, ovoj št. 42. J. Potrč: Kreflova kmetija. Drama v treh dejanjih, tipkopis 69 listov vezano, opisan z opombami.

Ivan POTRČ, 1936: Prekleta zemlja I. *Ljubljanski zvon* 56/9–10. 434–441, 450–459.

– –, 1936a: Prekleta zemlja II. *Ljubljanski zvon* 56/11–12. 550–559.

– –, 1937: Sveti zakon. *Ljubljanski zvon* 57/5. 313–323, 426–434.

– –, 1938: Kreflova kmetija. *Ljubljanski zvon* 58/4. 339–351.

– –, 1939: Groteska. *Zbornik* 39. 57–63.

– –, 1983: *Krefli*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

– –, 2012: *Prepovedano življenje*. Izbrala, uredila in spremno študijo napisala Jožica Čeh Steger. Maribor: Litera.

Literatura

Franček BOHANEČ, 2002: *Portret Ivana Potrča. Literarno-zgodovinski oris*. Ljubljana: Viharnik.

Jožica ČEH STEGER, 2006: O Potrčevi predvojni pripovedni prozi. *Jezik in slovstvo* 54/2. 221–231.

– –, 2010: Vaški in mestni prostori v Potrčevi prozi. V: Irena Novak Popov (ur.): *Vloga središča: konvergenca regij in kultur*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 21). Ljubljana. 180–188.

– –, 2012: O Potrčevi zgodnji kratki prozi. V: Ivan Potrč: *Prepovedano življenje*. Uredila in spremno besedo napisala Jožica Čeh Steger. Maribor: Litera. 277–304.

– –, 2013: Narava in pokrajina v Potrčevem pripovednem opusu. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84/2/3. 5–28.

– –, 2013a: Potrčeva zgodnja proza v družbenem, moralnem in političnem kontekstu. *Studia Historica Slovenica* 13/2/3. 817–828.

– –, 2019: Ivan Potrč in Narte Velikonja na sončni in senčni strani revolucije. *Studia Historica Slovenica* 19/1. 135–153.

Jože KERENČIČ, 1967: Študija o naši vasi. Jože Kerenčič: *Domačija. Zbrano delo*. Uredil in spremno besedo napisal Ivan Potrč. Maribor: Založba Obzorja. 101–141.

Božena KMETEC - FRIEDL, 2007: Zapuščina Ivana Potrča v ptujski knjižnici. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča. Dostop 3. 7. 2023 na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-QRDPJARP>.

Franček ŠAFAR, 1960: Pisatelj Ivan Potrč. *Jezik in slovstvo* 5/7. 193–197. Dostop 3. 7. 2023 na: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-582VY8HZ>.

Jakob ŠOLAR, 1939: *Kaj je z našo ljudsko povestjo?* Celje: Družba sv. Mohorja.

Franc ZADRAVEC, 1999: *Slovenska književnost 2*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Franjo ŽGEČ, 1935: Haloze. Sociološka študija. *Sodobnost* 3/1. 20–34.

– –, 1935a: Haloze. Sociološka študija. *Sodobnost* 3/2. 70–73.

Potrč's Drama *Kreflova kmetija* and its Origins in the Novellas *Prekleta zemlja* and *Sveti zakon*

The novellas *Prekleta zemlja* and *Sveti zakon* contain the origins of the story about the Krefl family and are in fact a study for its protagonists (Bohanec 2002:148). Like both mentioned novellas the drama *Kreflova kmetija*, too, describes the ruin of land, social and moral decay in the rural environment and extreme savageness in interpersonal relationships. The main motifs the author adopts from both novellas are the ruin of land, the dependence on it, alcoholism in the countryside, alienation between husband and wife, between parents and children, eroticism in the rural environment, class clashes between cottagers and landowners, political prisoners, etc. The protagonists in the novellas, Johan and Liza Lenart, are the inspiration for the characters Jura Krefl and his wife Liza in the drama. Although dialogue is an important element in Potrč's novellas, family conflicts and class clashes are even more vividly portrayed in the drama. Autobiographical features are also more pronounced in the drama, as the eldest son Ludvik, a student and political prisoner in the novella *Sveti zakon*, assumes the writer's name Ivan in the drama. The drama *Kreflova kmetija* is based on the author's own life and is a study of social circumstances in the Slovenian territory. The direct cause for its emergence were allegedly, according to Potrč, the probate proceedings after the death of his mother. The proceedings focus on the character of Liza Krefl, who on the one hand completely complies to the church authority while on the other hand stands out as a proud, self-aware, bossy, emotionally highly strung, conflicting and at times hysterical woman who with these very qualities deviates from the Marian Cult of peasant wife and mother. In her traditional role of mother, Liza is protective of her children, while life on the land and the mentioned circumstances have made her indifferent and tough. Her actions are dictated by her affiliation to land and church authority. The religious conflict between mother and son as we know it from e.g. Cankar's drama *Hlapci*, is in the drama *Kreflova kmetija* significantly radicalized.

Ivan Potrč okrog leta 1990
(Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. Iz zapuščine Branke Jurca, škatla 17)

Jezikovnoslogovne značilnosti in prvine vsakdanjega življenja v Potrčevi drami *Kreflova kmetija*

Vladka Tucovič Sturman

Pedagoška fakulteta, Fakulteta za humanistične študije
Univerze na Primorskem

Izvleček

V članku so predstavljene jezikovnoslogovne značilnosti in prvine vsakdanjega življenja v drami Ivana Potrča *Kreflova kmetija* (1937). Jezikovnoslogovne značilnosti se ujemajo s tistimi, ki so znane iz njegovega pripovedništva, npr. pokrajinsko značilna osebna lastna imena, narečno in arhaično besedišče, vikanje staršev, onikanje duhovnika itd. Med prvinami vsakdanjega življenja izstopa natančen opis kmečke sobe z obveznimi elementi bivalne kulture, ki odražajo katoliško vero, med drugimi prvinami medosebnih odnosov pa izstopa kritičen prikaz nasilja nad otroki, živino in starejšimi, medvrstniškega nasilja in družinskega nasilja oz. nasilja nad žensko.

Ključne besede: socialni realizem, jezikovni slog, vsakdanje življenje, bivalna kultura, medosebni odnosi

Synopsis

This article presents the linguistic-logical features and elements of everyday life in Ivan Potrč's play *Kreflova kmetija* (*Krefl's Farm*) (1937). The linguistic features correspond to those known from his storytelling, e.g. landscape-specific personal proper names, dialectal and archaic vocabulary, parents' shouting, priest's denunciation, etc. The elements of everyday life include detailed descriptions of the peasant room containing the obligatory elements of residential culture reflecting the Catholic faith. Other elements of interpersonal relations are also investigated, namely critical depictions of violence against children, livestock and the elderly, and those of peer violence, particularly of domestic violence or violence against women.

Keywords: social realism, linguistic style, everyday life, living culture, interpersonal relations

1 Uvod

Poleg specifične socialnokritične tematike, ki je značilna za vso Potrčevo literarno ustvarjalnost, prozno in dramsko, je druga opazna značilnost njegove književnosti zagotovo – jezik. Enako kot njegovi literarni sopotniki – tako sodobniki po času kot sotrudniki v socialnorealističnem stilu: Kranjec, Ingolič, Prežih – se še zlasti Potrč ni izneveril lastni zahtevi, da mora literarni ustvarjalec, ki opisuje malega človeka, izhajati iz njega samega tudi v jezikovnem smislu. Vsi slovenski socialni realisti so pisali v knjižnem jeziku, hkrati pa zavezanost svojim »obrobnim« pokrajinam, iz katerih so izšli (Prekmurje, Koroška, Haloze, Dravsko in Ptujsko polje ter Slovenske gorice), izkazovali ne le z narečnim besedjem v svoji literaturi, temveč tudi s prepoznavno skladnjo, pokrajinsko značilnimi osebnimi lastnimi imeni ipd. V članku skušam preveriti, kakšne so jezikovnoslogovne značilnosti v Potrčevi drami *Kreflova kmetija* in kako se ujemajo s tistimi, ki so znane v njegovem (predvojnem) pripovedništvu in jih je obširno predstavila že Jožica Čeh Steger (2006a, 2006b, 2010, 2012, 2013). Poseben poudarek je posvečen iskanju odgovorov na vprašanja, kaj izvemo o vsakdanjem življenju, bivalni in duhovni kulturi, medosebnih odnosih, družinskem nasilju oz. nasilju nad otroki in ženskami pred približno sto (in nekaj manj) leti, ko je življenje na Ptujskem, v času velikih zgodovinskih oz. družbenih premikov med obema vojnama, opazoval mladi Potrč in se je vanj

z vsemi krivicami in surovostjo vtisnilo do te mere, da mu je skoraj v celoti posvetil svoj ustvarjalni opus. Kaj sodobni bralki in bralcu, domačinki in domačinu ali drugim bralkam in bralcem dandanes sporoča Potrčeva literarna ustvarjalnost? Zakaj jo je vredno in treba prebirati vedno znova? Kaj nam – nenazadnje – ohranja za bodoče rodove? Zakaj nas, ko njegova besedila po dolgem času spet vzamemo v roke (in če nas s pisateljem povezuje njegov materni jezik – štajersščina),¹ lahko zajamejo čustva ob nekaterih domačih besedah, kot so: večerka (popoldne), dojva (molža), jaskati (kričati), spodbočki (izpod čela), pobrojen (zapacan), ali omembah nam domačih krajev, kot je Ptujška Gora? Zakaj lahko regionalne prvine v nas zbudijo močna čustva?

2 Jezikovnoslogovne značilnosti

Posebnost slovenskega socialnega realizma je v tem, da so literarni ustvarjalci slovensko družbeno življenje pogosto prikazovali v zvezi z nacionalnim vprašanjem in da je literarni prostor njihove literature glede na njihovo poreklo bil izbran pretežno regionalno:

Posebej velja omeniti zanimanje za folkloro in za sestavine etnične kulture. Iz tega izvira pojav, ki ga običajno imenujemo regionalizem; ugotovljeno je, da se Kranjec drži Prekmurja, Potrč vzhodne Štajerske, v to in sosednje okolje posega Ingolič, tolminski svet obravnava Kosmač, Prežih pa se je omejil na Koroško. Vsak od njih je tematiziral določene lastnosti svoje regije. (Pogačnik 1987: 297)

Kar je Jožica Čeh Steger v zvezi s Potrčevim jezikom in pisateljevo pripadnostjo vzhodnoštajerski pokrajini zapisala za njegovo predvojno prozo, velja tudi za Potrčevo dramo *Kreflova kmetija*, ki je nastala pred vojno (1937) in bila deloma takrat tudi objavljena (1938, v celoti pa leta 1947).

Potrčeva predvojna proza je kar najmočnejše zraščena z vzhodnoštajersko pokrajino, kar se kaže v motivno-tematskih in slogovnih plasteh te proze. Iz literarnih oseb in avtorskega pripovedovalca se živo razbira literarni fenotip vzhodnoštajerskega kmečko-vaškega človeka, bralec spozna njegove navade, razvade, kretnje, značaj, čustvovanje, čutenje idr. Vse to se izraža tudi z jezikom, ki v Potrčevi prozi razkriva

1 »Potrč piše o svoji 'štajersščini' glede na geografsko razdelitev Slovenije, jezikovno spada to okolje v prleško narečje.« (Čeh 2006a: 17) »Sam avtor, kot tudi prebivalci Ptujškega polja, sami sebe imenujejo Štajerce, kar zagotovo izhaja iz zgodovine upravne delitve slovenskega naselitvenega prostora v okviru Avstro-Ogrske« (Valh Lopert, Zemljak Jontes 2013: 180). Vse Potrčevo besedje vendarle ni zgolj ozko prleško, temveč si ga delijo tudi druga vzhodnoslovenska narečja, tudi iz štajerske narečne skupine, ne zgolj panonske; Potrč je namreč v svojo literaturo vpletal tudi lekseme iz drugih (sosednjih) narečij (Koletnik 2013: 166).

mnogo več kot zgolj lokalno in pokrajinsko barvo. Opisana slogovna sredstva (narečno, nekoliko arhaizirano besedišče, ekspresivni glagoli, lastna imena, ljudska primera, ogovorne figure idr.) pokažejo na tesno povezanost jezikovnih in psihofizičnih značilnosti Potrčevih literarnih oseb. Marsikatera vzhodnoslovenska beseda je prav iz Potrčeve pripovedne proze prišla tudi v *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, kjer je avtor pogosto naveden kot ponazarjalni vir za besede, ki so označene z oznako vzhodnoslovensko. Tudi s tega vidika predstavlja Potrčeva proza neprecenljivo bogastvo slovenskega jezika in kulture. (Čeh 2006a: 22)

Potrčev jezik je izrazito opazna estetska kategorija njegovega celotnega knjižnega opusa, tudi dramskega, po jeziku so Potrčeva književna besedila prepoznavna tudi zato, ker brez tega in takega jezika, vpetega v prostor,² Potrčeva književnost sploh ne bi obstajala.³

Narečno besedišče sidra pisatelja in njegove literarne osebe v pokrajinsko prepoznaven in zamejen prostor Ptujskega, Dravskega polja, Haloz in Slovenskih goric, to je tudi prvinski jezik pisatelja in njegovih oseb, jezik, skozi katerega se izraža njihov pogled na svet, zato je to obenem tudi edini jezik, s katerim je lahko avtor najpristneje oblikoval podobo svojega človeka. (Čeh 2006a: 19)

Po drugi strani je treba poudariti, da Potrč nikakor ni bil narečni ustvarjalec oz. avtor narečnih besedil.

Potrč se je zavedal velike razlike med slovensko knjižno normo in »preprosto kmečko govorico«, zato je za svojo materinščino priznaval narečno besedo, ne knjižne izreke. Dvojnično podobo slovenščine je spretno izkoriščal v umetnostnem jeziku, tako da je pisal »slovensko, nikoli narečno«, vendar je v knjižno podobo znal ravno prav vnašati

2 »Vzhodnoštajerski prostor, to obrobje slovenskega semiotičnega prostora, še dolgo časa po Vrazovih bolečih poskusih ni mogel umetniško prepričljivo zaživeti v slovenski literaturi. Izraziteje je to uspelo šele Ivanu Potrču, čeprav ne brez težav in očitkov o jezikovnih nepravilnostih in odstopanju od knjižne norme.« (Čeh Steger 2010: 181) »Zemlja Haloz, Slovenskih goric, Ptujskega polja in pohorskih hribov predstavlja makro- kot tudi mikrolokacijo Potrčeve predvojne proze, s katero so protagonisti iz kmečkega proletariata (kočarji, dninarji, bajtarji, viničarji, gruntarji) trdno povezani, obenem pa nosijo vsa bremena krivične družbene ureditve, ki jih je na ptujskem območju v 30. letih prejšnjega stoletja dopolnjevala razdrobljenost zemljiške poseseti, nizka produktivnost, agrarna prenaseljenost, poceni delovna sila, slabe letine, zaostalost kmetijske proizvodnje idr.« (Debeljak 2023: 83)

3 »S kočarsko prozo, ki jo je začel pisati v tridesetih letih prejšnjega stoletja, je to pokrajino z vsemi zemljepisnimi, etnografskimi in jezikovnimi značilnostmi prvič izrazil vpisal na slovenski literarni zemljevid in skupaj z drugimi socialnimi realisti razbil tedaj zelo idealizirano pisanje o kmečkem življenju pri nas.« (Čeh Steger 2013: 6) Tega se je Potrč držal tudi v svoji povojni ustvarjalnosti – druga in tretja drama o Kreflih sta nastali po vojni (*Lacko in Krefli*, 1949, *Krefli*, 1952), tako kot roman *Na kmetih* (1954), za katerega Barbara Zorman (2009: 168) ugotavlja ravno to, namreč nasprotje idealiziranja: »Potrč v besedilo ne uvaja mestnih prostorov, temveč vztraja pri slikanju kmečkega okolja. Tega ne idealizira, temveč kaže predvsem na njegove disharmonične vidike.«

tudi narečne posebnosti, zlasti severovzhodno besedje, ki je postalo prepoznavna značilnost njegovega literarnega jezika – sam ga je označil za svojskega, pristno ljudskega in do zadnjega vlakna slovenskega. (Jesenšek 2013: 136)⁴

Prvi, najopaznejši element Potrčevega jezika, viden že v seznamu dramskih oseb na začetku drame, so pokrajinsko značilna osebna lastna imena, mnoga med njimi (ali pa vsaj oblike teh imen) znana tudi iz Potrčeve proze: manjšalnice ženskih imen z obrazilom -ika (Milika, Mimika, Trezika), manjšalnice moških imen z obrazilom -ek (Poltek, Franček, Janžek), tipično pokrajinski priimki (Toplak, Vilčnik, Matjašič), ženske oblike moškega priimka (Lebrovka, Duhovca, Kreflca), pa tudi pokrajinsko prepoznavne oblike osebnih moških imen, kot sta: Jura in Janža namesto krstnih oblik Jurij in Janez. Zakaj je Potrč za svojo naslovno dramsko osebo izbral ime Jura oz. Jurij? Le-ta je tudi zavetnik Ptuja, proštjska cerkev na Ptuju je posvečena sv. Juriju, rimskemu vojščaku, ki naj bi po krščanski legendi premagal zmaja – in z demoni v obliki alkoholizma se Jura Krefl tudi dejansko bori. Potrč je pisal tudi pod psevdonimom Juraj Toš, medtem ko je njegov oče bil Janez, torej verjetno Anza ali Janža, ne Jura. Po drugi strani je jur tudi sopomenka za denarno enoto tisoč, zato bi motivacija za izbor imena bila lahko tudi več kot očitna aluzija na Kreflovo obsedenost s premoženjem oz. denarjem ali kot Ivan pravi viničarju Ciglarju: »Ciglar, tu ni kraj za vas! Tu je gruntarska hiša in gruntarska pravica! Tu poznajo samo jurje! Vaša hči jih nima! Pojdiva!« (Potrč 1968: 76)

S stališča osebnih lastnih imen pritegnejo tudi naslovi vseh treh dram o Kreflih. V vseh treh naslovih nastopa priimek, in to priimek s težo, beseda, ki težko pade – Krefl: *Kreflova kmetija*, *Lacko in Krefli* ter *Krefli*.⁵ Samostalnik Krefl že sam po sebi zveni nekako grozeče, mogoče zaradi zvočnika r, ki podobno kot v samostalniku hrast daje besedi nekaj košatega in trdega (ali pa zaradi

4 »Potrčevi lokalizmi ne učinkujejo kot secesijski ozaljški, niso odpadništvo od knjižne norme, ampak to normo dinamizirajo, jo sproščajo in odpirajo za sveže jezikovne dotoke.« (Bohanec 2002: 126) Potrčeve dramske osebe »[g]ovorijo stvaren jezik, ki ga natkejo tudi z narečnimi oblikami in besedami, z lokalizmi, ki ne motijo estetskega vtisa.« (Zadravec 1999: 287)

5 Ob priimku Krefl lahko pomislimo na podoben priimek, to je Krefť – dramatik in režiser Bratko Krefť (1905–1996) je bil Potrčev sodobnik iz Vidma ob Ščavnici; ob Krefťu pa še na priimek Bratko – tudi pisatelj in urednik Ivan Bratko (1914–2001) je bil Potrčev prijatelj. Oba priimka, tako Krefť kot Krefť, sta nemškega izvora. Krefť izhaja iz priimka Krebs. Krefť z različicami Krefel, Krefelj in Krefťl pa so glasovno poslovenjene oblike nemškega priimka Kröpfel. To je tvorjenka na -l s prvotno manjšalnim pomenom iz nemškega priimka Kropf, ki ga razlagajo prek vzdevka iz srednje visoke nemščine kropf 'golša' (kot psotka, zmerljivka) za človeka, ki ima golšo (golši se po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* neknjižno pogovorno reče tudi krof, beseda je znana tudi kot pokrajinsko pogovorna različica na Ptujskem – ima krof, je krofast), tudi za nizkoraslega človeka (Keber 2021: 371); priimek torej ne izpričuje prestižnega porekla, kljub temu pa zveni nekako mogočno.

zvočnika l na koncu, ki izpričuje nemško poreklo, podobno kot v priimkih Lidl, Liesl, Gočl ali Hedl – slednja dva sta tudi priimka Potrčevih literarnih oseb), in ta (navidezna) mogočnost je v drami Kreflova kmetija tudi večkrat poudarjena, npr. v Ivanovih replikah, ko namesto zaimka »naša« raje vpraša: »Ti nisi Kreflova, kaj?« (Potrč 1968: 32) Ali ko namesto zaimka »mi« ali zveze »naša družina« uporabi raje kar priimek v množini, kot da se ga ta priimek ne tiče:

Kaj za vraga vas je premotilo, da ste zapisali grunt Kreflom? STRIC JANŽA: A Kreflom? Grunt je bil zlezal v dolgove ... [...] IVAN: Hahaha ... Krefli omožijo hčer – na krčmo, da ji ne bo treba delati; Krefli dajo sina – v šole, da bo gospod! Da, Krefli – gruntarji! Krefli – župani! Oni, Krefli, hahaha! Ob nedeljah s kolesljem k sveti maši, grunti pa k črni maši, haha! Krefli! Krefli, da, da! [...] Se bojite bajtarjev, da bi zvedeli, kako je z Matjašičem in z vami, s Krefli?! (Potrč 1968: 54, 59, 76)

Še zlasti pa (navidežno) trdnost s ponavljanjem priimka, tudi tako, da svoj priimek postavi v tretjo osebo, poudarja Jura Krefl: »Krefli smo še! (*Se potrka po prsih.*) [...] Sina so mi zaprli! Kreflu so zaprli sina! (*Zaškrtla.*) Ali Krefli smo še!« (Potrč 1968: 19) S poudarjanjem priimka skuša na svojo stran pridobiti tudi Ivana, doseže pa ravno nasprotno, da Ivan družino oz. pojem, ki ga predstavlja (kreflovstvo), celo prekolne: »Tudi ti si Krefl! IVAN: Da, Krefl, na žalost! [...] Je tudi Mimika samo moja revolucija, upor Krefla proti Kreflom. Prekletost kreflovstvo ...« (Potrč 1968: 76, 74) Tudi ko zavrne vožnjo s kolesljem, se odreče družini Krefl: »Naj se Krefli sami vozijo, je rekel.« (Potrč 1968: 31) Povedno je tudi nasprotje med samostalniško rabo Krefli in svojilnim pridevnikom Kreflovi. Medtem ko Jura Krefl in Ivan ves čas izpostavljata priimek v samostalniški rabi (Krefl, Krefli) in tako nagovori Krefla tudi Mimika: »Iz koč bi nas radi metali ... Krefli ...« (Potrč 1968: 23), pa župan Vilčnik svetohlinsko uporabi spoštljivejši pridevnik, da bi poveljčal Kreflovo radodarnost, ki je v resnici seveda nična: »Ste jo slišali, ničvrednico, Pfej?! (*Se okrene k Ciglarju.*) To je Kreflovim v zahvalo, da vas redijo.« (Potrč 1968: 24) Tudi Ciglar ponižno pravi, kako so Mimiki preprečevali zvezo, da so njuna pisma nosili h »Kreflovim« (Potrč 1968: 24), ne pa h Kreflom.

V narečnem besedišču,⁶ ki označuje vsakdanje življenje, družinske člane, bivalno in oblačilno kulturo (deca, deklina, sklečka, priklet, kikla), izstopata samostalnika špan, ki je pločevinasta dnevnik (po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* »nekdanja ploščica kot potrdilo o opravljenem delu« s primerom rabe:

6 Marsikatera Potrčeva beseda, ki deluje ekspresivno in arhaično, ni zgolj narečna, temveč je pogosto zapisana že v Pleteršnikovem slovarju (Čeh Steger 2012: 302). Prim. še (Zemljak Jontes, Valh Lopert 2015).

»viničarji so za delo dobivali špane),⁷ in aškrac (po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* »majhen kos, odrezek« in »majhen človek, otrok« s kvalifikatorjem »nar. vzhodnoštajersko«).⁸ Izrazito pokrajinsko pogovorno značilen je svojilni zaimek (moj, moja, njen, vaša) namesto ustaljene knjižne besedne zveze svojilnega zaimka in samostalnika (moj mož, moja žena, njen mož, vaša hči): »Hči mi je umrla, njenega je pobrala fronta. Potem je umrla še moja ...« (Potrč 1968: 54), »Ciglar, pijte! A, kje je vaša?« (Potrč 1968: 18) Danes zastarelo, v času pred drugo vojno (in še več desetletij po njej) pa je bilo na podeželju še običajno vikanje staršev, ki ga verodostojno uporabi tudi Potrč: »Ata, kaj ste storili? [...] »Zakaj ste streljali?« (Potrč 1968: 80) Še bolj specifičen odraz medosebnih razmerij je raba onikanja za osebo, ki ni prisotna in bi jo v neposrednem nagovoru vikali: »[O]če so divjali ko obsedeni. Pretepli so mater, komaj se vlačijo.« (Potrč 1968: 42) V pogovoru med patrom Mirkom in Lizo pa je izraženo pravo, neposredno onikanje – medtem ko pater Lizo tika, ga ona kot družbeno podrejena izmenično onika in vika: »Kakšna bo tvoja vest pred gospodom, ko te bo poklical na odgovor? Kako se bosta pogovorila zaradi otrok, ki so zrasli pod tvojim srcem, žena? To te vprašam. LIZA: Gospod, oni⁹ vedo. [...] Gospod, šolani ste, maše berete, nesrečna sem, moje srce krvavi. Prosila bi jih, oni naj mi pomagajo ...« (Potrč 1968: 50)

Značilno za vse Potrčeve književne osebe, tudi dramske, je, da govorijo v podobah. Tako viničar Ciglar o svoji hčeri Mimiki, ki je v intimni zvezi s Kreflovim sinom Ivanom, kar vsi skušajo preprečiti, pove Juri Kreflu, kako jo je (neuspešno) prepričeval, da socialni vzpon ni možen: »Vedno sem ji pravil: pri črnem smo zrasli, pri črnem bomo pomrli.« (Potrč 1968: 20) Tudi težak Hrenkov Franci, ki zbada Mimiko zaradi njenega partnerstva z Ivanom, bi ji rad dopovedal, da njena zveza z gruntarskim sinom ni izvedljiva: »Kaj ne, za goske ni seno? Ne kisaj se no, kakor pepelnična sreda! Nihče te ne bo vprašal za račun!« (Potrč 1968: 15)

7 Sklepamo lahko, da je tudi to ena od besed, ki so iz Potrčeve književnosti prešle v *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, čeprav ob tej iztočnici ni kvalifikatorja vzhodnoslovensko, kot je sicer pogosto ob besedah, ki so bile v slovar izbrane iz Potrčevih književnih besedil (Čeh 2006: 22).

8 Opazna je podobnost med ponazarjalnim gradivom iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (»ta aškrac mi povzroča same skrbi«) in Lebrovkino repliko: »S tem aškrcom imamo tako same križe.« (Potrč 1968: 17)

9 Osebni zaimek moškega spola za 3. osebo množine, oni, je pri onikanju naglašen na i, torej oni, kar Potrč ponekod tudi pokaže z označitvijo naglasa: »Oní, Kreflí, hahaha!« (Potrč 1968: 59)

Posebej vreden pozornosti je govor glavne ženske dramske osebe, Lize Kreftl. Kot je za Potrčevo prozo ugotovila že Jožica Čeh Steger (2006a: 19), da »[ž]enske v nemoči, bolečini, jezi ali ob začudenju kar naprej vzdikajo«, velja tudi za Lizine replike: »Janžek, za sveto božjo voljo, otrok nesrečni. [...] Oh Jezus, usmili se nesrečne matere! [...] Kristus, zakaj me tepeš s tem otrokom?!« (Potrč 1968: 50, 51) Še posebej izrazite so v njenem govoru zmerljivke, s katerimi ne skopari: »Zamahni že po oni žabi! [...] Čveka! Strezni se že! [...] Frka! [...] Pusti mater pri miru, godlja! [...] On naj le počaka, svinja pijana! [...] Udari frkljo prekleto!« (Potrč 1968: 14, 19, 21, 26, 45, 47) Tovrstni dramatični dialogi in monologi so značilni že za Potrčevo prozo, Potrčev človek je namreč prikazan kot biološko bitje v osebnih in družbenih navzkrižjih, zato je uporabljal ekspresivne in pogosto robate izraze ter čustvene vzdikle (Čeh Steger 2012: 301).

3 Prvine vsakdanjega življenja

Za seznamom oseb v *Kreflovi kmetiji* sledijo uvodne didaskalije, ki so izredno obsežne, predstavljajo opis osrednje kmečke sobe. Samo v prvi drami si je privoščil tako obsežne uvodne didaskalije, ki mejijo že na pripoved¹⁰ in so odlična podoba kmečke bivalne kulture pred prvo svetovno vojno ali »podoba nekdanje bogatije«, kot je zapisal Potrč (1968: 7) – pri tem je bogatija ekspresivni izraz za bogastvo, bogatija pomeni neke vrste bahavo bogastvo, tako, ki se razkazuje.

Ob stenah za mizo dvoje klopi; nad klopmi odrta stena, ponekod do opeke in do klanega kamenja. (Omet so odrli Kreflovi otroci, ko so se poganjali po klopeh in stolihi okoli mize, ko so zvečer kleče večerjali po klopeh in se bali strahov pod mizo; s temi strahovi so jih strašili starejši). (Potrč 1968: 7)

Pojasnilo, zakaj je omet okoli mize odrt – ker so odrasli strašili otroke, tako da si otroci niso upali stegniti nog pod mizo, med večerjo so klečali na klopi, torej sploh niso mogli zavzeti normalnega položaja za uživanje hrane – je že v didaskalijah zabeležen prvi primer nasilja nad otroki (zastraševanje) v tej drami.¹¹ Kreflova najmlajša hči, Milika, stara dvanajst let, je priča vsem

¹⁰ O tem, da je njegova dramatika neposredno povezana s predvojno prozo, pričata njegovi predvojni noveli *Prekleta zemlja* (1936) in *Sveti zakon* (1937), ki sta nekakšen »prolog« v *Kreflovo kmetijo* oz. »začetek kreflovske tematike« (Čeh Steger 2012: 292).

¹¹ Tematizacija nasilja povezuje Kreflovo dramatiko z njegovo medvojno in povojno kratko prozo: »Različni odkloni v usodah številnih likov Potrčeve kratke proze tako peljejo v izrazito mimetično prikazovanje osebnega fizičnega in psihičnega nasilja – uporabljenega največkrat nad šibkejšimi, otroki, ženskami, domačimi živalmi« (Bošnjak 2013: 57).

prepirom in drugemu družinskemu nasilju ter surovemu ravnanju z drugimi ljudmi – skoraj nihče pri Kreflih ne misli na otroke in njihovo dobrobit – vendar Potrč pravilno ugotavlja, da se posledice izkušnje travme lahko kažejo v otrokovi nespečnosti, v tem, da ga tlači mora itd., npr. v začetku zadnjega dejanja, ko se mati na otrokovo kričanje v spanju odzove z izbrano šego: »Vzdrami se, Milika! Kje je žegnano vino? *(Vzame iz kredence steklenico ter začne škropiti in drgniti otroka.)* [...] Pomiri se, Milika! Môli! Angelu varuhu se priporoči! *(Stopi do stene, pomoči prste v škropilnik ter jo prekriža z blagoslovljeno vodo.)*« (Potrč 1968: 64) Opazen je tudi otroški strah pred temo, ki se pokaže v trenutku, ko se iz osrednjega prostora prenese svetilka v drug prostor, npr. hlev, in v osrednji sobi ni več svetlobe, zato otroke zajame panični strah, ki ga odrasli večinoma ignorirajo, edino stric Janža, h kateremu se otroci zatečejo na peč, jih pomiri, tako da prižge svečo in se z njimi ves čas pogovarja: »MILIKA (za materjo): Mama, mama, kam nesete luč? Mene je strah! *(Skoči pri peči na klop.)* POLTEK (proseče, cmeravo): Mama, mama! [...] *(Otroci se stisnejo v kot pri peči, Trezika zajoe.) Zunaj svetlikanje na oknih.)* MILIKA: Luč, luč!« (Potrč 1968: 35)

Že opis sobe v uvodnih didaskalijah izkazuje prežetost Potrčevih dramskih oseb s katoliško kulturo, ki ji je Potrč namenil precejšnjo pozornost. Kakor so uvodne didaskalije nesorazmerno obsežne, predstavlja njihov dokajšnji delež tudi »popis« vseh katoliških elementov, ki so zaznamovali takratno bivalno kulturo, pa to še zdaleč ni bilo zgolj razpelo v kotu nad mizo – ne, njihov popis zajema veliko več, pri čemer si ne moremo kaj, da ne bi pomislili, kako želi Potrč izpostaviti vso zlaganost Kreflovega katolištva, ki sledi siceršnjemu materialnemu propadu in moralnemu razkroju te kmečke družine. Opis sobe se začne, ne naključno, s podobo lovske puške nad pečjo, s katero na koncu drame Jura Krefl ustrelil Ivana, potem pa pogled preide na nabožne slike; še zlasti pomenljivo je navajanje »Božjega hišnega blagoslova«, ki ima pomembno funkcijo na koncu drugega dejanja – z njegovo vsebino, ki jo začne deklamirati Milika in predstavlja ideal krščanske družine, je izraženo popolno nasprotje kreflovske realnosti:

Velika zakajena petrolejka, številka osem, ki visi nad mizo, razsvetljuje kmečko uro z utežmi med vrati v Ivanovo kamro in med pečjo, razsvetljuje lovsko puško nad pečjo; potem nabožne podobe ali hišne patrone, Križanega, Marijo sedem žalosti, Lurško Marijo z Bernardko, s skalami in s čudežnimi vrelcem, sveto družino s circulum vitae Jezusove mladosti: od rojstva v hlevčku med pastirčki in angelčki, pa vse tja do Jožefove smrti; potem svetega Janeza Krstnika: naspol golega in v velblodji koži, z ovčico v naročju in s križem – preko križa trak z napisom »Ecce Agnus Dei«; potem

tablice z Marijami in Jezusi, s križanimi Jezusi in končno še »Božji hišni blagoslov« s takole pobožno vsebino: »Kjer je vera – tam ljubezen; kjer ljubezen – tam je mir; kjer je mir – tam je Bog; kjer je Bog – tam ni nadlog!« Ta napis v ovalni podobi je po vsej priliki v sredi srednje stene pod zanemarjenim domačim oltarjem. Temno rdeč oltar je pritrjen na steno nekaj pod tramom; na njem je kip Marije z Jezusom v naročju, potem še dva steklena, posrebrena in okrnjena svečnika, nekaj suhih rož; doma narejene in zaprašene rože¹² obdajajo tudi križ nad oltarjem. V ospredju oltarja rdeče umazana posoda za večno luč. (Včasih, ko so bili otroci še manjši, so jih prižigali o božiču in o veliki noči; zadnja leta je večna luč zanemarjena.) (Potrč 1968: 7–8)

Ta opis izraza preproste katoliške materialnosti že v naslednji povedi prekine navedba čisto posvetne vsebine: povečani fotografiji gospodinje in gospodarja iz prvih let zakona (ne poročna fotografija!) ter nekaj družinskih in otroških podob, sledi pa spet dokaj natančen popis preostalih katoliških verskih predmetov, ki se mešajo z drugimi in soustvarjajo zanemarjeno navlako – k temu je očitno prispevalo gospodinjino (nekritično) nakupovanje takih predmetov, izraz njene površne, navidezne pobožnosti, ki se razkazuje v materialnem; Liza poseduje podobo dobrotnika sv. Antona, do občinske sirote Trezike, za katero naj bi skrbela, pa se v resnici vede neznansko grobo:

Nad vrati v kamro slika vseh papežev: od svetega Petra s petelinom in s ključi do Leona XII. [...] Po oknih litri naspol izpite pijače, neumiti kozarci, kakšna dva ali tri litrska ročka, zanemarjene rože: asparagusi, fuksije, pelagonije, posušen rožmarin, plazeče kakteje ...¹³ V kotu nad mizo sveti Duh in kip svete Družine. [...] V kotu med oknoma tik nad mizo z žeblički pritrjeni papirnati risbi svetega Antona, kako deli siromakom kruh; za svetnikom se vidi belo in pravilno risano zidovje obširnega

12 Mišljeno je cvetje iz krep papirja – tradicija izdelovanja okrasov iz krep papirja je na Slovenskem obsegala tako dekor, namenjen okraševanju razpel (za uporabo na prostem so papir dodatno utrdili s pomakanjem v vosek oz. parafin), kot tudi poročno in pogrebno okrasje, na Ptujskem pa je papirnato cvetje bilo vključeno tudi v pustne maske oz. like (npr. okraševanje pokrival kopjašev in picekov pa tudi kurentov). Zaprasheno in obledelo cvetje, ki je okraševalo hišne verske simbole, je bilo treba redno menjavati, še zlasti pred velikimi cerkvenimi prazniki, kot sta velika noč in božič (ustni vir: Martina Tucovič, roj. 1935) – tega pri Kreflih očitno že dolgo nihče ni naredil.

13 Natančnost Potrčevega odražanja realnosti se razodeva v tem, da ni pozabil niti na okensko cvetje, ki je kot vse pri Kreflih – zanemarjeno (verjetno nezalito, s suhimi listi in cvetovi, ki bi jih bilo treba odstraniti). Naštete so tipične vrste kmečkega okenskega cvetja, zelo običajnega na kmečkih oknih v preteklosti, med njimi okrasni asparagus (*Asparagus Sprengeri*), fuksija (*Fuchsia hybrida*) in pelargonija (*Pelargonium*) – s samostalnikom pelagonija je Potrč očitno mislil na pelargonijo. Omenja tudi »plazeče kakteje«, kar so najverjetneje ali t. i. božični kaktus (*Schlumbergera truncata*), ki je povešava lončnica, ali pa ravno tako napol viseči orhidejski kaktus (*Epiphyllum*), oba še danes pogosti lončnici podeželskih domačij, stari lahko več desetletij. Tudi rožmarin so kmečke gospodinje gojile v posodi v notranjih prostorih (na prostem bi zaradi celinskega podnebja pozimi propadel), kjer pa se je zaradi pomanjkanja svetlobe v zimskih mesecih pogosto posušil; bolj kot začimba je zaradi svojega prijetnega vonja bil obvezna sestavina šopkov.

samostana. (Sliko je kupila Liza ob priliki svetogorskega proščenja.) In potem še risba žalostne matere božje z Jezusom. (Prav tako Lizino kupilo.) (Potrč 1968: 8–9)

Ne po naključju se tudi prvi prizor prvega dejanja začne z večerno molitvijo, ki, namesto da bi bila odraz poduhovljenosti, odraža ponarejenost pristne vere, hudobijo gruntarskih otrok do kočarskih in surovost hišnega gospodarja, ki še med molitvijo preklinja: »POLTEK (*požre zadnji grižljaj in brčne Štefeka*): Ne boš molil, Štefek?! (*Pogleda proti mizi in sklene roki z žlico med prsti.*) JURA (*se okrene med molitvijo, s sklanjenimi rokami*): Tvojega telesa, Jezus. Pre-prekleti! Môli! [...] Žrl bi, žrl! Molil in delal pa – da bi sam!« (Potrč 1968: 11) Enako dihotomijo izkaže Liza, ko v drugem dejanju, med prihodom patra Mirka, v prvem hipu še divje ščuva svojo hčer, naj napade bratovo dekle, v naslednjem hipu pa se povsem prelevi v spokorjeno vernico: »LIZA: Suni jo! Udari frkljo preketo! (*Se obrne proti vratom, skozi katera hoče Mimika, zagleda iznenada patra Mirka, vzkligne na kratko.*) Oh Kristus! (*Pozdravi pa z docela stišenim in spokojenim glasom.*) Hvaljen bodi Jezus!« (Potrč 1968: 47)¹⁴

Zlaganost vere pa eskalira v zavrnem odnosu do umirajočega Matjašiča v hlevu in pozneje njegovega trupla, ob katerem pijani obrezači repe pojejo spotakljive pesmi, nad čimer je še zlasti zgrožen Ivan, in ki mu Krefli ne privoščijo niti bedenja pri mrliču, kar je v popolnem nasprotju s katoliško tradicijo:

PRVA BAJTARKA: Kje imate mrliča? Molit sva prišli. Sva prišli k pravemu hramu? LIZA (*zavpije, skoraj histerično*): Zgubita se! (*Bajtarki se zbegano pogledata in odideta.*) [...] (*Okoli oken prideta dve siromašno oblečeni bajtarki v črnih rutah in z moleki. Obstaneta med vrati.*) PRVA BAJTARKA: Prišli sva na sedmino.¹⁵ JURA (*zavpije*): Kaj bi rade? DRUGA BAJTARKA: Na sedmino sva prišli. JURA: Na kakšno sedmino? Zgubita se! (*Bajtarki se obrneta in odideta.*) (Potrč 1968: 61, 75)

¹⁴ Lizin odnos do vere izpričuje še omemba romarskega kraja Ptujске Gore, ki je poimenovan z domačo obliko, Gora, namesto Ptujсka Gora: »Mariji na Gori sem se zaobljubila, na romanje sem hodila, vse, vse sem storila ... [...] Vse sem storila zanj, po kolenih sem se plazila okoli gorske matere božje ...« (Potrč 1968: 50, 51)

¹⁵ S samostalnikom sedmina tu ni mišljena pogostitev pogrebcev po pogrebu, temveč bedenje pri mrliču, ki je obsegalo molitev in petje mrliških pesmi in je trajalo tri dni (od smrti oz. trenutka, ko je pokojnik bil urejen in položen na pare, do pogreba), pri čemer so se udeleženci (domači, sosedje, sovaščani) izmenjevali (tudi ponoči), tako da je ob pokojniku vedno bil nekdo, in to buden (ustni vir: Martina Tucovič, roj. 1935).

Prvo dejanje se začne z večerjo po spravilu repe, vreme je mrzlo in deževno (pozna jesen), dninarke so premočene in prezeble:

DUHOVCA (*Mimiki*): Blatne pa smo. Bala sem se, da bomo z repo vred obtičale na njivi. MIMIKA: Do kože sem premočena ... Iz šolnov mi kar vre – sama brozga. (*Žmika z nogo v zakrpanih čevljih.*) DUHOVCA (*se ji nasmehne*): Proti večeru je že tako brilo, brrrr ... (*Se zavije v razcefrano pleteno ruto.*) Strah me je stopiti iz kože, vsa sem premočena. MIMIKA: Do kosti ... (Potrč 1968: 13)

Gospodinja pa je kljub neprimernemu vremenu neusmiljena in brezčutno načrtuje enako delo tudi za naslednji dan; še več, celo posmehuje se namigu oz. prošnji, da ne bi delali na njivi v mrzlem dežju:

»LIZA (*govori mimo Ciglarja z dninarji*): Pridite jutri, ne kaže odlagati. DUHOVCA (*k mizi*): To je res, ali pa ne bo premokro? Prši ... Bojim se, da bomo imeli jutri še večje blato. (*Menca.*) Malo smo nazeble danes ... (*Se ji nasmehne.*) LIZA (*obregljivo*): Naj čakamo na sneg? Nisem še slišala, da bi kdo pri repi zmrznil.« (Potrč 1968: 17)¹⁶

Ravno spravilo repe v nemogočem vremenu je tista podoba, okoli katere je zgrajen Ivanov programski monolog, že kar izpoved oz. obtožba izkoriščanja ljudi in živali v dialogu s patrom Mirkom v drugem poglavju:

Davi sem hodil preko naših polj – meseci so minuli, skoraj leto, odkar jih nisem videl. Pred mano je rasla tista stara podoba. Kočarji, težaki, kmetje na blatnih njivah, oblečeni v razcapane in oguljene cunje ... Živina v jarmih ... Napenja se in vleče poln voz repe ... Kolesa se vdirajo v zemljo do osi ... V mehko in razmočeno zemljo ... Vpitje, tepež, priganjanje, preklinjanje ... Preklinjajo repo, blato, živino, pasje življenje, tudi boga, če že hočete vedeti, priganjajo otroke ... Otroci udrihajo s palicami po suhih rebrih živine – po teh pohlevnih kravicah,¹⁷ iz katerih bodo zvečer vlekli mleko! Vse

16 Da bi sneg prekril njivo z repo in bi ostali brez pridelka, tega so se kmetje najbolj bali, saj je sneg v ostrih zimah zapadel prej kot dandanes, snežna odeja pa se je obdržala dlje, in bi zato pridelek pod njo bil nedosegljiv oz. bi celo propadel, zato se je s tem v zvezi ohranil vremenski izrek v pomenu, da je treba pohiteti in repo populiti pred prvim snegom: »Urša, pipli repo, Šima ma sneg.« Sv. Uršula goduje 21. oktobra, sv. Simon pa teden dni kasneje, 28. oktobra (ustni vir: Martina Tucovič, roj. 1935), oba torej v pozni jeseni, ko je dogajalni čas tudi Kreflove kmetije.

17 Odnos do živali je posebno vprašanje, ki ga Potrč načenja v Ivanovem monologu: Ivanu se smili pretepena vprežna živina sredi blatne njive. Po drugi strani je poveden tudi odnos, ki ga imajo Krefli do domačega psa, saj mu dovolijo bivanje v sobi, kar Potrč izpostavi v didaskalijah prvega dejanja: »Na klopi ob peči leži pred Miliko stegnen pes Cigan.« (Potrč 1968: 10) Pes je povod za to, da najmlajši Kreflov otrok, Lizin ljubljencek, ki mu mati daje potuho, izkazuje premoč nad ostarelim stricem Janžo, ki bi se rad usedel na klop k peči, tako da psa napodi: »POLTEK: Pustite psa! Cigana tudi zebe. (*Poboža psa.*) LIZA (*se razgleduje gospodovalno izza mize po izbji*): Komu je pes v napoto? STRIC JANŽA (*drgeta*): Mene tudi zebe.« (Potrč 1968: 12) Jura Krefl pa s poveličevanjem psa pokaže, da mu ni mar za lačnega in umirajočega Matjašiča v hlevu; psa, ki mu namení ostanke večerje, izrabi za poniževanje človeka: »JURA: Daj psu! Cigan, Cigan! Halo, čapo! (*Pes priteče.*) Vidiš, ta si je zaslužil večerjo, oni capin si je ni! (*Pogleda proti oknu in pogrozi.*)« (Potrč 1968: 16)

tole blato, vsa tale repa – prašiče bodo pitali z njo in krmili služinčad, bajtarski otroci se bodo stepli zanjo! – vse tole večno jesensko deževje, ki pere ilovnate vinograde in listje z drevja, da se ti pokažejo te naše slamnate kočice v vsej svoji obupani revščini – je stokrat, je tisočkrat prekleto ozadje tega našega kočarja, kmeta, izgaranih mater, lačnih otrok – še shodijo nikar, ko jih že priganjajo! – zaradi skorjice kruha, zaradi slamnate strehe!» (Potrč 1998: 48–49)

V didaskalijah pred prvim dejanjem je Potrč zapisal, da je dogajanje postavljeno v čas po večerji, zato opiše tudi stanje mize, ki je nepogrnjena, torej brez prta, in »pobrojena« (zapackana z ostanki hrane), na njej pa sta izpraznjeni pločevinasti skledi – očitno je, da se je jedlo iz skupne skledе, v eni skledi so bili krompirjevi žganci, kar je omenjeno v nadaljevanju, v drugi pa verjetno kaj, kar je sodilo k žgancem, vendar ni izpostavljeno; iz nadaljnjega dogajanja je razvidno, da so otroci jedli pri peči, in to v »sklečkah« (manjših skledah, skledicah). Hrana je omenjena še v Ivanovem pogovoru z očetom, ko pove, da je videl, kako lačni so otroci Kreflove dninarke Lebrovke: »Potegnili je lonec iz peči – kasno se je vrnila z vaših njiv – in otroci so planili ko prasci po krompirju.« (Potrč 1968: 72) Poleg krompirjevih omenja Potrč še eno vrsto žgancev, in to ječmenove: »Tisti Ciglarjevi, ki požirajo prah pri mlatitvi, medtem ko jim otroci stradajo ječmenovih žgancev!» (Potrč 1968: 72)¹⁸

Začetek prvega dejanja označuje tudi neprimeren odnos do otrok: razvajeni domači sin dninar kinemu razcapanemu sinu oponese, da ne moli, v nadaljevanju pa se domača hči znese nad občinsko siroto, ki mora pospraviti namesto nje, kar kdo ve zakaj ni vseh gospodinji, ki misli, da mora imeti nadzor nad vsem; nazadnje posoda pade po tleh; čeprav deklica ni kriva, je tepena, hkrati si ne upa v sobo, v kateri je temno, domači otroci se ji posmehujejo; gospodinja dninar kinemu sinu za naslednji dan prepove priti z materjo in zahteva, da materi pomaga hči, kar pomeni, da se sin zvečer ne bo mogel najesti, dninarka je prisiljena pred gospodinjo ošteti sina, čeprav ve, da ni kriv. Skratka: Krefli izvajajo tako fizično kot psihično nasilje nad odraslimi in otroki oz. spodbujajo njihovo zlorabljanje in ne ukrepajo ob medvrstniškem nasilju, ko se domači sin izživlja nad rejenko: »(Trezika močnejše zajoče.) Kaj se cmeriš? Ti boš tudi crknila. Občinska si, v reji te imamo. (Jo potegne za lase. Trezika zavrešči.) (Potrč 1968: 36)

18 Ječmenovi žganci so bili nekoč edina jed iz mletega ječmena, ki se je sicer večinoma prideloval za krmo živini, deloma pa so se ljudje z njim prehranjevali še v obliki kaše (ješprenj); ponavadi so jih pripravljali poleti, iz povsem svežega ječmenovega zrnja (ustni vir: Martina Tucovič, roj. 1935) – zato omenja Potrč, da viničarski otroci niti, ko se je mlatilo, je bilo torej žita največ, niso dobili ječmenovih žgancev.

Svetli izjemi v tem pogledu sta Ivan in Mimika, ki izkazujeta občutljivost in nežnost – slednja sočustvuje z Lebrovkinim Štefekom, ki bo drugega dne po krivici ostal brez večerje: »(Mimika stopi k Štefeku, počene k njemu, kakor da ga tolaži.)« (Potrč 1968: 17) Ivan pa ob prihodu poboža Treziko in v naročje dvigne Miliko (Potrč 1968: 31–32), kar izrazito odstopa od prevladujočega surovega odnosa do otrok v drami, še zlasti tistih, ki niso Kreflovi. Tudi stric Janža, nekakšen rezoner, ostareli pobožni preužitkar blagega značaja, nastopa v vlogi blažilca grobih medsebojnih odnosov, katerega prigovarjanja pa ne upošteva niti najmanjši Kreflov sin, Poltek, ki ima pri tem neupravičeno materino podporo; izpostavljen je omalovažujoč, posmehljiv odnos do starejše osebe, ki bi ji otrok moral izkazovati spoštovanje, pa je ravno obratno: »STRIC JANŽA: Poltek, pusti Treziko! POLTEK: Saj je občinska! STRIC JANŽA (*svareče*): Ti, Poltek, molči! Kaj veš, kaj še tebe čaka, oh Jezus! POLTEK: Vam bi naj bil tiho? Hihi ...« (Potrč 1968: 36)

Družinsko nasilje oz. nasilje nad otrokom, ki je priča nasilju odraslih, je izpostavljeno tudi v Ivanovem monologu, ko se spominja travmatičnih dogodkov iz svojega otroštva:

Sredi noči me je metal iz spanca njun prepir. Vedno sta se prepirala, se grizla ... Tepla sta se, obmetavala sta se s stoli ... Nekoč se je hotel obesiti ... Bos, po snegu, sem tekkel po sosedove ... Zavedel sem se šele v sosedovem hramu. Bil sem v sami srajci, v takšni kratki srajčki ... sredi izbe ... Počenil sem in vlekel tisto kratko srajčko čez kolena. V posteljah sta se prebudili sosedovi dekleti ... Bilo me je sram, strašno sram! (Potrč 1968: 53)

Nasilje nad žensko je postavljeno v ospredje v Mimikini izpovedi Ivanu, ko potoži, da si zaradi očeta, ki je pretepel mater, ni upala prespati v hiši, temveč v delu gospodarskega poslopja (listnjaku) (Potrč 1968: 42).¹⁹ Potem ko Ivan Mimikinemu očetu neposredno očita nasilje, mu Krefl pokroviteljsko odgovarja: »To je očetova pravica, dragi moj!« (Potrč 1968: 75) Izrazito pokroviteljski je Krefl tudi, ko zagovarja zetovo nasilje nad hčerjo Ančko, pri tem je izpostavljen njegov smeh, ki še dodatno podkrepi njegov posmehljivi odnos do trpljenja žensk zaradi fizičnega nasilja: »Naj te le malo premlati. Kaj pa je to takšnega? Hahaha.« [...] »Hehehe, kaj pa je to takšnega, če babo pretepeš, ha? [...] Naj trpi! Moji dragi, življenje ni svatovščina! Haha! Ni bila ne prvič ne zadnjič tepena, haha!« (Potrč 1968: 61, 66) Naravnost groteskno pa je, ko Krefl prepreči, da bi

¹⁹ Tudi to, da mož pretepe ženo, ker ji pripisuje odgovornost za hčerino obnašanje, je pokazatelj neustreznega razmišljanja in ravnanja, ki eskalira v nasilje nad žensko.

njegov viničar Ciglar udaril hčer Mimiko, ravno z upravičevanjem pravice do nasilja: »Pri meni, pod mojo streho se ne boste pretepali! (*Ciglar sune Mimiko proti peči.*) JURA: Ta hiša je moja, tu tepem jaz. Tu imam jaz svojo pravico.« (Potrč 1968: 23) Podporo nasilnemu vedenju izraža župan Vilčnik, ki Ciglarju odkrito svetuje uporabo fizičnega nasilja nad žensko: »Naženite jo! Ali jo pa pretepate, da bo črna! Z vrvjo ženski ne polomiš kosti, takšna maža nikoli ne škodi.« (Potrč 1968: 24)

4 Sklep

Ivan Potrč kot literarni glasnik Slovenskih gor, Haloz in Ptujskega polja sodi med osrednje literarne ustvarjalce slovenskega socialnega realizma, ki so literarni prostor svoje literature izbirali glede na svoje regionalno poreklo, skladno s tem pa tako izbirali tudi jezikovni slog. Tako se jezikovnoslogovne značilnosti v Potrčevi drami *Kreflova kmetija* ujemajo s tistimi, ki so znane iz njegovega (predvojnega) pripovedništva, npr. pokrajinsko značilna osebna lastna imena: manjšalnice ženskih imen z obrazilom -ika (Milika), manjšalnice moških imen z obrazilom -ek (Poltek), tipično pokrajinski priimki (Toplak), ženske oblike moškega priimka (Lebrovka), pa tudi pokrajinsko prepoznavne oblike osebnih moških imen, kot sta: Jura in Janža namesto krstnih oblik Jurij in Janez. V narečnem besedišču, ki označuje vsakdanje življenje, družinske člane, bivalno in oblačilno kulturo (deca, deklina, sklečka, priklet, kikla), izstopata samostalnika špan, ki je pločevinasta dnevnic, in askrc, ki je eden od izrazov za otroka. Izrazito pokrajinsko pogovorno značilen je svojilni zaimek (moj, moja, njen, vaša) namesto ustaljene knjižne besedne zveze svojilnega zaimka in samostalnika (moj mož, moja žena, njen mož, vaša hči). Opazno arhaično, vendar običajno za predvojno podeželje, je vikanje staršev. Še bolj specifičen odraz medosebnih razmerij je raba onikanja za osebo, ki ni prisotna in bi jo v neposrednem nagovoru vikali, ali neposredno onikanje duhovnika. Potrčeve dramske osebe uporabljajo stalne besedne zveze (za goske ni seno), ki niso nujno ozko pokrajinske, še zlasti osrednja ženska dramska oseba, Liza, pa nenehno vzklika (oh, Jezus; za sveto božjo voljo; Kristus) in vpije zmerljivke (Frka!). Med prvinami vsakdanjega življenja izstopa natančen opis kmečke sobe z obveznimi elementi bivalne kulture, ki odražajo katoliško vero (nabožne podobe, Božji hišni blagoslov itd.), med drugimi prvinami medosebnih odnosov pa izstopa kritičen prikaz nasilja nad otroki, živino in starejšimi, medvrstniškega nasilja in družinskega nasilja oz. nasilja nad žensko.

Literarni ustvarjalci, še zlasti socialni realisti, so tudi kronisti svoje dobe, v Potrčevem primeru gre za približno stoletno oddaljenost. V preteklem stoletju se je življenje neznansko spremenilo, njegova literarna ustvarjalnost pa današnjim bralkam in bralcem sporoča, kakšno je bilo življenje na štajerskem podeželju, kakšne krivice so se dogajale in da socialne pravice niso samoumevne, in to s prvinami jezikovnega sloga, ki ohranjajo narečno in arahaično besedje ali zastarele izraze spoštovanja, kot je onikanje, kar vse je lahko sodobni bralki ali bralcu neznano, nerazumljivo in tuje. Tudi zato je prav, da sodobna literarna veda vedno znova spomni na pomen literarnega opusa Ivana Potrča, ki predstavlja dragocen regionalni kamenček v vseslovenskem književnem in širše kulturnem mozaiku.

Viri in literatura

Viri

Ivan POTRČ, 1968: *Drame o Kreflih*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. (Zbirka Klasje).

Literatura

Blanka BOŠNJAK, 2013: Potrčeva medvojna in povojna kratka proza. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84/2–3. 51–70.

Jožica ČEH, 2006a: O Potrčevi predvojni pripovedni prozi. *Jezik in slovstvo* 51/5. 15–23.

–, 2006b: Dialektizmi v Potrčevi prozi. *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*. Ur. Mihaela Koletnik in Vera Smole. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora, 23). 183–189.

Jožica ČEH STEGER, 2010: Vaški in mestni prostori v Potrčevi prozi. *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije). 180–188.

–, 2012: O Potrčevi zgodnji kratki prozi. Ivan Potrč: *Prepovedano življenje: kratka proza iz tridesetih let*. Maribor: Litera. (Knjižna zbirka Piramida). 277–303.

–, 2013: Narava in pokrajina v Potrčevem pripovednem opusu. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84/2–3. 5–28.

Renata DEBELJAK, 2023: *Ivan Potrč, pisatelj in človekoljub*. Maribor, Ptuj: Založba Pivec, Knjižnica Ivana Potrča.

Marko JESENŠEK, 2013: Potrč in vprašanje slovenskega knjižnega jezika. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84/2–3. 125–140.

Janez KEBER, 2021: *Leksikon priimkov*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Mihaela KOLETNIK, 2013: Narečne prvine v Potrčevi predvojni kratki pripovedni prozi. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84/2–3. 141–168.

Jože POGAČNIK, 1987: Model pripovedne proze v obdobju socialnega realizma. *Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. Franc Zadravec. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 289–298.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 2023. Dostop 30. 12. 2023 na <https://www.fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=1&Query=%2A>.

Franc ZADRAVEC, 1999: Slovenska književnost II. Ljubljana: DZS.

Alenka VALH LOPERT, Melita ZEMLJAK JONTES, 2013: Potrčev roman Na Kmetih v Pavlovičevem celovečernem filmu Rdeče klasje. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84/2–3. 169–202.

Melita ZEMLJAK JONTES, Alenka VALH LOPERT, 2015: Potrč v Pleteršnikovem slovarju (roman Na kmetih, 1954). *Slavia Centralis* 8/1. 90–104.

Barbara ZORMAN, 2009: *Senca besede: filmske priredbe slovenske literature (1948–1979)*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. (Knjižnica Annales Majora).

Linguistic and Stylistic Characteristics and Features of Every-day Life in Potrč's Drama *Krefl Farm*

Ivan Potrč, as a literary representative of the Slovenske gorice, Haloze and the Ptujsko polje regions, is one of the central literary creators of Slovenian social realism, as he chose the literary space of his literature in accordance with his regional origins, hence his linguistic style. The linguistic-logical features in Potrč's play *Kreflova kmetija* thus correspond to those known from his (pre-war) storytelling, e.g. landscape-specific personal proper names: diminutives of women's names, diminutives of men's names, typically provincial surnames, and feminine forms of the husband's surname. Dialect vocabulary refers to everyday life, family members, living and dress culture. A distinctly provincial colloquial feature is the possessive pronoun (my, her, your) replacing the established literary phrase of a possessive pronoun and a noun (my husband, my wife's, her husband's, your daughter's). Noticeably archaic, but common in the pre-war Slovenian countryside, is parents' shouting. An even more specific reflection of interpersonal relationships is the use of curse words behind people's backs and shouting at them when directly addressing them, or direct curse words aimed at priests. Potrč's dramatis personae use established phrases which are not necessarily narrowly provincial, and it is particularly the central female protagonist, Liza, that constantly shouts and shouts expletives. Elements of everyday life, such as the detailed descriptions of peasant rooms with the obligatory elements of residential culture reflecting the Catholic faith are worthy of mention, and so are other elements of interpersonal relations which include critical depictions of violence against children, livestock and the elderly, as well as of peer violence and of domestic violence or violence against women. Literary creators, especially social realists, are chroniclers of their epoch. Potrč's descriptions of life reach back for almost a century. Life has changed immeasurably over the past century, and Potrč's literary creativity provides the contemporary reader with an insight of what life was like in the Styrian countryside, of the injustices that took place, and the fact that social rights cannot be taken for granted, through elements of linguistic style that preserve dialectal and archaic vocabulary, or outdated expressions of respect, such as gossiping. The latter linguistic devices are believed to be unfamiliar, incomprehensible, and alien to the modern reader, which is why contemporary literary science should be a constant reminder of the importance of the literary work of Ivan Potrč, which represents a precious regional pebble in the national literary and broader cultural mosaic.

Potrčev svet
(Foto: Gregor Korosec)

Literarna krajina v Potrčevi kratki prozi

Gregor Korošec, Anja Ogrizek, Sanja Selinšek

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj

Izvleček

V prispevku smo se posvetili literarni pokrajini, ki jo je v svojih delih opisoval Ivan Potrč. Osredotočili smo se na njegovo kratko prozo, zbrano v zbirkah *Kočarji*, *Onkraj zarje*, *Ko smo se ženili* in *Prepovedano življenje*, ter pri tem primerjali, kako je pokrajina ubesedena v predvojni in kako v njegovi povojni prozi. Odkrivali smo pisateljeve najljubše kraje in prostore, ki se kot literarni motivi najpogosteje pojavljajo, ter razmišljali o tem, katere novele bi bile primerne za oblikovanje literarnih poti oziroma za prispevek k razvoju literarnega turizma.

Ključne besede: Ivan Potrč, kratka proza, literarna pokrajina, literarne poti, literarni turizem

Synopsis

This paper explores the literary landscape described in Ivan Potrč's works. It focuses on the writer's short fiction, collected in the books *Kočarji* (*Cottagers*), *Onkraj zarje* (*Beyond the Dawn*), *Ko smo se ženili* (*When We Got Married*) and *Prepovedano življenje* (*Forbidden Life*). It compares how the landscape is conveyed in the author's prewar and post-war fiction. The writer's favourite places and spaces, occurring most frequently as his literary motifs, are also explored. Some short stories are examined regarding suitability for designing literary trails or contributing to the development of literary tourism.

Keywords: Ivan Potrč, short fiction, literary landscape, literary trails, literary tourism

1 Ivan Potrč in njegova pokrajina

Ivan Potrč se je rodil 1. januarja 1913 v Štukih pri Ptujju v kmečki družini, ki je imela v lasti tudi mlin ob potoku Grajena. Osnovno šolo in gimnazijo je obiskoval na Ptujju, pozneje ga je življenjska pot vodila drugam, čustveno in miselno pa je ostal navezan na svoj rojstni kraj in njegovo širšo okolico. Pokrajina, ki jo je doživel v otroštvu in zgodnji mladosti, se je globoko zakoreninila v njegovo pisateljsko zavest, saj je večino svojih pripovedi umestil v del vzhodnoštajerske pokrajine med Ptujem, Slovenskimi goricami in Haložami ter se v njih poklonil življenjskim usodam tukajšnjih ljudi.

Kot je zapisal Franček Bohanec, »malo je pisateljev, ki bi jih domači kraj tako zaznamoval, kot je Potrč. Ravninska polja od Slovenskih goric do Halož, ki jih je rezala Drava, so zapustila v njem poetični nadih, ki je dal njegovim novelam najbolj svojske barve« (Bohanec 2002: 59). Ivan Potrč se je vse življenje vračal v rojstni kraj in k sorodnikom na Mestni Vrh pri Ptujju, to je popisoval tudi v svojih pripovedih, pri tem pa se je dotaknil tudi sprememb, ki jih je čas vtisnil v pokrajino. »V noveli *Onkraj zarje* ne more skriti razočaranja spričo izravnanih dreves oziroma gozda na njemu nekoč ljubem zelenem hribu, na katerem, kakor pravi, se mu je ob obisku še vselej spočilo oko« (Čeh Steger 2013: 21). Pisatelja se je zelo dotaknil posek meniških gozdov.

2 Kratka proza in socialni realizem

Potrčeva kratka proza je v literarnoteoretičnih razpravah običajno razmejena na predvojno in povojno prozo. Začetki njegovega pripovedništva segajo v trideseta

leta dvajsetega stoletja, ko je kot dijak svoja prva besedila (*Naša gruda*) objavil v dijaškem glasilu Rast. V domačem okolju je leta 1933 napisal še noveli *Kopači* in *Kočarji*, s pisanjem kočarskih novel in črtic je nadaljeval tudi naslednje leto v ljubljanski jetnišnici: »Dobil sem papir in začel sem s pisanjem, začele so nastajati povesti o mojih kočarjih; samo po sebi se je zgodilo, da sploh nisem čutil, da sem za zamreženim oknom – začel sem živeti polno življenje s tem svojim kočarskim svetom in z njegovimi tegobami« (Cit. po Bohanec 2002: 15).

Predvojna kratka proza je izhajala v različnih revijah in časopisih, po drugi svetovni vojni je bila deloma zbrana v zbirki *Kočarji in druge povesti* (1946). Pred vojno je nastala še povest *Sin* (1937), njegovo predvojno pripovedništvo pa se zaključuje s *Kitajskimi novelami*. Povojna kratka proza je izhajala v različnih izborih in zbirkah: *Nesmilečno življenje* (1965), *Onkraj zarje* (1966), *Imel sem ljubi dve* (1976), *Ko smo se ženili* (1983), *Koraki* (1983) idr. Doslej zadnji izbor Potrčeve zgodnje kratke proze je objavljen v zbirki *Prepovedano življenje* (2012).

Potrčevo predvojno ustvarjalnost je literarna zgodovina umestila v socialni realizem, ki se kaže v posnemanju resničnosti in s tem v posnemanju jezikovnih značilnosti določenega časa in prostora. Sodi med pisatelje, ki so izšli iz slovenskega obrobnege prostora in so v slovenski književnosti prvič najopazneje tematizirali posamezne pokrajine, vendar svoje literature niso pisali v narečju, temveč v knjižnem jeziku in vanj vnašali pokrajinske in lokalne jezikovne značilnosti ter narečno besedišče. Ivan Potrč je pisal o kmečkem, bajtarskem ali kočarskem življenju, kakor ga je doživljal in spoznaval na območju Ptujskega, Dravskega polja, Haloz in Slovenskih goric, v slovensko literaturo pa je vnesel narečno besedišče tega prostora. Realistični poetiki in tematiziranju svoje rodne pokrajine je ostal zvest tudi po drugi svetovni vojni (Čeh Steger 2006: 16–17).

Za pisatelje, ki so se oblikovali kot vodilne osebnosti socialnega realizma, je bilo vodilo pri besednih upodobitvah izpovedovanje resničnega življenja, kakršno se je vtiskovalo v njihovo zavest. Kar velja tudi za Potrča, ki se ni nikoli do konca poslovil od krajev okoli Ptuja, kot literarni ustvarjalec jim je ostal zvest, tudi ko je že dolgo bival v Ljubljani. »Umetnik torej pogloblja svoj omejeni prostor, orje vedno nove brazde v svetu, ki mu je dal prva življenjska spoznanja« (Bohanec 2002: 48).

Kot je zapisal Mitja Mejak v spremni besedi k zbirki *Nesmilečno življenje*, so vsi Potrčevi teksti realistični v pravem pomenu besede in z neolepšanim opisom izpovedujejo življenjsko resničnost. Njegova pripoved prinaša manj opisov in razglabljanj, več pa neposrednih spopadov med ljudmi, dramatičnih akcij in dialogov. V intimnih prizorih, v opisih narave in predvsem kmečkega

dela je Potrčev realizem nevsiljivo oplemeniten tudi s svojevrstnim lirizmom (Mejak 1965: 225).

3 Vaško in mestno okolje

Potrčeva proza je močno zraščena z vzhodnoštajersko pokrajino, z navadami, s čutenjem, čustvovanjem, z obnašanjem in govorom teh ljudi kakor tudi z njihovim bivalnim in delovnim prostorom ter s širšo okolico, od katere se pogosto zapisujejo blatna dvorišča in poti, seniki, hlevi, podstrešja, žage, mlini, obrežje Drave, travniki, njive in vinogradi (Čeh Steger 2010: 182). Motivno-tematsko izhaja iz podravske, slovenskogoriške in haloške pokrajine, ustvarjal je zgodbe o vsakdanjem življenju na podeželju, ki ga je dobro poznal iz lastne mladosti. Ob tem pa je tako v predvojnem kot povojnem času posegal tudi v mestno okolje. »Kitajske novele pod pretvezo prestavljenega dogajalnega prostora na Kitajsko pripovedujejo o napetih političnih dogodkih predvojnega Maribora« (Čeh Steger 2012: 278). Med konkretno poimenovanimi in geografsko preverljivimi dogajalnimi prostori se v Potrčevih besedilih zapisujejo različna mesta, Zagreb (*Zločin*), Gradec (*Grob v Gradcu*), Maribor (*Groteska*, *Sveti zakon*), Ljubljana (*Mólcjljiva sóseda*) in Ptuj (*Prva srečanja*) (Čeh Steger 2010: 183). Mestne prostore konkretno poimenuje, tako v noveli *Ti težki koraki bodo hodili z nami* zapiše:

Dobila sva se na večer, še pred mrakom; bilo je v mestu, na trgu pred starim gledališčem. Prišel je sem od papirnice, s svojimi počasnimi in težkimi koraki, z rokami, zataknenimi v poševne žepe vrhnjega suknjiča. /.../ in odšla sva po Prešernovi, mimo žandarmerije in gimnazije. (Potrč 1966: 143–144)

Pri Potrčevih literarnih osebah, ki prihajajo s podeželja, je zaznati tesnobno doživljanje mestnega okolja, kot je to razvidno v povesti *Sin*, ki pripoveduje o odraščanju kočarskega fanta Karleka. Čeh Steger (2013:15) navaja, da mu je bilo mesto predstavljeno le kot prostor represivne vzgoje in kazni. Oče in mati sta mu pokazala šolo, grajske ječe in vojašnico:

Pred mestom so mu pokazali šolo. Rezek glas je donel. Karlek se je s strahom oziral po visoki stavbi. /.../ Skozi mesto je držal oče krave na vrvici. Visoke hiše so bile strašno tuje in vase zaprte, dušeče. Karlek se je krčevito oprijemal materinega krila. (Potrč 1983: 52)

Ko Karlek odraste, mu mesto vzbuja tudi občutek tujosti oziroma manjvrednosti: »Zavil je v mesto za kasarno. Blodil je po zaspanih ulicah in se ogibal mestno

oblečene gospode. On je dišal po stelji in hlevu ...» (Potrč 1983: 142).

Avtobiografsko zasnovana novela *Prva srečanja* zajema motive iz pisateljeve mlade družine¹ in skrbi za prvorojenca Vanča. Pripoved je osredotočena na otrokovo doživetje novega okolja in ljudi, na njegovo prvo potovanje z vlakom iz Ruš na Ptuj, kamor so ga starši peljali na zdravniški pregled (Čeh Steger 2012: 296). Oče sinu razkazuje okolico, pri tem pa se spominja, kako jo je sam doživljal v otroških letih:

Kaznilnica. Nema okna gledajo mrtvaško, da me zazebe. Otrok kajpada vsega tega ne občuti, vendar se bojim zanj. Tudi moja mati mi je vedno z nekim strahom kazala na to mrko zidovje v Ptuj, ko sem hodil še kot otrok kraj nje v mesto. (Potrč 1966: 72)

Mesto je pri Potrču tudi prostor delavcev in delavk, priseljenih s podeželja, o čemer govori novela *Molčljiva sóseda*. V njej je avtorski pripovedovalec že uveljavljen pisatelj, ki se v mrzlem zimskem večeru v zadnjih dneh decembra vrača z obiska pri svojih domačih. Pred mestom ob potoku kraj ceste zagleda dekle, Težakovo s Kačjaka, ji ponudi prevoz in skupaj nadaljujeta pot proti Ljubljani. Peljeta se skozi mesto in čez dravski most, ko se pripovedovalec ozre tudi proti domačim krajem, »na Vrbe in zasnežene goriške hrbte onstran reke«. Dekle med vožnjo sprva molči, nato pa se vendarle razgovori in izpove žalostno zgodbo o tem, kako je pod očetovo prisilo odšla služiti in domov na kmetijo pošiljala denar, deležna pa je bila očetovega prezira, omalovaževanja in tudi nasilja. Na dom jo vežejo le grenki spomini, v Ljubljani sicer živi v zelo skromnih razmerah, kljub temu v tem mestu najde obet za lepšo prihodnost:

Ustavil sem se pred hišo ter potem od tam ko nehote pogledal za njo, kako je odhajala v mesto, proti tretjini svojega kota. Odhajala je naglo, kakor bo odhajala, ko se ji bo k otrokom mudilo, in bilo je čutiti, kako hodi po tem mestu kot po svojem svetu. Tu, v tem mestu, je bil njen kruh, je imela svojega šoferja, jo je čakalo vse življenje. (Potrč 1966: 176)

4 Reka Drava

Ko v Potrčevi kratki prozi iščemo pisateljeve najljubše prostore, ki jih je najpogosteje opisoval, je to brez dvoma reka Drava. Kot pogost literarni motiv se pojavlja v številnih pripovedih tako iz predvojnega kot poveljnega časa (*Sin, Čez Dravo, Ti težki koraki bodo hodili z nami, Czek, Med mašami, Onkraj zarje*). Gre

¹ Po poroki z Ljubo Skornšek leta 1936 se je Potrč preselil v Ruše k njenim staršem, kjer se mu je naslednje leto (1. januarja 1937) rodil sin Vanč (Čeh Steger 2012: 296).

predvsem za opise dravskega vodovja, prisotno je pisateljevo nenehno vračanje k Dravi in poslušanju zvokov njenega šumenja, ki so se vanj zapisali v mladosti. V noveli *Ti težki koraki bodo hodili z nami* se avtorski pripovedovalec pod vrhom mestne panorame razgleduje po široko odprti pokrajini Dravsko-Ptujskega polja in pravi, da v njem pošumeva Drava, četudi deročega vodovja zaradi prevelike razdalje v resnici ne more slišati, njen zvok nosi v spominu (Čeh Steger 2013: 22):

Spodaj, pod panoramo je tekla vičavska cesta, z nekaj mrlečimi lampami, malo dalje, za drevjem in za drugo vrsto hiš ali vil pa se je že kazala reka – pritekala je sèm od Orešja in še višje, s Hajdoš; tekla je precèj proč, a tudi precèj pod panoramo, vseeno pa se mi je zazdelo, da slišim oddaljeno šumenje vodovja – malo zgoraj v Orešju, se je včasih zaganjalo v peščeno bregovje na tej strani panorame. Prisluh deroče reke – če je bil – ni motil tišine; bil je v meni, čumel je v meni, dolge čase, ter je lahko v tej noči samo oživel. (Potrč 1966: 141–142)

V avtobiografsko zasnovani povesti *Sin* glavni literarni lik Karlek Dravo prvič zagleda s Klinarjevega brega:

Lani so se otroci na skrivaj povzpeli na Klinarjev breg. Karlek je zagledal mesto: majhne strehe druga ob drugi. /.../ Potisnili so ga na krivenčast hrastič, da bi zagledal Dravo. Krčevito se je oklenil grčastega vejevja in se razgledoval. Za mestom se je vlekel ozek belkast pas. (Potrč 1983: 47)

Ko je bil kot otrok s starši pri ptujski žagi, je reka v njem budila spoštljivo občudovanje: »Žaga je bila veličastna kakor Drava, ki je valila široko vodovje po dolgi strugi« (Potrč 1983: 53). Prvo bližnje srečanje z reko, ko sta z materjo prečkala lesení most čez Dravo, mu je vzbujalo strah, predvsem zaradi zgodb, ki jih je o reki slišal od ljudi: »Drava je nekam strahotno tiho šumela, kakor bi se olje pretakalo pod lesenimi mostnicami. Na breški strani je zamolklo grgrala. Karlek se je oprijel materinega krila in se stisnil k njej. Kaj če bi se most zamajal in zrušil?« (Potrč 1983: 101) Tega doživetja iz otroštva se pisatelj spominja tudi v noveli *Prva srečanja*:

/.../ kažem mu Dravo, ki teče široko in nekam negibno mirna pred nami. Sam sem jo videl v otroških letih bolj poredko, vedno je bila zame doživetje. Ko sem šel z materjo po lesenem mostu, sem se oprijemal njenega krila in se stiskal k njej. Drava je trgala mline in naplavljala utoplence. (Potrč 1966: 76)

Reka Drava je v noveli *Czek* povezana z mladostniškim hrepenenjem in pričakovanji, ki se ne izpolnijo. Družina dečka Janžeka nestrpno in tudi vedno

Drava, bogat vir Potrčevega navdiha (Foto: Gregor Korošec)

bolj zaskrbljeno pričakuje porod žrebička. S tem pa postaja Janžek vedno bolj nemiren, saj se v njem budijo sanjske podobe, kako bo z žrebičkom, ko bo ta zrasel, odjahal k Dravi. Matilda, dekle s premožnejše kmetije, ga namreč venomer sprašuje po czeku in ali bo izpolnil dano obljubo za srečanje pri reki: »Zajezdil bo v strugo, globlje in globlje, da se bo začel žrebec upirati, da bo začel dvigovati glavo ... in da ne bo znenada ničesar drugega več okoli njiju, ko samo še deroče vodovje in spreletavanje in vpitje galebov nekje nad široko reko in nad zaraslim otočjem ...« (Potrč 1983a: 17). Janžek se zasanja v svoj veliki podvig, v fantovsko prešerno jahanje na konju k Dravi (k simbolu naravne moči), toda njegove iluzije so izgubljene, saj czek umre ob rojstvu (Bohanec 2002: 77). V noveli *Czek* je Drava ubesedena kot nepozaben prostor prvih ljubezenskih drhtenj in vročičnega mladostnega nemira, osrednje mesto pa je dobila v Potrčevi najbolj poetični noveli *Onkraj zarje*, v kateri je Drava opisana kot divja, nevarna moč, razumemo jo lahko tudi kot »pradaven simbol življenja in smrti oziroma njune nevarne bližine. Ko mladenič seka deroče tokove reke in se izmika vrtincem, je to pravzaprav spopad z lastnimi strahovi, preizkušanje samega sebe za življenje« (Čeh Steger 2013: 24). Ko se z grebena ozre proti Dravi, je ta kot »široka in neskončna tiha belkasta steza«. Tam je dravski rokav z derečim vodovjem in nižje pod rokavom pečina. Zazira se v široko in prostrano reko, samo slutnja šumenja njenega vodovja ga ponese v

čas, ko je s skrajnimi napori preplaval njen nemirni rokav. Strah je trenutno premagan, v njem je rasel občutek srečnega zmagooslavja, ki ga želi vedno znova in znova okušati. Izleti k Dravi ga navdajajo z občutkom svobode, pokrajino doživlja kot lastni brezmejni prostor:

Ta svet je bil v resnici moj, lahko sem se poigral z njim, in moja je bila tudi reka, so bile vse dravske širjave, vsi njeni bregi onstran prostranega vodovja, kakor je bil moj tudi ta rokav, četudi je vodovje gnalo proti meni, proti pečovju in vrtuljkam – in že sem se vrgel v to hitro vodovje, sekal tokove in vrtuljke ... (Potrč 1966: 259)

Drava ima dva obraza, na eni strani je to »divja reka, ki ne pozna milosti«, je pa tudi »mirna, tiha, prava mamica Dravica«. Vzbuja strahospoštovanje, v boju z derečo strugo vedno znova najde samopotrditve, njena silna moč ga uroči do te mere, da venomer išče njeno bližino in si jo na nek način lasti, predvsem pa želi dokazati svoj pogum:

Dnevi doma so bili znova ko voda v zajzi postani, bili so prepočasni, da bi jih mogel prenašati – brez Drave ... in da bi mogel živeti, strpeti brez bitke, ki sem jo začel z dravskimi derečinami. Stal sem na produ, na dravskem bregu, pred derečo strugo, z nogami v vodi in čakal, da me počasi vsega zajame šumenje, da me potegne v vodovje ... Čakal sem, da bi se vnovič spopadel z njim, z divjim dravskim vodovjem, in da bi še enkrat premagal sladek in grozljiv strah, da bi preplaval strugo in da bi se znašel onkraj rečnega rokava in na osamelem grušču ... (Potrč 1966: 263)

V noveli *Onkraj zarje* se doživljanje narave domače pokrajine prvoosebnega pripovedovalca poveže z nežno spominsko-ljubezensko pripovedjo o dekletu Mičiki in preživljanju skupnih zanesenih trenutkov v času šolskih počitnic pred vojno, kjer se največkrat pojavi podoba reke, ki ima nešteto obrazov, kakor jih doživlja pripovedovalec (Bošnjak 2013: 62). Podobno motiviko najdemo tudi v noveli *Med mašami*, v kateri pripovedovalec podoživlja čas mladosti in gimnazijskih let, ko so poletja preživljali ob reki:

Zatišano Polančkinovo vpitje je odšlo z mano, v spanec; bilo je topo in vse bolj gluho, proč ... in še bolj proč ... – ko da bi ga odnašalo šumenje dravske vode, gluho šumenje, a ki je bilo zatem samo še brezkončna in šumeča sladkost, po celem telesu se je razlivala ... Po cele večerke smo preležali na pesku, na dravskih otokih in poslušali šumenje široke reke ... Bilo je, ko da bi se prepustili reki in šumenju, ko da bi zaplavali po brezkončnem vodovju. Bila so gimnazijska leta, znova leta ... in leta ... znenada pa ko bi da bi se v tem gluhem pošumevanju, v tej sladki in topli gluhoči začeli vračati včerajšnji časi. (Potrč 1983a: 50–51)

Novela *Čez Dravo* je postavljena v medvojni čas na ptujskem območju in pripoveduje o prebegih vzhodnoslovenskih fantov iz nemške vojske k partizanom na Pohorje. V glavni vlogi nastopa Tinč (Lahov hlapec iz novele *Pastir*). Skupaj s kurirjem se v zavetju noči skriva v ločju pod vrbbami ob mrtvem dravskem rokavu, kjer čakata na primeren trenutek za prečkanje reke. Lepotni vtis z zvezdami na jasnem nebu, ko se v tišini sliši le šumenje Drave, prekinejo nemške izvidniške luči, ki začnejo osvetljevati reko, kot bi jo tipale in božale. Nočni prehod bo tvegan ne le zaradi deroče vode in vrtincev, nevarnost predstavljajo rakete, ki grozeče odsevajo v vodni gladini. Ko je izvidnica mimo, se ponovno sliši šumenje reke, tokrat zveni kot tolažba: »Hlapcu se je zazdelo, da znova slišita šumenje reke in pljuskanje ob peščeno obalo; zdaj je pljuskala reka docela blizu, kakor da bi se pogovarjala z njima« (Potrč 1983: 380).

5 Literarni turizem in geografsko preverljive poti

Potrčeve pripovedi so postavljene v konkretne, zemljepisno preverljive prostore, zato je njegova literatura primerna za razvoj literarnega turizma in oblikovanje literarnih poti. Splošna definicija literarni turizem opredeljuje kot turistično dejavnost, povezano z literarnimi kraji in s kulturnimi osebnostmi (Potočnik Topler 2020: 5). Je del kulturnega turizma in se navezuje na pojma dediščina in kulturni turizem (Spevan 2015: 96). Predstavlja podvrsto kulturnega in dediščinskega turizma, ki je povezana s književnostjo, bodisi z obiskovanjem krajev, ki so povezani s književnimi liki, avtorji in njihovimi deli, bodisi z obiskovanjem krajev zaradi lastnega književnega ustvarjanja (Potočnik Topler 2020: 16). Osredotoča se na literarne ustvarjalce ali literarne dogodke in literarne osebe. Prav tako je povezan z obiskovalci, ki raziskujejo rojstne kraje ali kraje, ki so povezani z literati, literarnimi osebami ali celotno literarno zgodbo, ki tvorijo kulturno krajino (Spevan 2015: 96).

K razvoju literarnega turizma v Sloveniji je pomembno prispevala Slovenska pisateljska pot kot projekt Društva slovenskih pesnikov in pisateljev, ki oživlja in predstavlja literarno dediščino. Namenjen je obiskovanju, spoznavanju, srečevanju in doživljanju slovenskih pokrajin kot literarnih pokrajin. Leta 2013 je izšla knjiga *Slovenska pisateljska pot: vodnik po domovanjih 106 pesnikov in pisateljev*, v kateri je osma postaja posvečena Ivanu Potrču in njegovi rojstni hiši v Štukih, ki je zgled spoštljivega ohranjanja kulturne dediščine in na kateri je v poklon pisatelju tudi spominska plošča. Od leta 2001 poteka že tradicionalni

pohod po Potrčevi poti, ki je nastal po zamisli upokojene učiteljice in kulturne delavke Viktorije Dabič v okviru društva Zreli vedež.²

Novele, ki motivno-tematsko izhajajo iz pisateljeve rojstne pokrajine, so večinoma postavljene v kraje ali območja med Ptujem in Vurberkom, v njih omenja kraj Grajeno in istoimenski potok, Grajenščak, Krčevino, Mestni Vrh, Destrnik ter v lokalnem območju poznana območja, kot so npr. meniška posestva (gozdovi, travniki, gorice), Gomila³ idr. Za literarni turizem so primerne novele z Dravo kot osrednjim motivom, z dravskim otokom, dravskimi pečinami idr. (*Onkraj zarje*). Z njimi se lahko podamo na iskanje tistih mest ob rečnem bregu, kamor je pisatelj zahajal v mladosti, in ugotavljamo, koliko jih je spremenil oziroma načel čas.

Konkretne, zemljepisno preverljive kraje najdemo tudi v tistih pripovedih, v katerih se avtorski pripovedovalec odpravi na ptujsko mestno panoramo, od koder se mu odpira pogled na pokrajino, ki mu je tako ljuba, tam se v miru in samoti predaja spominom. V noveli *Ti težki koraki bodo hodili z nami* se pripovedovalec v pozni nočni uri napoti čez panoramo, po poteh, ki jih je že velikokrat prehodil. V njem ostaja zapisana podoba pokrajine, kakršna je bila nekoč, zato se še toliko bolj zaveda sprememb, ki jih je prinesel čas. Opis začetka poti, po kateri se je Potrč nekoč vračal domov iz šole, je natančen in geografsko preverljiv (Čeh Steger 2013: 19):

Bilo je pozno, precēj v noč že – nisem mislil, da se bom toliko zamudil; noč sama, ta je bila mesečna, in tako sem odšel po bližnjici, preko mestne panorame, po samih starih poteh. Obšel sem kasarniški zid in zavil čez križpotje in po travnati poti. Tod so bile včasih njive in komaj da je raslo ob poti, ki se je strminasto dvigovala, kakšno drevo; zdaj pa je raslo po obeh straneh mlado drevje, kot da bi ga po celem dolgem bregu skozi noč razposadila nevidna roka in ga prav tako skozi noč razbohotila v najlepšo zrast. Proti vrhu sem se ustavil; ozrl sem se proti Polju, proti Dravi ... – in znenada se je pokazalo toliko sveta, reka spodaj pod mano in ravnica tja do Pohorja, do Boča in do Donačke, da je bilo potrebno postati, zajeti sapo. (Potrč 1966: 19)

2 Ker pohod vključuje še obisk domačije slavista in etnologa Matije Murka na Drstelji, se uradno imenuje Po poti Ivana Potrča in Matija Murka. Prične se s kulturnim programom v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj, od koder se pohodniki podajo na pot čez Panoramo do Potrčeve domačije, tj. po poti, ki jo je pisatelj v mladosti velikokrat prehodil.

3 Najvišji vrh vzhodnih Slovenskih goric.

Potrčev svet. Panorama levo, pod Ptujskim gradom, od koder se je pisatelju odpiral pogled proti Halozam, Donački gori, Pohorju. (Foto: Gregor Korošec)

Panorama ima v Potrčevi prozi pomembno vlogo, saj predstavlja tisti kraj, od koder se mu je prvič odprl pogled na prostrani svet: »Zdaj sem znenada vedel: saj zato sem hotel sèm, preko panorame, da bi znova doživel ta svet, koder se nam je nekoč prvikrat odpiral, svet in z njim vred življenje.« Ta prizor, ki vključuje konkretni opis geografskih značilnosti pokrajine, najdemo tudi v noveli *Onkraj zarje*:

Sedel sem na zasekan in odrezan hrastov štor in se ko na novo zagledal v prostrani svet pod sabo: od Drave pa čez vse hoste in čez ves njivski svet do Haloz, do Donačke, do Boča, do Pohorja. Dolgo se nisem mogel nagledati sveta, ki je bil nekdanj za šolarja – trideset let, štirideset let bo – prva in ko brezkraina prostranost: pokazala se je otroku, ko da bi se mu svet do kraja odprl, nikoli se ga ni dalo do kraja nagledati ... (Potrč 1966: 257)

Novele iz zbirke *Ko smo se ženili* (1966), v katerih lahko prepoznavamo avtobiografske elemente iz življenja pisatelja, so bile povod za nastanek Potrčeve literarne poti, predvsem novela *Ko smo se ženili*. V njej se prvoosebni pripovedovalec v dijaških letih vrača iz šole čez panoramo, od koder se ozira proti mestu, kjer ob grajskem obzidju zagleda dekle Hano, ki jo na skrivaj pričakuje: »Prihitel sem na panoramo, obstal vznemirjen nad njivami in preletel

s pogledom vso cesto od šole pa tja do Skokove kapele« (Potrč 1983a: 6). Hano je pot do sem pripeljala skozi mesto, kjer je obiskovala dekleško šolo: »Prihajala je za grajskim obzidjem, sèm od ljudske šole« (Potrč 1983a: 6). Pripovedovalec se nato spusti po panorami in nato skupaj nadaljujeta pot ob potoku Grajena do pisateljeve domače hiše, kjer se razideta:

Spustil sem se v hosto, da bi me ne zagledala, pretekel hrib po klancu in se ustavil na ilovnati stezi, ki se je spuščala med travniki s panorame. Tako bom prišel tod slučajno na veliko cesto, povsem mimogrede se bova srečala. Na cesti sem bil malo pred njo. Ustavil sem se kraj potoka in jo čakal. (Potrč 1983a: 7)

Literarna pot se izrisuje tudi v noveli *Med mašami*, umeščena je na posest Potrčeve družine, ki jo pisatelj imenuje »na babičinem«. Prvoosebni pripovedovalec tam obuja spomine na mladostniško ljubezen do dekleta, ki se je vsak dan s kolesom vozilo od kraja Vurberk do mesta.⁴ Vedno znova je z vznemirjenjem pričakoval, kdaj se bo Lenčka pripeljala mimo njihove hiše, pogosto jo je del poti tudi spremljal:

Celo leto sèm sem bil nesrečen; celo leto sèm ni bilo več zlatega včerajšnjega dneva, sčasoma tudi dneva več nisem mogel zamuditi, ko je ne bi čakal, se pognal na kolo in se odpeljal za njo. Te vožnje, ta čakanja in sto malih laži, da bi pred domačimi prikrl, zakaj čakam, me je bolj in bolj spravljalo ob pamet – prihajalo je kot obsedenost, ki me je vsako jutro znova popadla, huje in huje, dokler ni prišla tista polosma ali sedma ura, ko se je pripeljala mimo in ko sem zagledal njene litke ter se odpeljal z njo – da ... da ... da bi jo dohitel in da bi spregovoril z njo – četudi bi bila ena sama beseda. Dohiteval sem jo po celi veliki stezi, kakor smo pravili naši cesti, vse do mesta /.../. (Potrč 1983a: 60–62)

V Potrčevi predvojni prozi se geografsko preverljive poti izpišejo v povesti *Sin*. Ko je Karlek še otrok, je njegov prostor omejen na domače dvorišče in kraje v bližini doma. Pogosto so omenjeni graščinska hosta in pašniki, meniške gorice, imena sosednjih posestev (Klinarjev travnik, Klinarjeva gorica, Malekov travnik) ter potok Grajena, kjer so se poleti igrali otroci. Postopoma spoznava širšo okolico, s Klinarjevega brega so se mu prvič odprla nova obzorja. Prostranost sveta mu pokaže berač Vilčnikov Jaka in mu razlaga:

Greš do humskega hriba«, pokazal mu je s palico, »ker zahaja sonce in se nebo dotika zemlje, prideš na njegov vrh, pa se ti odpre nov svet /.../ Za to pokrajino leži novo

4 Med vožnjo jima ni dano veliko govoriti, zato se je nekoč odpeljal do njene hiše na Krčevini pri Vurbergu, da bi zvedel njeno hišno številko, in takrat ji prične pisati pisma. Slednja so bila povod za spor z materjo, ki je bila razočarana, ker se sin ni odločil za duhovniški stan.

bregovje, kjer zahaja sonce, in za Pohorjem – bog ve, kje je že to – se ti odpro nove pokrajine. Nikoli pač ne prideš do konca; kajti svet nima konca – okrogel je. Dokler boš živel – pa pojdi še tako daleč –, ne prideš do neba! (Potrč 1983: 47)

Preverljivo pot zasledujemo tudi v tistem delu povesti, ko se Karlek pelje s staršema na ptujsko žago onstran mesta. Sledimo lahko referencam na preverljive prostore, kot so potok Grajena, sivo grajsko zidovje ptujskega gradu in grajske ječe. Karleka pa takrat bolj kot vse drugo pritegnejo vtisi iz pokrajine. »Na prvi poti z vozom od doma v mesto se je Karlekov pogled bolj kot na hišah, o katerih sta mu pripovedovala oče in mati, ustavljal ob znanih vrbah pri mlinarjevem jezu, ob tolmunih Grajene in končno ob velikem valovju reke« (Čeh Steger 2013: 15). Povsem konkretno si lahko predstavljamo tudi Karlekovo in materino romarsko pot na Ptujsko Goro v zgodnjem jutru. S čustvenimi in razpoloženskimi opisi pisatelj ustvari učinek posebne svečanosti: »Čez nebo, bogato posejano z zvezdami, so se vlačile svilene megle. Počasi so se razlezale, da jih je fant pokazal materi: Vidite Marijo na nebu? /.../ Samotna drevesa za stezo so molila z vršiči v nebo in breze so pošumevale kot srebrn Marijin plašč« (Potrč 1983: 101). Pot ju vodi do mesta, nato po mostu čez Dravo, kmalu se Karleku odprejo oči za kraje, ki jih doslej še ni poznal:

Onstran hiš se je šolar predajal doživljanju nove pokrajine. Redko se je ganil zdoma. Navajen in sit njihovega grunta in sosedov, staršev in sester, večnih preprirov in očetovega stokanja je zahrepenel po vsem, kar je ležalo onstran domačije. Povsod okoli njiju so se izgubljale v prostrani rávnici njive z redkimi razgoni. Po ozadjih so motile to enoličnost v pokrajino toneče vasi in smrekovi gozdovi. /.../ Zadaž so obroblyale ravnico Haloze in Pohorje. /.../ Mati je poznala vse fare po Polju. »Tam pod Halozami je Podlehnik /.../. (Potrč 1983: 101)

Karlek pozornost namenja ne le vtisom iz okolja, ampak se ozira tudi k materi in njen obraz primerja z domačo pokrajino: »Materin obraz ni bil ne topel ne hladen, prej zagrenjen; kakor pokrajina po njihovih bregeh in grabah: vsako leto vzcvetejo češnje in odmrejo rože v ogradih, gorice potolče toča in zemljo razpoka suša« (Potrč 1983: 102). Na pokrajino se mati in sin znova ozreta s Ptujске Gore: »Zunaj se je napravil lep sončen dan. Sédla sta na obzidje za cerkvijo in mati je odgrnila cekar. Polje ... Slovenske gorice ... Pod njima ozka bela črta – Drava ... Karlek ji je pokazal stolp farne cerkve in grad nad mestom« (Potrč 1983: 105). Mati mu je razkazala lovrenško cerkev, kungotsko cerkev in za njo Hajdino: »Vsa rávnica je bila razkosana v tisoče krpic samih njivic in travnikov; motili so jo samo v pravih likih zaraščeni gozdovi« (Potrč 1983: 105). V

primerjavi s potjo v jutranji svežini dneva, svečanim občutkom in vznemirjenim doživljanjem novih krajev, Karleka ob vračanju pesti žeja, pripeka sonce, njega pa mori misel, da se približuje domu, kjer ga čakata moreča vsakdanjost in naporno duhamorno delo.

V okolico pisateljeve domače hiše je umeščena novela *Sergej in Jakop*, v kateri je Potrč pisal o ruskih ujetnikih, ki ju je oče dobil za pomoč pri delu na kmetiji. V njej opisuje del posesti, nerodovito njivo »na gornjem gruntu«, od koder se je nudi razgled po njihovem posestvu: »S tega konca sveta se je videlo po celem našem gruntu, do Grajene, do velike steze in do hrama, vse do hramov onstran zajze in vrbač; doma smo imeli mlin /.../« (Potrč 1966: 179). Preverljive poti in kraje lahko zasledujemo v delu pripovedi, kjer se spominja trgatve in opisuje Sergejevo pot od njihove domačije do goric na »babičinem«, ⁵ na ramah je nosil brento, v katero si je naložil še otroka: »Sergej se je pognal s pocij na dvorišču in najino potovanje, moje in sestrino, v gorice se je začelo« (Potrč 1966: 185). Nato ostaneta Sergej in deček sama, pot ju vodi po bližnjici skozi gozd. Slednji je razpoložensko opisan, v prvoosebni pripovedovalcu vzbuja tesnobne občutke: »Steza je bila skozi in skozi nevarna in grozljiva, gosta smrekova in hrastova hosta pa jo je delala tiho in samotno, da mi je še sračje kreketanje hodilo pod kožo« (Potrč 1966: 185). Ko prideta mimo opuščenih graščinskih ribnikov do brezove hoste, domačinom znanega gozda, pride do čustvenega trenutka, ko Sergej žalosten objema drevo, ki ga spominja na domovino. ⁶ Kot je zapisano v sklepnem delu novele, je bil v tej brezovi hosti pisatelj pozneje pogosto v mislih pri Sergeju:

V kasnejših letih sem se večkrat ustavil ob tej brezi, prav za prav ob brezovi hosti ali ob brezju, ter vselej poiskal to brezo, si ogledal njene visoke in tanke veje in liste, drobne zelene liste, ki so vselej na rahlo potrepetavali in – še vselej me je prevzela tiha žalost, ki je ne vem popisati, ne žalosti in ne spomina samotne Sergejeve žalosti pod brezjem; hrepenenje je bilo za otroka preveč neznana stvar, nihče ni nikoli zvedel za breze in za Sergejevo zatezajočo in pojočo žalostno govorico ali tožbo. (Potrč 1966: 186–187)

5 V svojih povojnih novelah Potrč omeni babičino in stričvo, del zemlje, ki je spadala k njihovem posestvu. O tem je pisatelj pripovedoval Frančku Bohancu: »Poleg naše žetarije je bil še babičin grunt, ki se je kar raztezal po strminastem in mužastem svetu; potem enkrat je prišel k hramu še stari stric ter prinesel še svojo krpo zemlje« (Bohanec 2002: 10).

6 Gre za tematizacijo mistične povezanosti ruskega človeka z brezo, ki je v Rusiji zelo razširjena in velja v slovanski mitologiji za sveto drevo (Čeh Steger 2013: 18).

Izmed predvojnih novel geografsko preverljivim prostorom sledimo tudi v noveli *Češnje*, v kateri med vsemi omenjenimi kraji najbolj izstopa Gomila, hrib v Slovenskih goricah, in v kateri se Kuna in sin Vanč z Mestnega Vrha ozirata po dravski dolini:

Doli je valoval svet vse do Drave, ki se je kazala iz bogate ravnice, zapredene s haloškimi hribi v ozadju v vedno gostejši mrak. Njive so bile zorane in posejane, v žitu in koruzi; hiše so se spravljale k večerji in spanju. Na gozdove, na prevezane gorice, na ceste in potoke, na vse je legala utrujena letna noč. Kurežev travnik ji je zakrivala Gomila. (Potrč 1983: 272)

6 Pokrajina v predvojni kratki prozi

Potrčeva literarna pokrajina je kljub vključevanju konkretnih krajev in prostorov subjektivno doživeta, vanjo so vpisana različna občutja, socialna, etnografska, folklorna, ideološka, zgodovinska in druga sporočila (Čeh Steger 2013: 24). Ko primerjamo njegovo predvojno in povojno prozo, so opazne razlike v doživljanju in ubesedovanju literarne pokrajine. V predvojni prozi so ga kot literarnega ustvarjalca obremenjevale socialne razmere in krivice ljudi, zato v domači pokrajini ni videl lepot, kakor jih je ubesedoval pozneje v povojnih novelah (Čeh Steger 2012: 282–283). Narava in pokrajina sta prikazani z vidika koristnosti in rodovitnosti zemlje. Pokrajina se v predvojni prozi v pripovedi umešča tudi v pomenu tuje lastnine, zato njena podoba ne more biti idealizirana ali estetsko upodobljena (Čeh Steger 2013: 13). Renata Debeljak zapiše:

Iz Potrčeve izjave, da je rojen v najlepšem delu Slovenije, bi bralec pri opisu literarnega prostora pričakoval bogato liričnost, vendar ni tako, saj so opisi pokrajine in narave suhoparni, kratki in skopi. Večinoma je okolje krivo za nastalo bedo, utrujenost, zgaranost in izmučenost ljudi. Zunanji opisi in lirizacija okolja se podredijo prikazu težkega, revnega in lačnega življenja vaškega proletariata in njihovih negativnih, surovih medsebojnih odnosov. (Debeljak 2023: 119)

V noveli *Češnje* je ubesedena bogata rodovitnost pokrajine v ostrem nasprotju s socialnim položajem revne kočarke Kune. S sinom Vančem⁷ se ozirata proti bogati Ornikovi domačiji na Gomili, ki jo krasi košata češnja, katerih sadežev si zaželi otrok. Lepotna podoba češnje se spreminja v nekaj, kar je tuje in nedosegljivo. V predvojni prozi so redki opisi narave povezani z delom na polju

7 Vančev oče Janža je bil dedič Ornikove domačije, vendar zaradi poroke z revnim kočarskim dekletom ni smel več stopiti na domačo zemljo.

in travnikih, ki je naporno in garaško, zaradi česar literarne osebe ne zaznavajo lepotnih vtisov iz pokrajine (*Pastir*):

Ščasoma ni videl več bližnjih hribov in koč, izginili so vinogradi in gozdovi v ozadju. Ostala je le njiva, ogoni in razgoni, ostala je brana, ki je odskakovala na grudju, ostale so krave, ki jih je moral venomer priganjati, ostala je navsezadnje samo še vročina in delo. Večerka je nad težko plodno zemljo, ki bo rodila kruh v potu njihovega obraza, kakor so pridigali v cerkvi in učili v šoli, se je vlekla v nedogled. (Potrč 1983: 227)

Literarna oblikovanost pokrajine v predvojni prozi razkriva neprijetno atmosfero z blatnimi polji in neusmiljeno sončno pripeko, samo mestoma ima narava tudi terapevtsko vlogo. Tinek iz novele *Pastir*, ki ga gospodar neusmiljeno priganja k delu in zverinsko pretepa, miren kraj najde samo pri paši na travniku. Tam se v samoti predaja mislim, ki ga ponesejo v hrepeneče sanjarjenje:

Na pašniku – samo tu je bil njegov, Tinekov svet. Tod je bilo njegovo življenje. Sem so domači poredko zašli. Otrok je lahko pel, lahko se je predajal svojim mislim. Nekoč bo Tinek velik. Prišel bo čas, ko se ne bo nikogar več bal, prišel bo čas, v to je zatrdno veroval, ko ga Lah ne bo mogel več priganjati k delu ... (Potrč 1983: 228)

V predvojni prozi je pokrajina opisana tudi kot izvor tesnobnega občutka ali otroških strahov (*Češnje*): »Z nočjo se je zalezal po grabi hlad in ga mrazil. V bližnji hosti tam spodaj in v močvari za vrbačami so začeli rasti v noči krivenčasti strahovi« (Potrč 1983: 273). Pokrajina je prikazana tudi z vidika čustvenega razpoloženja literarnih oseb, kar lahko zasledimo v povesti *Sin* in noveli *Ko smo se ženili*. Povest *Sin* med drugim opozarja, kako socialne razmere, represivna šolska in domača vzgoja odtujujejo človeka naravi in sočloveku (Čeh Steger 2013: 14). Ko je Karlek iz povesti *Sin* še v otroških letih, opaza lepoto tolmunov, dreves, cvetic, v dobi odraščanja zaradi bežnega srečanja z dekletom vsaj za trenutek lažje prenaša tegobe vsakdana, tudi pogled na pokrajino postane bolj veder. Z optimizmom zre na brstenje narave, ko še upa, da bo njegovo požrtvovalno delo na kmetiji poplačano:

Karlek je slonel v hlevu na podbojih. Na hiši je ležala topla letna noč; skoraj soparna, čeprav so se kazale zvezde nad Jurševim mlinom. Iz graščinske hoste je dišalo po čremsi. Za ogrado je curela voda. Drevje je poganjalo prvo zelenje, mlada hruška – vsadil jo je Karlek – je kazala rahlo popje. (Potrč 1983: 15)

Pozneje pa se z novimi razočaranji, družinskimi nesoglasji in izgubljenim upanjem, da bo kdaj sam svoj gospodar, kaže njegova odtujenost od narave, ki se izenači z zemljo, koščkom posesti, kjer mu je usojeno garati in životariti:

Če ne bi bil Karlek preutrujen, bi sanjal o brezskrbni mladosti, o tisti otroški mladosti, ki zapoje pesem jutranjemu soncu, ki posluša pesem vetra čez zoreče njive, ki vriska vsako pomlad z mlado rastjo, ko kukavica kliče v gozdove, da bi lahko poletel za njo in jo poiskal; kajti nihče te ne preganja, nihče ne živi od otrokovega dela ... (Potrč 1983: 128)

Novela *Ko smo se ženili* je nastala v predvojnem času, vendar se tematsko in slogovno že približuje povojnim besedilom. V njej je opisano nasprotje med jesenskim, pustim popoldnevom, ko je pripovedovalec čakal, da se Hana vrne iz šole, in spominom na čas poznega poletja in tistih toplih dni, ko so se otroci igrali med koruznimi razstavami v smehu in razigranosti:

Oba sva bila razžarjena od igre in tekanja ter vroča. Takrat so bili dnevi topli, poletje se je nagibalo v jesen. Stala sva nekaj trenutkov sama za razstavami – ona, da si je sprhala vresje s krila, jaz, da sem se oddahnil od tekanja« (Potrč 1983a: 6).

Čas brezskrbne igre je minil, kar je ponazorjeno s podobo koruznih razstav. Na pospravljenih njivah je sedaj zaslediti le še njihove trohneče ostanke. Tako kot je na hladno in mokro pokrajino legla megla, je tudi njuna skupna pot prežeta z nelagodjem in s tesnobnimi občutki. Pokrajino zajame mrak, pripovedovalec izgubi pogum, da bi prekinil neprijetno tišino in na samotni cesti Hano spomnil na čas, ko so se ženili:

Prav nič več nisem vedel, kaj naj še rečem ali napravim: ali naj jo pustim – pa tega nisem mogel, ali naj grem z njo – kar je bilo prav tako mučno. Bilo mi je res žal, da sem jo čakal. Hodila sva zase vsak po svoji strani ceste, se ogibala luž in prav nikamor nisva mogla priti iz te megle, ki je legala na naju in po dolini kraj potoka. (Potrč 1983a: 7–8)

7 Pokrajina v povojnem pripovedništvu

Če je v Potrčevi zgodnji pripovedi le malo poetičnih podob, se v povojni prozi zaradi vključevanja intimnih osebnih doživetij spreminja tudi odnos do pokrajine in narave. Pripoved izgublja širino zunanjega dogajanja in se stisne v človekovo notranjost (Bohanec 2002: 77). V kratkih pripovedih iz povojnega obdobja najdemo Potrčev značilno razpoznavni intimizem s spominskim vračanjem v dogajalni prostor avtorjevega domačega kraja in njemu poznanih

Ljudi in s časovnimi preskoki iz sedanjosti pripovedovalca v njegovo preteklost (Bošnjak 2013: 64). V pokrajini išče samoto in se predaja razmišljanju, čutni vtisi iz pokrajine budijo njegove spomine. »V mladosti izhojene poti, bližina reke ali najbližja okolica rojstne hiše so pogosti motivi Potrčeve povojne proze. Te kraje največkrat opiše tako, da se tja vrača in se v njem prebudijo spomini iz mladosti« (Čeh Steger 2013: 19). Čeh Steger (2013: 19) prav tako navaja:

V povojnih novelah, še zlasti v tistih o podoživljanju nepotešene erotike (*Ko smo se ženili, Czek, Na verne duše, Med mašami, Onkraj zarje*), je Potrčev pogled na naravo in pokrajino bolj sproščen. Pokrajina je zdaj tudi estetsko, mestoma celo lirično ubesedena. Pogosto ima terapevtsko vlogo, predvsem pa je dragocena zakladnica podoživljanja spominov na mladost in na prve ljubezni. V teh novelah zaživi prvinsko življenje človeka in zažari lepota pokrajine.

V najbolj poetični Potrčevi noveli *Onkraj zarje* se liričnost kaže v opisovanju dravskega vodovja in šumenja reke: »/.../ okoli in okoli je šumelo s pritajenim, zamolklim in večnim šumenjem, bila je pesem, ki v milijonih časih tudi za trenutek ni prestala« (Potrč 1966: 269). Prvoosebni pripovedovalec z vsemi čuti zajema vtise iz okolja, krike rečnih galebov ponazarja zvočno-barvna sinestezijska podoba:

Sivkaste ptice z raztegnjenimi sivimi perutmi so se zaganjale nad vodovjem in kričavo vreščale, ali njihova sivina, njihovo sivo kričanje je postajalo v pesmi belo. /.../ Čakal sem, cele dneve ali večerke ... in edini galebi so parali te dolge čase čakanja: dnevi in večerke, vse je bilo vroče, soparno ... in galebi so se neznansko beli poblesčevali v sončni pripeki ... in vse je bilo belo sivi galebi in njihovo sivkasto kričanje. (Potrč 1966: 272–273)

Avtorski pripovedovalec v pokrajini najde mir za svoja samotna premišljevanja. Pogosto se zapisuje tišina, v novelah *Ti težki koraki bodo hodili z nami* in *Med mašami* ubesedi podobo nočne pokrajine, ko pripovedovalec zaznava le njene obrise, pokrajina pa dobiva tudi personificirane ali mistične razsežnosti: »Tišina tod gori se je zdela še tišja: bilo je, kot da je svetli mesec začaral celi svet pred mano in pod mano, ga napravil do kraja negibnega in ko okamenelega« (Potrč 1966: 142). Ali: »Mrak je legal do kraja na pokrajino, ki je ležala pred mano bolj in bolj dvignjena in ko da bi me oklepala; oko je zaznalo le obrise drevja, kolja v goricah in črnikaste črte hramov za drevjem« (Potrč 1983a: 52).

Novela *Med mašami* lahko služi za primerjavo, kako se je v povojni prozi spremenila atmosfera, v kateri je ugledana pokrajina, kar ponazarja opis prijetne toplote poznega poletja: »Bilo je med mašami; bili so mehki, topli

dnevi, kot da bi se leto ustavilo, ko da bi zadnja letna toploča zatišala svet pod sepi okoli babičinega, tudi list na drevju se ni zganil» (Potrč 1983a: 50). Liričnost se kaže tudi v tenkočutnem doživljanju pretakanja vode na mlinskem kolesu, ki je opisano tudi s sinestezijo: »Ko včeraj sem prisluhnil cingljanju kapljic, kako so padale na mlinsko kolo in na vodno gladino, posamič in v presledkih, ko na napeto vodo in na napeti les ter pele, venomer enako cingljajoče ... Návek bi jih poslušal: to sladko in zveneče cingljanje /.../« (Potrč 1983a: 51).

9 Zaključek

Domača pokrajina, kot jo je Ivan Potrč doživel v dobi odraščanja, je v njem zapustila globok pečat. Temu pritrjujejo njegove kratke pripovedi, ki so ne glede na čas nastanka umeščene v kraje in prostore, ki jih je spoznal v rani mladosti in od koder so se pričela širiti njegova obzorja. Kljub temu da v njih zasledimo tudi snov iz mestnega okolja, je pisateljeva pozornost namenjena predvsem vzhodnoštajerskemu podeželju in usodam tukajšnjih ljudi. Kronološki pregled razkriva razlike v opisovanju literarnih prostorov, saj v Potrčevi zgodnji pripovedi zasledimo le malo poetičnih podob, v povojni prozi pa se z vključevanjem intimnih osebnih doživetij spremeni tudi njegov odnos do pokrajine, kar se izraža z liričnimi opisi. Zaradi zemljepisno preverljivih prostorov in krajev je njegova proza primerna za literarni turizem in oblikovanje literarnih poti. Ko razmišljamo o Ivanu Potrču v luči literarnega turizma, izstopata dva prostora iz njegovih pripovedi, to sta reka Drava z nostalgичnimi spomini na poletja, ki jih je v mladosti preživel ob njenih prodnatih bregovih, in mestna panorama, od koder se je vedno znova oziral po pokrajini, ki mu je bila tako ljuba. Njegova kulturna dediščina se ohranja z vsakoletnim pohodom po Potrčevi literarni poti, ki je nastala leta 2001 in je umeščena tudi v Slovensko pisateljsko pot. Pri organizaciji pohoda sodeluje Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, z njim se poklonimo spominu na pisatelja, ki je pokrajino med Ptujem, Slovenskimi goricami in Halozami umestil na slovenski literarni zemljevid.

Viri in literatura

Viri

Ivan POTRČ, 1966: *Onkraj zarje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

– –, 1983: *Kočarji*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

– –, 1983a: *Ko smo se ženili*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– –, 2012: *Prepovedano življenje*. Maribor: Litera.

Literatura

Franček BOHANEK, 2002: *Portret Ivana Potrča. Literarno-zgodovinski oris*. Ljubljana: Viharnik.

Blanka BOŠNJAK, 2013: Potrčeva medvojna in povojna kratka proza. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84/2–3. 51–70.

Jožica ČEH STEGER, 2006: O Potrčevi predvojni pripovedni prozi. *Jezik in slovstvo* 51/5. 15–23.

– –, 2010: Vaški in urbani prostor v Potrčevi prozi. *Vloge središča: konvencija regij in kultur*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 21). 180–188.

– –, 2012: O Potrčevi zgodnji kratki prozi. Ivan Potrč: *Prepovedano življenje*. Maribor: Litera. 277–308.

– –, 2013: Narava in pokrajina v Potrčevem pripovednem opusu. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84/2–3. 5–28.

Renata DEBELJAK, 2023: *Ivan Potrč, pisatelj in človekoljub*. Maribor, Ptuj: Založba Pivec, Knjižnica Ivana Potrča.

Mitja MEJAK, 1965: Spremnna beseda. Ivan Potrč: *Nesmilečno življenje*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 221–226.

Jasna POTOČNIK TOPLER, 2020: *Literarni turizem in priložnosti za njegov razvoj v Sloveniji: Louis Adamič – pisatelj z zgodbo, ki povezuje Slovenijo, Balkan in Združene države Amerike*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze.

Janja SPEVAN, 2015: Literarne kreacije skozi prizmo turizma. *Studia Universitatis Hereditati* 3/1. 95–106. Dostop 27. 11. 2023 na: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-6D5PC1J2>.

Literary Landscape in Potrč's Short Prose

Ivan Potrč's stories reflect the poetics of social realism, which can also be observed in the thematization of his native land. His short fiction can be divided into pre-war works and stories written after World War II, but regardless of when they were penned, the setting is, with a few exceptions, the eastern Štajerska region, i.e. the area of Dravsko-Ptujsko polje, Haloze and Slovenske gorice. The rural setting is predominant, but he also ventures into the urban environment, while a chronological overview reveals differences in how he describes the landscape through time. In the pre-war period, the depictions are already emotional and atmospheric, but in relation with mankind's attachment to the land and the physically strenuous work in the fields. Its therapeutic role is suggested as early as in *Pastir (The Shepherd)*. In the post-war short stories *Ko smo se ženili (When We Got Married)*, *Med mašami (During Masses)*, *Onkraj zarje (Beyond the Dawn)*, Potrč becomes more open to beauty, which is reflected in his aesthetic as well as in his lyrical descriptions. Ptuj's Panorama Hill is a frequent motif in his works, and the ascent to the lookout point from where the writer first gazed upon the vastness of the world is associated with the desire for solitude and reminiscence. The Drava River occupies a special place

in his heart. It is a motif that can be found in numerous stories from both the pre-war and post-war periods (*Čez Dravo (Across the Drava)*, *Czek, Onkraj zarje (Beyond the Dawn)*). The river's mystical powers lure him to its rapids, and he often returns to it in his reflections, even when he is not close by, constantly carrying the river's murmur with him. In both pre-war and post-war fiction, his literary spaces are actual places that can be geographically determined, which is why Potrč's fiction is also suitable for literary tourism and for designing literary trails. When putting Potrč's works into the context of literary tourism, the stories that stand out the most are those that take us to the surroundings of the writer's homestead, to the nearby fields and meadows, to the Grajena Creek (*Pastir (The Shepherd)*), to the Panorama Hill (*Ti težki koraki bodo hodili z nami (These Heavy Steps Will Walk with Us)*), to the Drava River (*Onkraj zarje (Beyond the Dawn)*). In them, one can trace the paths that the writer took over and over again in his youth (*Ko smo se ženili (When We Got Married)*, *Med mašami (During Masses)*). The writer's literary heritage is preserved through the annual Walk on the Potrč's Trail, which ends at his birthplace in Štuki near Ptuj. The literary trail through the places described in Potrč's works was opened in 2001. It was designed by Viktorija Dabič, a retired teacher and cultural worker, and based on the short stories collected in the book *Ko smo se ženili (When We Got Married)* (1983).

Ivan Potrč okrog leta 1965
(Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. Iz zapuščine Branke Jurca, škatla 17)

Variantnost Potrčeve kočarske proze

Renata Debeljak

Osnovna šola Olge Meglič

Izvleček

V prispevku ugotavljamo razlike in podobnosti med ohranjenimi viri posameznih kočarskih pripovedi (rokopisom, tipkopisom, prvo revijalno in knjižno objavo) ob upoštevanju časovnega zamika med njihovim nastankom in objavo. Ivan Potrč je svoje prve kočarske novele in črtice objavljali v različnih revijah od leta 1935 naprej, v knjižni obliki pa so bile natisnjene šele po drugi svetovni vojni v zbirki *Kočarji in druge povesti* (1946) in ponovno v prvi knjigi Potrčevega izbranega dela *Kočarji* (1983). Iz predvojnega časa sta obravnavani tudi noveli *Prekleta zemlja* in *Sveti zakon*, obe sta bili objavljeni v Ljubljanskem zvonu, prva leta 1936 in druga leto pozneje.

Ključne besede: Ivan Potrč, socialni realizem, kočarska proza, variante

Synopsis

This paper identifies the differences and similarities between the vast sources of Potrč's cottager's tales (manuscript, typescript, first periodical and book publication), taking into account the time span between their creation and publication. Ivan Potrč published his first cottager novellas and short stories in various periodicals from 1933 onwards, but they were printed in book form only after the Second World War in the collection *Kočarji in druge povesti* (1946) and again in the first volume of Potrč's selected work *Kočarji* (1983). The novellas *Prekleta zemlja* and *Sveti zakon*, both first published in Ljubljanski zvon, the first one in 1936 and the second one a year later, also date from the pre-war period.

Keywords: Ivan Potrč, social realism, cottager prose, variage/variant-types

1 Potrčeva kočarska proza

Ivan Potrč je začel literarno ustvarjati leta 1933, ko je v domači Krčevini napisal *Kopače* in *Kočarje*. S pisanjem kočarskih novel in črtic (*Dekla Hana*, *Pastir*, *Kopica otrok*, *Zemlje ni*) je nadaljeval tudi naslednje leto v jetnišnici na Miklošičevi cesti v Ljubljani, kjer je bil zaradi ilegalnih akcij zoper takratno oblast zaprt. Po izpustitvi iz zapora in izključitvi iz vseh srednjih šol v stari Jugoslaviji je s pisanjem kočarske kratke proze nadaljeval in k prej omenjenim med letoma 1935–1938 dodal še novele *Oče*, *Pastir*, *Črešnje*, *Imel sem ljubico*, *Martin Krepek*, *Klanfar Karel bi naj se ženil*, $30 + 20 = 50$ in *Andraševih pet*. V to obdobje spadata še očetu in materi posvečeni noveli *Prekleta zemlja* in *Sveti zakon*,¹ črtica *Zgodba o Matjašiču* in novela *Prva srečanja*. Med predvojne stvaritve sodi tudi njegovo najdaljše predvojno delo – avtobiografska povest *Sin*, ki je bila izdana leta 1937 v založbi Vodnikove družbe. V njej je na podlagi spominsko-avtobiografskega diskurza predstavil pretresljivo zgodbo kmečkega otroka Karleka, ki ga težko delo in pohlep spremenita in posledično duhovno in moralno pohabita. K temu pripomorejo odrasli protagonisti, ki so prikazani kot ponižani, razžaljeni, trpeči, izkoriščani, nasilni, nesramni, kar vpliva na otroke (tudi na Karleka), ki se razvijejo v pijance, nasilneže ipd. (Debeljak 2023: 71–72). Jožica Čeh Steger (2013: 820) v razpravi *Potrčeva zgodnja proza v družbenem, moralnem in političnem kontekstu* razlaga, da se v teh pripovedih srečujemo s pretresljivimi podobami revščine, z nehigienskimi razmerami, lakoto, zaostalostjo, alkoholizmom,

1 Po drugi svetovni vojni sta bili noveli *Prekleta zemlja* in *Sveti zakon* prvič ponatisnjeni v Potrčevem izbranem delu I, ki je izšlo leta 1970 pri Mladinski knjigi.

vaškimi pretepi, umori, s samomori, spolnim nasiljem, z nasiljem v družini, s pretepanjem in z omamljanjem otrok z alkoholom, skratka, s podobami v nebo vpijočih družbenih in moralnih krivic, ki so se dogajale na vzhodnoštajerskem podeželju za časa stare Jugoslavije tik pred drugo svetovno vojno.

Obravnavana Potrčeva predvojna proza je locirana v svet Haloz, Slovenskih gor, Pohorja in Ptuja z okolico. Gre za območje, ki je bilo v 30. letih prejšnjega stoletja eno od najrevnejših območij takratnega slovenskega ozemlja v okviru Kraljevine Jugoslavije, saj je bil večji del najrodovitnejše zemlje in vinogradov v lasti tujih ali domačih posvetnih in cerkvenih oblastnikov, ki so vaški proletarijat kot delovno silo nepopisno izkoriščali, kar je Potrč že kot deček opazoval doma kot tudi v svoji neposredni okolici, saj je sam izhajal iz srednje velike kmetije. Franček Bohanec (2002: 12–33) pravi, da sta s pisateljem Kerenčičem najboljše prodrli v psiho Haloz, Slovenskih gor in Ptujkega polja.² Franček Šafar (1960: 195) ugotavlja, da gre v Potrčevih kočarskih povestih za žgočo kritiko kapitalističnega reda na podeželju z njegovimi predstavniki in varuhi (župani, žandarji, financarji in duhovščino) ter izzvene v najstrašnejšo obsodbo privatne lastnine, obenem pa so nepomirljiv protest zoper vse, kar take krivice poraja in dopušča. Povečini je torej okolje krivo za nastalo bedo, utrujenost, zgaranost in izmučenost ljudi. Nepogrešljiv del kočarskih pripovedi je konfliktnost znotraj posamezne družine in izhaja iz posameznikove notranje stiske ali iz družbenih okoliščin. Protagonisti so se vedno in povsod pripravljeni prepirati, ne varčujejo s psovki in z očitki, iz katerih zaznavamo obup posameznikov in v katerih iščejo krivca za svojo bedo. (Debeljak 2023: 119–120)

2 Variante kočarske proze

Kot je razvidno iz spodnje tabele (tabela 1), je bila primerjava med variantami posameznega literarnega dela odvisna od virov, ki so nam bili na razpolago; najpogosteje je bila narejena med revijalno in knjižno izdajo, kar je posledica manjkajočih rokopisov ali tipkopisov, pri določenih delih pa v celoti ali delno ohranjeni rokopisi ali tipkopisi za primerjavo niso bili relevantni, saj so v zelo

2 Bohanec (2002: 32–33) navaja na tem mestu socialno strukturo prebivalstva iz Kerenčičeve razprave *Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih gorah* (1939): »Danes je približno 30 tisoč kmečkih družin brez lastne zemlje (viničarji, bajtarji, kočarji) zavisnih od pogojev svojega »težačenja« pri gruntarjih in pri zemljiški gospodi. Tem se pridružujejo tisočere družine, ki jim lastna zemlja ne nudi dovolj kruha, ne sredstev za kritje ostalih potreb doma, ki zadržane iščejo kruha izven svoje zemlje, ki jo jutri izgube ter bodo pomnožile vrste vaških proletarcev.«

slabem stanju, nekateri tudi nepopolni ali poškodovani.³

Tabela 1: Prikaz virov obravnavanih literarnih del

LITERARNO DELO	ROKOPIS	TIPKOPIS	REVIJALNA OBJAVA	KNJIŽNA IZDAJA
Kopači	18 strani	/	<i>Ljubljanski zvon</i> 1933	<i>Kočarji in druge povesti</i> , 1946
Kočarji	81 strani	/	<i>Književnost</i> 1935	<i>Kočarji in druge povesti</i> , 1946
Kopica otrok	10 listov	13 listov	<i>Domači prijatelj</i> 1935	<i>Kočarji in druge povesti</i> , 1946
Zemlje ni	6 listov	/	<i>Življenje in svet</i> 1935	<i>Kočarji in druge povesti</i> , 1946
Pastir	26 strani	1 stran	<i>Življenje in svet</i> 1936	<i>Kočarji in druge povesti</i> , 1946
Dekla Hana	10 strani	13 listov	/	<i>Kočarji in druge povesti</i> , 1946
Oče	16 strani	2 strani	<i>Enakopravnost</i> 1945	<i>Kočarji in druge povesti</i> , 1946
Češnje	/	/	<i>Obzorja</i> 1938	<i>Kočarji in druge povesti</i> , 1946
Imel sem ljubico	/	/	<i>Obzorja</i> 1938	<i>Kočarji in druge povesti</i> , 1946
Martin Krepek	/	/	<i>Obzorja</i> 1938	<i>Kočarji in druge povesti</i> , 1946
Klanfar Karel bi naj se ženil	/	11 strani	<i>Obzorja</i> 1938	<i>Kočarji in druge povesti</i> , 1946
30 + 20 = 50	/	2 lista	<i>Obzorja</i> 1938	<i>Kočarji in druge povesti</i> , 1946
Andraševih pet	/	/	<i>Obzorja</i> 1938	<i>Kočarji in druge povesti</i> , 1946
Prekleta zemlja ⁴	26 strani	2 x 22 strani	<i>Ljubljanski zvon</i> 1936	<i>Izbrano delo I</i> , 1973
Sveti zakon	/	/	<i>Ljubljanski zvon</i> 1937	<i>Izbrano delo I</i> , 1973

³ Rokopisi in tipkopisi so iz donacije iz leta 2022, ki jo je Knjižnici Ivana Potrča podarila Potrčeva hči Marjetica Potrč, tipkopis *Prekleta zemlja* je iz njene donacije iz leta 2012.

⁴ Novela je izšla prvič leta 1936 v *Ljubljanskem zvonu* v dveh delih, nato leta 1973 v *Izbranem delu I*. Ohranjenih je tudi 15 strani rokopisa (manjkata peta in šesta stran). Rokopis je na določenih straneh spodaj tudi poškodovan. Novela je v celoti ohranjena tudi v tipkopisu, ki je identičen z revijalno in knjižno izdajo. V *Izbranem delu* iz leta 1973 je zapisano: Očetu – kmetu, česar v rokopisu in tipkopisu ni, prav tako ni tega zapisa v prvi revijalni objavi iz leta 1936.

2.1 Vsebinska in jezikovnoslogovna variantnost

Med primerjanjem različnih virov posameznega literarnega dela so najprej opazne slovnične in pravopisne razlike, npr.: končna ločila, kjer imamo v istem literarnem delu v eni varianti na koncu določene povedi piko, v drugi pa klicaj, večstavčne povedi v enem viru so v drugem viru razdeljene v več enostavnih, premi govor je v rokopisih, tipkopisih in revijalnih izdajah pogosto na levi strani označen zgolj z daljšo črtico, na desni pa samo s končnim ločilom, medtem ko so v knjižni izdaji že dodani narekovaji, narečne oblike v revijalnih objavah so v knjižnih izdajah zamenjane s knjižnimi izrazi (*deca* → *otroci*, *kura* → *kokoš*, *kurečja župa* → *kokošja juha*, *kmetiški* → *kmečki* idr.).⁵

Težišče naše primerjave je bilo usmerjeno v tiste razlike, ki so najbolj očitne ali lahko morebiti vplivajo na različno (spremenjeno) razumevanje poteka dogajanja posameznega literarnega dela, v določenih primerih lahko pripeljejo celo do nerazumevanja. Pozorni smo bili na spremembe pri naslovih, podnaslovih, uvodih, zaključkih, osebnih in zemljepisnih lastnih imenih, dodanih ali izvzetih odstavkih ter spremnih stavkih.

2.1.1 Naslovi in podnaslovi

Črtica *Češnje* je v reviji *Obzorja* iz leta 1938 naslovljena z vzhodnoslovenskim narečnim izrazom »črešnje«, v zbirki *Kočarji in druge povesti* iz leta 1946 pa je naslovljena knjižno *Češnje*. Prav tako je narečna oblika besede zamenjana tudi v besedilu. Zanimivo je, da je v črtici *Oče* v isti v knjižni izdaji *Kočarji in druge povesti* narečna oblika črešnje ohranjena: »Njegov motni pogled je blestel kot zrela črešnja ...« (Potrč 1946: 102). Beseda je v celotnem besedilu omenjena zgolj enkrat, zato lahko sklepamo, da je bila verjetno spregledana.

Novela *Klanfar Karel bi naj se ženil*, objavljena leta 1938 v reviji *Obzorja*, ima v knjižni izdaji *Kočarji in druge povesti* iz leta 1946 naslov *Žaga ob Lobnici*. V revijalni izdaji je v naslovu izražena glavna tema, saj novela pripoveduje o Karlu, ki naj bi se poročil z deklo Gelo, ker je že dovolj star in pri hiši potrebuje žensko. V knjižni izdaji pa je v naslovu zapisan kraj dogajanja, in sicer kraj Lobnica ob potoku Lobnica, kjer je Karel živel in delal na žagi, katere lastniki so bili. Zakaj je prišlo do spremembe naslova, ni mogoče natančno pojasniti, vsekakor je drugi naslov ustrežnejši, v prvem je tudi naslonski niz (bi naj) slovnično nepravilen.

5 O Potrčevem narečnem besedju v predvojni kratki prozi je pisala Mihaela Koletnik (2013: 125–138).

Novela *Kočarji* je v knjižni izdaji *Kočarji in druge povesti* (1946) razdeljena na več delov, ki so ločeni s podnaslovi (*Otroci, Koča, Mlatev, Štefekova pogača, Kočarjeva krava, Večerja, V koči*). V reviji Književnost so novembra leta 1934 izšli zgolj posamezni deli novele (*Jutro, Otroci in Koča*). Vzrok za to je najbrž iskati v tem, da je ta revija leta 1935 prenehala izhajati. V revijalni objavi je prvi del naslovljen s podnaslovom *Jutro*, medtem ko je v knjižni izdaji izpuščen.

2.1.2 Osebna in zemljepisna lastna imena

Variantnost se med različnimi izdajami Potrčeve kočarske proze pojavi tudi pri osebnih in zemljepisnih lastnih imenih. Pri osebnih lastnih imenih gre ponekod zgolj za spremembo oz. variacijo istega imena, kot npr. *Lojzika* → *Lojzka, Zefa* → *Zefka*. Te spremembe ne povzročajo bralcu zmede ali drugačnega razumevanja, saj gre zgolj za variantnost istega imena. Povsem drugače je, če se osebna imena popolnoma spremenijo oz. če so osebe v različnih virih istega literarnega dela različno poimenovane. Tako spremembo med revijalno in knjižno izdajo imamo v noveli *Sveti zakon* (Ljubljanski zvon 1937, *Izbrano delo I*, 1973), kjer je prišlo do preimenovanja treh Lizinih otrok, in sicer je Štefan preimenovan v Frančka, Trezika v Miliko, Južek pa v Lojzka (tabela 2), medtem ko so vsa druga osebna in zemljepisna lastna imena v vseh variantah omenjenega literarnega besedila nespremenjena.

Tabela 2: Prikaz spremembe poimenovanja Lizinih otrok v noveli *Sveti zakon*

<i>Ljubljanski zvon 1937</i>	<i>Izbrano delo I, 1973</i>
Pred Pihlarjevim klancem je zlezel <u>Štefan</u> z voza, ga zavrl in prijel kobilu za uzde. (Str. 313)	Pred Pihlarjevim klancem je zlezel <u>Franček</u> z voza, ga zavrl in prijel kobilu za uzde. (Str. 250)
Na tretji dan se je prikradla Trezika: »Mama, pojdite domov! Ata pijejo!« (Str. 316)	Na tretji dan se je prikradla Milika: »Mama, pojdite domov! Ata pijejo!« (Str. 256)
Nekaj dni ni bilo nikogar. Potlej sta prišla <u>Južek</u> in Feliks; vsak posebej. (Str. 318)	Nekaj dni ni bilo nikogar. Potlej sta prišla <u>Lojzek</u> in Feliks; vsak posebej. (Str. 259)

Pri variantnosti zemljepisnih lastnih imen imamo samo en primer in še pri tem ne moremo trditi, da je do spremembe prišlo namerno, lahko je šlo zgolj za tiskarsko napako. Gre za novelo $30 + 20 = 50$, v kateri je v revijalni izdaji iz

leta 1938 izraz *zakotje* zapisan z malo, v knjižni izdaji *Kočarji in druge povesti* iz leta 1946 pa z veliko začetnico (tabela 3). Dogajanje je postavljeno v območje Pohorja, omenjeno je naselje Lobnica, ki spada v občino Ruše, enako se imenuje tudi potok. Beseda *zakotje* ima po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (1995) oznako ekspresivno in pomeni »od pomembnejšega dogajanja zelo oddaljen, odmaknjen kraj«. Enak pomen lahko sklepamo tudi iz Potrčevega zapisa »v *zakotju* ni ulic«. Pravilen zapis je torej z malo začetnico, saj naj bi šlo za predel vasi ali del širšega prostora, ki je bil težje dostopen in so ga domačini tako imenovali. Prav tako danes kraja »Zakotje« na zemljevidu Slovenije ni.

Tabela 3: Primera zapisa kraja zakotje v noveli 30 + 20 = 50

<i>Obzorja 1938</i>	<i>Kočarji in druge povesti, 1946</i>
»Če se ne motim, je rekel, da ne ve za ulico, kar je pa izzvenelo smešno; kajti v <i>zakotju</i> ni ulic.« (Str. 288)	»Če se ne motim, je rekel, da ne ve za ulico, kar je pa izzvenelo smešno; kajti v <i>Zakotju</i> ni ulic.« (Str. 199)

2.1.3 Spremní stavki

Spremní stavki imajo pri premem govoru zelo pomembno vlogo za razumevanje poteka dogodkov, saj bralcu povedo, kdo je kaj rekel in kako je rekel; razkrijejo nam čustveno stanje določene literarne osebe. Obenem bralcu pomagajo, da si ustvari podobo karakterja oseb, načina izjave, celotnega monologa in nebesedne komunikacije. Zbujajo občutek dogajanja pred očmi, kot prikazuje z nekaj primeri spodnja tabela (tabela 4), v kateri imamo v levem stolpcu besedilo brez spremnih stavkov, desno pa so dodani. Če ta mesta v Potrčevi kočarski prozi pregledamo, opazimo, da v revijalnih objavah pred drugo svetovno vojno pogosto spremni stavki manjkajo, v povojnih knjižnih izdajah pa so zapisani. Spremembe so verjetno naravnane k »boljšemu« opisu dogajanja, osvetlitvi pripovedovalčeve duševnosti in pokrajine ali k pripovednim podrobnostim, ki poganjajo epski potek dogodka.

Težava nastane, kadar so dobesedni navedki v revijalnih izdajah nakopičeni skupaj in bralec lahko pri branju le-teh zgolj iz konteksta predvideva, katera oseba je določeno povedala; pogosto se zgodi, da predvideva drugače ali morda celo napačno, kar se potem pokaže pri primerjavi s knjižno izdajo, kjer so dodani spremni stavki. V besedilu so spremni stavki izjemno pomembni, sicer lahko bralca to zavede. Konkretizacija je narejena na črtici *Zemlje ni* (tabela 5),

Tabela 4: Manjkajoči spremni stavki v revijalnih objavah in dodani v knjižnih izdajah

<i>Zemlje ni</i>	
<i>Življenje in svet 1935</i>	<i>Kočarji in druge povesti, 1946</i>
– Samo v škodo sta ljudem! Vi pa v hišo! (Str. 244)	»Samo v škodo ste ljudem. Vi pa v hišo,« <u>je kričala. Bila je zaripla od jeze.</u> (Str. 57)
<i>Kopica otrok</i>	
<i>Domači prijatelj 1935</i>	<i>Kočarji in druge povesti, 1946</i>
»Tinek, skoči po Juževo Mico! Reci ji, naj hitro pride!« (Str. 180)	»Tinek,« <u>mu je zapovedala mati,</u> »skoči po Juževo Mico! Reci ji, naj hitro pride!« (Str. 46)
»Malega bomo dobili; po babico moram, po Juževo Mico!« (Str. 180)	»Malega bomo dobili,« <u>jim je potihoma povedal.</u> »Po babico moram, po Juževo Mico!« (Str. 46)
»Kaj pa, kaj pa imate tu? Nimate nobenega drugega dela?« (Str. 180)	»Kaj pa, kaj pa imate tu?« <u>jih je začela izpraševati in jih naganjati.</u> (Str. 46)
Tinek pa ji je moral prineseti nečke z dil. »Tako, za kopel smo že pripravili. Zdaj pa bova midve, Lojza, tudi začeli.« (Str. 180)	Tinek pa ji je moral prineseti nečke z dil. <u>Nato se je babica vrnila v izbo in rekla:</u> »Tako, za kopel je pripravljeno; vse, kakor je treba. Zdaj bova pa še midve, Lojza, začeli.« (Str. 46–47)
<i>Kočarji</i>	
<i>Književnost 1935</i>	<i>Kočarji in druge povesti, 1946</i>
»Da mi še otroka ne poležeš! Bi ga tako živega požrl! Vem, vsi so v napotu tvoji r...!« (Str. 279) /	»Še otroka bo polegel,« <u>je govorila bolj sama sebi, kakor njemu.</u> »Vem, živega bi požrl, če bi se dalo, vsi so v napotu tvoji lakoti.« (Str. 6)
<i>Pastir</i>	
<i>Življenje in svet 1936</i>	<i>Kočarji in druge povesti, 1946</i>
– Tiščal sem jih, ali – – Ne izgovarjaj se! S tiščanjem si ne boš pomagal sirota! Čemu ti je bič? – Ta ogon bova razorala. (Str. 167)	»Porival sem jih, ali –« <u>se je izgovarjal pastir.</u> »Ne izgovarjaj se!« <u>ga je zavrnil Lah.</u> »S tiščanjem si boš pomagal, sirota?! Zakaj pa imaš bič?« <u>Pomiril se je in rekel:</u> »Ta ogon bova razorala.« (Str. 65)

kjer se v Plojevi krčmi po pogrebu Mime svojci kot tudi druge osebe pogovarjajo, kako bo z gruntom. Vzdušje je napeto, ki se z odkrito resnico o tem, da so »babe« zapile grunt, le še stopnjuje. Ko drug drugega obtožujejo, bralec včasih ne ve, tudi iz konteksta ne, kdo je kaj rekel, saj se dobesedni navedki brez spremnih stavkov samo vrstijo. V knjižni izdaji, kjer so le-ti dodani, je bralcu veliko lažje izjave pripisati določeni osebi. Tako želi Janža hčerki Ančki nekaj dopovedati, v naslednjem navedku pa bralec predvideva, da Janža nadaljuje s svarilom krčmarju, a kot lahko ugotovimo v knjižni izdaji, je to svarilo izrekla hči Ančka.

Tabela 5: Nakopičena dobesedna navedka in manjkajoči spremni stavek v črtici *Zemlje ni*

<i>Zemlje ni (Življenje in svet 1935)</i>	<i>Zemlje ni (Kočarji in druge povesti, 1946)</i>
- Eh, Ančka, daj si dopovedati!	»Eh, Ančka, daj si dopovedati!«
- In vas krčmar, naj nič ne briga, kaj je med nami. (Str. 244)	»A vas, krčmar, naj nič ne skrbi, kaj je med nami!« <u>ga je zavrnila Ančka.</u> (Str. 56)

Zelo pogosto smo pri primerjavah ugotovili variante istega spremnega stavka v različnih virih (tabela 6), kar pa ne vpliva na drugačno razumevanje.

Tabela 6: Variantnost istega spremnega stavka v različnih virih

<i>Kočarji – rokopis</i>	<i>Kočarji – 1935</i>	<i>Kočarji – 1946</i>
Obraz mu je bil spačen, zategnjen.	Obraz mu je bil spačen, zategnjen.	Obraz mu je bil spačen, zategnjen.
Besedičil je z neko <u>mirnostjo</u> : »To imaš, da boš pomnil.«	Besedičil je s kruto milobo: »To imaš, da boš pomnil.« (Str. 272)	Sladko je besedičil: »To imaš, da boš pomnil.« (Str. 40)

2.1.4 Izpuščene ali dodane povedi in odstavki

Največje vsebinske razlike najdemo pri večstavčnih povedih ali celih odstavkih, ki v enem viru so, v drugem pa jih ni ali obratno. Kot primer je črtica *Kopači* (tabela 7), kjer lahko v treh različnih virih vidimo, kako so določene povedi v posameznem viru izvzete ali dodane. Najpogosteje je določena poved izvzeta iz knjižne izdaje, lahko pa imamo določeno poved v rokopisu, v revijalni objavi je ni, pojavi pa se zopet v knjižni izdaji.

Tabela 7: Variantnost črtice *Kopači*

3. rokopis	Ljubljanski zvon 1933	Kočarji in druge povesti, 1946
Minka ne more cvesti <u>skrita, sama vase, sebi.</u> Rada bi v svet, da bi se razmaknila.	Minka ne more cvesti <u>skrita, sama vase, sebi.</u> Rada bi v svet, da bi se razmaknila. (Str. 270)	/
Zemlja, ženska, otroci in delo. <u>To je v človeku. Potem tako živi in se v tem izživi.</u> In Jurova misel se razgubi med kopanjem v zemljo, v katero se je zaril z družino.	Zemlja, ženska, otroci in delo. <u>To je v človeku. Potem tako živi in se v tem izživi.</u> In Jurova misel se razgubi med kopanjem v zemljo, v katero se je zaril z družino. (Str. 270)	Zemlja, ženska, otroci in delo. / In Jurova misel se razgubi med kopanjem v zemljo, v katero se je zaril z družino. (Str. 38)
Delo je bilo težko, naporno, da se je ves oblatil. Zato ga je mati zvečer nabila. <u>Ludvik je drugo jutro svojo gorico razmetal: potem je še nekaj dni nabiral obraz zaradi nje.</u> In čez štirinajst dni je bila gorica obrnjena.	Delo je bilo težko, naporno, da se je ves oblatil. Zato ga je mati zvečer nabila. / In čez štirinajst dni je bila gorica obrnjena. (Str. 270)	Delo je bilo težko, naporno, da se je ves oblatil. Zato ga je mati zvečer nabila. <u>Ludvik je drugo jutro svojo gorico razmetal: potem je še nekaj dni nabiral obraz zaradi nje.</u> In čez štirinajst dni je bila gorica obrnjena. (Str. 38)
Nato jih je izplačal. <u>Štiri dinarje na dan. Franček dva dinarja.</u> Stari je bil pijan in se ni mogel krotiti.	Nato jih je izplačal. <u>Štiri dinarje na dan. Franček dva dinarja.</u> Stari je bil pijan in se ni mogel krotiti. (Str. 270)	Nato jim je izplačal. / Stari je bil pijan in se ni mogel krotiti. (Str. 38)
Med dirom mu je zapiralo sapo in ga dušilo. <u>»Lojz! Lojz!« Njegovi kriki so se porazgubljali v hladni pomladni noči med golo drevje in v grabe in se zlivali v temo.</u> <u>»Lojz! Lojz!« V koči pa je zgrabil pijanec Polono za srajco.</u>	Med dirom mu je zapiralo sapo in ga dušilo. <u>»Lojz! Lojz!« Njegovi kriki so se porazgubljali v hladni pomladni noči med golo drevje in v grabe in se zlivali v temo.</u> <u>»Lojz! Lojz!« V koči pa je zgrabil pijanec Polono za srajco. (Str. 273)</u>	Med dirom mu je zapiralo sapo in ga dušilo. / <u>»Lojz! Lojz!« V koči pa je zgrabil pijanec Polono za srajco. (Str. 41)</u>
Mati se je stresla. <u>»Ludvik, kaj ti je? Kar zaspi. Saj ni nič.« Nato je Polona zavzdihnila.</u> Ludvik pa se muči dalje, gradi in ne more končati.	Mati se je stresla. <u>»Ludvik, kaj ti je? Kar zaspi. Saj ni nič.« Nato je Polona zavzdihnila.</u> Ludvik pa se muči dalje, gradi in ne more končati. (Str. 275)	Mati se je stresla. / Ludvik pa se muči dalje, gradi in ne more končati. (Str. 44)

2.1.5 Odstavki

Variantne spremembe odstavkov bomo prikazali na primerih novel *Dekla Hana, Pastir* in $30 + 20 = 50$. Novela *Dekla Hana* je izšla v zbirki *Kočarji in druge povesti* (1946), ohranjenih je tudi deset listov tipkopisa, na katerem so z roko narejeni popravki. Največjo razliko med variantama smo opazili v začetnem delu tipkopisa, kjer imamo daljši odstavek, ki ga v knjižni izdaji ni. Gre za opis kmetičinega počutja ob kaplanovi razlagi, da je dekla prispevala za orgle več kot ona. Odlomek (tabela 8) daje vpogled v trenutno kmetičino psihološko stanje, ko ji da mlad kaplan vedeti, da je uboga dekla, ki nima ničesar, darovala za cerkvene orgle več kot kmetica, ki ima grunt, zemljo, živali in prihodke. Kmetico to prizadene in ji zbudi tudi občutek sramote, ki ga preusmeri na svoje otroke, ki jih mora preživljati sama brez pomoči cerkve, kar neposredno in ostro očita tudi mlademu kaplanu. Obenem pa lahko iz konteksta razberemo, da dekla lahko daruje, ker nima otrok. Predvidevamo, da je pisatelj to neutemeljeno, a po mnenju kmetice – gruntarke težko življenjsko situacijo kot tudi kontrast med njo in deklo želel zmanjšati, zato je omenjeni odstavek izpustil. Kljub temu se v obeh variantah da razbrati kritika cerkve, da so bili preprosti ljudje pripravljeni za cerkev še vedno dati vse, medtem ko se pri kmetih – gruntarjih že vidi preiščlenost ali celo odpor. Potrču se je že pred vojno kot dijaku – skojevcu in komunistu – izrisoval koncept družbe, ki bo imel drugačne temelje

Tabela 8: Prikaz variantnosti pri *Dekli Hani*

<i>Tipkopis, fascikel št. 2, ovoj št. 27</i>	<i>Kočarji in druge povesti, 1946</i>
Zgodilo se je takrat, ko so pobirali za nove orglje, je dala pri neki hiši dekla družbenica toliko kot gospodar; dala je dvesto dinarjev.	Zgodilo se je takrat, ko so pobirali za nove orgle, je dala pri neki hiši dekla družbenica toliko kot gospodar; dala je dvesto dinarjev.
Kaplanu se razmerje ni zdelo pravilno, pa se je izrazil nekako tako, kakor da bi naj bilo kmeta sram pred deklo. Kmetica je premotrila gospoda kaplana od nog do glave, se ozrla po otrocih okoli sebe in mu zabrusila: »Vidijo, gospod, tole so moje orglje, ki jih moram poslušati od jutra do večera in še ponoči. Sama moram skrbeti za nje in nihče mi ne bi dal del kruha, če bi ga šla prosit. Sama si jih spravila na svet, pa si jih še sama preredi, bi mi vsak vrgel v obraz ter mi pokazal vrata.« Otroka, ki se ji je drl na prsih, je pomolela mlademu gospodu kaplanu kar pod nos.	/
Tako se je družbenica izkazala.	Tako se je družbenica izkazala. (Str. 81)

in ne bo temeljil na klerikalni politiki. Spoštoval je sočloveka, ki je veroval in mu je vera veliko pomenila, ni pa se strinjal s cerkvijo kot institucijo in z njenimi načeli, ki je ne samo »nadzorovala« duše preprostih, neukih in »versko znorelih« vernikov, ampak z njimi tudi manipulirala, kot prikazuje v svojem ravnanju dekla.

Novela *Pastir*⁶ ima na začetku knjižne izdaje dolg odstavek (tabela 9), ki ga v revijalni objavi kot tudi v rokopisu nimamo. Naveden je namreč vzrok, zakaj so se otroci bali noči. V revijalni objavi je glede noči podan zgolj komentar, da so stari ljudje znali marsikaj povedati o strahovih, medtem ko je v knjižni izdaji le-ta razširjen v zgodbo o lakomnem kmetu in kmetici, ki bralcu pomaga razumeti besedno zvezo »takih noči«, saj je le-ta brez razlage dokaj nejasna.

Tabela 9: Variantnost novele *Pastir*

<i>Življenje in svet 1936</i>	<i>Kočarji in druge povesti, 1946</i>
Gumna je bila široka. Iz vseh kotov je lezla tema. Izza mlatilnice so vstajali strahovi. Takih noči se je Tinek bal.	Gumna je bila široka. Iz vseh kotov je lezla tema. Izza <u>velike</u> mlatilnice so vstajali strahovi. Takih noči se je Tinek bal.
<u>Prepredene so bile s strahovi. Stari ljudje so vedeli marsikaj povedati.</u>	
Otrok je v naglici nagra bil krme, jo stlačil v košaro ter odbežal iz gumne.	V naglici je nagra bil krme, jo stlačil v košaro in se zadenski potegnil iz gumne.
/	<u>Zunaj se je bal jasne noči. Takšne noči so bile prepredene s strahovi. Stari ljudje so vedeli marsikaj povedati. Noč na vasi je imela svojo moč. Dozdevalo se mu je, da se od vsepovsod nekaj plazi, da postaja vedno večje kakor v zgodbi starega strica Janže, v zgodbi o lakomnem kmetu in lakomni kmetici. Ponoči sta se spravila žet, da bi odjedla delo in kruh siromakom. Ali – takrat se je začela plaziti proti njima groza. Skraja je bila majhna kakor pes, potlej pa je postajala večja in večja. Kmeta in kmetico je popadla groza; nič nista vedela, kako sta prišla domov. Pastirju je postajalo hladno po hrbtu, bal se je, da ga bo groza zagrabila. Nazaj se ni smel ozreti, lahko bi videl sveto družino ali coprnice ...</u>
V hlevu se je stisnil med krave. (Str. 166)	V hlevu se je stisnil med krave. (Str. 62–63)

6 Primerjava med revijalno in knjižno izdajo je narejena zgolj na prvih nekaj straneh. V reviji *Življenje in svet* (14. 3. 1936) je bil objavljen le začetek te novele, nadaljevanja pa v revijalni objavi ni več. V celoti pa je ohranjenih 10 listov rokopisa, na katerem je zapisan nastanek: 3. 9. 1934 v Ljubljani, jetnišnica, celica št. 112. V zapuščini je še več prepisov, ki prinašajo le po nekaj strani novele.

Novela $30 + 20 = 50$ ima v revijalni objavi leta 1938 zanimiv odstavek oz. dopolnitev prvoosebnega avtorskega pripovedovalca (tabela 10), ki nakazuje na sočutnost in strpnost, obenem pa opozarja, da protagonist – četnik zaradi življenja v teh gozdovih ne more ceniti dejanj določenih ljudi, s katerimi so se dokopali do »svojega prepričanja«. Pisatelj se je morda odločil za izločitev odlomka iz ideoloških razlogov, saj so ideje socializma, v katere je verjel in se zanje boril, postale leta 1946 vladajoča ideologija.

Tabela 10: Novela $30 + 20 = 50$

Obzorja 1938	Kočarji in druge povesti, 1946
»Ne!« mi je zanimal; kajti vsak četnik dobi knjižico, v kateri je popisano vse, kaj je protidržavno, kaj je treba javiti, koga moraš ubiti.	»Ne!« mi je zanimal; kajti vsak četnik dobi knjižico, v kateri je popisano vse, kaj je protidržavno, kaj je treba javiti, koga moraš ubiti. (Str. 200)
»Ljudje,« sem rekel, »so vedno različnih naziranj. Če je kdo v zmoti, ga je treba prepričati, a ne ubiti. Tako se seje samo sovražstvo, a sovražstvo in sila še nista nikoli nič dobrega obrodili.« Sploh pa so se nekateri ljudje z muko dokopali do svojega prepričanja, katerega vrednost on, ki živi v teh gozdovih, ne more nikoli pravilno preceniti. (Str. 289)	/

2.1.6 Uvodi in zaključki

Variante uvodov in zaključkov bodo predstavljene le na posameznih primerih kočarskih novel. Novela *Kočarji* ima v revijalni objavi (Književnost 1935) relativno dolg uvod: »Kočar ima babo, ki gara od ranega jutra do poznega večera, kopico otrok, ki stradajo, ima bajto, da je pod streho, »fliko« zemlje, da je v svojem ...« (Potrč 1935: 278–279). V knjižni izdaji *Kočarji in druge povesti* leta 1946 pa ga ni, prav tako manjka tudi v poznejših knjižnih objavah (npr. v *Izbranih delih 1*, 1983). Vzroka, zakaj se je pisatelj odločil za izpust omenjenega uvoda, ne poznamo. V uvodu gre za izjemno natančen opis življenja kočarja, njegovega vsakdana, trpljenja in garanja na zemlji. Predstavljena je usoda kočarskih otrok, ki se v odraslih letih zaradi revščine ne znajdejo oz. so z revščino zapečateni na enako življenje kot njihovi starši. V sklepnem delu uvoda bralec izve še o takratnih gospodarskih in ekonomskih razmerah v vzhodnoštajerskem prostoru. Uvod pomaga bralcu razumeti dogajanje v zgodbi in omogoči odlično predstavo tako o zunanjem svetu, v katerem kočar živi s svojo družino, kot tudi lažje razumevanje karakterjev literarnih oseb, njihovih dejanj in psiholoških stanj. Odstavek vsebuje globoko psihološko in eksistencialno problematiko. Odkrito se dotakne

tudi erotičnega stremljenja mladih ljudi. Odstavek zaznamuje lik pripovedovalca tako s subjektivističnimi odtenki kot tudi z etičnim in krščanskim stremljenjem.

Nekaj posebnosti smo našli tudi v zaključkih posameznih literarnih del. Tako imamo npr. v revijalni objavi črtice *Zemlje ni* (Življenje in svet 1935) jasno izražen čas dogajanja, da je Ančka stala zvečer na pragu, medtem ko je v knjižni izdaji (1946) čas dogajanja nedoločen, izražen z besedno zvezo »neki večer« (tabela 11).

Tabela 11: Prikaz variant kraja dogajanja v črtici *Zemlje ni*

<i>Življenje in svet 1935</i>	<i>Kočarji in druge povesti, 1946</i>
Zvečer je stala Ančka na pragu in vpila, da so jo slišali daleč naokoli: /.../ (Str. 246)	Neki večer je stala Ančka na pragu svoje nove domačije in vpila, da so jo slišali daleč po vasi: /.../ (Str. 60)

V knjižni varianti dela *Martin Krepek* (1946) je konec daljši kot v revijalni objavi (1938). V njem je natančneje razloženo psihično stanje glavnega protagonista, ki gleda domačijo in ne ve, kakšna bo prihodnost (tabela 12).

Tabela 12: Različici zaključka novele *Martin Krepek*

<i>Obzorja 1938</i>	<i>Kočarji in druge povesti, 1946</i>
Tisto zorano zemljo bo treba posejati. Martin Krepek se je sesedel in se razjokal ... Kdo bi sejal, če bi njega ne bilo? (Str. 380)	Tisto zorano zemljo bo treba posejati. Martin Krepek se je sesedel ... <u>Gledal je proti domačiji pod sabo, a je ni videl ... Pred očmi mu je vse plesalo, je bilo vse črno ... Nič ni vedel, kako bi stopil pred orača, kako bi stopil proti ženi. Tako mu je bilo, kakor da je doigral tudi pri njima.</u> <u>Obsedel je na štoru, podoben kupu nesreče ... Nato je zahlipal, vse telo mu je začelo drgetati.</u> (Str. 170)

V revijalni objavi novele *Oče* je na koncu dodana še poved, ki je v knjižni izdaji ni, obenem pa imamo tukaj zapisan tudi kraj in čas nastanka omenjenega dela, česar v revijalni objavi ni (tabela 13).

Tabela 13: Variantnost konca novele Oče

<i>Enakopravnost 1945</i>	<i>Kočarji in druge povesti, 1946</i>
Ko je potlej še mati odšla za očetom in Esihom ter so se njihovi glasovi porazgubili nekje v kolarnici, da je Malika ostala čisto sama z Maričko, jo je krepko stisnila k sebi, da je otroče zavekalo zaradi prevelike mamine radosti. <u>Čez Malikin obraz, ki je bil drugače ves trpek in bridek, sta se razlila spokojenost in mir ...</u> (Str. 83) /	Ko je potlej še mati odšla za očetom in Esihom ter so se njihovi glasovi porazgubili nekje v kolarnici, da je Malika ostala čisto sama z Maričko, jo je krepko stisnila k sebi, da je otroče zavekalo zaradi prevelike mamine radosti. / Krčevina, novembra 1933 (Str. 117)

Tabela 14: Prikaz premaknitve odstavka v noveli Kočarji

<i>Kočarji – Otroci (Književnost 1935)</i>	<i>Kočarji – Uvod (Kočarji in druge povesti, 1946)</i>
»Pogača.« Čez čas je pa rekla: »Tonek, ti si smešen!« — <u>Medtem se je starec počasi spravil z ležišča, se oblekel, poiskal kruh, zagodrnjal nekaj, ker ni bilo krajca in nato v peči poiskal kavo. »Tako pasje življenje! Vedno ta prekleto voda, dan za dnem. Zdaj pa živi s to čorbo ves dan! Taka pamet: deca, vsako leto po en pankrt, kruha pa nikjer. Jaz pa naj na stara leta stradam.«</u> <u>Nato je stopil po dvorišču in stikal okoli bajte.</u> (Str. 284)	»Pogača.« <u>Bila je takšna kakor mati, ko se je postavila pred peč.</u> Ali čez čas je rekla: »Tonek, ti si smešen.« (Str. 13)
<i>Koča</i>	<i>Koča</i>
Če se je vlila ploha, je tekla strešnica in kaluža s ceste za kočo, da je zadnja stena lezla že v zemljo. Od vlage je bila zelena že od zunaj in znotraj. Edino okence, ki je prodiralo zadnjo steno, je bilo zloženo iz stekla in lepenke. / Starec se je oprezno ozrl okrog sebe in zlezel po lestvi na podstrešje. (Str. 283)	Skozi leto, ko so se vlivale plohe, sta se stekali strešnica in kaluža s ceste za kočo ter jo spodmakali, da se je zadnja stena potegnila nekam globoko v zemljo. V tej steni je bilo eno samo okence, bilo je zloženo iz stekla in iz lepenke. <u>Medtem se je starec počasi spravil z ležišča, se oblekel in začel iskati kruh. Zagodrnjal je, ko ni našel krajca, potem je potegnil kavo iz peči. Srebal je kavo in godrnjal: »Takšno pasje življenje! Vedno ta prekleto voda, dan za dnem. Sem jim mar zato predal kočo in grunt, da bom stradal na stara leta? Na, zdaj pa živi s čorbo ves dan! Taka pamet: deca, vsako leto pankrt, kruha pa nikjer.«</u> <u>Stopical je po dvorišču in stikal okoli bajte. Potlej se je oprezno ozrl – Tunika in Tonek sta se motila s peko ilovnate pogače – in zlezel po lestvi na podstrešje.</u> (Str. 13–14)

2.1.7 Druge variante

V noveli *Kočarji* je prišlo v knjižni izdaji *Kočarji in druge povesti* (1946) do premika odstavka, ki se v revijalni objavi revije Književnost (1935) nahaja v prvem delu za naslovom *Otroci*, v knjižni izdaji iz leta 1946 pa je le-ta premaknjen v poglavje *Koča* (tabela 14).

V črtici *Češnje* zasledimo spremembo spola. V knjižni izdaji je zapisano, da se je Janževa žena Kuna, potem ko je dala sinu Vanču večerjo, usedla na prag in malo posedela, v revijalni objavi pa piše, da je sin Vanč po večerji še malo posedel (tabela 15). Ali gre za tiskarsko napako ali za namerno spremembo, ne moremo ugotoviti, lahko pa iz konteksta sklepamo, da je pravilna ženska oblika, saj je Vanč verjetno večerjal sede, Kuna pa je k njemu po večerji prisedla.

Tabela 15: Razlika med zapisom spola v črtici *Češnje*

<i>Obzorja 1938</i>	<i>Kočarji in druge povesti, 1946</i>
Ko je Vanč povečerjal na lesenem pragu krompirjevo juho – skledo je polizal ko pesek – je še malo <u>posedel</u> . (Str. 10)	Ko je Vanč povečerjal na lesenem pragu krompirjevo juho – skledo je polizal ko pesek – je še malo <u>posedela</u> . (Str. 121)

V noveli *Oče* se v revijalni objavi takoj pod naslovom nahaja verz iz Prešernove pesmi *Nezakonska mati*, a brez navedenega avtorja, v knjižni izdaji *Kočarji in druge povesti* pa sta zapisana avtor verza in naslov pesmi (tabela 16).

Tabela 16: Različica zapisa uvodne verza v noveli *Oče*

<i>Enakopravnost 1945</i>	<i>Kočarji in druge povesti, 1946</i>
»Oče so kleli, topli me ...« (Str. 4)	»Oča so kleli, topli me ...« <u>Dr. Fr. Prešeren, Nezakonska mati</u> . (Str. 95)

3 Sklep

Primerjave Potrčeve kočarske proze, narejene med relevantnimi rokopisi, tipkopisi in revijalno objavo ter knjižno izdajo, so pokazale, da je prihajalo do razlik med variantami posameznega literarnega dela najpogosteje na jezikovnoslogovni in pravopisni ter manj na vsebinski ravni, a prav vsebinske razlike so nas najbolj zanimale, saj lahko pripeljejo do drugačne interpretacije ali celo nerazumevanja besedila.

Ugotovili smo, da so bile največje spremembe narejene z odstranjevanjem ali dodajanjem odstavkov in povedi, ki sicer poteka dogajanja ne spreminjajo, kljub temu pa lahko vplivajo na boljše ali slabše razumevanje le-tega (npr. uvod v *Kočarjih*). Pri dveh literarnih delih je prišlo do spremembe naslova. Pisatelj je namreč novelo *Črešnje* leta 1938 naslovil z vzhodnoslovenskim narečnim izrazom »črešnje«, v zbirki *Kočarji in druge povesti* (1946) pa ima naslov knjižno obliko *Češnje*. Novela *Karel Klanfar bi se naj ženil* (1938) je dobila v knjižni izdaji (1946) naslov *Žaga ob Lobnici*. V noveli *Sveti zakon* je prišlo do spremembe poimenovanja treh Lizinih otrok. Večje razlike med posameznimi viri smo zaznali tudi pri spremnih stavkih v prememu govoru, ki jih največkrat v rokopisih, tipkopisih ali revijalnih objavah ni, v knjižnih izdajah pa so in pomagajo bralcu k boljšemu razumevanju besedila oz. ravnanja oseb. Posebno pozornost smo namenili spremnim stavkom, ki pri primerjavi virov določenega literarnega dela povzročajo različno razumevanje, saj lahko bralec iz nakopičenih dobesednih navedkov zgolj predvideva, kdo je kaj rekel. Šele v knjižni izdaji pa ugotovi, da so določene izjave izrekle različne osebe in ne zgolj ena sama. Tak primer je npr. v črtici *Zemlje ni* (1935). Primerjave variant so pokazale razlike, vendar le-te bistveno ne vplivajo na vsebinski potek celotnega dogajanja literarnega dela, največkrat se razlikujejo zgolj v posameznih segmentih.

Viri in literatura

Viri

Ivan POTRČ, 1933: Kopači. *Ljubljanski zvon* 53/5. 268–275.

– –, 1935: Kočarji. Odlomek iz daljše povesti. *Književnost* 3/8–9. 278–285.

– –, 1935a: Prepovedano življenje. *Žena in dom* 4/4. 130–134.

– –, 1935b: Kopica otrok. *Domači prijatelj* 9/6. 180–182.

– –, 1935c: Zemlje ni. *Življenje in svet* 9/15. 243–246.

– –, 1936: Prekleta zemlja (I.). *Ljubljanski zvon* 56/9–10. 434–441.

– –, 1936a: Prekleta zemlja (II.). *Ljubljanski zvon* 56/11–12. 550–559.

– –, 1936b: Pastir. *Življenje in svet* 10/11. 166–167.

– –, 1937: Sveti zakon. *Ljubljanski zvon* 57/5. 313–323, 426–434.

– –, 1937a: Sin. Ljubljana: Vodnikova družba.

– –, 1937/38: Zgodba o Matjašiču. *Roditeljski list* 1. 233–236.

– –, 1938: Črešnje. *Obzorja* 1/1–2. 9–13.

– –, 1938a: Imel sem ljubico ... *Obzorja* 1/1–2. 71–90.

– –, 1938b: Prva srečanja. *Obzorja* 1/1–2. 144–153.

– –, 1938c: Andraševih pet. *Obzorja* 1/12. 419–433.

– –, 1938č: Pravljica o kruhu. *Edinost* 1/39. 5–6.

– –, 1938d: Vera. *Večernik* 228/12 (8. 10.). 10.

– –, 1938e: 20 + 30 = 50. *Obzorja* 1/9–10. 286–295.

– –, 1938f: Klanfar Karel bi naj se ženil. *Obzorja* 1/7–8. 203–219.

– –, 1945: Oče. *Enakopravnost* 28/79. 4.

– –, 1946a: *Kočarji in druge povesti*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

– –, 1970: *Izbrano delo 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– –, 1983: *Kočarji*. *Izbrano delo 1*. Ljubljana: DZS.

– –, 1983a: *Krefli*. *Izbrano delo 4*. Ljubljana: DZS.

Rokopisna zapuščina v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj, donacija Potrč 10. 4. 2012, škatla št. 1:

Ivan POTRČ: Prekleta zemlja, tipkopis, 22 strani, dva izvoda.

Rokopisna zapuščina v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj, donacija Potrč 2020, fascikel št. 2:

Ivan POTRČ: Kočarji (rokopis), 25 strani, ovoj št. 24.

– –, Kočarji (odlomek iz daljše povesti), rokopis, 28 listov, ovoj št. 26.

– –, Kočarji (rokopis), 18 listov, ovoj št. 26.

– –, Kopači, februar 1933, rokopis, 8 strani in še strani 2–8, ovoj št. 26.

– –, Kopači, rokopis, 10 strani, ovoj št. 26.

– –, Dekla Hana, rokopis, 10 listov, ovoj št. 27.

– –, Dekla Hana, tipkopis, 13 listov, ovoj št. 27.

– –, Kopica otrok, rokopis, 6 listov, ovoj št. 28.

– –, Oče, rokopis, Štuki, 19. 11. 1935, 12 strani, ovoj št. 29.

– –, Oče, 2 strani tipkopisa in 4 strani rokopisa, ovoj št. 29.

– –, Prekleta zemlja, rokopis, 15 strani, ovoj št. 30.

– –, Pastir, 3. 4. 1934, rokopis, 10 listov, ovoj št. 31.

– –, Pastir, rokopis, 6 strani, ovoj št. 31.

– –, Pastir, rokopis, 10 listov, ovoj št. 31.

– –, Zemlje ni, rokopis, 6 listov, ovoj št. 32.

– –, 30 + 20 = 50, tipkopis, 2 lista, ovoj št. 35.

Literatura

Franček BOHANEČ, 1983: Potrčevo pripovedništvo iz predvojnih let. *Izbrano delo*, 1. Ur. Franček Bohaneč. Ljubljana: DZS. 459–483.

– –, 2002: *Portret Ivana Potrča: literarno-zgodovinski oris*. Ljubljana: Viharnik.

Jožica ČEH STEGER, 2013: Potrčeva zgodnja proza v družbenem, moralnem in političnem kontekstu. *Studia Historica Slovenica* 2/3. 817–828.

Renata DEBELJAK, 2023: *Ivan Potrč, pisatelj in človekoljub*. Maribor, Ptuj: Založba Pivec, Knjižnica Ivana Potrča.

Mihaela KOLETNIK, 2013: Narečne prvine v Potrčevi predvojni kratki pripovedni prozi. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84/2–3. 125–138.

Franček ŠAFAR, 1960: Pisatelj Ivan Potrč. *Jezik in slovstvo* 5/5. 193–197, 233–239.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana, 1995.

Variant-tapes of Potrč's Cottager Prose

The article provides an insight into the variants of fifteen literary works (*Kočarji*, *Kopači*, *Kopica otrok*, *Zemlje ni*, *Pastir*, *Dekla Hana*, *Oče*, *Češnje*, *Imel sem ljubico*, *Martin Krepek*, *Klanfar Karel bi se naj ženil*, $30 + 20 = 50$, *Andraševih pet*, *Prekleta zemlja*, *Sveti zakon*), which are known as the so called "cottager" prose. Potrč first started publishing these works in 1933 and eventually published most of them in book form in the collection titled *Kočarji in druge povesti* (i.e. *The Cottagers and Other Short Stories*) in 1946. They were reprinted in 1983 in the first volume of *Selected Works*, entitled *Kočarji*. The comparison between the variants of the literary works is made on the basis of the existing sources. Some literary works were available as fully or partially preserved manuscripts or typescripts, and (despite some illegible corrections, damaged or missing pages) thus provide a rich source for comparison with the periodical or book editions. For some literary texts, it was necessary to rely solely on periodicals and published literary works as relevant sources for comparison, due to the unfortunate lack of surviving manuscripts or typescripts. The comparison of literary works focuses on contextual and linguistic features and the differences between the sources. The results show that the most significant changes made were removals or additions of paragraphs and sentences which otherwise have no impact on the flow of the narrative, but can nevertheless influence the interpretation of the narrative (e.g. the beginning of *Kočarji*). The titles of two literary works were changed. In 1938, the novella *Črešnje* was titled with using the Eastern Slovenian dialect term *črešnje* (i.e., cherries), while the collection *Kočarji in druge povesti* (1946) has the work titled as *Češnje*. The novella *Karel Klanfar bi se naj ženil* (1938) was retitled *Žaga ob Lobnici* in the book edition (1946). In the novella *Sveti zakon*, the names of Liza's three children were changed. Major differences in the studied sources were observed also in the reporting clauses in direct speech, which are usually absent in the periodical publications, but present in the book editions and which help the reader better understand the text or the behaviour of the characters. Special attention is given to reporting clauses, which can lead to differences in perception of the compared sources of a given literary work, as the reader can only assume who said what from the accumulated direct speeches. It is only in the book edition that one realises that certain statements were made, for example, by different characters and not just by one. This can be observed in the case of the short story *Zemlje ni* (1935).

Ivan Potrč in Branka Jurca okrog leta 1970
(Fotografija je last Marjetice Potrč.)

Ženski liki v Potrčevih novelah po letu 1945

Melani Potrč

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Izvleček

Potrčeve novele po letu 1945 barvito reflektirajo družbene spremembe poveljnega časa v povezavi s pisateljevo osebno izkušnjo. Prispevek je osredinjen na primerjavo izbranih pisateljevih novel v obdobju 1945–1952, ki ga zaznamujejo vojne teme, in obdobju (1953–1990), v katerem se pisatelj umakne v osebno intimo. Opozarja na spremembe v prezentaciji Potrčevih novelističnih ženskih likov, ki v prvem obdobju nosijo breme vojne, medtem ko so v drugem predstavljeni skozi njegovo čutno podoživljanje ljubezni, erotike in odnosa med spoloma.

Ključne besede: Ivan Potrč, novele, ženski liki, poveljno obdobje, avtobiografskost, realizem

Synopsis

Potrč's novellas after 1945 colourfully reflect the social changes of the postwar period in Slovenia in combination with the writer's personal experience. The present paper focuses on comparing the writer's selected novellas in two distinct periods: the first period (1945–1952), characterized by war themes, and the second one (1953–1990), during which the writer retreats into personal intimacy. The study highlights the shifts in the portrayal of female characters in the author's novellas. In the first period, they bear the burden of war, while in the second, they are presented through his sensitive reliving of love, eroticism, and the dynamics between the genders.

Keywords: Ivan Potrč, novellas, female characters, post-war period, autobiography, Realism

1 Uvod¹

Ivan Potrč (1913–1993) velja za enega najvidnejših predstavnikov slovenskega socialnega realizma. Bil je izjemno plodovit pisatelj, dramatik in urednik, čigar literarni opus je nastajal več kot pol stoletja (Debeljak 2023: 55). Njegova dela obsegajo romane, povesti, novele, črtice, eseje, drame, reportaže, kritike, publicistična besedila, politične govore idr. Poleg lastnega pisanja je bil aktiven v literarnih krogih – deloval je kot urednik, skrbel je za ponatise, prevajal v tuje jezike, pripravljaval filmske in televizijske scenarije, ustvarjal gledališke predstave na podlagi dramskih del, sodeloval v številnih intervjujih in se udeleževal literarnih pogovorov. Zasedal je pomembne kulturne in politične funkcije. Več let je bil urednik in direktor Mladinske knjige, predsednik Društva slovenskih pesnikov in pisateljev, član Slovenske akademije znanosti in umetnosti idr. (Kmetec - Friedl 2013: 26–29).

Potrčev literarni opus umešča literarna zgodovina v socialni realizem in poveljni realizem (Glušič 2002: 64). Za Potrča je značilen realistični slog pisanja, ki ponekod vsebuje tudi prvine naturalizma. Potrčev jezik je živ, besedje mestoma narečno obarvano. Literarno snov za predvojno prozo je največkrat jemal iz družbenih in političnih razmer na vzhodnoštajerskem podežlju – okolici Ptuja in Slovenskih goric (Čeh Steger 2013: 11). Bošnjak (2013: 52) opozarja na psihološko karakterizacijo literarnih likov in nazoren

¹ Razprava je nastala pod mentorstvom red. prof. dr. Jožice Čeh Steger.

prikaz njihovih tragičnih usod. Kratko prozo je začel pisati že zelo zgodaj, še kot gimnazijec. Njegova prva kratka pripoved ima naslov *Kopači* in je bila objavljena leta 1933 v Ljubljanskem zvonu. Pozneje je novele in črtice objavljaval v različnih revijah, v Naši sodobnosti, Obzorjih, Ljubljanskem zvonu, Književnosti, Domačem prijatelju idr. Njegova predvojna kratka proza je v knjižni obliki izšla šele po drugi svetovni vojni z naslovom *Kočarji in druge povesti* (1946). V povojnem obdobju je izšlo več zbirk in izborov Potrčeve kratke proze, kot so *Nesmilečno življenje* (1965), *Onkraj zarje*² (1966), *Imel sem ljubi dve* (1976), *Ko smo se ženili* (1983), *Izbrano delo I–II*, *Izbrano delo 1–6* (1983). Doslej zadnji izbor Potrčeve krake proze iz predvojnega obdobja z naslovom *Prepovedano življenje* (2012) je pripravila Jožica Čeh Steger.³

V nadaljevanju se bomo posvetili analizi izbranih Potrčevih novel, ki se po času nastanka umeščajo v obdobji 1945–1952 in 1953–1990, kakor je pisateljevo kratko prozo umestila Renata Debeljak (2023: 67–220). Izbrali smo deset novel iz zbirk kratke proze *Onkraj zarje* (1966), *Na verne duše* (1973) in *Ko smo se ženili* (1983) ter iz pete knjige *Izbranih del* z naslovom *Koraki* (1983). Ugotoviti želimo, kako so v izbranih novelah upodobljeni ženski liki, kako se skozi te pripovedi razkriva pisateljev odnos do žensk in kakšna je morebiti idealna podoba Potrčeve ženske.

2 Potrčeve novele med letoma 1945 in 1952

Iz novel prvega povojnega obdobja odsevajo posledice vojne vihere in trpkega gorja, ki je prizadelo ljudi (Bohanec 2002: 80). Za analizo smo izbrali novele, v katerih imajo osrednjo vlogo ženske. To so novele *Podoba Slavke Klavora* (1945), *Komisarka* (1949), *Cigareta in smeh* (1983), *Legenda o starki* (1966) in *Grob v Gradcu* (1946). Potrč je kratko prozo med letoma 1945 in 1952 večinoma objavljaval v Kmečkem glasu in Ljudski pravici. Tematsko je določena z dogodki iz druge svetovne vojne in takoj po njej. Ženski liki v teh novelah so predstavljeni individualno, izpostavljene so njihove osebne usode.

Podoba Slavke Klavora, objavljena leta 1945 v Slovenskem zborniku, velja za prvo taboriščno novelo in pripoveduje o tem, kako je pisatelj v taborišču Mauthausen izvedel za hrabro smrt Slave Klavore. Pisatelj je v tej noveli,

2 Novela *Onkraj zarje* je izšla v samostojni knjižni izdaji leta 1987. Zbirka novel *Onkraj zarje* iz leta 1966 je izšla pri DZS. Leta 1987 je novela *Onkraj zarje* izšla tudi v samostojni knjižni izdaji z bogatimi ilustracijami Milana Bizovičarja.

3 Napisala je tudi obsežno spremno študijo.

temelječi za zgodovinskih dogodkih iz leta 1942, povezal trpljenje protagonistke z osebnim trpljenjem v koncentracijskem taborišču Mauthausen (Kranjec 1963: 5–35). Zgodba se odvija nekega večera v taborišču, ko se avtorski pripovedovalec s svojimi sojetniki⁴ pogovarja o aktualnih dogodkih. Njihov pogovor se nato preusmeri na pripoved o Slavi Klavori, njenem življenju, aretaciji, mučenju in usmrnitvi. Slava Klavora je bila članica Komunistične partije v Mariboru in predana revolucionarka, ki se je uprla okupatorjem: »Gestapovci so dobili v Mariboru prvo žensko, prvo nasprotnico. Ni prosila, ni jokala ...« (Potrč 1983b: 147). Ideji osvoboditve izpod okupatorja je bila predana z vsem srcem in je bila zanj pripravljena žrtvovati tudi svoje življenje. Molče je prestajala strahovito trpinčenje, ki ga pisatelj opisuje z besedami »ena sama groza zasliševanj, mučenj in ponižanj«. Vse do dneva usmrnitve je ostala pogumna in neomajna. Nasprotnikom ni želela izdati nobene informacije o svojih tovariših, četudi so ji obljubljali novo službo in boljše življenje. Jetnikom je predstavljala simbol neizmerne poguma in zaupanja v boljši jutri. Učitelj Jandl, v noveli omenjen kot Janda, opisuje trenutek, preden so jo ustrelili na dvorišču mariborskih sodnih zaporov, z naslednjimi besedami: »Takrat se je zgodilo, da se je zgrabila za prsi, divje razpela, raztrgala bluzo, si razgalila prsi – pokazale so se njene bele in izprešibane prsi, bela koža z modrikastimi lisami – in skoraj nestrpno vzdiknila: »Streljajte, prekleti psi!« (Potrč 1983b: 150). Kljub opisanim grozodejstvom je sklepni del novele poln upanja in vere v odrešitev, da bo trpljenja enkrat konec:

To bi bila potem naša Slavka, naša majhna pa tako velika domovina. Se še spominjaš, včasih nismo vedeli, kaj ta beseda pomeni. Bila je prazna ta naša domovina, nič ni pomenila za nas. Morali so priti Nemci, morali smo priti v Mauthausen, morala je umreti Slavka ... Kaj Janez, saj tudi jaz pravim, da ne bomo umrli ... Vzdržali bomo, tudi v lagerju, čeprav imamo danes zvezane roke. (Potrč 1983b: 151)

Skozi avtobiografski diskurz in oči sojetnikov je pisatelj predstavil življenje v taborišču, stiske in tegobe, ki so jih doživljali jetniki, ter grozodejstva, kot so pobijanje, mučenje in uplinjanje, ki so jim bili vsakodnevno priča. Tudi pisatelj sam je nekaj časa preživel v mauthausenskem taborišču, zato po mnenju Bohanca (2002: 79) velja ta čas za posebno poglavje Potrčevega življenja in je imelo velik vpliv na njegovo literarno ustvarjanje.

4 Omenjeni sojetniki so bili realne zgodovinske osebe – brata Dušan in Bogdan Špindler, slikar in scenograf Jože Polajnk, Slavko From in učitelj Miran Jandl (Debeljak 2013: 165).

Literarni liki Potrčevih novel iz zgodnjega povojnega časa so bodisi realne zgodovinske osebnosti, kot je protagonistka v noveli *Podoba Slavke Klavora*, bodisi fiktivni liki, kot sta npr. Roza (*Cigareta in smeh*) in Tončka (*Komisarka*). Novela *Komisarka* velja za posebnost med partizanskimi novelami, prvoosebna pripovedovalka je namreč glavna akterka, komisarka partizanske čete na Primorskem, ki s svojim neustrašnim vedenjem izpostavi partizanski vrednoti, kot sta hrabrost in tovarištvo. Tončka je predana partizanka, s partizanom Sokolom se odpravi v boj, da bi rešila mitraljez. Sokola vso pot prepričuje, da je tovarištvo največja moč partizanov: »V partizanih je največ tovarištvo. Brez tovarištva ne bi bilo partizanov. Bili bi sami, vsak zase, sila, ki bi jo fašisti že zdavnaj pomendrali. Tovarištvo, to je naša največja moč« (Potrč 1983b: 201). V monologih, namenjenih Sokolu, poudarja zvestobo, solidarnost, zaupanje in iskrenost. Pisatelj se identificira s Tončko in skozi tretjeosebne pripovedovalca izpostavi pomen skupnosti in tovarištva, ki sta ključna za preživetje človeštva. Lik Tončke predstavlja izjemno pozitiven lik, za skupen cilj je pripravljena tvegati vse, tudi svoje življenje. Da gre za večplasten ženski lik, ki kljub predanosti boju izraža široko paleto čustev, med drugim strah, dokazujejo Tončkine besede ob iskanju izgubljenega mitraljeza na zasedenem območju:

Bili so strahotni trenutki, ne dajo se povedati. Sledila sem vsakemu mitralježčevemu gibu, do srca me je zazebel vsak kamen, preko katerega je zdrsal ali kresnil obenj. Bili so taki napeti in gluhi trenutki. Vsak partizan jih je imel, zato me ni sram povedati. Bil si partizan. (Potrč 1983b: 203)

Partizanska tematika se pojavi tudi v noveli *Cigareta in smeh*. Zgodba se odvija leta 1941 v okolici Celja. Glavni moški lik, mojster Štuhéc, kljub strahu s svojo ženo na pobudo hčerke Roze pomaga partizanom pri skrivanju orožja. Roza je sicer stranski lik, vendar ima enake lastnosti kot druge revolucionarne ženske v Potrčevih novelah. Je pogumna in neustrašna partizanka, članica Zveze kmečkih fantov in deklet⁵ ter predana boju proti okupatorju. Na njeno pobudo se oče odloči pomagati partizanom pri zbiranju in skladiščenju orožja. Štuhéc se zaveda, da je Rozino početje zelo nevarno, a jo kljub temu zaščiti in ji nudi oporo, kar je ponazorjeno s frazeološko metaforo: »/.../ je eno pišče že pribežalo pred jastrebom pod kokljo« (Potrč 1983b: 127). Čeprav jih Nemci nazadnje zajamejo in odpeljejo, sklepni del novele izraža vero v socialistično prihodnost.

5 Zveza kmečkih fantov in deklet je bila organizacija pod okriljem kmečke mladine, ki se je med vojno priključila Osvobodilni fronti in mobilizirala mladino v narodnoosvobodilni boj. Med osvobodilnim bojem je večji del članov te zveze prešel v Zvezo komunistične mladine (Mally 2011: 99–100).

Štuhéc si prižge cigareto in se nasmehne svetli socialistični prihodnosti, ki jih čaka po koncu vojne.

Pripovedi o vojnih grozotah so v Potrčevih novelah pogosto prepredene z grobimi in s surovimi scenami – nasilno smrtjo, mučenjem in trpljenjem. Pisatelj je v pripovedih opozarjal na to, da je vojni čas v ljudeh vzbudil veliko slabega – absurd, genocid, patološko zločinstvo (Bohanec 2002: 79). Slednje je upodobil v novelah *Legenda o starki* in *Grob v Gradcu*, ki veljata za najgrozljivejši Potrčevi pripovedi. Na ozadju širokega zgodovinskega dogajanja stopi v obeh v ospredje tragična usoda ženske. V *Legendi o starki* tretjeosebni pripovedovalec predstavi pretresljivo zgodbo in trpljenje starke Novakovce, v kateri val kolektivnega vojnega nasilja sproži tako strahovito grozo, da v strahu pred izgubo in potujčenjem umori svojega vnuka Milančka. V ospredje je postavljeno življenje preprostih ljudi v Halozah, kjer so se nacisti in nemškutarji izživiljali nad popolnoma razvrednotenim prebivalstvom, kar je vodilo v številne osebne tragedije (Čeh Steger 2013: 59). Haloški domačin Zep je po rodu Slovenec, a predan ideologiji nacizma. Novakovci grozi, da bo otroka oddal nemškim ženskam: »Po tega, Novakovca, bomo prišli zdaj mi – za navek bo pozabil slovenski in po svoji neumni mamici še povprašal več ne bo, tak ariš Nemec bo, da bo veselje« (Potrč 1983b: 122). Starka se odloči ubiti lastnega vnuka in sebe, a ji slednje Zep v zadnjem trenutku prepreči. Opisi mučenja, pretepanja in psovanja ostarele ženske so naturalistično nazorni in grozljivi:

Tepli in polivali so jo, da bi mogla vse videti in vse slišati; bilo je strašno. /.../ Nič več ni mogla storiti in si pomagati, lahko je samo gledala, kaj so počenjali pred njo, mogla jih je samo prenašati, ko so vpili, ko so pljuvali po njej in jo topli. (Potrč 1983b: 115)

Starka doživi grozljivo smrt pod udarci podivjanega nemškutarja. Kljub okrutnemu dejanju, umoru vnuka, je prikazana kot moralna zmagovalka, pogumna in zavedna Slovenka, predana boju za svobodo naroda tudi za ceno smrti.

V noveli *Grob v Gradcu* je izpostavljen lik izmučene matere Pečetove, ki se leta 1942 vrne iz taborišča na severu Nemčije in obupano išče grob svojega sina partizana. Snov je vzeta iz realnih zgodovinskih dogodkov v Gradcu leta 1942, kjer je Potrč deloval kot politični aktivist (Debeljak 2019: 164). Pečetova se s sinovo smrtjo nikakor ne more sprijazniti. Nemci so trupla ubitih štajerskih partizanov in civilistov sproti odvažali s kamioni v Gradec, da bi zabrisali sledi za svojim zločinom. Ko Pečetova izve, da se grob njenega sina nahaja v Gradcu, nemudoma odpotuje tja, da bi našla grob, v katerem je sinovo truplo. Smrt

sina v njej prebudi upornost, moč in željo po zmagi nad sovražnikom: »Vas je strah, smrti se bojite. Jaz se je ne bojim. Nič več se je ne bojim. Vi mi tega ne verjamete. Povem vam: za nas, ki smo ostali, ni več nikakršne smrti, vsaka naša stopinja mora biti njihova smrt. Samo to me še drži pokonci.« (Potrč 1966: 108)

V Potrčevih novelah z vojno in partizansko temo so literarne osebe polarizirane: pozitivne like predstavljajo partizani, komunisti, kmetje, na negativnem polu se pojavljajo Nemci, fašisti, švabi, ki morijo, izdajajo, mučijo, grozijo ipd. Za pozitivne ženske like, kot sta Tončka v *Komisarki* ali Slava Klavora v *Podobi Slavke Klavore*, je značilna heroizacija, ki se izraža skozi borbena dejanja, heroično prenašanje nasilja in trpljenja ter angažiranost v boju proti okupatorju. Ženske v Potrčevih zgodnjih povojnih novelah so nosilke boja, odločnosti, poguma, upora in revolucije. V njihovem osebnem življenju ni veliko prostora za čustva in osebne koristi. Svoje potrebe so podredile narodu in v ospredje postavile kolektivni boj proti okupatorju. Kljub temu da se novele večkrat zaključijo s smrtjo protagonistke (Slava Klavora, Novakovca), so sklepni deli pripovedi prežeti z ideologijo socializma, z optimizmom, zaupanjem v tovarištvo, medsebojno pomoč in kolektivno zmago nad sovražnikom.

3 Potrčeve novele med letoma 1953 in 1990

Potrč se je v tem obdobju umaknil od revolucionarne misli in političnih povojnih dogodkov v osebno intimo (Zadravec 1983: 125–134). Novelistično prozo je sproti objavljajal v revijalnem tisku, pogosto v Sodobnosti, izšle so tudi v knjižnih zbirkah (*Onkraj zarje* (1987), *Imel sem ljubi dve* (1976), *Ko smo se ženili* (1983)) in *Izbranih delih* (*Koraki*, 1983). Prevladujejo avtobiografske novele, v katerih se pisatelj spominsko vrača v čas pred drugo svetovno vojno, v lastno otroštvo in mladostne ljubezni, ki jih je doživel v rojstnem kraju (Glušič 1996: 152–153). O svojem otroštvu in mladosti pripoveduje z izrazito tankočutnostjo: »/.../ tja me je zanašalo to, kar ni bilo do kraja doživeto, upanje, ki nikoli ne ugasne, kakor nikoli ne zamre spomin, ko srce ni potešeno, znova in znova zaživi ...« (Potrč 1966: 252).

V novelah z opazno dvodelno zgradbo se prepletata preteklost in sedanjost. V prvem delu se avtorski pripovedovalec običajno vrne v domači kraj, kjer poizve o usodi izbranega dekleta, v drugem delu pa na intimen način izpove svojo mladostniško zgodbo. V ospredju je odnos med moškim in žensko. Pripovedi o pretresljivih dogodkih, o »nesmilečnem življenju«, so prepletene s spominskimi refleksijami in intimistično prikazanimi razpoloženjskimi stanji. Napisane so s

perspektive prvoosebnega pripovedovalca, med literarno osebo in prvoosebni pripovedovalcem obstaja časovna in izkustvena razlika. Franc Zadravec jih je takole opredelil:

Biograf in bralec najmeta v teh novelah več podatkov o avtorju, njegovem času in dogajalnem prostoru novelskih zgodb. Zgodbeni prostor je ptujska okolica z bližnjim ozadjem Slovenskih goric in še Drava s Poljem, ki ga obkrožajo Pohorje, Boč, Haloze. Ta pokrajina ureja lepotna doživetja avtorja in njegovih epskih oseb, vodovje Drave pa terja od njih odločitve poguma in fizične vzdržljivosti. (Zadravec 1983: 125)

V nadaljevanju bodo podrobneje predstavljene novele, ki predstavljajo vrh pisateljevega opusa (Horvat 1983: 8), in sicer *Ko smo se ženili* (1983), *Czek* (1954), *Na verne duše* (1957),⁶ *Med mašami* (1965) in *Onkraj zarje* (1966). V noveli *Ko smo se ženili* prvoosebni pripovedovalec obuja spomine na čas otroštva in svojo prvo simpatijo, deklico Hano. Večkrat jo je po pouku počakal v bližini meščanske šole, ki jo je obiskovala. Čeprav si je želel pogovora z njo, mu je bilo preveč nerodno, da bi ju kdo videl, zato se je pogosto potuhnil ali z njo spregovoril le nekaj redkih besed. Hana je bila umirjena in molčeča deklica iz revne družine. Samozavestno in dostojanstveno je prenesla zbadljivke, da je bila nezakonska hči: »Ni jokala, a tudi pogledala ni nikamor« (Potrč 1983a: 8). Z Janžekom⁷ sta si bila naklonjena, a se je to spremenilo, ko je Hanin očim izvedel, da so se otroci igrali ženitev in da je bila Hana Janžekova nevesta. Janžeka so doma zaradi tega hudo pretepli. Od takrat naprej se je Hane izogibal.

Czek, ki po besedah Šifrerja (1967: 435) zaradi umirjene in stopnjevane tragičnosti velja za najboljšo Potrčevo novelo, pripoveduje o pričakovanju kotitve žrebička na domačiji Janžekovih staršev. Janžek se je žrebička zelo veselil, saj bi se z njim želel dokazati samozavestni sošolki Matildi, ob kateri je snoval ljubezenske upe. Matilda je bila radoživa in kljubovalna deklica s svetlimi kitami, njen oče pa jo je opisal z besedami: »/.../ pridna deklica je, samo malo preveč je živa, vse bi hotela vedeti« (Potrč 1983a: 19). Janžek je z očetom hodil k Matildini družini, ki je bila premožnejša, in so k njihovemu žrebcu vodili kobilo za oploditev. Janžeka je bilo neizmerno sram, Matilda pa mu je odprto in brez zadržkov postavljala številna vprašanja. Ko sta se nekega dne skupaj peljala s konji, je Matilda samozavestno jezdila žrebca in brez težav poprijela za vajeti konjske vprege. Ob vožnji s fantom po vasi v primerjavi z Janžekom ni

6 Rokopis novele *Na verne duše*, hranjen v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj, ima pripisan kraj in datum nastanka – Fiesa, 26. 5. 1957. Novela je istega leta izšla v reviji Naša sodobnost.

7 Ime Janžek sklanjamo narečno, ker sledimo pisateljevi rabi narečne oblike tega imena.

čutila nobene zadrege, prav tako ga je poljubila in mu velela, naj on stori enako. Ob slovesu mu je naročila, naj prihodnje leto z novim žrebičkom prijezdi k Dravi. Med Janžekovim vročičnim sanjarjenjem in obujanjem preteklih srečanj je pri kotitvi žrebička prišlo do zapleta – tako žrebiček kot kobila sta umrla. Naslednjega dne je zaradi burne noči zaspal pri pouku, hkrati pa mu je bilo tako hudo, da radovedni Matildi ni zmozel povedati, kaj se je pripetilo.

Novele *Na verne duše*, *Med mašami* in *Onkraj zarje* pripovedujejo o otroški erotični sramežljivosti in neizživeti ljubezni. Novela *Na verne duše* skozi analitični pripovedni postopek predstavi študijo umrle ženske. Prvoosebni pripovedovalec nekega večera ob prihodu v domači kraj izve za prezgodnjo smrt svoje mladostne ljubezni Tilike. V osrednjem delu novele se vrne za dvajset let v preteklost in razmišlja o počitnicah v času gimnazije, ki jih je preživel s Tiliko, ko so skupaj spravljali seno in se je do ušes zagledal vanjo: »Vsega na Tilki sem si želel – teh nog, njene mehke hoje, teh oči, ki so vselej motile, in teh prsi, okroglih in močnih, da so mene prsa bolela ...« (Potrč 1973: 18). Med njima je prišlo do prvih dotikov in izrazov naklonjenosti. Tilika ga je razvnemala s svojim vročim telesom in vzdihni: »Joj, kako vsa žarim. /.../ Vsa žarim, vsa.« (Potrč 1973: 21) S svojimi gibi ni kazala kakršne koli zadržanosti ali sramežljivosti: »Preden sem utegnil kaj odgovoriti, me je vnovič stisnila za zapestje, si zanesla roko na jopico, na prsi, da sem zaslišal, kako ji tolče srce, globoko je vzdihnila in zašepetala: Poslušajva ... Zmirom ostani« (Potrč 1973: 22).

Po teh počitnicah se nista več videla, Janžek pa je še vedno ni povsem pozabil. Tilika je bila že kot deklica trmasta in vztrajna. Pripovedovalec izve, da je imela nazadnje razmerje s Cafom, ki jo je nosečo pretepel do smrti. Novica o tem dogodku je pripovedovalca izjemno pretresla.

Novela *Med mašami* v ospredje postavi pripovedovalčevo neizživeto ljubezen. Lenčka je bila privlačna mlada ženska, v katero je bil pripovedovalec v mladih letih zaljubljen. Na obisku pri bratu in svakinji se je spominjal mladostnih časov, ko se je s kolesom vozila mimo njihove hiše na delo v tovarno, kjer je Lenčka šivala. Čeprav je bila tudi ona Janžeku naklonjena, mu tega ni razkrila nikdar. Janžek se je za njo velikokrat peljal s kolesom in ji pisal pisma. Kljub klofuti in materinemu neodobravanju, ko je izvedela za njegovo početje, Lenčke ni povsem pozabil. Še v zaporu je razmišljal o njeni lepoti, njegove misli so bile prepletene z erotičnim poželenjem in hrepenenjem:

Neznansko mirno obličje, široke in velike oči, rdeči in okrogli litki in težke prsi – vse je prišlo za mano v celico. Samo njeno toplo in mehko roko ko bi smel pobožati in

ko bi smel ali upal položiti razgreto glavo na njene težke prsi! Vse nepotešene želje so prišle, celo čisti in žametni glas je bil v celici /.../ ko je ostalo med nama vse tako strašno pri eni sami, do bolečine sladki željčnosti. (Potrč 1983: 66–67)

Ko je pripovedovalec izvedel, da je Lenčka veliko spraševala po njem in hranila njegovo razglednico iz Svete Trojice, se je njegova nepotešena ljubezen ponovno prebudila. Še posebno ga je ganilo, da je bila Lenčka žrtev nasilja in se je čez čas začela predajati alkoholu. Odločil se je, da jo poišče, vendar je njegovo namero prekinila novica o Lenčkinem samomoru naslednjega jutra.

V noveli *Onkraj zarje* se prvoosebni pripovedovalec ponovno sreča s svojo srednješolsko ljubeznijo Mičiko, ki je sedaj že poročena. Povabi ga k sebi domov na čaj, kjer spozna njeno družino. Podoba njene starejše hčerke, gimnazijke, ga ponese v čas njunih srednješolskih let, ko sta si bila zelo naklonjena. Mičika je bila čutno mlado dekle, ki se je rada sončila na pesku, znala pa je tudi dobro plavati. Janžek jo je z neznanskim sramom občudujoče opazoval in ob misli na njeno obdarjeno telo izgubljal razum:

Obiral sem se okoli nje, ali nobenega pravega peska ni bilo, kamor bi sedel, legel; ali sčasoma si tudi nje nisem več upal gledati. Vse me je začelo motiti: gosti, razpuščeni lasje, napete, na pol odprte ustnice, prsi pa, kakor da bi bile nasiloma stisnjene pod mokrimi volnenimi kopalkami, da so se mi – ne vem, zakaj – zasmilile ... in močne, ko neznansko močne noge ... in ko da bi se hotele potegniti, se skriti pod plavačico, a jih je plavačičino polno telo samo še bolj ploščilo, debelilo – toliko ženske ni še bilo nikoli pred mano, sproti mi je jemalo pamet. (Potrč 1966: 267–268)

Tisto poletje sta veliko časa preživela ob Dravi, skupaj sta plavala, raziskovala samotne kraje, občudovala naravo, uživala v pesku in lenarila. Obljubila sta si, da se bosta nekega dne, ko zaključita s šolanjem, poročila. A njune sanje in poletno idilo je prekinila huda nesreča, ko je nekega dne v Dravi utonil sosedov vajenec. Po tem dogodku se z Mičiko nista več videla, ostali so jima le spomini, njuna »Drava je za navek odtekla«.

V opisanih spominskih novelah ima posebno mesto pokrajina, na katero je bil Potrč čustveno in miselno močno navezan. Predstavlja prostor za podoživljanje spominov na mladost, prve ljubezni in mladostno erotiko. V prvoosebnem pripovedovalcu se med sprehajanjem po poteh, ki so mu znane iz mladosti, prebujajo nepotešeno poželenje, erotično hrepenenje ter spomini na trenutke bojazni in sramežljivosti. Obišče rojstni kraj in druge bližnje kraje, se čudi spremembam, ki jih je prinesel čas tako za ljudi kot pokrajino. Ustavi se tudi ob reki Dravi, ki ima v noveli *Czek*, še posebno pa v noveli *Onkraj zarje* posebno

mesto. Mogočna reka predstavlja pradaven simbol življenja in smrti zaradi svoje nevarne bližine (Čeh Steger 2013: 24). Literarni liki med plavanjem v deroči reki preizkušajo svoje moči in se spopadejo z lastnimi strahovi. Poleg tega predstavlja prostor prvih erotičnih poželenj in mladostnega nemira, ki ga simbolizirata žgoča poletna vročina in butanje deroče reke ob skale. Vse novele pripovedujejo o pretrgani, neizživeti ljubezni.

4 Ženski liki v Potrčevih novelah po letu 1945

Ženski literarni liki v Potrčevih novelah so po svojih lastnostih, mišljenju, življenjskih vizijah in dejanjih različni. V grobem lahko ločimo dva tipa protagonistk. V novelah prvega povojnega obdobja, ki so nastale med letoma 1945 in 1952, je v ospredje postavil individualno usodo ženskih likov. Ti ženski liki so večplastni in izražajo široko paleto čustev. Ženske so nosilke boja, odločnosti, poguma, upora in revolucije. V njihovem osebem življenju ni prostora za ljubezenska čustva, zavezane so kolektivnemu boju za osvoboditev naroda. Ženske literarne osebe imajo lahko podlago v zunajliterarnih, zgodovinsko preverljivih osebah (Slava Klavora v *Podobi Slavke Klavore*) ali pa so povsem fiktivne (Tončka v *Komisarki*, Roza v *Cigareti in smehu*).

Med letoma 1953 in 1990 je pisatelj od zgodovinsko motiviranih novelističnih oseb, zaznamovanih z vojno in njenimi posledicami, prešel k tematizaciji erotično motiviranih pripovedi. Vrh njegovega literarnega ustvarjanja predstavljajo spominsko-avtobiografske novele, v katerih se pisatelj vrača v rojstni kraj, v čas pred drugo svetovno vojno, v lastno otroštvo in obuja spomine na mladostne ljubezni. Ženske so nosilke ljubezni kot elementarne moči in sile narave, ki v mladem Janžeku prebudijo ljubezensko hrepenenje. Dekleta so predstavljena kot samozavestne in ponosne protagonistke, polne življenja, odporne na vsakodnevne tegobe in v primerjavi z mladostnim Janžekom precej bolj sproščene v izražanju ljubezni. Toda v odrasli dobi te ženske ne najdejo ljubezenske sreče.

V novelah drugega povojnega obdobja so ženske predstavljene skozi oči pripovedovalca vse od začetne deklšike zaljubljenosti in sanjarij do življenjske razočaranosti. Potrčevi liki žensk v obravnavanih novelah nimajo manjvrednostnih kompleksov. V deklški dobi so pogumne, čustveno zrelejše in erotično bolj sproščene kot prvoosebni pripovedovalec ter telesno dobro razvite. Mičika v noveli *Onkraj zarje* enako kot Janžek preizkuša svoj pogum in fizično zmogljivost pri premagovanju dravskega toka. Prvoosebni pripovedovalec se v

opisanih novelah pokaže kot sramežljiv in boječ moški lik. Medtem ko dekleta naravnost in sproščeno izražajo svojo ljubezen, je on v mladostnih letih v hudi zadregi, na določenih mestih ljubezen celo zataji. Če se v novelah *Ko smo se ženili* in *Czek* razkrije njegova sramežljiva in otroška ljubezen, pa v noveli *Med mašami* privre na dan njegova nepotešena erotika.

Ženski liki v Potrčevih novelah odražajo družbene in kulturne razmere tedanjega časa. Protagonistke iz prvih poveljnih let so izrazito hrabre, odločne in predane vrednotam tovarištva, zvestobe, solidarnosti, skupnosti, svobode. Zaznamovane so z dogajanjem med vojno in po njej. Za zmago nad okupatorjem in tovarištvo so pripravljene tvegati tudi lastno življenje. Protagonistke iz kasnejših novel v mladosti prekipevajo od življenja in čutnosti. So samozavestne, svobodne v izražanju čustev in izkazovanju ljubezni ter povsem vpete v pisateljevo domačo pokrajino.

Potrčeva literarna ženska je pogumna, samozavestna, vztrajna in se zmore spopasti s težavami, ki ji jih prinese življenje, bori se za svoja prepričanja in vrednote. Povezana je s podeželjem, kmečkim okoljem in življenjem na vasi. V primerjavi s sodobnimi estetskimi ideali so Potrčeve ženske preproste, žive v sožitju z naravo in po telesni konstituciji precej ženskevne. Imajo kompleksne karakterje in presegajo vloge tradicionalnih žensk, ki so se posvečale družini in domu. V odnosu do moških se same čutijo enakovredne in niso obremenjene z manjvrednostnimi kompleksi. V odnosu drugih protagonistov do njih pa je čutiti vplive tradicionalnih vlog in vrednot tistega časa, kljub temu da so se te vloge postopoma prepletale z željo po napredku in enakopravnosti spolov, ki so po drugi svetovni vojni postajale vedno bolj pomembne.

5 Sklep

Ženski liki v Potrčevih izbranih novelah, nastalih po drugi svetovni vojni, so predstavljeni skozi kompleksne situacije, ki prikazujejo družbene in družinske konflikte. V zgodnjih poveljnih novelah v ženskih likih prevladujejo lastnosti, kot so pripadnost narodu, tovarištvu in boju za zmago. V Potrčevih intimnih spominskih pripovedih se zrcalijo duševne stiske in notranji boji posameznic, ki so se trudile najti svoje mesto v svetu. Potrčevi ženski liki kažejo tudi svojo izrazito pripadnost štajerski pokrajini, kar se pokaže v opisih pokrajine in kmečkih opravil kakor tudi v rabi živih, ljudskih izrazov in narečnih besed. Potrč je ženske like predstavil v njihovem doživljanju in na ozadju družbenih sprememb.

Viri in literatura

Viri

Knjižnica Ivana Potrča. Domoznanski oddelek. Popis donacije Potrč – tipkopisi, rokopisi, 2012, škatla 1, tipkopis novele Podoba Slavke Klavore.

Knjižnica Ivana Potrča. Domoznanski oddelek. Popis donacije Potrč – tipkopisi, rokopisi, 2012, škatla 1, tipkopis novele Grob Gradcu.

Knjižnica Ivana Potrča. Domoznanski oddelek. Popis donacije Potrč – tipkopisi, rokopisi, 2012, škatla 1, rokopis novele Czek.

Knjižnica Ivana Potrča. Domoznanski oddelek. Popis donacije Potrč – tipkopisi, rokopisi, 2012, škatla 1, rokopis novele Na verne duše.

Ivan POTRČ, 1966: *Onkraj zarje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

– –, 1973: *Na verne duše*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

– –, 1987: *Onkraj zarje*. Ljubljana: Prešernova družba.

– –, 1983a: *Ko smo se ženili*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– –, 1983b: *Koraki. Izbrano delo* 5. Ur. Ivan Potrč in Franček Bohanec. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Literatura

Franček BOHANEČ, 2002: *Portret Ivana Potrča. Literarno-zgodovinski oris*. Ljubljana: Viharnik.

Blanka BOŠNJAK, 2013. Potrčeva medvojna in povojna kratka proza. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84/2. 51–70.

Jožica ČEH STEGER, 2013. Narava in pokrajina v Potrčevem pripovednem opusu. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84/2. 5–28.

Renata DEBELJAK, 2019: *Potrčevo pripovedništvo v kontekstu ideoloških, družbenih in političnih sprememb. Doktorska disertacija*. Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.

– –, 2023: *Ivan Potrč, pisatelj in človekoljub*. Maribor, Ptuj: Založba Pivec, Knjižnica Ivana Potrča.

Helga GLUŠIČ, 1996: *Sto slovenskih pripovednikov*. Ljubljana: Prešernova družba.

– –, 2002: *Slovenska pripovedna proza v drugi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

Jože HORVAT, 1983: Knjižni projekt, ki raste iz potrebe. *Delo* (23. 6.), 8.

Božena KMETEC - FRIEDL, 2013: *Zapuščina Ivana Potrča v ptujski knjižnici 2. Nova pridobitev ob stoletnici pisateljevega rojstva*. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča Ptuj.

Francka KRANJEC, 1963: *Slava Klavora*. Maribor: Založba Obzorja.

Eva MALLY, 2011: *Slovenski odpor. Osvobodilna fronta slovenskega naroda od 1941 do 1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Jože ŠIFRER, 1967: Ivan Potrč: Onkraj zarje. *Sodobnost* 15/4. 433–436.

Franč ZADRAVEC, 1983: *Potrčeve novele o nepotešenosti in upanju*. V: Ivan Potrč: *Ko smo se ženili*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 125–134.

Female Characters in Potrč's Novellas after 1945

Potrč's novellas, written after 1945, can be divided into two periods: 1945–1952 and 1953–1990. In the first post-war years, the author's literature vividly reflects the consequences of the war and the harsh experiences people were affected by. Descriptions of war horrors are often intensified by graphic and raw scenes – violent death, torture, and suffering. Female characters become a focal point, embodying struggle, determination, courage, rebellion, and revolution. Whether fictional (e. g. Tončka in *Komisarka* and Roza in *Cigareta in smeh*) or real (in *Podoba Slavke Klavora*), Potrč succeeded in preserving the individuality of his literary characters. Partisan themes dominate the short stories, emphasizing loyalty, solidarity, trust, and sincerity. The significance of community and camaraderie for humanity's survival is underscored. Potrč's narratives are deeply influenced by his camp experiences, highlighting wartime's negative impact – the absurdity of it all, the genocide, and the pathological crime. His most terrifying stories, *Legenda o starki* and *Grob v Gradcu*, vividly testify to all the above mentioned. Between 1953 and 1990, Potrč transitioned from revolutionary themes to personal intimacy. Novellas from this period are characterized by the writer's nostalgic return to his birthplace, the pre-World War II era, the time of his own childhood and his early amorous relationships. Memoir autobiographical novellas, including *Czek* (1954), *Na verne duše* (1957), *Med mašami* (1965), *Onkraj zarje* (1966) and *Ko smo se ženili* (1983), represent the pinnacle of his literary work. Unfulfilled eroticism and the post-war mental state of the people intertwine with depictions of rural landscapes. Potrč intimately recounts his childhood and youth, with tender, shy love evolving into passionate and yearning emotions. The novellas of this period, especially, place the relationship between women and men center stage. Vibrant narratives make one witness to how fatal tragedy of the protagonists unfolds, interwoven with erotic lust and longing. By reliving his own emotions, Potrč presents women as equal companions to men. Female literary figures are free from inferiority or multivalued complexes. They possess the awareness of contributing to the world through their existence and coexistence, in both happiness and suffering. Portrayed as confident and proud protagonists, female characters in Potrč's novellas navigate through complex situations depicting social and family conflicts. Early post-1945 works emphasize female characters embodying national allegiance, comradeship, and the struggle for victory. Intimate memoirs reveal the mental hardship of female individuals seeking

their place in the world. Potrč's female characters exhibit a strong connection to the Styrian region, which is expressed through the use of folk expressions and in descriptions of farm chores. Potrč captures their experiences and grounds them in the social changes of the post-war period.

From Potri-

«Hle-mi, šarpa!

jo bostala. ^{amarthoua si, tamarthoua, t'} viuca! takko bi it lepla, šakpa! Mals
bi lepla... ^{trihole} ~~trihole~~ po plečih, i le der narasli s'ovst in pa bostala

Tousses si, Corps, douzola. Mal'che re, mal'che bri se polypela,

"šćepetji na si, šćepetji na koblica... Mlodo si šć, praverica,
 u bori se u vodila, tati na caka, i re bori poe u vodila u voditi...
 Wi se u vodila...

Ruch je přeměněn a uložen v Golschovské botce, na di-
fuzi - Zuerch je v podobě...

Sono di bitto di p. neri!!

Govoril je vedel, o čem govoril, na ceste, na trdnici - vse.
Aronu, tisto vese, je došlo roj.

Otku, no odo tci, ali mi vrati se ne deust obuci, se eust
no doigueli, lateru, po vili po si vici u se eust pve daki,
pov pti, kovon, u dugo pti, daki;

[illegible][illegible]

O nekaterih leksikoloških posebnostih v Potrčevi noveli *Czek*

Irena Stramljič Breznik

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Izvleček

Osebni slog Potrča kot pisatelja določa njegov jezik, obarvan z lokalizmi, dialektizmi in arhaizmi, ki so značilna in nemoteča sestavina njegove realistične pripovedi. S stališča jezikoslovne stilistike smo predstavili skupino leksikostilemov v noveli *Czek* iz zbirke *Onkraj zarje* z namenom, da bi predstavili njihovo stilogenost. Besedne stileme smo prepoznavali s stališča stilno-zvrstne, ekspresivne ali časovno-frekvenčne označenosti v *SSKJ2*, hkrati pa izpostavili primere najbolj opaznih tvorjenk glede na podstavno ali obrazilno zaznamovanost.

Ključne besede: Ivan Potrč, novela *Czek*, jezikoslovna stilistika, stilem, leksikostilem

Synopsis

Potrč's personal style as a storyteller is determined by his language, which is marked by localisms, dialectisms, and archaisms as a characteristic and organic component of his realistic narration. As part of the study of the linguistic style of Potrč's work, we present a group of lexical stylemes used in the short story *Czek* from the collection *Onkraj zarje* with the aim of presenting their stylogeny. We identified the lexical stylemes on the basis of types of style, expressivity, and time-frequency in *SSKJ2*, while also highlighting examples of the most significant word formations in terms of the markedness of their base and affixes.

Keywords: Ivan Potrč, short story *Czek*, linguistic stylistics, styleme, lexical styleme

1 Uvod¹

Leto po izidu je zbirko novel *Onkraj zarje*, v kateri je izšla tudi novela *Czek*, v Sodobnosti ocenil Jože Šifrer (1967: 433–436). Izpostavil je, da so novele nastajale v zelo različnih obdobjih Potrčevega pisanja. *Prekleta zemlja* in *Sveti zakon* sta bili kot osnutek romana objavljeni v Ljubljanskem zvonu že leta 1936 in 1937, *V kurirski karavli* je nastala 1944, *Czek* 1954, druge so še mlajše. Po kritikovi oceni se v zbirki odražajo različne Potrčeve pisateljske poteze kot tudi njegova heterogena motivika, posvečena neponarejeni, originalni podobi vzhodnoslovenskega človeka ali vojni problematiki, zato zbirka ne deluje harmonično ter je formalno in vsebinsko nezaokrožena, česar se je zavedel verjetno tudi avtor.² Po motiviki sicer prevladuje človek s Ptujkega polja, predstavljen v svojem življenjskem boju, drugi svetovni vojni ali pa v pisateljevih spominih na mladost, čeprav je po kritikovih besedah obdelava mestoma fragmentarna in se razblini v vsakdanjost.

Šifrer zbrane novele po motiviki, okolju, času in avtorjevem odnosu skupini v tri kategorije. V prvo spadajo tiste, ki prikazujejo človeka v pisateljevi domači pokrajini, ki se bori za obstanek, osebno srečo ali trepeta v lastni čustveni bedi (*Prekleta zemlja*, *Sveti zakon*, *Fajmošter na Kopišniku*, *Pogreb*). V drugo

1 Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine (2020–2025), vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira ARIS.

2 Potrč v nenaslovljenem predgovoru zbirki namreč zapiše: »Tako se potem nisem nikoli do kraja poslovil od vsega tistega, kar je sicer zaživelo, je živelo, je hotelo živeti, a ni nikdar do kraja zraslo.«

kategorijo sodijo novele z revolucionarno, partizansko in internacijsko tematiko (*Profesor, Cigareta in smeh, V kurirski karavli, Sovražnik, Balada o Osojniku, Ti težki koraki bodo hodili z nami, Weg in die Freiheit, Kaj pa sončnice, Kozar*), ki kažejo fabulativno nedodelanost, glede na čas nastanka pa nimajo potrebne distance, saj so nekatere zapisane v enoumju povojne aktivistične partizanske proze. V tretji kategoriji so novele, v katerih je v ospredju pisatelj sam bodisi v mladosti (*Sergej in Jakop, Czek, Na verne duše, Med mašami, Onkraj zarje*) bodisi v zrelejših letih (*Prva srečanja, Molčljiva sosed*), ki po presoji Šifrerja predstavljajo vrh zbirke in dosegajo tudi največjo umetniško vrednost, še posebej novela *Czek*.

V zaključni oceni kritik pušča ob strani vprašanje, koliko je uporabljanje »štajerskih provincializmov« le hotena pisateljeva namera in koliko se sklada z obravnavanim ambientom, vendar je v tekstih uporabljen jezik edinstveno originalen in samo Potrčev. Kljub arhaičnosti njegov jezik deluje sveže, ker ni papirnat in neuglajen. Zanimiv je za bralca, ki mnogih dialektizmov ne pozna, zato je kritik celo priporočal, da bi bil v knjigi koristen slovarček.

Prav Potrčevo uvajanje domače besede so tudi kasneje opazili mnogi poznavalci njegovega dela in njegov osebni slog prepoznali v jeziku, obarvanem z lokalizmi, dialektizmi in tudi nekaterimi tujkami, ki so značilna in nemoteča sestavina njegove realistične pripovedi. Pri tem ni šlo za odpadništvo od knjižne norme, ampak za sveže jezikovne dotoke (Zadravec 1983: 133–134), ker je njegov pripovedni jezik hotel biti glasnik življenja haloškega, slovenskogoriškega in podravskega malega človeka ter njegovega »nesmilečnega življenja« (Bošnjak 2013: 53).

Specifična leksika izvira iz tesne povezanosti jezikovnih, telesnih in duševnih značilnosti njegovih literarnih oseb. Ker je bila pogosto uslovarjena v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, predstavlja neprecenljivo oplemenitenje slovenskega jezika s severovzhodnim besedjem (Čeh 2006: 22). Potrčev jezik s posebnimi leksemi ni bil namenjen šokiranju, ampak ga je uporabljal v skladu s svojim prepričanjem, da je ljudska osnova najboljše merilo za sodobno slovenščino. Ostal je zvest svojemu pripovedovanju z jezikom, ki ga je vzel iz okolja, v katerem je ta jezik tudi živel (Jesenšek 2013: 133). Potrčevim dialektizmom v predvojni prozi je že bila posvečena posebna pozornost (Koletnik 2013: 141–168), zato bomo v prispevku predstavili nekatere leksikološke posebnosti novele *Czek* iz zbirke *Onkraj zarje* (1966).

2 Stilistika

Splošnoslovarska opredelitev stilistike v *SSKJ2* je dvopomenska: 1. je literarna veda o značilnostih in primernosti izraznih in oblikovnih sredstev literarnega jezikovnega izražanja; 2. jezikoslovna veda o stilnih značilnostih besedil. Torej lahko v prvem primeru govorimo o literarnovedni stilistiki. Jeziku v sleherni literarni tvorbi namreč pripada poseben položaj, saj je jezik bistven in nujen za sleherno literarno delo (Kos 1981: 17–18). Poleg zunanje zgradbe in zunanjega ritma ima osrednje mesto prav zunanji stil kot del zunanje forme literarnega dela. Zunanji stil namenja osrednjo pozornost načinu, kako se vsebina literarnega dela realizira s pomočjo izbora besed, besednih zvez in stavčnih oblik. Zato je zunanji stil mogoče enačiti tudi z jezikovnim slogom literarnega dela (Kos 2001: 127–128).

Drugi pomen se nanaša na jezikoslovno stilistiko (Toporišič 1992: 311): 1. Stilistika je veda, ki raziskuje stilna sredstva jezika (stilistika jezika), stilne značilnosti besedil, razlaga njihovo iz besedila izhajajočo doživljajsko vrednost (stilistika besedila). 2. Veda, ki proučuje funkcijske zvrsti (funkcijska stilistika). Hkrati pa obstaja še t. i. praktična stilistika (Toporišič 1992: 203): 1. Veda, ki preučuje neumetnostna besedila in ugotavlja njihove pozitivne in negativne lastnosti v okviru posameznih zvrsti in besedilnih vrst. 2. Nauk o tem, katerim jezikovnim sredstvom in značilnostim je v posameznih neumetnostnih besedilih in njihovih vrstah treba dajati prednost, katerim se je dobro izogibati. Skratka: Literarnovedna stilistika je del literarne vede (literarne teorije) in se ukvarja s sredstvi, pomembnimi za zgradbo umetnostnega besedila. Jezikovni stil, ki je predmet jezikoslovne stilistike, se nanaša na formalne strani besedil različnih vrst, literarni stil pa obsega obliko, notranji ustroj, kompozicijo in idejno-tematsko zgradbo literarnih besedil (Čeh Steger 2007).

3 Jezikoslovna stilistika

Od petdesetih let dvajsetega stoletja je jezikoslovna stilistika, imenovana tudi lingvistična stilistika (Katnić-Bakaršić 1999) ali lingvostilistika (Josić 2021), postala samostojen del jezikoslovja. Proučuje jezikovna in zunajjezikovna izrazna sredstva; zgradbo, organiziranost in sestavo besedila. Opredeljena je kot: a) veda o izbirnih možnostih jezika (besedotvornih, leksikalnih, skladenjskih, oblikoslovnih, glasovnih); b) jezikoslovna disciplina, ki raziskuje in analizira posamezna besedila, da ugotavlja splošne zakonitosti stilizacije jezikovnih pojavov; c) nadgradnja spoznavanja jezika. Ima svojo

paradigmatiko (tvori jo celost stilnih značilnosti izraznih sredstev) in sintagmatiko (tvori jo združevanje izraznih sredstev, ki tvorijo besedilo). Jezikovne enote so deli sporočanskega sistema, njihova primarna vloga je prenašati informacijo. Če le-te pridobijo še dodatno vlogo, je prav ta dodatna vloga predmet jezikoslovne stilistike (Unuk 2013: 121–122). Pri stilni vrednosti razlikujemo stalno (inherentno) in sobesedilno (adherentno) stilno vrednost sredstev (Vidovič Muha 1972: 35–37).

Jezikoslovna stilistika obravnava stil kot (z)možnost posameznikove namerne izbire in urejanja jezikovnih sredstev, ki tvorijo konkretno besedilo. Izbira jezikovnih sredstev pa je povezana z avtorjevim hotenjem, znanjem in okoliščinami sporočanja. Stilno učinkovanje je odvisno predvsem od prejemnika sporočila, ki postavlja ocene in razpoznava namere tvorca besedila (Kalin Golob 2023: 218). Jezikovnostilistična analiza znotraj jezikoslovja zahteva upoštevanje tako vertikalne kot hierarhične povezanosti posameznih jezikovnih ravni (fonološke, morfonološke, skladenjske, semantične, besediloslovne itn.), saj šele vključitev in poznavanje vseh ravni lahko ponudi (relativno) celovit pristop k jezikovnemu slogu določenega avtorja (Smolej 2011: 414).

4 Stil in stilem

Stil je izraba prostih variant, zlasti sredstev kakega jezika /.../. Kjer ni izbire, ni stila. Slovenski knjižni jezik pa ima veliko variant na vseh ravneh jezikovnega opisa (Toporišič 1992: 311, 1973: 212–263). Stil je v vsakršnem izboru iz jezikovnih sredstev. Če je izbor le-teh opazen, se sredstva približujejo t. i. stilemskosti (Toporišič 1964: 33).

Osnovna enota jezikoslovne stilistike je stilem, ki je enota s posebno stilno informacijo. Stilistika tisto, kar je v izraznih možnostih najbolj vsakdanje, imenuje za nevtrarno, tj. stilno neopazno ali nezaznamovano. Nasprotje temu pa zaznamovano ali opazno (Toporišič 2008: 21–22). Stilemi so razumljeni kot odmiki od ničte stopnje, tj. od navadnega, nevtralnega, neopaznega izbora v pozitivni ali negativni smeri z ozirom na estetsko učinkovitost (Toporišič 1964: 33). Stilemi nastajajo z manj ali nepredvidljivo rabo jezikovne enote, ki predstavlja odstopanje od običajnega ali od norme. Za stilistiko je zato pomembno merilo pri določanju stilemov (ne)predvidljivost jezikovne enote v nekem kontekstu. Glede na to, kako se stilemi v jeziku lahko realizirajo, ločimo: grafostileme, fonostileme, leksikostileme, semantostileme, morfostileme, sintaksostileme in tekstostileme (Bakaršič 1999: 12–13). Ali drugače: stilem

je intenzifikator izraza na ravni fonetike, morfologije, besedotvorja, skladnje, semantike, leksike, grafije in diskurza (Josić 2021).

5 Leksikostilemi v Potrčevi noveli *Czek*

Potrčev jezik v noveli *Czek* prinaša stileme praktično z vseh ravni jezika, zato se bomo omejili le na občnoimenske leksikostileme. Zaznamovano leksiko bomo prepoznavali s stališča stilno-zvrstne, ekspresivne ali časovno-frekvenčne označenosti v *SSKJ2*, hkrati pa izpostavili primere najbolj opaznih tvorjenk glede na osnovno ali obrazilno zaznamovanost.

5.1 Potrčevo besedje iz novele je s stališča današnjega knjižnega jezika najpogosteje označeno z naslednjimi zvrstnimi oznakami, ki določajo samo narečno ali specifično narečno rabo. Manj je primerov, povezanih z različnimi oblikami (nižje ali knjižne) pogovorne rabe.

- a) Narečno: *nástelja* 'stelja'; *kršelj* 'zajedavec na močnejše poraslih delih človeške kože, navadno v obraslem delu osramja, sramna uš'; *zizek* 'sesek'; *cizek* 'sesek'; *czek* 'mladič, ki sesa'; *ókol* 'ograjen prostor (ob hlevu) za izpuščanje živine'; *kolarnica* 'pokrit prostor za shranjevanje vozov, kmečkega orodja, strojev, kolnica'; *obrisača* 'brisača'.
- b) Narečno vzhodno: *večerka* 'del popoldneva, ki je bližje večeru kot poldnevu'; *maličko* 'nekoliko'; *cecek* 'pigmentirani vrh dojke'; *graba* 'grapa'; *branovlek* 'kratek drog pri vozu, plugu, na katerega se pripneta vprežni vrvi, prečka¹'; *koruznjak* 'stavba za sušenje in hranjenje koruze'; *klojc* 'posušen podolgovat kos sadja' – v besedilu s pomenom 'suhi kos kruha'; *čoba* 'velika živalska ustnica, šoba'; *bincati* 'pobrcavati, brcati'; *žmic* 'končni del biča iz vlaken lanu, konoplje, ki omogoča pokanje, pokec'; *priklet* 'veža'; *tamast* 'omotičen, mlahav'; *zdavanje* < *zdavati* 'cerkveno poročati'; *štalinka* 'svinjak²'; *nafrkočen* < *frkočiti* 'kodrati, navijati'.
- c) Narečno vzhodnoštajersko: *vratnik* 'travnat svet na koncu njive, kjer se pri oranju obrača plug, ozara'; *vrbača* 'vrba'.
- č) Narečno štajersko: *mezenje* < *meziti* 'počasi, komaj zaznavno se premikati'.
- d) Narečno severovzhodno: *terja* 'nespametna ženska'; *vožje* 'vrvje'.
- e) Narečno severovzhodno, ljubkovalno: *icika* 'telica ali mlada krava'.
- f) Pogovorno: *štala* 'hlev'; *zaplankati* 'ograditi s plotom'; *mulec* 'razposajen,

objesten nedorasel fant, deček'.

- g) Nižje pogovorno: *zmartrati* 'zmučiti'; *lampa* 'svetilka, zlasti preprostejša'; *kneftra* 'jermen, ki med čevljarskim delom drži čevelj trdno na kolenih'.
- h) Knjižno pogovorno: *ritensko* 'zadenjsko'.

Zunaj SSKJ2 ostaja še nekaj narečnih besed, kot so: *predjati* 'preložiti'; *povesel* 'povešen'; *prvična*³ 'samica, ki ima prvič mladiča'; *pocje* 'podstenje, prostor pod napuščem'.

K narečnosti leksike velikokrat prispevajo samoglasniške ali soglasniške redukcije v besedah, kot so: *za(h)rzati*, *c(i)zek*, *(h)rzal*, *kloj(e)c*, *kraj(e)c* (*v*)*ogal*, *vi(di)š*.

5.2 Besed iz novele, ki so slovarsko označene kot ekspresivne, je manj.

- a) Ekspresivno: *prestopicati* 'stopicajoč prehoditi'; *mikastiti* '(močno) tepsti, pretepati'; *pomencavati* 'delati kratke, sunkovite gibe, zlasti z nogami'; *bogatija* 'velike materialne dobrine'; *skrotovičiti* 'izmaličiti, pokvariti'; *zasigan* < *zasigati* 'sigajoče reči'.
- b) Navadno ekspresivno: *živinče* 'navadno večja domača žival, ki se redi, vzreja zaradi gospodarskih koristi'; *skobacati se* < *kobacati* 'kobacajoč priti'.
- č) Slabšalno: *zacmihati se* < *cmihati se* 'jokati se'.

Kot evfemizem je mogoče razumeti tudi besedo *skakanje* 'oplojevanje' (»/.../ koliko časa se bosta vozila z očetom k žrebcu in da se bo za *skakanje* razmetalo veliko denarja /.../«)

5.3 Tudi arhaizmov je relativno malo. Le nekaj besed ima katero od časovnih oznak:

- a) Zastarelo: *zahripan* < *zahripati* 'postati hripav'.
- b) Starinsko: *oča* 'oče'; *laterna*¹ 'svetilka sploh'; *trepati*² 'trepljati'; *život*² 'telo'; *živad* 'več živali'; *dveri* 'vrata'; *vedečen* 'vedoželjen'; *razhomotati* < *dati raz homot*, *homot* je nar. izraz za komat 'konjski jarem' - v besedilu s pomenom 'razpreči kobilu'; *tohloba* 'zatohlost'; *na* /.../ *viže* 'na /.../ načine'.

3 V tem pomenu je Potrč uporabil tudi izraz, ki je iz območja veterinarske stroke *prvésnica*, vendar z narečnim naglasnim mestom *prvésnica*, zaradi česar je fonostilem. Enako sta fonostilema zaradi naglasne specifičnosti tudi *nástelja* (prim. v SSKJ *nástélja*) in *ókol* (prim. *okòl*).

V skupino arhaizmov se uvrščajo še leksemi *vojca* = *vojka* 'vajet', *potrpevanje* < *potrpevati* 'večkrat potrpeti' in *zateležiti* 'umiriti' < *teležiti se* 'unruhig sein', ki so zavedeni le v Pleteršnikovem slovarju.

Kljub prepoznavnosti Potrčevega jezika zaradi številnih dialektizmov v SSKJ2 in SP 2001 najdemo samo 12 iztočnic s ponazarjalnim gradivom iz njegovih del:

- *bít -a -o* nar. 'tepen': deca je večkrat »bita ko sita« (I. Potrč);
- *cúmati* nar. 'dremati, kinkati': Mlin je klopotal, on pa je sedel na deskah in cumal (I. Potrč);
- *črép*¹ 2. nar. 'lončen lonec': zatem smo zaslišali, kako je začela predstavljati v kuhinji črepe (I. Potrč);
- *črmljèn* nar. 'rdečkast': oči pod črmljenimi obrvmi so se mu kar vidoma udirale (I. Potrč);
- *dihetáti* nar. 'hitro, na kratko dihati': ali že se je sklonila nekam nad otroka, kakor da bi ga hotela pokriti, in začela ... dihetati in potihoma jokati (I. Potrč);
- *dòklič* vez. nar. 'dokler': ne misli vstati prej, doklič se ne bo zadnji pri mizi dvignil (I. Potrč);
- *fižolínje* nar. 'suhi fižolovi stroki': Se skloni in potegne izpod zadnje postelje košaro neizluščenega fižolinja (I. Potrč);
- *frka*² nar. 'frklja': Frka! Moli raje in delaj, gruntarske fante pa pri miru pusti (I. Potrč);
- *grólika* nar. vzhodno 'jagoda (na rožnem vencu)': Spal sem v mali hiški, pri materi, in zaslišal, kako so potegnili molek in kako so začele grolike koščeno pošklepetavati (I. Potrč);
- *kánkole* nar. 'samokolnica brez zgornjega dela': Karlek je vozil zvrhane košare na kankolah v klet (I. Potrč);
- *môlec* tudi *mólec* nar. 'molivec': Molec je pričel moliti s pojočim glasom molitve za mrtve (I. Potrč);
- *podšèk* nar. 1. 'prag (v hiši)': Ilovnata tla na podseku so bila razmehčana (I. Potrč).

5.4 V noveli je mogoče opaziti veliko razpoloženskih medmetov, ki tvorijo pastavčne enote. Še posebej pogoste so z izsamostalniško sestavino *jezus* za izražanje strahu, vznemirjenja ali obupa. Med njimi so tudi take (*hja*), ki izražajo zadržek ali pomislek. Vse so tudi dosledno zapisane z vezajem, kar je s stališča sodobne knjižne norme manj običajno, zato delujejo tudi kot grafostilemi:

- *oh-jezus* (/.../ tolažila in zavzdihnila. »Oh-jezus!«; »Oh-jezus,« ali se spozna kaj?); *oh-nazarenski* (»Oh-nazarenski,« je zavzdihnila.); *kristus-jezus* (»Kristus-jezus, kdo pa drugi!«);
- *h-ja* (»H-ja, kobila ni kravše, /.../«; »/.../ ne veš, kako bo ...H-ja.«; »Dobro je, če smo na vse pripravljeni, h-ja ...«); *hja-hja* (»Hja-hja, dobro je /.../«). Redkejšje so velelnice za živali: *hu-mi* (»Hu-mu, Šarga!«). Mestoma lahko zasledimo t. i. izpovedkovniške pastavke: *terja neumna*, *terja malička* (»Za celo življenje jo lahko skupiš, terja malička!«).

5.5 Zaslediti je mogoče tudi pojav prislovnih istobesednih prirednih dvojčičev, ki opravljajo funkcijo stopnjevanja: *huje in huje* (/.../ ali za vprego je bilo huje in huje, /.../); *globje in globje* (Zajezdil bo v strugo globje in globje, /.../); *znova in znova*, *okoli in okoli* (/.../ vlačil je suknjo nase, ali znova in znova ga je pretresal hlad, znova in znova je bil na dvorišču, ki je bilo okoli in okoli zaplankano /.../); *vnaprej in vnaprej* (/.../ vnaprej in vnaprej je trmasto molčal, /.../). Nastopi tudi dvojna ponovitev velelnika *stopi* (»Stopi, stopi, nikar se ne obiraj!«).

5.6 Besedotvorna stilistika izhaja iz variantnosti oz. izbire podstave ali obrazila v tvorjenki (Logar 2006: 88, Toporišič 1973: 235–248). Potrčevo narečno barvanje jezika pogosto izhaja iz uporabe samostalniških priponskih obrazil, ki so redkejša ali zaznamovana v odnosu do knjižne rabe. Med njimi je zelo pogosta raba samostalniškega obrazila *-oča* (*svetloča*, *hladnoča*, *dragoča*, *tihoča*) na mestih, na katerih v knjižnem jeziku nastopajo obrazila *-ota* (*mokrota*), *-ost* (*hladnost*), *-inja* (*draginja*) ali *-oba* (*svetloba*). Podobno še tvorjenka z *-oba* (*tohloba*), ki je s stališča knjižne rabe zaznamovana ne samo obrazilno, ampak tudi podstavno (prim. *zatohlost*). S tvorbenimi sredstvi so oblikovane manjšalnice, v obrazilu je lahko prisotna vokalna redukcija: *-(i)ca* (*živinca*, *kobilca*, *vojca*, nastala iz glagola *voditi*), *-ka* (*štalinka*, prim. *štala*), *-ek* (*žrebiček*, *hlapček*), *-ec* (*ločec* 'majhen lok' s palatalizacijo), *-ce* (*garce*). Dodatno zaznamovani še s srednjim spolom (morfostilem) sta slabšalnici z obraziloma *-še* (*kravše*), *-če* (*živinče*). Iz narečne podstave ženskega spola (*vož* in *veža*, slednja verjetno za *váža* nar. 'ruša') sta

v noveli uporabljeni tvorjenki z obrazilom *-je* s pomenom skupno ime (*vožje*, *vežovje*). Zgolj strukturno vlogo, brez nenujne slabšalnosti, je mogoče pripisati obrazilu *-ača* (*vrbača*). Po svoje je zanimiva tvorjenka z obrazilom *-ača* (*obrisača*), ki je zaznamovana zaradi izglagolske dovršniške podstave *obrisati*. Tak način tvorbe je v knjižnem jeziku zelo redek pojav (prim. *brisača* < *brisati*).

Pridevniške tvorjenke na *-n* in *-en* črpajo svojo stilno vrednost pogosteje iz podstav: *predjan* < *predjati*; *zaplankan* < *zaplankati*, *zahripan* < *zahripati*, *zasigan* < *zasigati*, *razhomotan* < *razhomotati*, *zatišan* < *zatišati*; *nafrkočen* < *nafrkočiti*) kot obrazil: *-el* (*povesel* za *povešen*).

Pri glagolskih tvorjenkah zbujajo pozornost manj običajna raba predponskih, npr. *o-* (*opičiti* prim. *zapičiti* oči v koga), *z-* (*zmestiti* prim. *namestiti* kaj), ali priponskih obrazil, zlasti za tvorbo nedovršnih ponavljalnikov: *-ova-* (*navrtovati* – *navrtati*), *-a-* (*ogati se* – *ogniti se*), *-ava-* (*polizavati* – *polizati*). Taki primeri so presečni na ravni oblikoslovja in besedotvorja.

Nekatere Potrčeve tvorjenke so pogosto višjestopenjske in so lahko rezultat daljših istokorenskih nizov: *vedeti* > *z-vedeti* > *zved-ečen*⁴ > *zvedečn-ost*; *žrebe* > *žreb-ec* > *žrebč-iti se* > *žrebč-enje*; *žrebe* > *žreb-ič* > *žrebič-ka*; *goniti* > *gonj-ač* > *gonjač-iti*.

6 Sklep

Ivan Potrč je v slovensko književnost zavestno vnesel narečno besedišče štajerske pokrajine, ker je hotel ostati zvest svojemu človeku, njegovemu mišljenju, čustvu in nagonu. Vendar to ne pomeni, da se v javnem življenju ni zavzemal za knjižno slovenščino (Čeh 2006: 17). S stališča jezikoslovne stilistike smo predstavili skupino leksikostilemov v noveli *Czek* iz zbirke *Onkraj zarje* (1966) z namenom, da bi predstavili njihovo stilogenost. Stilno vrednost smo presojali v odnosu do njihovega mesta v sestavu knjižnega jezika. Tudi v tej noveli se je potrdilo, da imajo osrednje mesto narečni izrazi, v manjši meri ekspresivi ali arhaizmi. Napetost, stiska in obup literarnih oseb se izražajo prek pogoste zaznamovane rabe medmetov ali stopnjevanja, ki ga avtor gradi s prirednimi prislovnimi dvojčiči. Besedotvorna stilistika podpira prvinski jezik pisatelja in njegovih oseb z izborom tako podstavnih kot obrazilnih variant, ki ga oddaljujejo od knjižnega nabora, a trdno umeščajo v njegov

4 Obrazilo *-ečen* je starinsko zaznamovano (prim. *boječen* star.). Pri tem ima *-en* le strukturno vlogo, ker kot najtipičnejše pridevniško obrazilo besedo le jasneje umešča k pridevniški besedni vrsti. V sodobnem knjižnem jeziku je na tem mestu le obrazilo *-eč*.

pokrajinsko prepoznaven svet vzhodnoštajerskega kmečko-vaškega življenja. V noveli uporabljena izrazna sredstva podpirajo preplet ljubezensko-intimne in objektivno-družinske zgodbe, saj se v njej razodeva kot otrok, ki ga je do nezvesti prizadel mrtvo skoten žrebiček, s čimer se mu je razblinilo tudi prvo ljubezensko sanjarjenje.

Viri in literatura

Vir

Ivan POTRČ, 1966: *Onkraj zarje*. Ljubljana: DZS.

Literatura

Blanka BOŠNJAK, 2013: Potrčeva medvojna in povojna kratka proza. *ČZN* 84/2–3. 51–70.

Jožica ČEH, 2006: O Potrčevi predvojni pripovedni prozi. *JiS* 51/5. 15–23. Dostop 7. 1. 2024 na <http://www.dlib.si>.

Jožica ČEH STEGER, 2007: Jezikovni stil in literarno besedilo. *Razprave* 20. 43–54.

Marko JESENŠEK, 2013: Potrč in vprašanje slovenskega knjižnega jezika. *ČZN* 84/2–3. 125–140.

Ljubica JOSIĆ, 2021: *Hrvatska lingvostilistika*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Monika KALIN GOLOB, 2023: O stilistiki in njenem pomenu: jezikoslovna disciplina v družbi 21. stoletja. *Teorija in praksa* 60/2. 203–220.

Marina KATNIČ-BAKARŠIĆ, 1999: *Lingvistična stilistika*. Budapest: Open Society Institute.

Mihaela KOLETNIK, 2013: Narečne prvine v Potrčevi predvojni prozi. *ČZN* 84/2–3. 141–168.

Janko KOS, 1981: *Morfologija literarnega dela*. (Literarni leksikon, 15). Ljubljana: DZS.

– –, 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.

Nataša LOGAR, 2006: Stilno zaznamovane nove tvorjenke – tipologija. *SRL Posebna št.* 87–101.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Dostop 7. 1. 2024 na www.fran.si.

Slovenski pravopis. Dostop 7. 1. 2024 na www.fran.si.

Mojca SMOLEJ, 2011: Jezikovna stilistika ali zakaj brati obliko besedila. *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja* 30. Ur. Simona Kranjc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 413–417.

Jože ŠIFRER, 1967: Ivan Potrč, *Onkraj zarje*. *Sodobnost* 15/4. 433–436. Dostop 5. 2. 2023 na <http://www.dlib.si>.

Jože TOPORIŠIČ, 1964: *Pripovedna dela Frana Saleškega Finžarja*. Ljubljana: Slovenska matica.

– –, 1973: *Stilna vrednost glasovnih, prozodijskih, (pravo) pisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika*. *SLR* 21/2. 213–263.

– –, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– –, 2008: *Stilnost in zvrstnost*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Drago UNUK, 2013: Stilizacija. *Revija za elementarno izobraževanje* 6/2–3. 115–139. Dostop 7. 1. 2024 na <http://www.dlib.si/details>.

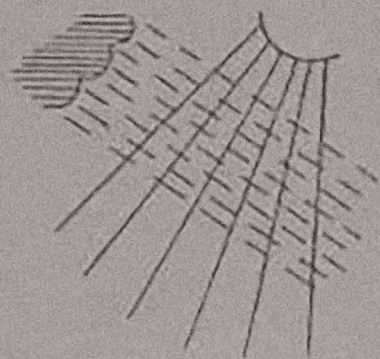
Ada VIDOVIČ MUHA, 1972: Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike. *VIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnost Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 35–52.

Franc ZADRAVEC, 1983: Potrčeve novele o nepotešenosti in upanju. Ivan Potrč: *Kako smo se ženili*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

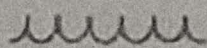
On Some Lexicological Characteristics of Potrč's Short Story *Czek*

Potrč consciously brought dialectal vocabulary of Slovene Styria into Slovene literature. He was primarily motivated by loyalty to the mentality, emotions, and instincts of the common people. As part of the study of the linguistic style of Potrč's work, we present a group of lexical stylemes used in the short story *Czek* from the collection *Onkraj zarje* with the aim of identifying their stylogeny in relation to the standard language. Like other works by Potrč, the short story *Czek*, too, is characterized by the use of dialectisms and, to a lesser degree, of expressive vocabulary and archaisms. The tension, frustrations, and despair of the literary characters are frequently expressed through the marked use of interjections and intensification, the latter of which consists of coordinated adverbial doublets. Word-formational stylistics is the basis for the writer's creation of authentic language for his literary characters. This is achieved especially through the use of base and affixal variants. These variants differ from the standard forms and firmly place the rural village life of eastern Styria into a recognizable landscape. The expressions used in the short story *Czek* contribute to the intertwining of the intimate love story with the broader family story, as the story depicts the writer as a child who was gravely affected by a stillborn foal. This also strongly affected, even destroyed, his first love reveries.

Ivan
POTRČ

SVET
na
KAJŽARJU

1948

Govorna uresničitev dialogov v filmu *Svet na Kajžarju* (1952) – po motivih iz Potrčeve istoimenske povesti

Melita Zemljak Jontes, Alenka Valh Lopert

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Izvleček

Prispevek predstavlja rezultate analize govorne uresničitve dialogov v Štiglicevem filmu *Svet na Kajžarju* (1952), posnetem po motivih iz Potrčeve istoimenske povesti (1948). Zapisana je v knjižni slovenščini, mestoma z besedjem, s katerim je označil lokalno pripadnost, to je v analizi preverjeno v *SP*, *SSKJ*², *Pleteršnik*, *Rajh* in *Debenjak*. Analiza dialoškega dela filma kaže močno knjižnost govora likov na vseh jezikovnih ravneh, zlasti v glasoslovju, oblikoslovju in skoraj v celoti v skladnji; le mestoma se kažejo pogovorne ali narečne značilnosti v naglasnem mestu in v besedju.

Ključne besede: Ivan Potrč, *Svet na Kajžarju*, panonska narečna skupina, prleško narečje, knjižni jezik, filmski govor, besedje

Synopsis

The paper presents the results of the analysis of the spoken dialogue in Štiglic's film *Svet na Kajžarju* (*Life in Kajžar*) (1952), which is based on motifs from Potrč's novel of the same name (1948). Potrč wrote the story in literary (standard) Slovene, but in some places he indicated local affiliation with non-standard words, which were – in the analysis – verified in various Slovene dictionaries. The analysis of the part in the film with dialogues shows a strong literacy of the characters' speech at all linguistic levels, especially in phonetics, morphology and almost entirely in syntax. In some places, colloquial or dialectal features are evident in the placement of accents and in vocabulary.

Keywords: Ivan Potrč, *Svet na Kajžarju* (*Life in Kajžar*), the Pannonian dialectal group, the Prlekija dialect, literary language, film language, vocabulary

1 Uvod¹

Prispevek prinaša ugotovitve analize govorne uresničitve dialogov v filmu *Svet na Kajžarju* (1952), posnetem po motivih Potrčeve istoimenske povesti *Svet na Kajžarju* (1948), in avtorjevega – v knjižni obliki objavljenega – teksta za scenarij *Gorice* (1951). Scenarij je do oktobra leta 1951 kot snemalno (režijsko) knjigo z listo dialogov dokončno pripravil France Štiglic, ki je film tudi režiral (1952, datum prvega predvajanja je 27. december 1952).

Potrč je povest zapisal v zborni slovenščini, le na redkih mestih je podkrepil lokalno (narečno) pripadnost z značilnostmi govora Kajžarja (naselja Kog) z okolico (po današnji dialektološki umestitvi je govor del prleškega narečja panonske narečne skupine z netonemskim (jakostnim) naglaševanjem s posameznimi narečnimi oz. pogovornimi besedami z Dravskega polja, z osebnimi imeni in z germanizmi). Tudi tekst za scenarij *Gorice* je napisal večinoma v knjižnem jeziku, celo z nekaterimi zapisanimi naglasi ter s premenami glasov idr.

Štigličev film *Svet na Kajžarju* je danes umeščen v aktivistično obdobje slovenskega filma (*Svet na Kajžarju: ob 50-letnici filma* 2002: 18), v primerjavi s Potrčevima besediloma izkazuje precejšnje režiserjeve spremembe, izbral je zgolj posamezne motive, nekatere like je dodal, druge izpustil oz. spremenil,

1 Prispevek Melite Zemljak Jontes v tej razpravi je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

prav tako tudi zgodbo samo. Ob nastanku filma je veljala težnja po knjižni govorni uresničitvi dialogov, tako da je dialektološka umestitev govora, ki je v povesti in tekstu za scenarij vsaj nakazana, v filmu nerealizirana oz. mestoma izkazuje celo tonemskost, ki je prleško narečje ne pozna, še posebej sta izstopajoča knjižna mesto in vrsta naglasa (knjižna široka *e* in *o* namesto tipičnih narečnih ozkih *e* in *o*).

Prispevek prinaša najprej temeljne informacije o pisatelju, povesti, scenariju in filmu, teoretično podstavo o rabi slovenščine v filmu nasploh, ključne rezultate opravljene sorodne analize (Potrčevega romana *Na kmetih* v Pavlovičevem celovečernem filmu *Rdeče klasje* (Valh Lopert, Zemljak Jontes 2013)) in temeljne narečne značilnosti prleškega narečja panonske narečne skupine. Sledi jezikovni vpogled v Potrčevo povest *Svet na Kajžarju* s poudarkom na govorni uresničitvi dialogov Štiglicvega filma *Svet na Kajžarju*. Ponazarjalno so podane še jezikovne posebnosti Potrčevega teksta za scenarij *Gorice* in Štiglicve *Dialog liste* (snemalne knjige).

2 O avtorju in o za analizo pomembnih potezah avtorjevega dela²

Potrč (1913–1993), rojen v Štukih pri Ptujju kot drugi izmed desetih otrok v kmečki družini, je na Ptujju obiskoval osnovno šolo in gimnazijo, s katere je bil nekaj mesecev pred maturo zaradi političnega delovanja izključen in v Ljubljani zaprt. Po prestani ječi je nekaj časa preživel doma, se nato pred drugo svetovno vojno preselil v Ruše in deloval najprej kot novinar pri Mariborskem večerniku (1938–1939), po 2. svetovni vojni pa kot urednik in direktor Mladinske knjige ter član CK ZKS. Na začetku 2. svetovne vojne so ga Nemci zaradi ilegalnega dela proti okupatorju poslali v koncentracijsko taborišče Mauthausen, od koder se je po letu dni vrnil, a je bil ravno zaradi vrnitve podvržen sumničenju komunističnega političnega vrha, kljub temu da je odšel v partizane, zato je preživel težke čase. Od zgodnje mladosti je gojil ljubezen do knjig, od gimnazijskih let pa je literarno ustvarjal tudi sam in se počasi, a vztrajno, političnim težavam navkljub, uveljavljal

2 Izhodišče za raziskavo sta predstavljali dve temeljni gradivi, in sicer monografija Božene Kmetec - Friedl: *Zapuščina Ivana Potrča v ptujski knjižnici* (2007) ter monografija Frančka Bohanca: *Portret Ivana Potrča. Literarno-zgodovinski oris* (2002); za možnost nadaljnega raziskovanja se zahvaljujema Knjižnici Ivana Potrča Ptuj za dostop do gradiva Ivana Potrča (do Potrčevega scenarija *Gorice*); doc. dr. Nini Žavbi in Mihi Grumu z AGRFT za dostop do filma *Svet na Kajžarju* ter Slovenskemu filmskemu arhivu Ministrstva za kulturo Arhiva Republike Slovenije za dostop do Štiglicve *Dialog liste* filma *Svet na Kajžarju*. Za vse napotke in usmeritve velja zahvala prof. dr. Jožici Čeh Steger.

tako v slovenskem kot tudi takratnem jugoslovanskem in tujem prostoru, na kar opozarjajo tako številna priznanja kot tudi sprejetje kot rednega člana v SAZU (Čeh Steger 2012: 277–278; Koblar 2013; Ivan Potrč, Wikipedija).

Potrčevo ustvarjanje odlikuje raznovrstnost ustvarjalne tematike, najpogosteje pa je skušal prikazati malega človeka, njegovo težko (večinoma kmečko) življenje pomanjkanja in trdega dela, podkrepljenega z izostrenim čutom za človeško usodo. Še posebej izstopa njegova človeška in pisateljska povezanost s Ptujskim poljem, Halozami in Slovenskimi goricami (Potrč 2012: 278) ter s Ptujem.

Mevlja (1993: 10) piše, da:

Ivana Potrča slovenska literarna zgodovina obravnava kot pisatelja, ki se je oblikoval v tridesetih letih /20. stoletja/ v času socialnega realizma. Uvršča ga med Voranca, Kranjca in Ingoliča, s katerimi tvori koroško-prekmursko-štajerski kvartet. /.../ Njegov literarni jezik je izviren in barvit, bogat in poln narečnih izrazov. Slovi kot pozoren in tenkočuten oblikovalec malih, socialno bednih in moralno ogroženih človeških, zlasti kmečkih, usod iz severovzhodne Slovenije (Prlekije).

Bogataj (1983) meni, da je Potrč »brez dvoma eden najpomembnejših avtorjev slovenskega realizma in hkrati pisatelj, ki se odziva tudi problematiki prihajajoče sodobnosti«. Mevlja (1993: 15) navaja Kržišnika, ki je temu dodal, da »mu Potrčeva literatura, s katero je avtor dokazal, da je z vsakim svojim vlaknom na strani človečnosti, zveni še danes popolnoma moderno«. Šafar (1960: 193) Potrča označuje kot »enega naših najvidnejših pisateljev. Najvidnejših prav zato, ker je v svojih delih, že od prve črtice dalje, s pošteno odkritosrčnostjo razkrival življenje svojih ljudi, do tedaj neznanih v naši književnosti.« Prav tako poudarja (Šafar 1960: 194), da »tiči Potrč z vsem svojim bistvom globoko v domači zemlji. Obravnava socialno problematiko življenja v rojstnem kraju, se pravi na južnih obronkih Slovenskih goric, ki se prav pri Ptuju izgubljajo v Dravsko polje«.

3 O Potrčevem jeziku v njegovih literarnih delih

Potrčev jezik v njegovi predvojni in medvojni prozi je obravnavala že Čeh (2006a: 183–189), ki strne (Čeh 2006b: 19):

/V/ knjižni jezik Potrčeve pripovedne proze /.../ se najopazneje vpletajo narečne besede, ob tem še nekoliko arhaizirano besedišče, pogovorni jezik, jezik uradnika, kmeta, dninarja, kočarja, delavca, berača idr. Vsi ti jezikovni podkodi ustvarjajo jezikovno raznoličnost in bogastvo Potrčeve pripovedne proze. Narečno besedišče

sidra pisatelja in njegove literarne osebe v pokrajinsko prepoznaven in zamejen prostor Ptujkega, Dravskega polja, Haloz in Slovenskih goric, to je tudi prvinski jezik pisatelja in njegovih oseb, jezik, skozi katerega se izraža njihov pogled na svet, zato je to obenem tudi edini jezik, s katerim je lahko avtor najpristnejše oblikoval podobo svojega človeka.

O Potrčevem odnosu do slovenskega (knjižnega) jezika razpravlja Jesenšek (2013: 125–140) in izpostavlja (2013: 125), da je Potrč »pisal /.../ v knjižni slovenščini, vanjo pa je vnašal tudi narečne posebnosti, tako da je v slovensko pripovedništvo 20. stoletja načrtno uvajal nekatere v osredju manj znane vzhodnoštajerske besede«, s čimer se strinja tudi Koletnik (2013: 141):

Ker je Potrč pisal v knjižnem jeziku, pri čemer je zavestno opuščal glasoslovne in oblikoslovne, tudi besedotvorne posebnosti svojega rodnega govora, je v njegovi pripovedi najopaznejše narečno, mestoma tudi časovno in ekspresivno zaznamovano besedje, ki ga je črpal iz bogatega prleškega besedišča.

Podrobneje še Čeh (2006b: 19):

[M]ož govori o svoji ženi kot o babi, najde žena za moža še celo vrsto slabšalnih izrazov, kot so *ded*, *krevs*, *stari trap*, *cunja*, *staro kresalo*, *stara zapita slakota* idr. Osebe imajo pokrajinsko značilna imena (Franček, Tinek, Tonek, Karlek, Južek, Janžek, Lojzek, Štefek; Fanika, Lizika, Tunika, Milika, Hanika, Trezika, Malika). Po poroki se dekleta kaj hitro spremenijo v *babe*, njihovo ime lahko dobi tudi slabšalno priponsko obrazilo (Trezika je Trezanja, Hanika postane Handrača), najpogosteje pa so poimenovane z žensko obliko moževega priimka, ki spreminja žensko v možovo lastnino in obenem zbuja negativne konotacije (Malečka, Lenarčka, Toplečka, Hedlca, Merčevka, Kejačka, Hrgovca).

O jeziku Šafar (1960: 239) zapiše, da Potrč:

/o/bilo rabi lokalizme, ki pa se trdno vraščajo v delo, da niso v škodo, temveč le še večajo prepričevalnost. In še nekaj je treba ugotoviti: tujk in izposojenk ter papirnatih izrazov Potrč ne rabi. Zato mu je jezik živ, resnično ljudski in pristen.

Potrču je bilo ob izidu umetnostnih besedil marsikdaj očitano, da piše v nepravilni slovenščini. O tem je razpravljala Čeh (2006b: 17):

A ko mu je Budal (*ID* 6, 14) ob izidu prve knjige očital, da piše v nepravilni oziroma »svoji slovenščini«, je svojo materinščino, kakor je poimenoval štajersko slovenščino, branil in znal odgovoriti, da je tako moral pisati, če je hotel ostati zvest svojemu človeku, njegovemu mišljenju, čustvu in nagonu, skratka, če je hotel kar najbolj živo in pristno pisati o kmečkem, bajtarskem ali kočarskem življenju, kakor ga je

doživljal in spoznaval na območju Ptujkega, Dravskega polja, Haloz in Slovenskih goric. Potrčevi zapisi o jeziku razkrivajo, da se je v javnem življenju vedno zavzemal za knjižno slovenščino in da je v literaturi zagovarjal pokrajinsko in narečno besedo le tedaj, ko ta živo razkrije človekovo misel, čustvo in strast.

Takole je svoja razmišljanja o jeziku strnil avtor sam (Potrč 1977: 333):

Nikoli ne bom pozabil tiste najine obmorske steze od Pirana do Fiese, ki sva jo hodila z našim londonskim profesorjem književnosti, z doktorjem Lavrinom, ko mi je po branju moje knjige dejal: »Sami ne veste, da širite, da bogatite slovenski jezik. Ta naš književni jezik je nastajal predvsem na enem koncu naše slovenske domovine, vaša štajersčina, ki hoče biti slovenska, pa ta naš jezik, ki že močno stagnira, širi in bogati, oživlja ga, prinaša mu novih in naravnih sokov.«

Čeh (2006b: 19) ugotavlja, da »Ivan Potrč v prispevku *Zapis o besedi* navaja, da je ob nekem poskusu, da bi njegovi kočarji in dninarji govorili knjižni jezik, kaj hitro ugotovil, da so postali ponarejeni, pusti in mrtvi«.

3.1 Narečni elementi³

Potrč se je (Čeh 2006b: 17) »v javnem življenju vedno zavzemal za knjižno slovenščino in /.../ je v literaturi zagovarjal pokrajinsko in narečno besedo le tedaj, ko ta živo razkrije človekovo misel, čustvo in strast«. Poudarjal je pristnost narečne besede in kritiziral t. i. hoteno narečništvo, saj se mu je zdelo za lase privlečeno (Čeh 2006b: 17).

Sam avtor, kot tudi prebivalci Ptujkega polja, sami sebe imenujejo Štajerce, kar izhaja iz zgodovine upravne delitve slovenskega naselitvenega prostora v okviru Avstro-Ogrske, posledično pa iz današnje geografske in upravne delitve Slovenije na pokrajine. Geografska opredelitev območja kot štajersko je vplivala na razmejitve narečij Frana Ramovša na *Karti slovenskih narečij* (Ramovš 1931) – »severno-vzhodni štajerski dialekti«, razdeljeni na »goričanski, prleški in prekmurski dialekt«, današnja sodobna dialektologija (Logar, Rigler 1993 in kasneje) pa območje umešča v prleško narečje panonske narečne skupine, v zgornjeprleški govor.

Temeljne glasoslovne značilnosti prleškega narečja povzema Zorko (2009: 241–242): izguba tonemskega nasprotja, jakostni naglas, doživeli so vse slovenske naglasne pomike in tudi zanje velja splošni slovenski zakon o odvisnosti samoglasniške kakovosti od mesta in količnosti naglasa ali samoglasnika.

3 Podrobneje tudi v Valh Lopert, Zemljak Jontes (2013: 169–202).

Naglasno mesto je praviloma isto kot v izhodiščnem sestavu, drugi naglasni umik s kračine zadnjega zloga na *e*, *o* in polglasnik je izveden, novonaglašeni samoglasnik je praviloma še kratek. Samoglasniški sestav vseh govorov v osredju prleškega narečja je enoglasniški z dolgimi, s kratkimi in z nenaglašeni vokali. Na vzhodu – na Šafarskem – se lahko dolgi *a*, ki se zaokroži v *o*, tudi odvoglasi v dvoglasnik *ou*; na zahodu se vsi kratki samoglasniki že daljšajo pod vplivom štajerskega narečja, kratka ozki *e* in ozki *o* pa se diftongirata v *ie* in *uo*, in to podobno v vseh govorih na stiku štajerskega, slovenskogoriškega in prleškega narečja. Soglasniški sestav je kot v knjižnem jeziku, le z nekaterimi narečnimi soglasniškimi premenami.

4 O rabi slovenščine v filmu

Podbevšek (1983: 294) pojasnjuje, da ima pojem *filmski jezik* v filmski teoriji že ustaljen pomen: »[G]re za specifična izrazna sredstva filma oziroma za posebno tehniko (prizori, detajli, plani, perspektiva, montaža itd.).« Dodaja, da gre pri filmskem govoru za prenos zapisanega (scenarija), torej za »slušno uresničitev scenarija« (1983: 294). Osnovna oblika je nedvomno dvogovor, ki se obravnava kot interakcija med dvema osebama ali več osebami, v kateri jezikovni zvrsti poteka, pa bi moral določiti že scenarist. Koršič (2006: 160–163) se sprašuje, kaj je v filmskem govoru umetniškega, in ugotavlja, da je za celoto filma edino sprejemljivo merilo funkcionalnost. Ob tem opozarja, da je treba glede govora upoštevati več vrst dejavnikov – zlasti zvrst in slog posameznega filma, pri čemer je avtentičnost govora vedno vodilo, ne more pa biti absolutno merilo. Odločilen je namreč vtis avtentičnosti pri gledalcu, ta vtis pa »lahko v resnici laže«.

Slovenščina izkazuje v filmu do poznih 60-ih let 20. stoletja predvsem uporabo knjižne izreke, slovenski film je bil namreč mnoga leta nosilec nacionalne zavesti, »lep, čist, pravilen, nenarečen, zaveden, enoten /.../ visok govor, brez slenga in dialekta« (Štefančič 2005: 60).

5 Že opravljena analiza

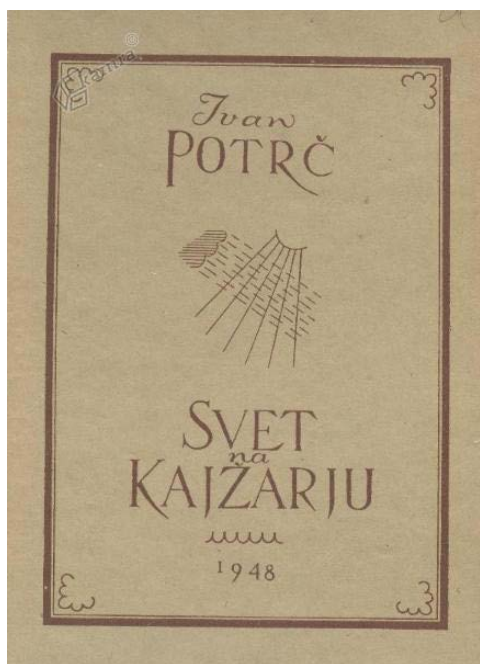
Leta 2013 je bila opravljena sorodna analiza, in sicer jezikovna uresničitev Potrčevega romana *Na kmetih* (1954) v Pavlovičevem celovečernem filmu *Rdeče klasje* (1970) (Valh Lopert, Zemljak Jontes 2013: 169–202). Roman je avtor zapisal v knjižni slovenščini, mestoma pa podkrepil lokalno pripadnost s posameznimi narečnimi besedami z Dravskega polja. V filmu *Rdeče klasje* (1970) temelji zgodba

filma zgolj na motivih iz literarne predloge, govor filmskih likov pa se od zborne različice slovenskega jezika oddaljuje, vendar različno med filmskimi liki (bodisi v naglasnem mestu, v kvaliteti samoglasnikov, bodisi v besedišču).

6 Od povesti do filma

6.1 O povesti *Svet na Kajžarju* (1948)

Povest *Svet na Kajžarju* je izšla pri Slovenskem knjižnem zavodu v Ljubljani leta 1948 v obsegu 85 strani. Nastala je, kot piše Bohanec (2002: 106–107; povzema Potrč (*Tovariš* 1952, št. 32, str. 4)), po resničnih dogodkih v Ljutomerskih goricah l. 1946, ko je pisatelj delal reportažo, ki ni bila nikoli objavljena. Kot natančen kraj dogajanja se pojavlja več možnosti. Avtor (Potrč 1948: 64) je v sami povesti navedel tri kraje: Kajžar – naselje v Občini Ormož, Gomilo – naselje v Občini Destrnik, in Gibino – naselje v Občini Razkrižje. Bohanec (2002: 103, 104) pojasnjuje, da je naselje Kajžar pravzaprav fiktivno poimenovanje naselja Kog v današnji Občini Ormož; drugače pa naselje Kajžar v Ljutomersko-Ormoških goricah interpretira Rogina (*Svet na Kajžarju: ob 50-letnici filma* 2002: 18; *Seznam naselij v Sloveniji*).

Ivan Potrč: *Svet na Kajžarju* (1948)

Povest je v zborni slovenščini z nekaterimi narečnimi besedami z Dravskega polja napisana v devetih poglavjih, v kateri viničarji in kočarji iz vzhodnih delov Slovenskih goric, ki so pred 2. svetovno vojno delali kot dninarji v vinogradih, po političnih spremembah po koncu 2. svetovne vojne pridobijo nepričakovano priložnost, da si sami začenjajo oblikovati življenje, saj z ustanovitvijo vinogradniške zadruga postanejo njihovi lastniki. Osrednji dogodek povesti je zborovanje oziroma ustanavljanje zadruga, pri čemer se zaplete pri vprašanju, kdo naj bi postal predsednik vinogradniške zadruga in kdo bo v njenem odboru. Oblikujeta se dva pola: viničarji in politični ljudje okraja bi za predsednika radi Vračka, razlaščeni veleposestniki pa bi v zadrugo radi postavili ljudi svojih političnih prepričanj. Vračko, ki se je že pred 2. svetovno vojno družil z revolucionarnim študentom Kerenčičem, je bil vseskozi poštenjak in hkrati zanesenjak, ki je ljudem pripovedoval, kako na Kajžarju nekoč ne bo več gospode, da bodo viničarji sami svoji gospodarji. Zaradi svoje poštenosti pa se na množičnem sestanku izpove sokrajanom, kako je preprost in naiven pod Nemci nasedel obljubam Hitlerjevih priganjačev, prevzel blokfirerstvo in tako izdal prijatelja Kerenčiča, ki so ga Nemci ubili. Zato, povzame, ne more biti predsednik zadruga s Kerenčičevim imenom na vesti, a tudi Ritonja in njemu podobni, ki se obračajo po vetru, ne. Viničarji za predsednika zadruga izberejo partizana Orešnika, odločnega in odgovornega moža.

Avtor ob dogajanju predstavi pozitivne in negativne osebe, tipične za čas po 2. svetovni vojni: Vračka, (Šafar 1960: 195–196) »Vračkovo ženo Julo, ki jo je trdo življenje naredilo osato in stvarno«, okrajnega sekretarja Halugo, ki »se je pravzaprav zabil v kabinet in oslepel za vse, kar se je godilo okrog njega« in bil premalo z ljudmi, pa domišljavega geometra Klena, praznega čvekača, ki zmerja ljudi z »reakcijo«. Nekoliko preskopo in zato premalo jasno je očrtan partizan Orešnik. Na množičnem sestanku, ki pomeni vrh novele, pa zaživi glavni junak – Potrčev kajžar – ljudstvo: prebuja se in začenja uveljavljati svojo voljo pri odločanju o svoji usodi. Zato je pisateljeva vera v delovno ljudstvo utemeljena in prepričljiva. Z novelo⁴ *Svet na Kajžarju* se je pisatelju posrečila psihološko poglobljena in zato dobra sodobna novela. Spričo takih umetniških kvalitet je zamikala filmske delavce in so na to temo posneli film Gorice.⁵

4 Šafar Potrčevo besedilo opredeli kot novelo, ne glede na to, da jo je avtor sam opredelil kot povest.

5 Podčrtali avtorici prispevka. Šafar namreč navaja, da je bil posnet film *Gorice*, kar pa ne drži. Film je bil namreč posnet po scenariju z naslovom *Gorice*.

Debeljak (2019: 165–182) v doktorski disertaciji posveti podpoglavje Ideološki simboli, parole in medbesedilne figure (6.2.5.4) tudi jezikovni podobi povesti *Svet na Kajžarju*. Ugotavlja (177–178), da med najbolj ideološko obarvane dele spadajo:

tendenčni govori predstavnikov socialističnega nazora. Tako govorijo geometer Klen, okrajni sekretar Haluga in Vračko ob ustanavljanju vinogradniške zadruge /.../. Predstavlja jim zgolj pozitivne lastnosti vključitve v zadrugo. /.../ K temu se v tendenčnih govorih pridružijo še tipične besedne zveze socializem, in sicer 'ljudska oblast', 'ljudska volja'.

Povest je leta 1950 doživela prevod v srbohrvaščino: *Svijet na Kajžarima*.⁶

6.1.1 Analiza neknjižnega besedja v povesti *Svet na Kajžarju*

V analizo je zajeto neknjižno besedje v povesti *Svet na Kajžarju*, njegova zastopanost je potrjena (glede na kvalifikatorje) v današnjih normativnih ter aktualnih narečnih priročnikih.

Besedje je zapisano po abecednem redu, izkazane so oznake (kvalifikatorji) glede na *Slovenski pravopis* (SP), *Slovar slovenskega knjižnega jezika*² (SSKJ²), *Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar* (*Pleteršnik*), aktualni sodobni dialektološki slovar prleškega narečja, tj. *Gúčati po antùjoško*, *Gradivo za narečni slovar severozahodnoprleškega govora* avtorja Bernarda Rajha (*Rajh*) in tudi *Veliki nemško-slovenski slovar* (*Debenjak*). V analizi⁷ si za iztočnico (npr. **baba**) sledijo knjižni pomen (npr. 'ženska'), za navedbo priročnika je zapisana pojavnost s kvalifikatorjem, če ga priročnik ponuja (npr. **SP**: slabš.; **SSKJ**²: slabš.; **Pleteršnik**: zaničlj.); če je beseda zavedena in kvalifikatorsko ni označena, je priročnik samo naveden (npr. **Rajh**); če beseda v priročnik ni umeščena, pa je to označeno s poševnico (npr. **Debenjak**: /).

Analiza je pokazala, da je neknjižno besedje povesti socialno-, stilno- in časovnozvrstno ter glede na izvorni jezik raznoliko. Socialnozvrstno gre za besede, ki so kot neknjižne označene z različnimi kvalifikatorji; v SP: pokr., pokr. vzh., neknj. ljud., pokr. vzh., neknj. pog., pok., v SSKJ²: nar., nar. vzhodno, pog., nar. severno, nižje pog., nar. vzhodnoštajersko, nar. prekmursko, vzhodno, v *Pleteršnik*: št., vzhšt, jvzhšt, SlGor, BlKr. Kvalifikatorji se v SSKJ² in

6 Zanimiva bi bila raziskava prevajanja slovenskega narečnega izrazja v (takrat) srbohrvaščino.

7 Primer analizirane besede: **baba** – 'ženska'; **SP**: slabš.; **SSKJ**²: slabš.; **Pleteršnik**: zaničlj.; **Rajh**; **Debenjak**: /.

SP medsebojno razlikujejo. Stilnozvrstno so besede označene s kvalifikatorji: slabš., neknoj. ljud., pog., celo knjiž. pog., žarg., člov., tudi brez kvalifikatorja (v *SP*), slab., pog., ekspr., nižje pog. (v *SSKJ*⁸), zaničljivo (*Pleteršnik*). Časovnozvrstni oznaki sta npr. star. (v *SP*) in nekdej (v *SSKJ*⁸). Nekateri germanizmi so (*Pleteršnik*) označeni kot prevzeto izrazje s kvalifikatorjem (iz nem.), npr. *cagati*, *grinta*, *kikla*, *štala*, ali pa je prevzetost poudarjena s primerjanjem z drugimi jeziki (prim. it.), npr. *špaga*.

baba – 'ženska'; *SP*: slabš.; *SSKJ*⁸: slabš.; *Pleteršnik*: zaničlj.; *Rajh*; *Debenjak*: /.⁸

babnica – 'ženska'; *SP*: člov., slabš.; *SSKJ*⁸: slabš.; *Pleteršnik*; *Rajh*: /; *Debenjak*: /.

bajta – 'hiša'; *SP*: neknoj. pog.; *SSKJ*⁸: 3. pog.; *Pleteršnik*; *Rajh*; *Debenjak*: /.

banditen – germ.;⁹ 'razbojnik'; *SP*: slabš.; *SSKJ*⁸: ekspr.; *Pleteršnik*: der Bandit; *Rajh*: /; *Debenjak*: /.

bikič – 'bikec'; *SP*: /; *SSKJ*⁸: nar. vzhodno; *Pleteršnik*: /; *Rajh*: majhen bik; *Debenjak*: /.

blofirer – germ.; *SP*: /; *SSKJ*⁸: /; *Pleteršnik*: /; *Rajh*: /; *Debenjak*: Führer, der, (-s, -) vodič, vodnik, politisch: voditelj.

bogatec – 'bogataš'; *SP*: pokr.; *SSKJ*⁸: nar.; *Pleteršnik*; *Rajh*; *Debenjak*: /.

cagavec – 'neodločen, malodušen človek'; *SP*: člov., neknoj. ljud.; *SSKJ*⁸: nižje pog.; *Pleteršnik*: /; *Debenjak*: /.

cagati – germ.; 'obotavljati se, omahovati'; *SP*: neknoj. ljud.; *SSKJ*⁸: nižje pog.; *Pleteršnik*: cágati, -am, vb. impf. zagen; — iz nem.; *Rajh*: /; *Debenjak*: /.

čik – 'ogorek'; *SP*: /; *SSKJ*⁸: pog., ekspr.; *Pleteršnik*; *Rajh*; *Debenjak*: /.

8 Legenda: člov. = človeško, človeškost, knjiž. pog. = knjižno pogovorno, manjš. = manjšalno, neknoj. ljud. = nekknjižno ljudsko, neknoj. pog. = nekknjižno pogovorno, pog. = pogovorno, pokr. = pokrajinsko, pokr. vzh. = pokrajinsko vzhodno, poud. = poudarjalno, skup. = skupno, slabš. = slabšalno, snov. = snovno, star. = starinsko, žarg. = žargonsko (v *SP*); ekspr. = ekspresivno, knjiž. = knjižno, nar. = narečno, nar. prekmursko = narečno prekmursko, nar. vzhodno = narečno vzhodno, nar. vzhodnoštajersko = narečno vzhodnoštajersko, nar. severno = narečno severno, nižje pog. = nižje pogovorno, pog. = pogovorno, pren. = preneseno, slab. = slabšalno, vzhodno, star. = starinsko, zastar. = zastarelo (v *SSKJ*⁸); BlKr. = Beli Kranjci, okoli Metlike in Črnomlja na južnovzhodni kranjski meji, jvzhŠt = južnovzhodni del slov. Štajerskega, zlasti vhodni del brežiškega okraja, SlGor. = Slovenske Gorice na Štajerskem, Št. = slov. del Štajerskega, vzhŠt. = vzhod. del slov. Štajerskega, zlasti kraji ob Dravi proti kor. meji, zaničlj. = zaničljivo (v *Pleteršnik*).

9 Oznako germ. = germanizem dodali avtorici prispevka.

deca – 'otroci'; **SP:** pokr. vzh.; **SSKJ²:** knjiž., nar. vzhodno; **Pleteršnik; Rajh; Debenjak:** /.

dojača – 'posoda za molžo'; **SP:** /; **SSKJ²:** nar. vzhodno; **Pleteršnik; Rajh; Debenjak:** /.

drežati – 'godrnjati, sitnariti'; **SP:** /; **SSKJ²:** nar. vzhodno; **Pleteršnik; Rajh:** /; **Debenjak:** /.

fabrikant – germ.; 'tovarnar'; **SP:** neknj. pog.; **SSKJ²:** pog.; **Pleteršnik:** der Fabrikant; **Rajh; Debenjak:** /.

franžast (-a ruta) – germ.; 'resast'; **SP:** neknj. pog.; **SSKJ²:** pog.; **Pleteršnik:** frânžast, adj. fransicht; **Rajh:** /; **Debenjak:** adj. fransicht.; die Franse; – iz nem.

gnedigste – germ.; 'milostljiv'; **SP:** /; **SSKJ²:** /; **Pleteršnik; Rajh:** /; **Debenjak:** gnädig milosten.

graba – 'grapa'; **SP:** pokr. vzh.; **SSKJ²:** nar. vzhodno; **Pleteršnik:** /; **Rajh; Debenjak:** /.

grinte – germ.; 'bolehen, slaboten človek'; **SP:** člov., slabš.; **SSKJ²:** 3. slabš.; **Pleteršnik:** grînta, f. 1) der Grind, die Räude; pl. grinte – iz nem.; **Rajh; Debenjak:** /.

hinaus – germ.; 'ven'; **SP:** /; **SSKJ²:** /; **Pleteršnik:** /; **Rajh:** /; **Debenjak:** hinaus.

hofski (norec) – germ.; 'dvorski norec'; **SP:** /; **SSKJ²:** /; **Pleteršnik:** /; **Rajh:** /; **Debenjak** der Hofnarr.

kamra – nar. vzh. 'shramba'; **SP:** /; **SSKJ²:** 1. nar., 2. pog., ekspr., 3. nar. vzhodno; **Pleteršnik:** /; **Rajh; Debenjak:** /.

kikla – germ.; 'krilo'; **SP:** neknj. pog.; **SSKJ²:** pog.; **Pleteršnik:** kikla, f. der Weiberrock; – iz nem. „Kittel“.; **Rajh:** /; **Debenjak:** /.

koj – 'takoj, brž'; **SP:** /; **SSKJ²:** nar., nar. severno; **Pleteršnik; Rajh:** /; **Debenjak:** /.

kolec – 'količek, kol'; **SP:** manjš., pokr.; **SSKJ²:** 2. nar.; **Pleteršnik; Rajh:** /; **Debenjak:** /.

macelj – 'macola'; **SP:** /; **SSKJ²:** zastar.; **Pleteršnik:** vzhšt; **Rajh; Debenjak:** /.

mašinerija – germ. 'stroj'; **SP:** skup., neknj. pog., poud.; **SSKJ²:** 1. pog., 2. pren., ekspr.; **Pleteršnik:** /; **Rajh:** mašina: stroj; **Debenjak:** Maschine, die, (-, -n).

natepsti (- se, zbrati se) – 'zbrati se'; **SP:** slabš.; **SSKJ²:** ekspr.; **Pleteršnik; Rajh:** /; **Debenjak:** /.

pamž – 'otrok'; **SP:** člov., neknj. pog.; **SSKJ²:** pog., slabš.; **Pleteršnik:** /; **Debenjak:** /.

pirgermajster – germ; 'župan'; **SP:** /; **SSKJ²:** /; **Pleteršnik:** /; **Rajh:** /; **Debenjak:** Bürgermeister, der, župan.

plahta (goric) – 'kar je podobno plahti'; **SP:** knj. pog.; poud.; **SSKJ²:** 1. pog., 2. ekspr., 3. ekspr., z roditelnikom, nar.; **Pleteršnik:** jvzhŠt., BlKr.; **Rajh; Debenjak:** /.

podsek – 'prag'; **SP:** /; **SSKJ²:** nar. 1. prag (v hiši): Ilovnata tla na podseku so bila razmehčana (I. Potrč), 2. vzhodno tram, ki omejuje podstenje na zunanji strani; **Pleteršnik:** jvzhŠt, vzhŠt.; **Rajh:** spodnji/temeljni tram (leseni) pri hiši; **Debenjak:** /.

polovnjak – 'prostorninska mera, navadno za vino, približno 280 l'; **SP:** pokr.; **SSKJ²:** 1. nar.; **Pleteršnik; Rajh; Debenjak:** /.

preteknjen – 'živina, kadar ji je trebuh upadel, ker je lačna ali bolna'; **SP:** /; **SSKJ²:** /; **Pleteršnik:** SlGor.; **Rajh:** eksp. zelo suh, mršav; **Debenjak:** /.

prevagniti se – 'prevesiti se, nagniti se'; **SP:** /; **SSKJ²:** nar.; **Pleteršnik:** /; **Rajh; Debenjak:** /.

priklet – 'veža'; **SP:** pokr. vzh.; **SSKJ²:** nar. vzhodno, nar.; **Pleteršnik:** vzhŠt.; **Rajh; Debenjak:** /.

razgon – 'razor'; **SP:** /; **SSKJ²:** nar. vzhodno; **Pleteršnik:** Št.; **Rajh; Debenjak:** /.

sakramentirati/sakrament – germ; 'preklinjati'; **SP:** poud.; **SSKJ²:** ekspr., pog.; **Pleteršnik; Rajh; Debenjak:** /.

sep – 'zgornji, nasuti rob zlasti vinograda'; **SP:** /; **SSKJ²:** nar. vzhodno; **Pleteršnik:** vzhŠt.; **Rajh; Debenjak:** /.

svaja – 'prepir, spor'; **SP:** /; **SSKJ²:** nar. vzhodno; **Pleteršnik:** vzhŠt; **Rajh; Debenjak:** /.

špaga – germ.; 'vrv, vrvica'; **SP:** neknj. ljud.; **SSKJ²:** nižje pog.; **Pleteršnik:** špāga, f. der Spagat; — prim. it. spago; **Rajh; Debenjak:** /.

štala – germ.; 'hlev'; **SP:** neknj. ljud.; **SSKJ²:** 1. pog.; **Pleteršnik:** štála, f. = hlev, der Stall; — iz nem.; **Rajh; Debenjak:** /.

štimunga – germ.; 'razpoloženje; zvok, zvoki'; **SP:** /; **SSKJ²:** /; **Pleteršnik:** /; **Rajh:** /; **Debenjak:** Stimmung, die; Stimme, die.

švab, Švab – germ.; 'nemški vojak'; **SP:** člov., slabš.; **SSKJ²:** 1. slabš. Nemec, zlasti kot okupatorski vojak; **Pleteršnik:** /; **Rajh:** /; **Debenjak:** /.

trapiti – 'mešati, begati'; **SP:** poud.; **SSKJ²:** 2. pog.; **Pleteršnik;** **Rajh:** /; **Debenjak:** /.

vajn – germ.; 'vino'; **SP:** /; **SSKJ²:** /; **Pleteršnik:** /; **Rajh:** /; **Debenjak:** Wein, der, (-s, -e) vino.

viš – 'vidiš, glej'; **SP:** knj. pog.; **SSKJ²:** pog.; **Pleteršnik:** /; **Rajh;** **Debenjak:** /.

vrbača – 'vrba'; **SP:** /; **SSKJ²:** nar. vzhodnoštajersko; **Pleteršnik:** vzhšt.; **Rajh;** **Debenjak:** /.

zidina – 'zidana hiša'; **SP:** /; **SSKJ²:** 2. nar. prekmursko zidana hiša; **Pleteršnik;** **Rajh:** /; **Debenjak:** /.

zizek – 'vime'; **SP:** /; **SSKJ²:** nar. 1. sesek; **Pleteršnik:** Št.; **Rajh;** **Debenjak:** /.

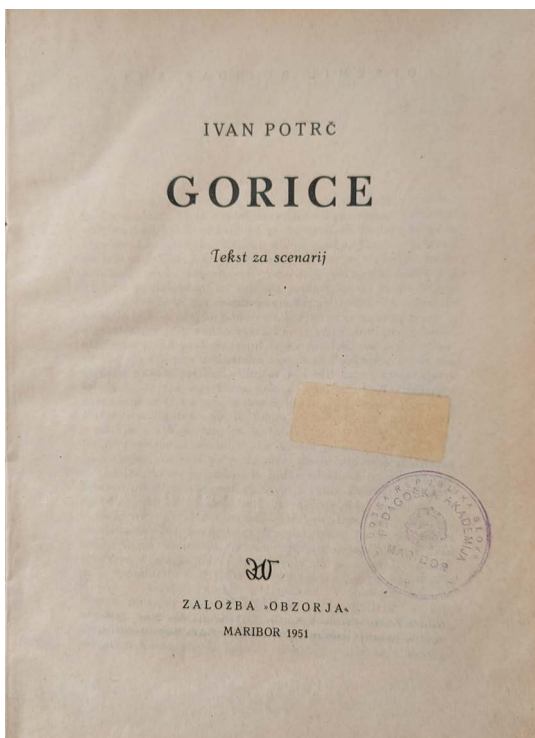
zribati (odstraniti) – germ.; 'nasprotovati si, prepirati se'; **SP:** žarg.; **SSKJ²:** pog.; **Pleteršnik:** rībati, -bam, -bljem, vb. impf. reiben; pod r.; — schneiden: repo, zelje r.; — (iz nem.); **Rajh:** ekspr.; **Debenjak:** reiben (rieb, gerieben) drgniti, podrgniti; sich mit/an jemandem ~ imeti trenja s (kom).

zvreči – 'zvrniti krivdo na druge'; **SP:** star.; **SSKJ²:** 2. star.; **Pleteršnik;** **Rajh:** /; **Debenjak:** /.

žandar – germ.; 'orožnik'; **SP:** člov., star.; **SSKJ²:** nekdej; **Pleteršnik:** žandar M (-ja ...) der Gendarm; i; **Rajh:** žandarm; **Debenjak:** /.

žegen (so otroci) – germ.; **SP:** neknj. ljud., pokr., poud., snov.; **SSKJ²:** 1. pog.; **Pleteršnik:** žégən, -gna, m. der Segen; — der Ostersegen; — iz nem.; pogl. blagoslov; **Rajh;** **Debenjak:** /.

V povesti je besedje redko označeno z naglasom, lahko je občno (npr. *célo obličje, zadrúžno, zadrúge, v zadrúgah, táka je, (država) dà, ná (pij), sedèl, oné, kólje*) ali lastnoimensko (npr. *Martín, Habján, Belèc, Belèčka, Gíbine*), s čimer poudarja bodisi narečnost (*Vračko, Štef, Ritonja, Jula, Sinkovi, Lajhova Lizika, Rinčetovi klanci*) in neknjižna izgovarjava bodisi prevzetost oz. novotvorjenost.

Notranja naslovnica
Potrčevega besedila *Gorice*:
Tekst za scenarij (1951)

6.2 O scenariju *Gorice* (1951)

Potrčeva povest *Svet na Kajžarju* obsega 85 strani, njegov tekst za scenarij *Gorice* pa celo 128 strani; *Dialog lista* Franceta Štiglica za umetniški film *Svet na Kajžarju* pa le 41 strani. Ohranili so se tudi rokopisi Potrčevih scenarijev, spremembe, variacije teh z naslovom *Svet na Kajžarju*. Knjižnica Ivana Potrča Ptuj je 22. 4. 2022 prejela donacijo, ki jo je predala pisateljeva hči Marjetica Potrč. V fasciklu št. 3 so shranjeni različni tipkopisi (stanje 19. julija 2023), in sicer se v ovojju 41 nahajajo naslednji rokopisi scenarijev:

- Ivan Potrč, 12 manjših listov, rokopis, v ovojju s Potrčevim rokopisom,
- Ivan Potrč, manjši blok, 4 listi rokopisa, 10 malo večjih listov rokopisa, 8 listov rokopisa,
- Ivan Potrč: *Svet na Kajžarju* (Variacija za scenarij), rokopis, oštevilčenih 47 listov, 6 listov rokopisa manjšega formata v rjavi kuverti,
- Ivan Potrč: *Svet na Kajžarju* – scenarij, 13. X. 48, rokopis, 10 listov,
- Ivan Potrč: *Svet na Kajžarju* (Orientacijski scenarij), rokopis, 11 listov, dodano speto v blok 18 listov, 1 manjši list in speti trije listi, vse rokopis.

3 & -

POT NAD PANJI (Štefek strelja na znamenite panje.)

ŠTEFEK - Bum, bum, bum!

(Pristopite Vročke in Lujzike.)

VRAČKO - Odklenkalo jim je, odklenkalo...
... trotom švedskim...

ŠTEFEK - (svoje) Čez polje, gore,
čez polje, gore,
čez...

LUJZIKA - Ni tak. Prav nič si ne spomniš!
Čez gore, polje,
po svetu...

(Lujzika si samoši ušesa, ker Štefek zažvižga za
steže.)

PRED MUZIKAN- (Štefek priteče do ograje, posluša.)
TOVO BAJTO

OZNEŠKIN

GLAS - Godi, godi, kopalo se ho po samo. Kop ško, ti
po godeš.

OZNEŠKA - (govori Tjošu)

Pozabi jo, Tjoš, pozabi, kiko prekleto.

Ta ženska, ta bo še tvoja nesreča!

Uh, prekleto!

GORICA POD
MUZIKANTOM

(Lizika in Lajhovke kopljeta v gorici.)

LAJHOVKA - Oziraj se, oziraj, kopalo se ho po samo, kaj? V
gorico, v gorico se zagledaj ne po v muzikanta!

(V posnetku Lizika, Lajhovčin glas.)

Enkrat bo konec tega muzikentovega mitinga. In koj
boš potem? Tresla se boš, obe se bosta tresli. Vse
bo znova kot je bilo.

Tri leta po nastanku povesti, leta 1951, je Potrč napisal tudi besedilo *Gorice: Tekst za scenarij* (in ga pri Založbi Obzorja v Mariboru tudi izdal v knjižni obliki, kar je redkost) za film Franceta Štiglica *Svet na Kajžarju*. Obravnavana je ista tematika kot v povesti, o tem tudi Debeljak (2019: 167): »Preprost viničar dobi po vojni v okviru ljudske oblasti v last vinograde in v politični ideologiji ter optimizmu zre v boljšo prihodnost.« Opozori tudi na večje število likov v scenariju kot v povesti, ki kažejo »več osebne prizadetosti« (prav tam).

Scenarij obsega 128 strani, tj. 15 poglavij (označenih z rimskimi številkami), razdeljenih na 148 prizorov (označenih z arabskimi številkami v oglatih oklepajih). Potrč je tudi tekst za scenarij *Gorice* napisal v knjižnem jeziku, in sicer celo z nekaterimi zapisanimi naglasi, npr. *gódi*, *góдите*, *na sêpu*, *Beléc*, *Beléčka*. V tekstu za scenarij je pisatelj, po Rogina (*Svet na Kajžarju: ob 50-letnici filma*, 2002: 8), »postavil v ospredje odnos med »zastopniki in branilci starega sveta« ter viničarsko rajo, temu konfliktu pa je dodal še ljubezensko zgodbo med Liziko in muzikantom Tjoštom«.

Zelo obsežno kritiko filma *Svet na Kajžarju* (od povesti, preko scenarija do realizacije na platnu) je leta 1953 v petih nadaljevanjih (20. 1., 21. 1., 23. 1., 24. 1., 25. 1.) v *Slovenskem poročevalcu* „*Svet na Kajžarju*“ pa še to in ono ob njem (*Prispevek k diskusiji o problematiki slovenskega umetniškega filma*) objavil Bordon (1953, 14/17: 5), ki je scenarij *Gorice* označil bolj za kroniko, gradivo za oblikovanje filmskega scenarija, pri čemer mora režiser odvreči precej navlake teksta za oblikovanje scenarija; skrajšati mora časovni okvir dogajanja, črtati veliko prizorov in likov, osnovno zgodbo čim bolj zgostiti in poenostaviti, jasneje določiti in poglobiti značaje ter poglobiti, odpraviti nepotrebne, gostobesedne dialoge.

6.3 Dialog lista za umetniški film *Svet na Kajžarju* (1952) – snemalna knjiga

O Potrčevem besedilu za scenarij je Bordon (1953, 14/18: 5) zapisal, da Potrču scenaristu ni uspelo v *Gorici* videti in zaobjeti problematike, ki jo je obravnaval v povesti, »v obliki, ki bi omogočila, da bi dobili dober, prepričljiv film o družbenem dogajanju, v družbeni in osebni problematiki med viničarji v obdobju po osvoboditvi«. Tako tudi poudarja, da režiser Štiglic ni imel lahke naloge, saj Potrčev tekst za scenarij »v bistvu ni pravi filmski scenarij«. Zato je moral Štiglic pripraviti *Dialog listo* oz. snemalno knjigo, ki obsega (le) 41 strani. Hkrati pa opozarja, da se je Štiglic v filmu prepustil počasnosti in statičnosti, uporabljala celo oznako 'prava dolgočasnost'.

Pos na kajd'arji

(Principia numerica)

五.

[illegible]

As u misla si begun to si take vojaka no
preparali glave nari, si i nji vrad belan-
ska vojaka, iji predrala na taj stari stov.
Vojake su u odvaranju a, kiska, iji raje

6.4 O filmu *Svet na Kajžarju* (1952)¹⁰

Film *Svet na Kajžarju* režiserja Franceta Štiglica je četrti slovenski umetniški film (*Svet na Kajžarju: ob 50-letnici filma* 2002: [28–29]), gre za črno-beli celovečerni igrani film, ki traja 99 minut; opredeljen je kot drama. Kot scenarist je zapisan Ivan Potrč, lektor je bil Mirko Mahnič. Producent je bil Triglav film, Ljubljana, Slovenija, nekdanja Jugoslavija. Prva predstavitev filma je bila v Vidmu pri Ptujju 18. decembra 1952, premiera v Ljubljani pa 21. decembra 1952. Snemanje je potekalo tako v vasi Dravinjski Vrh in okolici, delno pa tudi v filmskih ateljejih v Ljubljani. Kljub temu da je bil Štiglic priznan režiser, je bil film po ljubljanski premieri deležen precejšnje kritike in hitrega umika s programa kinematografov tako v Mariboru kot v Ljubljani, kot piše Rogina (*Svet na Kajžarju: ob 50-letnici filma* 2002: 4).¹¹ Bordon (1953, 14/19: 6) o igri v filmu izpostavi, da je najboljša tam, kjer ne nastopajo poklicni igralci. Problem vidi v revnih dialogih, posledično igralci nimajo česa govoriti, zato se »dozdeva, kakor bi se brez moči le sprehajali sem in tja«. Igralsko zasedbo ocenjuje Šuklje (*Svet na Kajžarju: ob 50-letnici filma* 2002: 21): »Posebne sreče film tudi ni imel z zasedbo, dramski igralci in igralci amaterji, ki jih je režiser uporabil, so bili kraju in okolju tuji in tudi domačini, kolikor naj bi sodelovali v množičnih prizorih, se z idejo filma niso identificirali in so obstali na ravni statistov.«

Brošura filma *Svet na Kajžarju* (Vir: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/32/Svet_na_Kaj%C5%BEEarju_Brochure_1952.jpg)

¹⁰ Dostopno tudi v *Bazi slovenskih filmov: Svet na Kajžarju* (1952).

¹¹ Več virov kritik tudi Rogina, Šuklje v *Svet na Kajžarju: ob 50-letnici filma* (2002).

Verjetni vzroki za neuspeh filma so postopna ukinitve delovnih zadrug (ukinjene do leta 1955) in uveljavljanje splošnih kmetijskih zadrug, ukinitve verouka v šolah, prikazovanje revščine v Halozah, prikazovanje »politično neosveščenega« prebivalstva. Z neuspehom *Sveta na Kajžarju* je tudi konec aktivističnega obdobja slovenskega filma, povzema Rogina (*Svet na Kajžarju: ob 50-letnici filma* 2002: 11). Omenimo le glavne igralce: Vračko (viničar) – Miro Kopač, Julia, Vračkova žena – Vika Podgorska, Tjoš (muzikant) – Bert Sotlar, Lizika (viničarka) – Tatjana Šenk.¹²

Na spletni strani Ministrstva za kulturo 9. 12. 2021 beremo (Ministrstvo za kulturo, spletni vir):

Ob odprtju Dnevo slovenskega filma v Jugoslovanski kinoteki v Beogradu je potekala simbolična primopredaja trinajstih slovenskih celovečernih filmov (negativ slike in tona), ki so bili od leta 1968 v hrambi Jugoslovanske kinoteke. Filmi se tako po več kot petdesetih letih vračajo v Slovenijo.

Med temi filmi je bil tudi *Svet na Kajžarju*, katerega producent je bil takratni Triglav film (spletna stran Ministrstva za kulturo):

Triglav film je predal filme v hrambo Jugoslovanski kinoteki na podlagi pogodbe o depozitu med Jugoslovansko kinoteko in Republiškim komitejem za kulturo SR Slovenije (15. februar 1968). Takrat v Sloveniji nismo imeli primerne depoja za hrambo filmov na zelo gorljivem nitratnem filmskem traku. Gre za filme, ki sodijo v slovensko filmsko klasiko.

6.4.1 Nekaj razlik med povestjo in filmom

Glede na Potrčevo zgodbo v povesti *Svet na Kajžarju* in spremembe zgodbe v besedilu za scenarij *Gorice* ter režiserjevo adaptacijo izbranih motivov iz literarne predloge ugotavljamo, kot piše tudi Rogina (*Svet na Kajžarju: ob 50-letnici filma* 2002: 21), da je povesti in filmu skupna propaganda za ustanovitev delovnih zadrug in sestanek ob »sprejemanju in zavračanju viničarjev v zadrugo«. Izpostavljamo le ključne razlike,¹³ saj bi podrobna primerjava preseгла temo tokratne obravnave.

¹² Igralci so zabeleženi v *Svet na Kajžarju: Ob 50-letnici filma* (Rogina, Šuklje 2002) in na začetku filma samega.

¹³ Več tudi Rogina, Šuklje v *Svet na Kajžarju: ob 50-letnici filma* (2002: 22, 23, 25).

Vračko. Povest: zaradi preteklega sodelovanja z Nemci se sam odreče funkciji predsednika zadruga. Film: Vračko je pozitivna oseba, postane predsednik zadruga.

Lajhova Lizika. Povest: zaradi očitanja pajdašenja z Nemci in vlasovci ni sprejeta v zadrugo. Film: čeprav spreobrnjena in v zvezi z vaškim godcem, jo preteklost spremlja, v zadrugo je nočejo sprejeti, na koncu pade pod strelom reakcionarjev.

Konflikt. Povest: sestanek s sprejemanjem zadružnikov. Film: pripravlja se tudi oborožen odpor proti novi ljudski oblasti.

Končni obračun. Povest: besedno obračunavanje v povesti. Film: obračun z orožjem je za film učinkovitejši.

6.4.2 Jezikovne ugotovitve v filmu *Svet na Kajžarju*

Pri oceni jezika v filmu omenjamo kritiko Bordona (1953, 19: 6), ki je zapisal, da je dikcija »preveč deklamatorična, recitatorična. Tudi slog in izreka nista enotna. Takó govoré nekateri robato slovenščino tam, kjer bi pričakovali čist jezik (na primer pri izobraženem župniku Farkašu), drugi pa zavijajo v dialektih (na primer Sinkova žena po ljubljansko!)«. Poudarja še, da Slovenci res še »nimamo filmskega pogovornega jezika«, morali bi mu posvetiti več pozornosti, ter da ni moč prenašati jezika gledališča v film. Do premika od knjižne slovenščine v filmu (in gledališču) je prišlo po objavi Toporišičevega članka *Slovenski pogovorni jezik* leta 1970 (Toporišič 1970: 55–70), ki je lektorjem omogočil, da so lahko tudi v filmski in (gledališki) praksi uveljavljali splošnopogovorni in pokrajinski pogovorni jezik (Valh Lopert, Koletnik 2018: 42).

Bordon kot slabost filma (1953: 20: 5) omenja zvok, saj »je bil ozvočen, sinhroniziran šele naknadno«, zaradi česar je govor nekaterih igralcev slabo razumljiv ali sploh ne (npr. govor Jule), pri nekaterih (npr. pri šafarju Trinkausu) pa (1953, 20: 5) »imamo vtis, kakor da venomer vpije«.

Film *Svet na Kajžarju* je natančno posnet po Štiglicévi *Dialog listi*, zgolj nekateri prizori so v filmu dodani (npr. na str. 12 *Dialog liste*) ali odvzeti (na str. 35 *Dialog liste*); naglasov, kot jih ponekod v povesti označuje Potrč, v *Dialog listi* ni. Na skopost informacij o jeziku v filmu kaže tudi število strani *Dialog liste* (41 str.) v primerjavi s povestjo (85 str.) in tekstom za scenarij *Gorice*, ki ga je pripravil Potrč (128 str.).

Analiza dialoškega dela uprizorjenega besedila kaže, da je govor filmskih likov močno knjižen na vseh jezikovnih ravneh, še posebej je opazen v

glasoslovju, oblikoslovju in skladnji, slednja je knjižna v celoti, le mestoma se kažejo pogovorne ali narečne značilnosti, predvsem v naglasnem mestu in v besedišču, z nekaj razlikami med posameznimi liki. Predstavljeni so rezultati analize govora osrednjih likov Štefa Vračka, Jule Vračko, šafarja Trinkausa, muzikanta Tjoša, Lajhove Lizike, župnika Farkaša – ter vpogled v govor nekaterih obstranskih likov.

Štef Vračko. Njegov govor je izrazito knjižen v mestu naglasa, kjer bi bilo narečno pričakovati umik naglasa za zlog proti začetku besede (*prišlo je, lepó zaveži, bi prišél, izvolíli, pa ga sprejmímo*), in v vrsti naglasa oz. njeni kvaliteti, kjer bi bilo namesto knjižne ožine pričakovati narečno širino (*večér, zvečér*) oz. namesto knjižne širine narečno ožino (*zêmljo, življênje, nemške gospôde*). Redko je opazen samoglasniški upad nenaglašenega -a- do stopnje ozkega e (*tu boste zděj spali* 'zdaj') ali soglasniški upad (*živlênje*), ki pa nista avtentično narečno prleška. Oblikoslovno sta močno opazni raba knjižne (zborne) oblike členkov (*da za pričakovani narečni ja*), navezno obliko osebnega samostalniškega zaimka namesto pričakovane narečne predložne naglasne (*zase : za sebe*) in dvojine (*Greva. S Štefkom greva.*), sklanjanje je knjižno (*S Štefkom greva. za pričakovano S Štefkom greva.*). Pogosteje uporablja prislovni zaimek *tu* v primerjavi s *tukaj*, kar je tudi panonska prleška narečna značilnost.

Jula Vračko. Njena izrazita knjižna izgovarjava se glasovno kaže v mestu naglasa, kjer bi bilo narečno pričakovati umik naglasa za zlog proti začetku besede (*bi kopáli, bosta travo tlačíla, sta pobegníla, poslušájte, storíte, kar ste govoríli*), in v vrsti naglasa oz. njeni kvaliteti, kjer bi bilo namesto knjižne ožine pričakovati narečno širino (*je vedno nekaj govóril*) oz. namesto knjižne širine narečno ožino (*poglej ga, otrôka, bo kôpal, bôžja volja, ko bi bilo po môje, bi na svôjem kopali*). Sledi tudi pravilu knjižnega premičnega naglaševanja deležnika na -l pri glagolih na -íti -ím (*je vedno nekaj govóril*), -áti -em (*bo kôpal*), v besednem vzglasju izgovarja knjižno fonemsko različico [w] namesto narečne [f] ([w] *zidanico*). Namesto narečnega glagola v velelniku *ídi* za *iti* uporablja knjižno *pójdi*.

Šafar Trinkaus. V njegovem govoru so najbolj opazne glasovne knjižne značilnosti v mestu naglasa, kjer bi bilo narečno pričakovati umik naglasa za zlog proti začetku besede (*popísáli bomo, če bi se kaj spozabíla, so rôke zvezáli*), v vrsti naglasa oz. njeni kvaliteti, kjer bi bilo namesto knjižne ožine pričakovati narečno širino (*je vedno nekaj govóril, za kóga neki*) oz. namesto knjižne širine narečno ožino (*živela svobôda, gospôda je šla, kdaj bosta prišla kôpat, kônc bo z goricami, rôke, s kočó vrêd*). Prisoten je samoglasniški upad

nenaglašenega *-a-* do stopnje polglasnika, kar ni prleška, ampak predvsem gorenjska narečna značilnost (*bil si župàn, kaj naj počnem zdàj, jàs ali zadruga*).¹⁴ V besednem vzglasju za samoglasnikom izgovarja knjižno fonemsko različico [u] namesto narečne [v] (*s kočo [u]red*). Oblikoslovno je opazna raba navezne oblike osebnega samostalniškega zaimka namesto pričakovane narečne predložne naglasne (*name : na mene*). Trinkaus zaradi svojega položaja v kraju uporablja več germanizmov (npr. *nocoj ne poznamo špasov, blokfirer, ordnunga*).

Muzikant Tjoš. V njegovem govoru so najbolj opazne glasovne knjižne značilnosti v mestu naglasa (*midva, Lizika, sva samá*), tudi tam, kjer bi bilo narečno pričakovati umik naglasa za zlog proti začetku besede (*kopála bova, da te Jula ne bo čakála*), v vrsti naglasa oz. njeni kvaliteti, kjer bi bilo namesto knjižne ožine pričakovati narečno širino (*je vedno nekaj govóril, za kóga neki*) oz. namesto knjižne širine narečno ožino (*vse bo še dôbro*). Prisoten je samoglasniški upad nenaglašenega *-a-* do stopnje ozkega *e*, kar ni prleška, ampak predvsem gorenjska narečna značilnost (*nej mi samo v rôke pride*). V besednem vzglasju za samoglasnikom izgovarja knjižno fonemsko različico [ɰ] namesto narečne [f] ([ɰ] *se bo še dôbro*). Oblikoslovno je opazna raba dvojine (*kisava se, kisava, kopála bova, midva, Lizika, sva samá*). Uporablja tudi nekatere narečne besede (*Kaj se motoviliš okoli deklina? Nimaš babe?*).

Lajhova Lizika. Njena knjižna izgovarjava se kaže predvsem v knjižnem premičnem naglaševanju deležnika na *-l* pri glagolih na *-iti -ím* (*kaj boš stóril, sinoči si mi govóril*), besedno pa z nekaj malega narečnih izrazov (*zvrgli so me*).

Župnik Farkaš. Uporablja knjižne glasovne različice (*bôžja volja, cérkev* (tudi pri izgovoru izglasnega [u]), *otrôci, pridite s[ə]m, jábo[u]ka*), vendar pa v svojem govoru izkazuje tudi narečnemu govoru bližjo naglasno dvojnico (*se bomo ob trgatvi pomeníli*), izpust končnega *-o* (*tak, tak*), pogovorno oz. narečno sklanjanje samostalnikov (npr. *zaradi vinčeka*). Zanimivo je, da je v *Dialog listi* zapisan narečni besedni red (*človek bi jo naj spoštoval*), kar pa lik v filmu udejanji kot knjižnega (*človek naj bi jo spoštoval*).

Nekateri drugi liki (npr. Sinko, Sinkovca, Šafar, Ozmečka, Lajhovka) izkazujejo naglasna mesta in tonemsko naglaševanje, ki ju v prleškem narečju ni. Še posebej dosti je prisoten samoglasniški upad do stopnje polglasnika pri Ozmecu, Belec, Orniku. Predvsem pri otrocih bi pričakovali neknjižni

¹⁴ Besedilo je bilo delno pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

jezik, pa drži nasprotno (npr. raba dvojine pri Štefeku: *Oče, dan je že. Greva.,* tudi samoglasniške premene, ki niso narečne prleške: *Tok ga zdaj trga ...,* samoglasniški upad in dvoglasniška fonemska različica predloga *v*: *K n[ə]m pridi, [u] gorice!*). Je pa vendarle opaziti vsaj nekaj narečnih značilnosti, a redko: pri uporabi naglasa (*To je sólo hujskarija., Koga séliš?, Beléc* (v povesti je naglas zapisan, a s krativcem: *Belèc*, tudi zanjo: *Belèčka*, v Potrčevem scenariju *Gorice* je zapis z ostrivcem: *Beléc, Beléčka*)), samoglasniškega upada (*tak tak*) in besedja (*baba, deklina, tu*).

7 Sklep

Potrč je povest *Svet na Kajžarju* zapisal v knjižni slovenščini, mestoma pa podkrepil lokalno pripadnost z oznako naglasa, občno- in lastnoimenske (npr. *célo obličje, zadrúžno, zadrúge, v zadrúgah, táka je, (država) dà, ná (pij), sedèl, oné, kólje*; npr. *Martín, Habján, Belèc, Belèčka, Gíbine*). Velika večina analiziranih besed je zapisana vsaj v katerem izmed priročnikov slovenskega jezika, ki so bili zajeti v analizo (*SP, SSKJ², Pleteršnik, Rajh* in *Debenjak*), in s tem kažejo, da je Potrčevo besedje še vedno živo.

Analiza dialoškega dela filma kaže, da je govor likov močno knjižen na vseh jezikovnih ravneh, še posebej v glasoslovju, oblikoslovju in skoraj v celoti v skladnji. Le mestoma se kažejo pogovorne ali narečne značilnosti, in sicer v naglasnem mestu in v besedišču. Predstavljeni so rezultati analize govora osrednjih likov, na osnovi katerih ugotavljamo, da presoja dialogov v filmu *Svet na Kajžarju* ne potrjuje govorne uresničitve, kot jo je vsaj deloma nakazoval Potrč sam (zato predstavljena analiza besedja iz povesti), sploh pa ne predstavlja takšne, kot bi jo potrjevale dialektološke študije na terenu glede na podobne okoliščine v resničnem življenju.

Viri in literatura

Viri

Ivan POTRČ, 1948: *Svet na Kajžarju*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

Ivan POTRČ, 1951: *Gorice: tekst za scenarij*. Maribor: Obzorja.

France ŠTIGLIC, 1952: *Dialog lista za umetniški film Svet na Kajžarju* (v arhiv 16. 12. 1952). Ljubljana: Slovenski filmski arhiv Ministrstva za kulturo Arhiva Republike Slovenije.

France ŠTIGLIC, 1952: *Svet na Kajžarju*. Film. Osební dostop s pomočjo doc. dr. Nine Žavbi in Mihe Gruma, samostojnega strokovnega delavca v Centru za teatrologijo in filmologijo: Dostop 6. 7. 2023 na: <http://kumba.agrft.uni-lj.si/ZAC/index.asp>.

Literatura

BAZA SLOVENSКИH FILMOV: SVET NA KAJŽARJU (1952). Dostop 3. 7. 2023 na <https://bsf.si/sl/film/svet-na-kajzarju-1952/>.

Boris BOGATAJ, 1983: Izbrana dela Ivana Potrča. *Glas*, 2. 8. 1983.

Franček BOHANEČ, 2002: *Portret Ivana Potrča. Literarno-zgodovinski oris*. Ljubljana: Viharnik.

Rado BORDON, 1953: *O novem slovenskem filmu „Svet na Kajžarju“ pa še to in ono ob njem (Prispevek k diskusiji o problematiki slovenskega umetniškega filma)*. 3. Ljudje in značaji „Sveta na Kajžarju“. *Slovenski poročevalec* 17, 21. januarja, 5. Dostop 3. 7. 2023 na <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-5SNU7MAW>.

– –, 1953: *O novem slovenskem filmu „Svet na Kajžarju“ pa še to in ono ob njem (Prispevek k diskusiji o problematiki slovenskega umetniškega filma)*. 4. Ali je bilo res vse tako preprosto? 5. O režiji in montaži. *Slovenski poročevalec* 18, 22. januarja, 5. Dostop 3. 7. 2023 na <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-5SNU7MAW>.

– –, 1953: *O novem slovenskem filmu „Svet na Kajžarju“ pa še to in ono ob njem (Prispevek k diskusiji o problematiki slovenskega umetniškega filma)*. 5. O režiji in montaži (nadaljevanje). 6. Igralske ustvaritve v filmu. 7. Snemalčevi posnetki in scenerija „Sveta na Kajžarju“. 8. Dve izmed hudih pomanjkljivosti: glasba in zvok. *Slovenski poročevalec* 19, 24. januarja, 6. Dostop 3. 7. 2023 na <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-5SNU7MAW>.

– –, 1953: *O novem slovenskem filmu „Svet na Kajžarju“ pa še to in ono ob njem (Prispevek k diskusiji o problematiki slovenskega umetniškega filma)*. 8. Dve izmed hudih pomanjkljivosti: glasba in zvok (nadaljevanje). 9. O kritiki, samokritiki in še čem. *Slovenski poročevalec* 20, 25. januarja, 5. Dostop 3. 7. 2023 na <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-5SNU7MAW>.

Jožica ČEH, 2006a: Dialektizmi v Potrčevi prozi.

V: *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*.

Ur. M. Koletnik, V. Smole. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora, 41). 183–189.

– –, 2006b: O Potrčevi predvojni pripovedni prozi. Ljubljana: *Jezik in slovstvo*. 51/5. [15]–23. Dostop 3. 7. 2023 na: <http://www.jezikinslovstvo.com/pdf/2006-05-Razprave-JozicaCeh.pdf>.

Jožica ČEH STEGER, 2012: O Potrčevi zgodnji kratki prozi. *Spremna študija*. Ivan Potrč: *Prepovedano življenje*. Maribor: Litera. (Knjižna zbirka Piramida). 277–304.

Renata DEBELJAK, 2019: *Potrčevo pripovedništvo v kontekstu ideoloških, družbenih in političnih sprememb*. Doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru. Dostop 3. 7. 2023 na: <https://dk.um.si/Dokument.php?id=139585&lang=slv>.

Debenjak = Doris DEBENJAK, Božidar DEBENJAK, Primož DEBENJAK, 2003: *Veliki nemško-slovenski slovar* [Elektronski vir]. Ljubljana: DZS.

Marko JESENŠEK, 2013: Potrč in vprašanje slovenskega knjižnega jezika. Maribor: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84, 2–3. 125–140.

Božena KMETEC – FRIEDL, 2007: *Zapuščina Ivana Potrča v ptujski knjižnici*. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča. Dostop 3. 7. 2023 na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-QRDPJARP>.

France KOBLAR: Potrč, Ivan (1913–1993). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostop 3. 7. 2023 na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi452975/#slovenski-biografski-leksikon> Izvirna objava v: Slovenski biografski leksikon: 7. zv. Peterlin – Pregelj C. France Kidrič idr.. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1949.

Mihaela KOLETNIK, 2013: Narečne prvine v Potrčevi predvojni kratki pripovedni prozi. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84, 2–3. 141–168.

Igor KORŠIČ, 2006: Nekaj o umetnosti neumetniškega govora v filmu. *Kolokvij o umetniškem govoru*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo. 160–166.

Tine LOGAR, Jakob RIGLER, 1993: *Karta slovenskih narečij*. Karto priredila: Tine Logar in Jakob Rigler na osnovi Ramovševe Dialektološke karte slovenskega jezika, novejših raziskav in gradiva Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU. Besedilo: Tine Logar. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1993 (zemljevid).

Dušan MEVLJA, 1993: Ivan Potrč – osemdesetletnik. *Knjižni razgledi* 19. 1. 1993. 10, 15.

MINISTRSTVO za kulturo, 2021. *Dnevi slovenskega filma v Beogradu in vrnitev trinajstih slovenskih filmov*. Dostop 3. 7. 2023 na: <https://www.gov.si/novice/2021-12-09-dnevi-slovenskega-filma-v-beogradu-in-vrnitev-trinajstih-slovenskih-filmov/> 9. 12. 2021.

Pleteršnik = Maks PLETERŠNIK, 2006: *Slovensko-nemški slovar*: (1894–1895) [Elektronski vir, CD ROM]. Ur. M. Furlan, H. Dobrovoljc in H. Jazbec. Transliterirana izd. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: Amebis. Dostop 3. 7. 2023 na: <http://isjfr.zrc-sazu.si/pletersnik/>.

Katja PODEVŠEK, 1983: Filmski govor in film Učna leta izumitelja Polža. *Jezik na odru, jezik v filmu*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko. 294–300.

Ivan POTRČ, 1950. *Svijet na Kajžarima*. Prevod Hijacint Petris. Baza prevodov Javne agencije za knjigo. Dostop 3. 7. 2023 na: https://www.jakrs.si/mednarodna-dejavnost/baza-prevodov/?tx_jakprevodi_pi1%5BsearchJezik%5D=46.

– –, 1977: Jezik – to je pisateljeva podoba. Ljubljana: *Sodobnost* 25/4. 332–334.

– –, Dostop 3. 7. 2023 na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Ivan_Potr%C4%8D.

Rajh = Bernard RAJH, 2010: *Gučati po antùjoško: gradivo za narečni slovar severozahodnopreškega govora*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 73).

Fran RAMOVŠ, 1931: *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Lit. J. Blasnika Univerzitetna tiskarna.

SEZNAM naselij v Sloveniji. Dostop 19. 7. 2023 na https://sl.wikipedia.org/wiki/Seznam_naselij_v_Sloveniji.

SSK^P = SLOVAR slovenskega knjižnega jezika (2014). [Elektronski vir] / izdajatelj SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. 2., dopolnjena in deloma prenovljena izd., elektronska objava. - El. knjiga. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Dostop 19. 7. 2023 na <https://www.fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=133&View=1&Query=%2A>.

SP = SLOVENSKI pravopis. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2001. Elektronska objava, spletna izdaja 2014. Dostop 3. 7. 2023 na: <http://fran.si/134/slovenski-pravopis>.

SVET na Kajžarju: ob 50-letnici filma [1952–2002], 2002. Avtorici prispevkov Bojana Rogina in Rapa Šuklje. Videm pri Ptuj: Kulturno društvo Franceta Prešerna.

SVIJET NA KAJŽARIMA. Prev. Hijacint Petris. Zagreb: Novo pokoljenje. Vir: Baza prevodov Javne agencije za knjigo. Dostop 3. 7. 2023 na https://www.jakrs.si/mednarodna-dejavnost/baza-prevodov/?tx_jakprevodi_pi1%5BsearchJezik%5D=46.

Franček ŠAFAR, 1960: Pisatelj Ivan Potrč. *Jezik in slovstvo* 5/7. 193–197. Dostop 3. 7. 2023 na: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-582VY8HZ>.

Marcel ŠTEFANČIČ, jr., 2005: *Na svoji zemlji – Zgodovina slovenskega filma. Na svoji zemlji: zgodovina slovenskega filma: pastirji naroda, kaj je to slovenski film?, ultimativni vodič po filmih, pri katerih so sodelovali Slovenci in Slovenija*. Ljubljana: Umco. (Knjižna zbirka Premiera; 50. Rdeča premiera). 78–80.

Jože TOPORIŠIČ, 1970: Slovenski pogovorni jezik. *Slavistična revija* 18/1–2. 55–70.

Alenka VALH LOPERT, Mihaela KOLETNIK, 2018. *Non-standard features of the Slovene language in Slovene popular culture*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 127).

Alenka VALH LOPERT, Melita ZEMLJAK JONTES, 2013: Potrčev [!] roman Na kmetih v Pavlovičevem celovečernem filmu Rdeče klasje. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84/2/3. 169–202.

Zinka ZORKO, 2009: *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 64).

Dialogues Coming to Life in the Film *Life in Kajžar* (1952) Based on Motifs from Potrč's Novel of the Same Name

The paper presents the results of the analysis of the spoken dialogue in Štiglic's film *Svet na Kajžarju* (*Life in Kajžar*) (1952), which is based on motifs from Potrč's novel of the same name (1948). The story is told in nine chapters. The main characters are day labourers who were hired to work in vineyards before the Second World War and who, after the war, were given the opportunity to become owners of land by founding a vineyard cooperative. Potrč wrote the story in literary (standard) Slovene, with only a few local references. According to today's dialectical classification, the language of Kajžar (the village of Kog) and its surroundings has the characteristics of the Prlekija dialect of the Pannonian dialectal group, which has only dynamic (non-tonemic accentuation, i. e. accent placement). The author points out non-standard features with individual dialectal or colloquial words from the Drava region, with personal names and Germanisms. The non-standard words were verified in various Slovene dictionaries. Štiglic's film is the fourth Slovenian art film, which is today considered to belong to the activist period of Slovene cinema. The screenplay and direction received a poor reception by critics. Compared to Potrč's texts, the director's changes are significant, as he chose only individual motifs, added some characters, omitted or changed others and made alternations in the story itself. When the film was made, the general tendency was to use literary Slovene for the dialogues. As a result, the dialectological accent placement in speech, which is at least hinted at in the story, is not realised in the film, or in some places it even shows tonemic accentuation, which no one finds familiar in the Prlekija dialect. The place and type of the accent are particularly noticeable. The analysis of the parts in the film with dialogues shows a strong literacy of the characters' speech at all linguistic levels, especially in phonetics, morphology and almost entirely in syntax. The evaluation of the dialogue in the film does not confirm the speech realisation, as at least partially indicated by Potrč himself, and it does not even represent the kind that would be confirmed by dialectological fieldwork dealing with similar real-life circumstances.

Ivan Potrč okrog leta 1955
(Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Iz zapuščine Branke Jurca, škatla 17)

Potrčev roman *Zločin* in njegov zgodovinsko-politični kontekst

Branislava Vičar

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Izvleček

Potrčev roman *Zločin* se umešča v zgodovinsko-politični kontekst diktature kralja Aleksandra in protikomunistične dejavnosti režimskih represivnih aparatov. V romanu sta upodobljena predvojna komunista Djuro Djaković in Nikola Hećimović, in sicer od aretacije do insceniranega pobega in umora, ki je najbolj znan umor v plejadi izvensodnih sistemskih pobojev v času avtorskega kraljevega režima. Prispevek namenja posebno pozornost izgradnji revolucionarne subjektivnosti osrednjih likov in ugotavlja, da se v romanu oblikujeta dve subjektivni poziciji: pozicija upora in moralni pragmatizem. Vendar pa se svetova osrednjih likov na koncu romana, ko ju ob soočenju s smrtjo znova poveže zavezanost revolucionarni perspektivi, ponovno presekata.

Ključne besede: Ivan Potrč, *Zločin*, šestojanuarska diktatura, komunizem, revolucionarna subjektivnost

Synopsis

Potrč's novel *Zločin* is set in the historico-political context of the dictatorship of King Alexander and the anti-communist activities of the regime's repressive apparatus. The novel depicts the pre-war communists Djuro Djaković and Nikola Hećimović, from their arrest to their staged escape and murder, the most notorious in a string of extrajudicial systemic killings during the autocratic royal regime. The paper pays special attention to the construction of the revolutionary subjectivity of the central characters and notes that two subject positions are formed in the novel: one of resistance and one of moral pragmatism. However, at the end of the novel, when the central characters are reconnected in the face of death by their commitment to a revolutionary perspective, their worlds intersect again.

Keywords: Ivan Potrč, *Zločin*, January 6 Dictatorship, communism, revolutionary subjectivity

1 Uvod

Potrčev roman *Zločin* (1955) se umešča v zgodovinsko-politični kontekst diktature kralja Aleksandra in protikomunistične dejavnosti režimskih represivnih aparatov. Kraljevina je v tistem času delovala kot polfašistična diktatura, v kateri je prihajalo do brutalnega izkoriščanja delavskega razreda in kmečkih množic ter stopnjevanje politične represije (Kirn 2014: 74). Državni aparat je bil vnaprej pripravljen na nasilno razbitje in uničenje ilegalnih organizacij KPJ in SKOJ; v tem se je pokazalo razredno bistvo kraljevega režima (Pleterski 1986: 231; Pleterski in Božič 1984: 98–99), ki je v imenu unitarizma, tj. programa hegemonije frakcije jugoslovanske buržoazije, poskušal poenotiti politične in gospodarske elite (Centrih 2011: 115).

V »kronističnem zapisu zadnje poti dveh revolucionarjev« (Potrč 1979: 141), kot roman *Zločin* opredeli sam pisatelj, sta upodobljena predvojna komunista, organizacijski sekretar CK KPJ Djuro Djaković in sekretar Rdeče pomoči za Jugoslavijo Nikola Hećimović, v zadnjih dnevih življenja, tj. od aretacije v Zagrebu aprila 1929 do insceniranega pobega in umora pet dni po aretaciji. Njun umor je najbolj znan umor v plejadi izvensodnih sistemskih pobojev v času avtorskega kraljevega režima.

Potrč poudarja družbeno-zgodovinsko določenost svojega dela in prepozna konstitutivno vlogo literarnega dela pri oblikovanju kolektivne zavesti. V skladu

z doktrino socialističnega realizma, da je pisateljeva dolžnost podati resničen in zgodovinsko umeščen prikaz realnosti v njenem revolucionarnem razvoju (Eagleton 1976: 36), pisanje *Zločina* pojmuje kot »tist[o] pisateljsk[o] resnic[o], ki jo je bilo potrebno svetu povedati«, kot »resnic[o], pravic[o] in dolžnost« (Potrč 1979: 144). Pisateljevo literarno zavezo revolucionarni preteklosti izpostavi tudi Franček Šafar, ko zapiše, da je Potrč v *Zločinu* »zajel drobec iz Komunistične partije Jugoslavije, da bi se kot književnik oddolžil našim revolucionarjem med obema vojnama, ki so v svojem boju izkrevale in podlegli nasilju« (Šafar 1960: 233). Dramaturg Herbert Grün, ki je besedilo romana priredil v dramsko oz. gledališko predlogo, je v Celjskem gledališkem listu za leto 1955/56, ko je bilo delo prvič uprizorjeno, povezal estetsko razsežnost Potrčevega romana z njegovo družbeno pomembnostjo: »Navdušila me je ta kronika, ker je dokazala, da je vsem skeptikom navkljub le mogoče napisati slovstveno umetnino, ki je v isti sapi – pa še tako – politično angažirana, vendar jasno, nedvoumno humanistična« (Grün 1979: 145).

2 Vloga Djure Djakovića in Nikole Hećimovića v komunističnem gibanju

Djuro Djaković in Nikola Hećimović sta bila med najvidnejšimi osebnostmi jugoslovanskega komunističnega in delavskega gibanja med svetovnima vojnama. Med izkoriščanimi delavskimi in kmečкими množicami sta veljala za »utelešenje boja za nov svet« (*Proleter* 1929 v Vujošević 1979: 374).

Djuro Djaković se je kot mlad kovinarski delavec sprva vključil v bosensko-hercegovsko delavsko gibanje in že leta 1906 prevzel eno od vodilnih vlog v splošni delavski stavki v Sarajevu, ki je imela pomemben vpliv na razvoj delavskega gibanja v Bosni in Hercegovini (*Klasna borba* 1933 v Vujošević 1979: 382). Leta 1909 se je zaposlil v sarajevski tobačni tovarni in si v naslednjem desetletju prizadeval za izboljšanje materialnega in političnega položaja delavskega razreda (Broz 1938 v Vujošević 1979: VIII). Aktivno je deloval v sindikalnem gibanju ter delavskih stawkah, tj. oblikah delavskega gibanja, ki s svojim delovanjem predpostavljajo »spoznanje o pomenu delavske solidarnosti in kolektivnega boja« (Bembić 2013: 31). V tem času je v delavskem tisku objavil številne članke, v katerih je izpostavljал ekonomski in politični položaj delavskega razreda ter meril na odpravo kapitalističnih odnosov (gl. Vujošević 1979). Prizadeval si je, da bi delavstvo mobiliziral za ekonomski boj in pri tem delavsko solidarnost razumel kot pogoj in hkrati rezultat razrednega

boja. Vztrajno je spodbujal delavke_ce, naj se kot kolektiv postavijo za svoje pravice. Zgodovinarica Ubavka Vujošević navaja, da je delavkam_cem skoraj dnevno sporočal: »Organizirajmo se, strnimo vrste, pripravimo se na boj, kajti le tako lahko dosežemo znosnejše življenje« (Vujošević 1979a: XVI). Svaril je pred podrejanjem delavskega boja buržoazni ideologiji in poudarjal, da je »buržoazn[a] držav[a] [...] sredstvo za izkoriščanje proletariata« (Djaković 1923 v Vujošević 1979: 87). Delavski boj je pojmoval kot razredni boj, v katerem ima najpomembnejšo vlogo komunizem. Aktivno je deloval v Socialdemokratski stranki Bosne in Hercegovine, ki je v začetku leta 1919 pod vplivom oktobrske revolucije in revolucionarnih gibanj v Evropi skupaj s Srbsko socialdemokratsko partijo podala pobudo za združitev jugoslovanskega delavskega gibanja na podlagi razrednega boja (Pleterski idr. 1986: 65). Na kongresu združitve, ki je potekal v Beogradu leta 1919, se je Djaković zavzemal za to, da bi se enotna delavska stranka imenovala Komunistična partija Jugoslavije in bi se vključila v Tretjo internacionalo (Broz 1938 v Vujošević 1979: IX). Predlog poimenovanja, ki ga je zastopal, takrat ni bil izglasovan, nova stranka je bila poimenovana Socialistična delavska partija Jugoslavije (komunistov), a že na naslednjem kongresu, ki je bil leta 1920 v Vukovarju, se je stranka na podlagi komunistične večine preimenovala v Komunistično partijo Jugoslavije in sprejela komunistični predlog programa (Pleterski idr. 1986: 74). Istega leta je bil Djaković v sarajevskem volilnem okrožju izvoljen za komunističnega poslanca v ustavodajni skupščini (Broz 1938 v Vujošević 1979: X). Po umiku komunistične partije v ilegalo leta 1921 si je prizadeval za vzpostavitev nove partijske politike, ustvarjanje povezave z množicami in aktivacijo ljudske politične zmožnosti. Vendar pa sta ilegalno izgrajevanje partije in njeno povezovanje z množicami potekali zelo počasi. Obnavljanje partijske organizacije in njeno akcijsko sposobnost so zavirala idejna in politična nesoglasja. Po konferenci KPJ, ki je potekala leta 1923 na Dunaju, so se razhajanja poglobila do te mere, da se je jasno pokazala ločnica med dvema strujama v partiji. Nesoglasja so izhajala iz različnih pogledov na temeljna vprašanja partijske politike, zlasti organizacijsko, narodnostno in sindikalno. (Pleterski idr. 1986: 90–93) Djaković, ki je bil istega leta izvoljen v izvršni odbor KPJ (prav tam: 91), je že na partijski konferenci zavzel jasno stališče proti frakcionaštvu (Broz 1938 v Vujošević 1979: XI), odločilno pa je proti frakcijskim sporom, skupaj s partijskimi člani, kot so Josip Broz, Josip Kraš idr., nastopil po tretjem kongresu KPJ leta 1926, ko so se spori še poglobili in so dobivali vse bolj značaj boja za večino v partijskih centralnih organih (Pleterski idr. 1986: 100). Leta 1928 je za Kominterno napisal

Obrazložitev spora v KPJ, kjer je podal svojo analizo frakcijskih sporov, obsodil medsebojno obtoževanje, opozoril na napake obeh struj pri uresničevanju pomembnih političnih vprašanj, kot je vprašanje poenotenja sindikalnega gibanja, v svoji kritiki pa je poudaril tudi nezmožnost t. i. partijske leve, da bi uresničila sicer »zavidanja vredno pravilno stališče« glede nacionalnega vprašanja. Pozval je k novi partijski politiki, ki bo ponovno aktivirala članstvo v zvezi z aktualnimi političnimi vprašanji in bo zmožna izgraditi delavski kolektiv. (Djaković 1928 v Vujošević 1979: 200–207) Prelomna v smislu reorganizacije KPJ je bila konferenca zagrebške organizacije leta 1928, ko je sekretar mestnega komiteja Josip Broz podal ostro kritiko stanja, nastalega v KPJ zaradi boja med frakcijama. V spor je posegla tudi Kominternina in z odprtim pismom, h kateremu je pripomogel tudi Djaković (gl. Vujošević 1979), pozvala članstvo KPJ, naj odpravi frakcionaštvo in vzpostavi »delavsko vodstvo, ki bo sposobno voditi boj za pridobivanje delavskih in kmečkih množic in ki bo onemogočilo razkol v KPJ« (Pleterski in Božič 1975: 63). Vodstvo KPJ je bilo odstavljeno in ustanovljen je bil začasni politbiro CK KPJ, ki ga je vodil Djaković. S tem je bila načrtovana nova smer v delovanju KPJ. Novo vodstvo je naredilo pomemben korak k povečanju aktivnosti celotne partije in je bilo uspešno v smislu njenega uveljavljanja v boju proti represivnim oblastnim strukturam. (Pleterski in Božič 1975: 63) Ko je Djaković leta 1928 na politično prizorišče stopil tudi kot kandidat za člana izvršnega komiteja Kominterne, je postal ena od vodilnih osebnosti mednarodnega komunističnega gibanja (Vujošević 1979a: XVI).

Nikola Hećimović se je z idejami komunizma seznanil že kot dijak zagrebške trgovske akademije. Na srečanjih srednješolske mladine, kot je bilo srečanje v Celju leta 1919, je poudarjal, da morajo biti delavski boji usmerjeni na prelom s kapitalističnim družbeno-ekonomskim sistemom ter vzklikal gesla, s katerimi je meril na oblikovanje skupne vizije delavskega razreda in delavski boj: »Proletariat se bo sam osvobodil in inteligenca je sestavni del novega proletariata« (Popović 1979: 17). Bil je pobudnik za ustanovitev lista *Iskra*, okrog katerega se je leta 1919 (do prepovedi po posredovanju ministra Svetozarja Pribićevića) zbirala levo usmerjena zagrebška srednješolska mladina (prav tam: 21). Prav ta mladina je tvorila tudi jedro komunistične mladinske organizacije SKOJ, ki je bila vzpostavljena oktobra 1919 in je že ob ustanovitvi poudarila, da bo delovala samostojno in neodvisno, vzporedno s Socialistično delavsko partijo Jugoslavije (komunistov), s katero bo povezana prek delegatov v partijskih svetih (Vasić 1977: 11). Hećimović je postal član prvega sekretariata SKOJ-a, ki je do leta 1920 deloval v Zagrebu (Popović 1979: 25). Prek SKOJ-a je

Hećimović sodeloval v mladinski Komunistični internacionali, pridružil pa se je tudi Rdeči pomoči in leta 1928 postal sekretar Rdeče pomoči za Jugoslavijo, kjer je uspešno reorganiziral delo (*Komunist* 1935 v Vujošević 1979: 395). Ker je užival zaupanje CK KPJ, je postal tudi sodelavec organizacijskega sekretarja Djure Djakovića.

3 Diktatura kralja Aleksandra in odziv Komunistične partije Jugoslavije

Kraljevina SHS, ki je bila v zgodnjih dvajsetih letih pomemben obrambni člen t. i. sanitarnega kordona (tj. male antante) pred širjenjem revolucionarnega gibanja v srednjo in zahodno Evropo, se je po vpeljavi diktature 6. januarja leta 1929, kot ugotavlja Lev Centrih, znašla ne le na periferiji kapitalističnega svetovnega sistema, ampak tudi na periferiji fašističnih režimov. Jugoslovanske vladajoče elite so politične ideje črpale iz fašističnega korporativizma, vendar pa jim ni uspelo izpeljati nobenega političnega oz. gospodarskega projekta, s pomočjo katerega bi lahko (podobno kot politične elite v fašistični Italiji in nacistični Nemčiji) uresničile svojo razredno prevlado. (Centrih 2011: 99, 112–113) Centrih v luči historičnomaterialistične obravnave družbenih razredov postavi tezo, da jugoslovanske elite prav zato niso bile »zmožne operativno funkcionirati kot razred« (Centrih 2011a: 231).

Diktatura kralja Aleksandra je bila odgovor na zaostrene notranjepolitične razmere zaradi nerešenega nacionalnega vprašanja, kakor tudi odgovor na povečane delavske in kmečke proteste, do katerih je prihajalo zaradi vse večjega izkoriščanja delavskih in kmečkih množic v korist kapitala (Pleterski 1986: 230). Kralj Aleksander si je z vpeljavo diktature prizadeval uresničiti interes vladajočega meščanstva v Srbiji, kakor tudi svoj lastni interes, da država ohrani unitarizem t. i. troedinosti, tj. uresniči idejo integralne jugoslovanskosti, ki naj bi vodila do stapljanja v en sam, jugoslovanski narod, obenem pa širši interes buržoazije vseh narodov Jugoslavije, da se prepreči poglobljanje družbenih gibanj, zlasti naraščanje vpliva KPJ (Pleterski 1986: 230; Kirn 2014: 73). KPJ, ki je bila po prvih volitvah tretja največja politična sila v državi, je ob unitaristični koncepciji konstitucije Jugoslavije na eni strani in avtonomistični na drugi predstavljala tretjo, komunistično alternativo (Kirn 2014: 73–74) in »je edina pomenila avantgardno jedro odpora proti sistemskemu izkoriščanju« (Burcar 2019: 75). Zato je bila trn v peti oblastnim strukturam in delavske nemire je oblast izrabila za prepoved delovanja KPJ, in sicer z *Obznano* konec leta 1920

in *Zakonom o zaščiti javne varnosti in reda v državi* leta 1921. KPJ je bila s tem potisnjena v ilegalo, kjer je razvila nove oblike dela, pod vodstvom zagrebške organizacije pa si je zastavila reorganizacijo, sistematično delo z delavstvom in navezovanje stika z najširšimi množicami (Morača in Bosiljić 1969: 91).

Eno izmed prvih dejanj diktature je bila vpeljava novega *Zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi*, ki je v primerjavi s predpisom iz leta 1921, ki se je omejeval na KPJ, prepovedal delovanje vseh političnih strank, ki bi imele »versko ali plemensko obeležje«, to pa so bile vse tedaj registrirane stranke v državi. Zakon je prepovedoval tudi shode in nošenje simbolov (znakov, zastav, napisov), ki bi pozivali k spremembi državne ureditve. Med zakoni, ki so bili objavljeni ob razglasitvi diktature, sta bila tudi *Zakon o spremembi zakona o oblastnih samoupravah in občinah*, na podlagi katerega so bili ukinjeni organi z elementi samouprave, ter novi zakon o tisku, s katerim si je država zagotovila učinkovito orodje za oblikovanje sebi naklonjenega javnega mnenja. (Pleterski 1986: 231; Pleterski idr. 1986: 105; Gašparič 2007: 63–64) Policijski organi so prejeli posebna navodila in skoraj neomejena pooblastila za preprečevanje in sankcioniranje delavskih akcij. Ustanovljeno je bilo Državno sodišče za zaščito države, »pristojno za politične sodne procese in pooblaščno razsojati brez pravice do pritožbe« (Pleterski idr. 1986: 105). To je oblastnim strukturam omogočilo, kot poudarja Burcar, da so kriminalizirale in za daljše obdobje zaprle članice KPJ (Burcar 2019: 76).

Čeprav je bila s šestojanuarskim aktom usodno prizadeta organizacijska infrastruktura vseh političnih strank, so vodstva meščanskih strank podprla novi režim. Ilegalna komunistična partija je bila edina politična organizacija, ki je diktaturo ostro obsodila in napovedala odločen boj proti njej, proti monarhistični izgradnji Jugoslavije ter proti političnim, nacionalnim in družbenim neenakostim, ki so se z uvedbo diktature še zaostrole. Prva številka *Proleterja*, ki je izšla marca 1929, je sporočala usmeritev KPJ v obdobju diktature:

Vojaškofašistična diktatura odpira pred delovnim ljudstvom edinstveno perspektivo, in to oboroženo vstajo delavcev, kmetov in zatiranih narodov [...] Zatirani narodi morajo vedeti, da je njihov edini vodja v narodnoosvobodilnem boju komunistična partija. Samo v zvezi z delavci in kmeti lahko dosežejo svojo narodno osvoboditev. (*Proleter* v Pleterski 1986: 235)

Splošna usmeritev je torej predvidevala nacionalno osvoboditev in z njo povezano socialno revolucijo, tj. strategiji, ki sta jih znotraj delavskega gibanja formulirala že Lenin in Dimitrov (Kirn 2014: 87–88). To je bila usmeritev v

boj proti kapitalistični družbeno-ekonomski ureditvi in z njo povezani nacionalistični ideologiji buržoazije. Kot poudari Pleterski, je KPJ s tem napovedala razredni boj z buržoazijo, in to tako z buržoazijo, ki je predstavljala steber diktature, kakor z opozicijskimi skupinami, ki so si prizadevale ohraniti oz. ponovno vzpostaviti parlamentarizem (Pleterski 1986: 235). Kot je ocenila KPJ, je namreč navidezna parlamentarna pluralnost v kraljevini podpirala kapitalistično družbeno-ekonomsko ureditev, usmerjali pa so jo interesi kapitala (Burcar 2019: 74–75). Vendar pa tedanjemu komunističnemu gibanju kljub okrepljeni uporniški dejavnosti ni uspel prelom z obstoječim stanjem; tedaj še maloštevilno in brez trdne povezave z delavskim razredom se še ni oblikovalo v ključno politično silo, kot se je to zgodilo v poznejšem ljudskem odporu proti fašistični okupaciji, prav tako mu v upor proti diktaturi do tedaj še ni uspelo povezati različnih družbenih segmentov. Čeprav je diktatura s prepovedjo stavk in neodvisnih sindikatov zadala hud udarec delavskemu razredu, delavstvo zvečine ni bilo pripravljeno na revolucionarni boj. KPJ je v prvi polovici tridesetih let težišče boja sicer prenesla na neposredno delo z delavkami_c po tovarnah in jih enotno povezala ne glede na sindikate, ki so jim pripadali (Morača in Bosiljić 1969: 91), a ob uvedbi diktature je bila večina sindikatov pod vplivom reformistično usmerjenih narodnih strank ali nasploh pasivnih; v sindikate, ki so bili pod neposrednim političnim vplivom ilegalne KPJ, je bilo združenih manj kot desetina delavk_cev (Pleterski 1986: 233). Tudi meščanske politične stranke in širše množice niso bile pripravljene na boj proti diktaturi (Pleterski idr. 1986: 106). Družbene in politične razmere tedaj torej niso dopuščale revolucionarnega razpleta in poziv KPJ k »oboroženi vstaji« ni imel širšega odmeva. Večina dejavnosti KPJ je bila vezanih na tiskanje in razširjanje letakov in ilegalnega tiska ter občasne protestne akcije in stavke. Do oboroženih spopadov je prihajalo le ob aretacijah. Čeprav je bil od samega začetka namen diktature zatrtje revolucionarnega gibanja ter razbitje ilegalnih organizacij KPJ in SKOJ, je režim poziv partije k oboroženemu odporu uporabil za to, da je pred domačo in tujo javnostjo upravičil obračunavanje s komunisti. Že januarja 1929 so se začele policijske racije, množične aretacije, zapiranje in mučenje komunistov. Režimu je uspelo razbiti partijska in skojevska vodstva in organizacije ter zdesetkati njihove vrste; številni komunisti so bili ubiti brez sojenja v policijskih zaporih oziroma med insceniranimi pobegi. (Pleterski 1986: 233; Pleterski idr. 1986: 106–107) Represijo kraljevega režima so poleg Kominterne, Balkanske komunistične federacije ter komunističnih partij in demokratičnih organizacij v tujini obsodili tudi demokratično usmerjeni

svetovni tisk, del jugoslovanske emigracije in kritična javnost po svetu (Pleterski idr. 1986: 107). Med njimi je bil tudi slovensko-ameriški pisatelj Louis Adamič, ki je po svojem bivanju v Ljubljani leta 1932 v angleščino prevedel *Boj* – spomine Edvarda Kardelja na čas, ki ga je pod režimom kralja Aleksandra preživel kot politični zapornik –, da bi ameriško skupnost seznanil z avtoritarno politiko v Jugoslaviji (Enyeart 2020 [2019]: 55–57).¹

Del sistematično organiziranih dejavnosti, s katerimi si je režim prizadeval zatreti ilegalno komunistično delovanje, je bil tudi umor Djure Djakovića in Nikole Hećimovića. Djakoviću kot organizacijskemu sekretarju CK KPJ je bila na dan razglasitve diktature zaupana preusmeritev v nov način delovanja partije v pogojih globljega pomika v ilegalo (Filipič 1981: 366). Policija je kmalu ugotovila Djakovićevo vlogo v vodstvu KPJ; kot je v poročilu na državnem tožilstvu v Zagrebu oktobra 1929 navedel šef zagrebske policije Janko Bedeković, je bil Djaković »policiji dobro poznan kot eden od najagilnejših voditeljev Komunistične partije« (Uprava policije v Zagrebu 1929 v Filipič 1981: 366). Hećimović je kot sekretar Rdeče pomoči za Jugoslavijo v tem času z Djakovićem najtesneje sodeloval, udeleževal se je tudi razširjenih partijskih posvetovanj (Filipič 1981: 374). France Filipič, ki je na osnovi analize sicer maloštevilnih arhivskih dokumentov in časopisnega gradiva, kakor tudi osebnih pričevanj rekonstruiral dogodke od aretacije obeh revolucionarjev 20. aprila 1929 do njunega zahrbtnega umora na jugoslovansko-avstrijski meji 25. aprila (Filipič 1981: 361–442), navaja, da se je režim namerno izognil sodnemu procesu proti komunističnima voditeljema, saj bi zaradi njune mednarodne prepoznavnosti in ugleda proces vzbudil veliko pozornosti mednarodne javnosti.² Policijska in upravna oblast sta se trudili, da bi umor in njegove okoliščine prikrili. Policija javnosti ni sporočila ničesar ne o aretaciji ne o smrti Djakovića in Hećimovića, vse dokler nista bili odkriti njuni trupli. KPJ se je dokopala do obdukcijskega

1 Jugoslovansko politično dinamiko v času diktature in Aleksandrovo mrežo terorja je opisal tudi v delu *Vrnitev v rodni kraj* (1934).

2 Da umor ne bi izzval (večjega) odziva javnosti in bi se ustvarila predstava, da sta revolucionarja bližino meje premišljeno izrabila za beg, zapisniki z zaslišanj in poročilo Ministrstva za notranje zadeve namerno poudarjajo, kot ocenjuje Filipič, njuno kurirsko vlogo (tj. degradiranje njunega delovanja v KPJ na obrobje partijske organiziranosti), prehajanje čez mejo ter pripravljenost, da pokažeta ilegalni partijski kanal in ob meji skrito komunistično literaturo. Filipič se pri oceni vnaprej pripravljenega načrta za insceniran pobeg opira tudi na raziskave zgodovinske stroke, ki je na osnovi natančnejše analize podala dvom o verodostojnosti zapisnikov z zaslišanj. (Filipič 1981: 384–386) Ubavka Vujošević denimo ugotavlja, da zapisniki z Djakovićevega zaslišanja, kljub temu da je bila njegova vloga v KPJ policiji dobro znana, ne vsebujejo vprašanj, ki bi bila usmerjena v pridobivanje natančnejših podatkov o partijski organiziranosti (Vujošević 1979: 464).

zapisnika,³ ki je »eden od temeljnih dokumentov o njuni usodi in prepričljiva obtožba policijskih metod šestojanuarske diktature« (Filipič 1981: 435).

4 Upodobitev politične represije kraljeve diktature v romanu *Zločin*

Potrčev *Zločin* poskuša prek estetske konsumpcije artikulirati obdobje diktature kralja Aleksandra, tj. obdobje avtokratske vladavine in ostre politične represije. Potrč v izseku iz obdobja diktature upodobi režimsko nasilje nad komunisti, katerega cilj je bil razbitje partijskih vodstev in organizacij. V mreži represije izpostavi aretacijo, mučenje in umor komunistov Djure Djakovića, ki se kot literarni lik imenuje Djuro Djurović, in Nikole Hećimovića, ki je upodobljen v liku Nikole Selimovića.⁴

Dogajalni čas romana je dokumentaristično zgoščen (obsega čas od 20. do 25. aprila 1929). Besedilni prostor romana, ki opredeljuje pripovedne like, kakor tudi strukturo in dinamiko same zgodbe, je prekriven s stvarnim geografskim prostorom. Geografske realije obsegajo celotno pot zadnjih dni obeh revolucionarjev – od prostorov aretacije, zasliševanja in mučenja do prostora njunega umora, tj. od različnih lokacij v Zagrebu, potovanja z vlakom od Zagreba do Maribora in pot, ki sta jo morala v spremstvu orožnikov prehoditi od Maribora skozi Selnico ob Dravi do Šelejeve grape pod Ostrim vrhom na jugoslovansko-avstrijski meji. Lokacije so poimenovane z realnimi geografskimi imeni in vključujejo tudi zelo konkretne mikrolokacije, kot so Ribnjak (prostor aretacije), Petrinjska ulica v Zagrebu (prostor zasliševanja in mučenja), poimenovanja domačij, na katerih so se med potjo ustavili, ali Šelejeva grapa, kjer sta orožnika jetnika ustrelila pod pretvezo, da sta hotela pobegniti. Geografija je tako neposredno vpeta v oblikovanje zgodbe, obenem pa je vanjo vgrajena; ali kot zapišeta Dennis in Howels (1996: 1): »Geografija deluje kot shramba za zgodbo.«

3 Ekshumacijo trupel in strokovni ogled na kraju samem sta v kazenski prijavi zahtevali Djakovićeva in Hećimovićeva družina (Filipič 1981: 435).

4 Renata Debeljak na osnovi Potrčevega ilegalnega političnega aktivizma v obdobju šestojanuarske diktature, zaradi katerega je bil leta 1934 aretiran in zaprt, sklepa, da Potrč v kritiko represivne državne politike vpenja tudi »avtobiografsko izpoved« (Debeljak 2023: 208).

Prvo dogajališče, ki ga Potrč vpelje v romanu, so prostori policijskega predsedstva v Zagrebu, kjer so Djurovića in Selimovića tri dni zasliševali in brutalno mučili. Represija je vpisana v razmerje moči med policisti in orožniki kot posredniki vladajoče politike ter jetnikoma, nasprotnikoma monarhističnega režima in unitaristične ideje kraljevine. Nosilni lik med predstavniki režimskih represivnih aparatov je Bedeković, šef zagrebške policije. Bedeković si prizadeva obvladati položaj v mestu in likvidirati vodstvo KPJ, od zunaj pa nanj vplivajo vladni organi. Lik se vzpostavlja kot »odločen, surov, trden in samozavesten predstavnik oblasti« (Debeljak 2023: 211). V zasliševanje vpeljuje elemente sarkazma in ironije in to uporabi kot sredstvo za obračunavanje z nasprotniki kraljevega režima. Djurovića denimo naslavlja *dragi (gospod) sekretar*, ga imenuje šef, »pred katerim se lahko [...] samo prikloni« (Potrč 1955: 28), ironijo pa izraža tudi z neverbalnimi semiotskimi kodi; na začetku zaslišanja je na primer »[s]topil [...] proti jetniku in mu pomolil desno« (prav tam: 27). Bedeković nad Djurovićem sicer ne izvaja fizičnega nasilja, vendar pa uporablja zastraševalne strategije, da bi jetnika pripravil do posredovanja informacij. V zasliševanje vpleta zgodbe o mučenju in posilstvih aretiranih in podaja nazorne opise nasilja, ki ga nad jetnicami_ki izvajajo drugi policisti. V scenarij nasilja, ki je namenjen nadzorovanju, prevladi in ustrahovanju, vključi tudi grožnjo varnosti Djurovićevih otrok in žene: »Nadejam se, da se boste zmeščali, vsakogar nekje in kdaj pamet sreča, pa ne bi očeta, ki ima otroke, tri, kakor smo poizvedeli, in ki ima zatem še ženo – se briga za njo ali ne, to je zdaj drugo ...« (prav tam: 32). A zavedanje, da strategija ni bila uspešna, ga vodi v nemočen bes. Ko Djurovića odvedejo, »samonadzor popusti« (Debeljak 2023: 212) in iz prostora se sliši »tenko in zariplo vpitje« (Potrč 1955: 35).

Potrč vpelje še druge like policistov, kot so Štefanič, imenovan Štefek, Pukmajster in drugi, ki uprizarjajo mučenje jetnikov. Mučenje pogosto spremljajo komunistične psovke. Tako denimo Pukmajster opsuje Selimovića, preden ga privežejo na stol in ga začne udarjati s korobačem: »Mater ti pokvarjeno, inteligentsko, komunistično ...!« (Potrč 1955: 69) V odnosu do komunistov je pogosto tudi poudarjanje živalskosti, ki se izraža, kot ugotavlja že Renata Debeljak (2023: 2017), s konceptualno metaforo ČLOVEK JE ŽIVAL. Najpogostejše zastopani metafori sta *komunistična zverinica* in *komunistična zalega*. Konceptualno enačenje komunistov z zvermi oz. zalego v obstoječem simbolnem razmerju med človekom in živaljo usmerja pojmovanje komunistov kot nevarnosti, grožnje oz. nezaželene, škodljive entitete. Opisi mučenja vključujejo pretepanje (tudi z gumijevkami), brcanje, nategovanje, vžiganje v

kožo, skakanje na jetnika in druge oblike nasilja. Potrč je pri opisih mučenja zelo nazoren:

Zvezali so ga na rokah, spredaj, zatem na nogah. Brcali so ga, kamor je kateri mogel, kolikor je kateri mogel, kolikor se jim je dalo. Štefek je začel skakati po njem. ... Pritegnil je klop in začel skakati s klopi. [...] Zatem so mu rekli, naj se dvigne – zavoljo mize, da bi legel nanjo – in hoteli so mu tudi pomagati, da bi se dvignil – dvigali so ga za suknjič, za ovratnik in za lase, vendar jetnik na tleh se je upiral, silil je k tlom. To se je vnovič končalo z brcami, tudi z gumijevkami, dokler se ni prostor okoli njega še bolj napolnil z agenti in dokler niso planili nanj in ga zanesli, pravzaprav so ga zvezali, na mizo. In ko je ležal tam, na mizi, na prsih in na trebuhu, mu je eden z nervozo potegnil roke izpod prs, nakar so prinesli še eno verigo ter mu roke in noge pod mizo zvezali – kolikor so le mogli, so jih zategnili. (Potrč 1955: 50–51)

Na poti, ki jo revolucionarja v zadnjih dveh dneh vklenjena prehodita v spremstvu orožnikov, Potrč takole opiše surovost priganjanja jetnikov na poti: »[Ž]andarja sta postajala bolj in bolj nestrpna. Začela sta priganjati, zatem suvati s puškama. Skraja je zgledalo, ko da ju potiskata in ko da jima hočeta s suvanjem pomagati, ali sčasoma so bili to udarci, bili so brez milosti, ko ni bilo drugih ljudi.« (Potrč 1955: 85) Potrč opiše tudi njuni »zmučeni in negibni« podobi (prav tam: 86), ki sta bili na dan pred smrtjo izmučeni do neprepoznavnosti: »Jetnika sta zgledala huje ko poprejšnji dan; če ju Ledinekova ne bi videla včeraj, ju na ta njun zadnji dan ne bi več prepoznala« (prav tam: 102). Vendar pa Potrč osvetli tudi vznikanje solidarnosti med prebivalstvom, s katerim so na poti prihajali v stik. Tako denimo opiše dogodek na domačiji župana Sv. Križa (danes Gaj nad Mariborom), ko je gospodinja orožnikom postregla s kruhom in vinom in je eden od orožnikov prepovedal, da bi hrano in pijačo dobila tudi jetnika:

Mogoča Barba je položila ročko in kruh na klop pri peči, se obrnila in odšla k mizi. Postavila se je pred žandarja, in domači so vedeli še veliko let kasneje povedati, da sta se ji obe bradi potresali, stisnjene oči in ustnice pa da so bile take, hude in pravične, da se ne bi hoteli znajti na sodnji dan pred takim bogom-očetom.

»Tako ste rekli?« je povprašala žandarja in povedala: »Če tadva, siromačeka – kakšna pa ste naredili! – ne smeta jesti, tudi vi ne boste jedli!« (Potrč 1955: 92)

Opisane metode jugoslovanske policije, ki so bile namenjene dokončnemu razbitju ilegalnih partijskih organizacij, in upodobitve mučenja jetnikov reprezentirajo represivni režim šestojanuarske diktature kot vseprisoten in se vzpostavljajo kot osnova za oblikovanje njegovega imaginarija.

5 Izgradnja revolucionarne subjektivnosti osrednjih likov romana

Med zaslišanjem se oblikujeta dve subjektivni poziciji osrednjih likov. Lik Djure Djurovića zavzame subjektivno pozicijo upora, ki je zahtevala veliko mero političnega poguma in popolno pripravljenost na soočenje s smrtjo. V revolucionarno figuro ga oblikujeta nepopustljivost mišljenja in njegova (do zadnjega trenutka življenja) pokončna drža. Potrč takole opiše trenutke, ko je prebivalstvo med Selnico in Svetim Duhom na Ostrem Vrhju še zadnjič uzrlo orožnika z vklenjenima revolucionarjema: »Ta žalostni sprevod, enkrat bolj žalosten od včerajšnjega, je videlo po Bistrički grabi več ljudi. Najpoprej ga je srečal Kramplov. Djurović je nosil pokonci glavo, gledal je strmo mimo njega; le na kratko ga je ošinil, da ga je zagrelo in da je mislil, da mu bo srce zastalo.« (Potrč 1955: 101)

Kot narativ za revolucionarni razvoj lika Potrč vpelje razmerje med telesom in bolečino. Jetnika doživljata ekstremno telesno bolečino, a se upirata temu, da bi jo izrazila. Kot ključno mesto se kaže opis Djurovićevega nadzora nad bolečino:

Jetniku je bilo, kot da bi ga rezal, znova in znova. Slišal je udarce, kako so priletavali, slišal je zamahovanje ... zatem teh udarcev ni več slišal, ko da bi oglušel zanje, le rezalo ga je še vedno, bolj in bolj neizprosno ga je rezalo – bila je bolečina, ki ni oglušela, bolj in bolj je žgala. Stisnil je zobe. Zatem je zatisnil tudi oči; napenjal je telo, ko da bi hotel verige raztrgati. (Potrč 1955: 51)

Prav skozi nadzor nad bolečino postane Djurovićeva tišina med zasliševanjem vseobsegajoča. Z vztrajno tišino podaja kritični in afirmativni odgovor, ki v nobenem pogledu ni pristajal na diktaturo in zatiralski red, ki se je z njo ohranjal. Ko Bedeković z namenom ustrahovanja v zaslišanje vpelje grožnjo varnosti njegove družine, mu bolečina prežme telo, a misel nespravljalnosti terja od njega naprežanje, da Bedeković odzivanja njegovega telesa ne bi zaznal: »Jetniku se je začela nabirati mokroča po čelu, začutil je vroče ali slane kaplje, ki so začele lesti po koži; tudi zdaj je bila potrebna volja, da ni dvignil roke in da se ni obrisal« (Potrč 1955: 32). V izgradnjo Djurovićeve revolucionarne subjektivnosti je integriran tudi politični simbol stisnjene pesti (gl. tudi Debeljak 2023: 215–216). Pomen simbolnega se izostri na koncu romana, ko orožnika ustrelita revolucionarja. Ko sta se vrnila k njunima mrtvima telesoma, je »Djurović [...] ležal z iztegnjeno in s stisnjeno desnico« (Potrč 1955: 106). Vzpostavitev stisnjene pesti kot političnega simbola se povezuje z zgodovino delavskih gibanj; sprva spontana kretnja stavkovnih gibanj druge polovice 19. stoletja se je leta 1917 uveljavila kot kolektivni simbol delavske

solidarnosti, med špansko državljansko vojno pa je postala mednarodni simbol levičarskih gibanj. V zadnjih desetletjih se v novih oblikah razširja kot simbol upora in solidarnosti progresivnih gibanj za družbeno pravičnost po svetu. V zgodovinsko-političnem kontekstu *Zločin* odraža proletarsko in revolucionarno identiteto komunističnega gibanja; stisnjeno pest na mrtvem telesu industrijskega delavca-revolucionarja lahko razumemo kot simbolno napoved socialne revolucije kot zgodovinske nujnosti.

Lik Nikole Selimovića se na začetku zaslišanja zaplete v protislovje med predanostjo revolucionarni ideji in moralnim pragmatizmom ter kalkulira z izpustom, s pomočjo od zunaj. V začetni nepripravljenosti na soočenje s smrtjo ga zajame strah pred razkrinkanjem in med zaslišanjem obremeni Djurovića, saj je prepričan, da se bo že kako rešil. To ga sprva oddalji od Djurovića, ki njegov odgovor na aretacijo pojmuje kot zdrs, kot poraz. To je mesto v romanu, ko Potrč vpelje odnos med Djurovićem in Selimovićem. Ko sta se na zaslišanju soočila, je med njima zazijalo brezno. Djurovića je stiskalo v prsih, »[b]ilo mu je, ko da bi ga poteptali« (Potrč 1955: 43). Kar se je zgodilo med njima, »je leglo nanj [...] ko kamen« (prav tam: 54). A bolečina se je kmalu sprevrgla v jezo in bes. Selimovića je spoštoval kot prijatelja in revolucionarja, ki je bil zmeraj »pripravljen storiti vse, kar je le bilo moč storiti« (prav tam). Prav zato ga je še toliko bolj peklilo vprašanje: »Kako, le kako, pri milem vragu, se je tako zamotal?« (prav tam: 55)

Selimovića je labilnost v odzivu na zaslišanju vodila v trpljenje in tragično krivdo. Po soočenju z Djurovićem se mu želja po prostosti razkrije kot »namišljena prostost« (Potrč 1955: 64); »rešiti sebe ni več zadostovalo – moral je rešiti [...] vse tisto, za kar je hotel živeti in za kar je živel« (prav tam: 66). A Djurović, ki kot neomajen, trden komunist ostaja do konca zvest revolucionarni ideji (Čeh Steger 2019: 147), ne izgubi vere v človeka in se na koncu romana vzpostavi tudi kot lik, »ki je bil nekje na kraju vedno človek in ki je znal človeku vselej spregledati – vse, kar se je zgodilo zavoľjo človekove slabosti« (Potrč 1955: 96).⁵

5 Poudariti je treba, da je Potrč lik Selimovića in posledično odnos med njim in Djurovićem izgradil na osnovi časopisnih sestavkov, osebnih pričevanj in zapisnikov z zaslišanj Djakovića in Hećimovića. Pisatelj takrat še ni razpolagal s podatki zgodovinske stroke, ki je izrazila dvom o avtentičnosti zapisnikov ter Hećimovićevega priznanja. Filipić je na podlagi obsežne analize arhivskega gradiva prevrednoti lik Hećimovića glede na podobo, ki se vzpostavlja na podlagi zapisnikov z zaslišanj; ob Djakoviću tudi Hećimovića osvetljuje kot lik »trdnega vojaka revolucije«, kakor ga je imenovala KPJ (Filipić 1981: 361–442). Slika o obeh revolucionarjih je bila dopolnjena tudi na znanstvenem posvetu *Djuro Djaković in Nikola Hećimović ob petdesetletnici njune smrti*, ki je potekal leta 1979 v Mariboru. Posvet je na podlagi analize obstoječih dokumentov izključil sodbo, da naj bi bil Hećimović labilen in značajsko nezanesljiv. (Trampuž in Perovšek 1978)

Svetova Djakovića in Selimovića se na koncu romana, ko ju ob soočenju s smrtjo znova poveže zavezanost revolucionarni perspektivi, ponovno presekata. Ko na orožniški postaji v Selnici ob Dravi noč pred smrtjo ležita drug ob drugem na pogradu, ju prežme »silna vera v človeka in v revolucijo, v tisto veliko stvar, za katero se je nekomu v nekem žaltavem času zdelo vredno živeti« (Potrč 1955: 97).

V opisu zadnje noči življenja osrednjih likov se linearni čas romana prekine z retrospektivami, ki osvetljujejo njune prve povezave z revolucionarnim gibanjem. Retrospektive segajo v čas Selimovićeve študentskih let, ko se je navdušil nad Leninom in njegovo strategijo socialne revolucije, sodeloval pri izdajanju komunističnega gradiva in se soočal z notranjimi intervencijami monarhističnega režima. Tedaj je kot »mestni revolucionar [...] hotel spoznati ljudstvo, hotel je ljudstvu pomagati, ga izobraževati; hotel se je zanj tolči, tudi umirati ... – da, tudi umirati!« (Potrč 1955: 100)

V retrospektivi se razkriva tudi čas, ko je Djurović kot delavec v sarajevski tobačni tovarni konstituiral svojo politično subjektivnost, mobiliziral delovne množice za razredni boj in pri tem jamstvo za uspeh videl v dolgotrajnem in zahtevnem političnem delu množic. V organiziranem delavskem odporu na ulicah je vzklikal gesla: »[Ž]iveli proletarci! [D]ol z buržoazijo!« (Potrč 1955: 98), v katerih je delavstvo afirmiralo egalitarno zahtevo, tj. zahtevo po odpravi vseh oblik socialne neenakosti in nepravčnosti. Djurović je boj za socialno in človeško osvoboditev pojmoval kot boj za nov svet, boj »za ta bodoči in za eno samo človeško življenje tako strašno odmaknjeni čas« (prav tam: 98), pri tem pa se je zavedal, da ni tvegala zgolj lastnega življenja, ampak tudi varnost svoje družine in drugih bližnjih. »Ta kamen oženjenega revolucionarja je [...] ležal tudi na njegovih prsih« (prav tam: 98). Retrospektive prenikajo v sedanjo zgodbo in se na koncu strnejo z njo.

6 Sklep

Potrč z individualizirano zgodbo o aretaciji, mučenju in umoru predvojnih komunistov Djure Djakovića in Nikole Hećimovića upodablja ostro politično represijo in strukturno nasilje, ki označuje obdobje diktature kralja Aleksandra. Fragment iz predvojne zgodovine komunističnega boja proti zatiralskemu redu, artikuliran v *Zločinu*, poskuša uporabiti tudi za refleksijo aktualnega časa. Kot sklene v zapisu, naslovljenem *Pisateljeva beseda*: »[V]se to pa naj bi bilo objavljeno nekaj tudi zato, kako bi danes po tem našem četrtsotletju laže videli, kje smo in koliko smo se premaknili« (Potrč 1979: 144). Roman lahko beremo kot

obtožbo avtorske vladavine in brutalnosti režimskega nasilja nad političnimi nasprotniki. Potrč slika delovanje represivnih aparatov kraljevine, a na drugi strani osvetljuje tudi vzikanje solidarnosti, aktivizma in upora proti razmeram, ki so jih ti aparati vzpostavili. Čeprav je režimu z množičnimi aretacijami in (velikokrat izvensodnimi) umori uspelo razbiti partijska vodstva in organizacije ter zdesetkati njihovo članstvo, je komunistično gibanje napovedalo politiko, ki se je pozneje afirmirala v narodnoosvobodilnem boju, tj. prebitje unitarističnih obzorij kraljevine in nacionalističnih izključevalnih politik (Kirn 2014: 85). Za osrednja lika romana torej boj, v katerega sta vstopila, ni bil le boj proti diktaturi in njeni avtoritarni politiki, ampak boj za družbeno transformacijo.

Viri in literatura

Vir

Ivan POTRČ, 1955: *Zločin*. Ljubljana: Prešernova družba.

Literatura

Branko BEMBIČ, 2013: Ekonomski boj in razredna kultura delavcev. *Ars & Humanitas* 7/1. 30–43.

Lilijana BURCAR, 2019: Mladinske delovne akcije: njihov prostor in čas. *Borec* LXXI/763–765. 62–106.

Lev CENTRIH, 2011: *Marksistična formacija. Zgodovina ideoloških aparatov komunističnega gibanja 20. stoletja*. Ljubljana: Založba *cf.

– –, 2011a: Razredna logika v Kraljevini Jugoslaviji kot periferiji fašističnih sistemov. *Teorija in praksa* 48/1. 230–257.

Jožica ČEH STEGER, 2019: Ivan Potrč in Narte Velikonja na sončni in senčni strani revolucije. *Studia Historica Slovenica* 19/1. 135–153.

Renata DEBELJAK, 2023: *Ivan Potrč, pisatelj in človekoljub*. Maribor: Založba Pivec, Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča.

Richard DENNIS in Coral Ann HOWELLS, 1996: Geography, Gender and Identity in Canadian Literature: Some Introductory Comments. *The London Journal of Canadian Studies* 12. 1–5.

Terry EAGLETON, 1976: *Marxism and Literary Criticism*. London: Routledge.

John P. ENYEART, 2020 [2019]: *Smrt fašizmu: Boj Louisa Adamiča za demokracijo*. Prev. Mojca Dobnikar. Ljubljana: Sophia.

France FILIPIČ, 1981: *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939*. Ljubljana: Založba Borec.

Jure GAŠPARIČ, 2007: *SLS pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana: Modrijan.

Herbert GRÜN, 1979: Iz dnevnika dramatizacije. *Zločin*. Ivan Potrč. Ljubljana: DZS. 145–147.

Gal KIRN, 2014: *Partizanski prelomi in protislovja tržnega socializma v Jugoslaviji*. Ljubljana: Sophia.

Pero MORAČA in Slobodan BOSILJIČ, 1969: *Komunisti Jugoslavije 1919–1969*. Beograd: Mladost.

Janko PLETESKI, 1986: *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana: DZS.

Janko PLETESKI in Branko BOŽIČ, 1975: *Politična in socialna zgodovina Jugoslavije*. Maribor: Založba Obzorja (Marksistična knjižnica).

– –, 1984: *Delavsko gibanje in Zveza komunistov Jugoslavije*. Maribor: Založba Obzorja (Marksistična knjižnica).

Janko PLETESKI idr., 1986: *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije*. Ljubljana: DZS (ČZDO Komunist).

Jovo POPOVIČ, 1979: *Komunistička omladina*. Gornji Milanovac: Dečje novine.

Ivan POTRČ, 1979: Pisateljeva beseda. *Zločin*. Ivan Potrč. Ljubljana: DZS. 141–144.

Franček ŠAFAR, 1960: Pisatelj Ivan Potrč. *Jezik in slovstvo* 5/8. 233–239.

Lilijana TRAMPUŽ in Jurij PEROVŠEK, 1978: Znanstveni posvetovanji „Djuro Djaković, život i djelo“ ter „Djuro Djaković in Nikola Hećimović ob petdesetletnici njune smrti“. *Prispevki za novejšo zgodovino* 18/1–2. 136–141.

Mirosljub VASIČ, 1977: *Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929–1941. godine*. Beograd: Narodna knjiga.

Ubavka VUJOŠEVIĆ (ur.), 1979: *Đuro Đaković: život i djelo. Građa za monografiju*. Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje.

– –, 1979a: Predgovor. *Đuro Đaković: život i djelo. Građa za monografiju*. Ur. Ubavka Vujošević. Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje. XV–XXII.

Potrč's Novel *Zločin* and its Historico-political Context

Potrč's novel *Zločin* is set in the historico-political context of the dictatorship of King Alexander and the anti-communist activities of the regime's repressive apparatus. At that time, the kingdom operated as a semi-fascist dictatorship, with brutal exploitation of the working class and peasant masses and intensified political repression. The "chronicle of the last journey of two revolutionaries" (Potrč 1979: 141), as the writer himself defines *Zločin*, depicts two pre-war communists, Djuro Djaković, the organisational secretary of the Central Committee of the League of Communists of Yugoslavia, and Nikola Hećimović, the secretary of Red Aid for Yugoslavia, in the last days of their lives, i.e. from their arrest in Zagreb in April 1929 to their staged escape and murder five days after their arrest. Their murder is the most notorious in a string of extrajudicial systemic killings during the autocratic royal regime. Potrč's *Zločin* attempts to articulate the period of King Alexander's dictatorship through aesthetic consumption, and to use a fragment from the pre-war history of the communist struggle against the oppressive order to reflect on the present day. The textual space of the novel, which defines the narrative characters as well as the structure and dynamics of the story itself, overlaps with the actual geographical space. The geographical realities frame the entire journey of the last days of the two revolutionaries, from the places of their arrest and interrogation to the place of their murder. On the path that the two prisoners take in the last two days, accompanied by armed guards, Potrč depicts the brutality of the regime's violence against the communists, whilst also depicting the emergence of solidarity among the inhabitants of the villages through which the path leads them. Potrč pays special attention to the construction of the revolutionary subjectivity of the central characters. Two subject positions are formed during interrogation. The character of Djuro Djurović, in which Djuro Djaković is portrayed, takes the subject position of resistance, which required a great deal of political courage and a complete willingness to face death. He is shaped into a revolutionary figure by his intransigence of thought and his upright moral stance until the very last moment of his life. At the beginning of the interrogation, the character of Nikola Selimović, portraying Nikola Hećimović, is caught in a contradiction between his commitment to the revolutionary idea and moral pragmatism, and counts on his release. This initially distances him from Djurović, but at the end of the novel, when the

central characters are reconnected in the face of death by their commitment to a revolutionary perspective, their worlds intersect once again.

Ivan Potrč okrog leta 1975
(Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Iz zapuščine Branke Jurca, škatla 17)

Potrčeva refleksija slovenske literature

Blanka Bošnjak

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Izvleček

V okviru obsežnega ustvarjanja pisatelja Ivana Potrča (1913–1993) so v prispevku predstavljena njegova izbrana publicistična besedila, med drugim objavljena v različnih periodičnih publikacijah, kot so *Naša sodobnost*, *Mladinska revija* in *Ljudska pravica*. Tematsko so vezana predvsem na takratna povojna aktualna umetnostna in literarna vprašanja, pri čemer reflektirajo spoznanja o sočasni ali primerjalno tudi pretekli literarni produkciji na Slovenskem. Izbor Potrčevih besedil tako zajema: objave z esejističnimi prvinami (o povojni pripovedni prozi in dramatiki na Slovenskem ter umetnosti), literarnokritična besedila (o povojni slovenski dramatiki in pripovedni prozi) ter druge zapise ali objave (npr. govor in reportaža o vlogi partizanske literature na Slovenskem).

Ključne besede: Ivan Potrč, Potrčeva publicistika, esejistične prvine, književna esejistika, literarna kritika

Synopsis

In the context of the extensive work of the writer Ivan Potrč (1913–1993), the paper presents a selection of his journalistic texts, published, among others, in various periodicals such as *Naša sodobnost*, *Mladinska revija* and *Ljudska pravica*. Thematically, they are mainly related to current artistic and literary issues of the post-war period, reflecting on the findings of the contemporary or, comparatively, past literary production in Slovenia. The selection of Potrč's texts thus includes publications with essayistic elements (on post-war Slovenian narrative fiction and drama and art), literary-critical texts (on postwar Slovenian drama and narrative fiction), and other texts or publications (e.g. a speech and a news report on the role of partisan literature in Slovenia).

Keywords: Ivan Potrč, Potrč's journalism, essayistic writing, literary essays, literary criticism

1 Uvod¹

Pisatelj Ivan Potrč (1913–1993)² je poleg obsežnega literarnega opusa objavljaj tudi publicistična besedila kot novinar, urednik ali sourednik različnih periodičnih publikacij,³ kritični mislec svojega časa kot tudi neutruden premišljevalec umetnosti in literature zlasti v tesni povezavi z življenjem ter družbeno resničnostjo, kar je med drugim izpovedal v intervjuju za revijo *Sodobnost*:

Dà, navskrižje s svetom ... in protest! Predvsem pa, zaživi lahko v literaturi le tisto, kar iz nasprotij nastaja – to in takšno svojo literarno dialektiko sem že zgodaj iz Shakespearjevega Hamleta pobral. Lahko tudi, da sem napisal, da bi naj bila umetnost protest, vendar, kar se ustvarjanja tiče, velja tisto, kar pisatelja kot človeka prizadene, dà, in tudi to, kar ga vzradosti. (Košir 1982: 342)

V drugem intervjuju, za časnik *Večer*, ko Potrč med drugim govori o svoji prvi objavljeni noveli Kopači⁴ v *Ljubljanskem zvonu*, pojasni, kako zelo ga je prizadela

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

2 Rojen v Štukih (občina Krčevina) pri Ptuj (Koblar 2022).

3 Od leta 1938 je bil Ivan Potrč novinar v Mariboru pri časniku *Večernik*, med NOB urednik *Ljudske pravice*, po letu 1945 sourednik oz. dopisnik *Borbe* v Beogradu, 1946. leta za dve leti urednik *Ljudske pravice* v Ljubljani, od 1947 dve dobri desetletji delal tudi kot urednik in direktor pri založbi Mladinska knjiga (Bošnjak 2013: 52; Koblar 2022).

4 Ivan Potrč, 1933: Kopači, *Ljubljanski zvon* 53/5, 268–275.

krivica, ki se je dogajala revnim viničarjem, vendar na koncu zmaga vera v človeka:

[A]li že takrat, komaj sem začel s pisanjem, sem tudi že napisal, kako viničarjevega fanta 'ni strah pred svetom. Delal bo. Njegove roke bodo delale, rušile in zopet delale.' To je bil takrat manifest za jutrišnjo revolucijo, še deset let ni bilo treba več čakati nanjo. /.../ Ta vera v človeka je vera v življenje – vera, ki v človeštvu ne bo nikoli prestala, dokler bo kaj živega na našem zemeljskem planetu. Ni in ne bo nikoli tako razkrojenega in neprijaznega sveta, da bi mogla ta vera v meni prenehati, prehudo in do zadnjega verjamem v to človekovo voljo ali silo do življenja. (Grandovec 1983: 6)

V tem intervjuju avtor tudi pojasni, da so njegove literarnoprogramske usmeritve zelo jasne in poudari, da ga literarnozgodovinske oznake njegovih del ne zanimajo, saj je v ospredju njegovega pisanja zmeraj intima posameznika: »Mene je prizadeval človek, njega sem hotel izpovedati, naj je bil to kmet ali agrarec, ali pa je bil revolucionar in partizan, a tudi povojni aktivist« (Grandovec 1983: 6).

Potrčeva pregledana in izbrana publicistična besedila, ki so bila objavljena v različnih periodičnih publikacijah, kot so *Naša sodobnost*, *Mladinska revija* in *Ljudska pravica*, deloma zbrana v šesti knjigi Izbranega dela z naslovom Besede iz leta 1983 ter hranjena v Potrčevi zapuščini Knjižnice Ivana Potrča Ptuj, odražajo avtorjev umetnostni in literarni nazor, ki ga je v dobršni meri uresničeval prav tako v svoji sočasni literarni ustvarjalnosti. Vprašanja in razmišljanja, ki jih razgrinja avtor v teh tekstih, kažejo na njegovo literarno obzorje, povezano predvsem z refleksijami literature slovenskih avtorjev in avtoric kot tudi tujih v smislu razpravljanja in vrednotenja ter kritičnega ocenjevanja. Tovrstna avtorjeva besedila, ki so izbrana za obravnavo, so tematsko vezana predvsem na takratna povojna aktualna umetnostna in literarna vprašanja, pri čemer reflektirajo spoznanja o sočasni ali primerjalno tudi pretekli literarni produkciji. Vse to kaže na celovitost avtorjevega zanimanja predvsem za slovensko književnost in tudi njeno posebno vlogo v času narodnoosvobodilne borbe (NOB). V tem okviru izbor Potrčevih besedil za pričujočo razpravo zajema:

- a) objave z esejističnimi prvinami (o povojni pripovedni prozi in dramatik na Slovenskem ter umetnosti),
- b) literarnokritična besedila (o povojni slovenski dramatik in pripovedni prozi),
- c) druge zapise ali objave (govor in reportaži o vlogi partizanske literature na Slovenskem).

2 Izbrana Potrčeva besedila z esejističnimi prvinami

Temeljne značilnosti eseja kot oblike polliterarne miselne proze so subjektivnost, neposrednost izkušnje in svobodnost misli. Theodor W. Adorno v študiji *Beležke o literaturi* (Noten zur Literatur, 1974) v eseju o eseju z naslovom *Esej kot oblika med drugim o njem* piše:

Je obenem bolj odprt in bolj zaprt, kot je vseh tradicionalnemu mišljenju. Bolj odprt toliko, kolikor že s svojo zasnovo negira sistematiko in je sam sebi toliko bolj zadosten, kolikor je v tem pogledu bolj strog; sistematični preostanki v esejih, na primer infiltracija literarnih študij z izgotovljenimi, razširjenimi filozofemi, s katerimi se hočejo napraviti ugledne, niso vredni nič več kot psihološke trivialnosti. Bolj zaprt pa je esej zato, ker emfatično deluje na obliki predstavitve. Zavest o neidentiteti predstavitve in predmeta sili prvo k neomejenemu prizadevanju. To je edino, kar je pri eseju podobno umetnosti; sicer je zaradi pojmov, ki se v njem pojavljajo in ki od zunaj ne prinašajo s seboj le pomena, temveč tudi svoj teoretski kontekst, nujno soroden teoriji. Seveda se do nje vede enako previdno kot do pojma. /.../ To antinomijo odslkava esej.« (Adorno 1999: 18)

Tudi avtor Gerhard Haas v znanstveni monografiji z naslovom *Essay* med drugim ugotavlja, da se esej izmika definiciji in celo opisni kategorizaciji, kar sta kot problem izpostavila že začetnika eseja Montaigne in Bacon. Kategorija eseja nima mesta v konvencionalni žanrski poetiki, saj ga ni mogoče razumeti niti kot epsko, lirsko ali dramsko obliko. Tudi v sodobni literarni teoriji se pri eseju konstruira razmerje do tradicionalnih zvrsti in treba je izhajati iz širšega vprašanja o položaju eseja v polju literature in znanosti (Haas 1969: 30–31). Denis Poniž v pregledni študiji *Esej* ugotavlja, da poskusi zvrstne opredelitve eseja izhajajo iz primerjave in razlikovanja od drugih literarnih vrst ter zvrsti, ob tem pa je esej neke vrste konglomerat literarnih (epskih in lirskih) prvin kot tistih, ki sodijo na področja filozofskega in znanstvenega načina obravnave snovi. Esaj je pisan v izrazito avtorsko osebno slogu in »se izogiba redudanci, je entropičen, išče nove stileme, pojmovno in metodološko pa je heterogen« (Poniž 1989: 29–30, 47). Književna esejistika druge polovice 20. stoletja na Slovenskem pa kaže veliko zanimanje za literarna vprašanja, pri čemer gre za refleksijo aktualnega književnega dogajanja in za ponovne premisleke literarnih tekstov (Štuhec 2003: 26).

Zanimiv primer Potrčevega publicističnega teksta s prvinami književnega eseja z naslovom Več resnice in več človeka⁵ je bil objavljen v petem letniku periodične publikacije *Mladinska revija* (1949/50), v katerem polemično piše o prozi mladih, ki so objavili svoja dela prav tako v *Mladinski reviji*, vendar v četrtem letniku (1948/49),⁶ ki jo je v Ljubljani izdajal Glavni odbor Zveze mladine Slovenije (ZMS) med letoma 1946 in 1951. V tem zapisu avtor ugotavlja, da je literarno ustvarjanje mladih v slepi ulici, zlasti tistih, ki pišejo prozo, saj se je po osvoboditvi veliko storilo za razcvet knjižnega ustvarjanja s konferenco mladih književnikov in piscev začetnikov ter sekcijo mladih piscev pri društvu književnikov, bila je ustanovljena Zveza mladih kulturnih delavcev, mladi sami urejajo mesečnik *Mladinska revija* in objavljajo prvence v knjižni zbirki Mlada pota, poleg tega jim je za objave odprt tudi drugi tisk – od revijalnega do knjižnega. Vendar se je, po avtorjevih besedah, književnost mladih začela oddaljevati od človeka in stvarnosti:

[I]dejno razčiščevanje med mladimi pisci samimi je gotovo pomagalo književnemu ustvarjanju mladih preko prenekaterih začetnih težav, jih obvarovalo kvarnih idejnih vplivov buržoazne dekadentne literature in njihovo pisanje pripeljalo do tega, kar danes književnost mladih po svoji tematiki sicer *hoče* biti: oblikovalec naše stvarnosti in izpovedovalec hotenj našega človeka polpreteklih in sedanjih dni, a kar po večini *ni*, ker sta ji naša stvarnost in naš človek postala vse preveč objekt, preko katerega izpoveduje neko misel, neki program, in ker je vse premalo človek oni subjekt, ki pisatelja boli in radosti, da upodablja stvarnost in izpoveduje človeka; skratka, književnost mladih se je začela ponekod oddaljevati od človeka, zaradi česar tudi stvarnost in človek v pisanju nista več resnična in ne moreta biti ustvarjalna, ne moreta nič povedati ne srcu in ne glavi, ne moreta vplivati na kulturo in prevzgojo našega človeka. (Potrč 1983a: 153)

Avtor nadalje meni, da gre pri pisanju proze mladih za primanjkljaj, ki je prisoten vedno pogostejše od številke do številke *Mladinske revije*, zato je treba začeti o tem pisati, ali pa se bo znašlo njihovo pisanje v slepi ulici (Potrč 1983a: 154). Na kaj bi morali biti pri upovedovanju povojne stvarnosti pozorni? Predvsem

5 Objavljeno v: *Mladinska revija*, leto 1949/50, 5. letnik, št. 1, str. 19–27. Hranjeno v: Zapuščina Ivana Potrča v ptujski knjižnici 2: nova pridobitev ob stoletnici pisateljevega rojstva, škatla 4/19 (Božena Kmetec - Friedl 2013) ter Popis donacije pisatelja Ivana Potrča, prejete 22. 4. 2022, fascikel 3, ovoj 40 (Marjetica Potrč 2022).

6 Proza mladih, objavljena v *Mladinski reviji* 1948/49, letnik 4, št. 1–10, v posebni številki prinaša objave prve konference mladih književnikov in piscev.

bi morali izpovedovati »občutenje« slovenskega človeka, pojasnjuje Potrč, »ki je doživel na svojih plečih narodnoosvobodilno borbo in ki doživlja danes gradnjo socializma, včeraj kot borec za socialistično domovino, danes kot njen soustvarjalec, in vse to o resnici kot o odrazu progressa, o vernem prikazovanju naše stvarnosti, pretekle in sedanje« (Potrč 1983a: 156). Posledice neupoštevanja podanih priporočil za ustvarjanje dobre literature so po avtorjevem mnenju mehanično in šablonsko prikazovanje človeka, ki postane neaktiven objekt v piščevih rokah, tudi neživljenjsko, dogmatično, lažno prikazovanje stvarnosti, kar vodi v to, da sodobna literarna umetnost ni prepričljiva kot tudi ne »moralna in vzgojna sila ljudstva« (1983a: 156). V smislu podajanja pravih umetniških literarnih zgledov za slovensko prozo Potrč v nadaljevanju tega zapisa navaja nekatere avtorje svetovne književnosti, njihova dela in nosilne like, kot sta Jules Vernov spokorjeni razbojnik v delu *Skrivnostni otok* ali Jean Valjean v romanu *Nesrečniki* Viktorja Hugoja, pri čemer izpostavi pomen prikazane sicer romantične vere v človeka (1983a: 154). Avtor poda pozitivne zglede tudi iz slovenske književnosti, ki jih imenuje »biseri naše predvojne proze« od Prežihla do Kerenčiča. Njegova neusmiljena kritika mlade slovenske proze pa po natančnem vrednotenju zadeva bolj ali manj vsa objavljena besedila avtorjev in avtoric v četrtem letniku *Mladinske revije* (1948/49): Poldeta Suhodolčana, Saše Vuga, Janeza Perovška - Pelka, Zlate Curk, Bena Zupančiča, Marka Kosa, Štefana Sedonje, Mihe Remca idr. Potrč je neusmiljen v kritičnih besedah o njihovih objavljenih literarnih delih, četudi gre za začetniško ustvarjanje, saj ne prinašajo neokrnjene podobe človeka socializma:

Napak, ki jih delajo ti pisci, kar se resnice tiče, in kar se nepotvorjene podobe našega človeka tiče, mislim predvsem na onega človeka, ki je bil v borbah in se danes bori za socializem, ne opravičuje nobena začetnost pisanja, ker grešijo proti resnici, ki je in bo ostala slej ko prej fundament, kateri daje pisatelju pravico do pisanja in do odgovornega pisateljskega poklica.« (Potrč 1983a: 163)

Vendar pa obstajata upanje in možnost, da se mladi v pisanju otresejo neustreznih prijemov pri upovedovanju stvarnosti, ki največkrat celo razvrednotijo njihovo delo, in sicer z večjim zavedanjem občutij do sodobnega človeka tistega časa, saj brez tega ni pravega socialističnega realizma in humanizma (Potrč 1983a: 169).

Naslednji primer Potrčevega besedila s prvinami književne esejistike o povojni dramatik predstavlja polemični tekst z naslovom *O nekaterih neljudskih*

»ljudskih igrak«. ⁷ Avtor že na začetku pojasni, kaj mu pomeni pojem ljudska igra: »Sam pojem »ljudske igre« ali »ljudske povesti« je začel pri nas strašiti takrat, ko se je klerikalizmu v drugi polovici prejšnjega stoletja [19. stoletja] zazdelo potrebno, da zavaruje bogu in cesarju vdane ljudske množice pred progresivno literaturo« (Potrč 1983b: 259). Med obema vojnama 20. stoletja so prav zbirke ljudskih odrov preplavile knjižni trg, čeprav bi drame Ivana Cankarja najbolj zaslužile to poimenovanje zaradi upovedenega boja proti krivicam, ki jih je utrpelo ljudstvo, kar po nadaljnjem razmisleku pomeni umetnost za ljudstvo ali tudi izbrance. Potrč utemelji, da je kulturna dvojnost iger nesmisel, saj si ljudstvo po drugi svetovni vojni samo vlada in ustvarja prihodnost, zato je dramska igra vsako umetniško napisano odrsko delo, ali pa ni vredno tega imena in uprizoritve. Vsa velika odrska dela so bila etična, četudi so prikazovala konflikt, ki ga je človek doživljal v tem ali onem času, ali smešila in bičala »prilike nekega pokvarjenega okolja« (1983b: 260). Na kulturo ljudskih množic lahko vplivajo samo umetniško dovršena dela, nikakor pa ne t. i. »ljudske igre«. V nadaljevanju Potrč poda nekaj primerov iger, izpostaviti pa želi predvsem dva, ki kažeta na različne vzroke propadanja gospodarstva slovenskega kmeta: prvi je Janeza Jalna drama Dom iz leta 1923 kot prvi del trilogije⁸ in Ivana Cankarja dramsko delo Kralj na Betajnovi,⁹ ki je izšlo 1902. leta. V zvezi s tem Potrč meni, da je velika preizkušnja kvalitete vsakega literarnega dela odnos do stvarnosti, kar naveže na vprašanje, zakaj so v preteklosti propadali t. i. slovenski »grunti«. V podanem primeru Jalnove drame je vzrok temu zapravljalivost in lahkomišelnost študenta, kar lahko razumemo širše – kot pojem neuspešnega gospodarja – oziroma prepiri in grehi med družinskimi člani kmetije; take situacije upovedujejo predvsem t. i. »idealistični pisci«. Avtor v esejističnem slogu poda razloge za »pro in contra«, s čimer izpostavi ne le sposobnost ali nesposobnost kmečkih gospodarjev, temveč tudi vlogo kapitalističnih centrov moči, ki jih predstavljajo predvsem banke, kar z njegovimi besedami pomeni, da kmetije niso propadale »zgolj zaradi pijancev, zapravljaljcev ali prešestnikov, pač pa so lezle v dolgove v prvi vrsti in predvsem zaradi kriz v kapitalističnem in polfevdalnem družbenem sistemu. Naše grunte so upropaščale banke; pijača je bila prej posledica kakor pa vzrok zadolžitve in

7 Hranjeno v: Zapuščina Ivana Potrča v ptujski knjižnici 2: nova pridobitev ob stoletnici pisateljevega rojstva, škatla 4/12 (Božena Kmetec - Friedl 2013).

8 Del trilogije, ki ji pripadata še drami Srenja (1924) ter Bratje (1931), ki v času prve svetovne vojne obravnava družinska in družbena nasprotja (Splet: Cobiss).

9 Izšlo leta 1902 in bilo prvič uprizorjeno 1904 v Ljubljanskem Deželnem gledališču (Splet: Cobiss).

propadanja» (Potrč 1983b: 261). Cankar pa je bil, po Potrčevem mnenju, prvi in eden izmed t. i. »naprednih avtorjev«, ki je v drami *Kralj na Betajnovi* izpostavil to nasprotje: »[N]i krivil človeka zaradi grunta, ampak je pokazal, kako grunt maliči in gazi človeka«, predvsem pa so propadanju kmetij krive banke, ki so si zaradi zadolževanja kmetov počasi lastile kmetije (Potrč 1983b: 262). O Jalnovi drami pa Potrč kritično meni, da avtor ne vidi drugega kot to, da poleg slabe kvalitete drama izraža željo, da bi se privatna lastnina čim dlje obdržala, z njo pa »na pol fevdalni in na pol kapitalistični izkoriščevalski sistem. /.../ pisec ne čuti s človekom, čuti edino z gruntom« (Potrč 1983b: 263).

Potrčev široko zastavljen publicistični in esejistični zapis o razumevanju umetnosti, tudi literarne, izhajajoč z vidika slikarstva, z naslovom *Za celovito podajanje vsega živega*,¹⁰ ki je bil leta 1960 objavljen v periodični publikaciji *Naša sodobnost*, izpostavlja vrednotenje novih umetniških poti izražanja, npr. t. i. abstraktni ekspresionizem, kot ga avtor imenuje in ga v slikarstvu po njegovem mnenju predstavlja španski slikar Francisco de Goya. V tem tekstu izpostavlja tudi opazno željo slovenskih umetnikov po širšem priznanju v evropskem smislu, čeprav je, prav tako po avtorjevem subjektivnem vrednotenju, velikokrat pretirana in ne izvira iz izkušenj stvarnega »preganjanega revolucionarnega duha«. »Domovina, družba, človek, predmeti in čas – vse postaja prazen zven; gre za izničenje vsega, vseh vrednot; biti Slovenec ne velja nič več! Iz kranjskih Zoranov nastajajo svetovljanski Antoniji« (Potrč 1960: 77). Treba se je zavedati »socialistične stvarnosti«, pomembna je odgovorna vloga umetnika v družbi kot tudi način, »kako izraziti polnega in celovitega človeka v času in družbi«, pri čemer vsakršno »brskanje po mikrokozmičnih oblikah vseh vrst« ne more odkriti zadnjega bistva življenja, ki ga lahko odkrijemo in izrazimo le v stvarnem in »celovitem podajanju vsega živega« (Potrč 1960: 77–78). Iz tega zapisa in mnogih podobno kritičnih do sodobne umetnosti je razvidno, da je bil Ivan Potrč zelo kritičen do nihilističnih in avantgardističnih smeri v slovenski književnosti (Čeh Steger 2013a: 16).

Predstavljeni primeri Potrčevih besedil s prvinami esejistike oziroma književne esejistike usmerjajo na avtorjevo sočasno ustvarjanje literature, ki je izhajala ob zaključku druge svetovne vojne in v zgodnjem povojnem času do konca petdesetih let 20. stoletja, in sicer na novele, objavljene leta 1946 v zbirki

10 Objavljeno v: Franček Bohanec in Ivan Potrč (ur.), 1983: *Besede*. Izbrano delo 6, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 347–352. Hranjeno v: Zapuščina Ivana Potrča v ptujski knjižnici 2: nova pridobitev ob stoletnici pisateljevega rojstva. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča, škatla 4/3 (Božena Kmetec - Friedl 2013).

Kočarji in druge povesti. V ta kontekst sodi tudi daljše prozno besedilo *Svet na Kajžarju*,¹¹ objavljeno leta 1948, v katerem je prikazano povojno dogajanje v Slovenskih goricah, kjer si nova jugoslovanska oblast prizadeva ustanoviti vinogradniško zadrugo s poimenovanjem po revolucionarju Jožetu Kerenčiču (Debeljak 2023: 122; 170). Prav tako je v sočasnem avtorjevem literarnem opusu obdobja, v katerem je izšel že predstavljen esejiziran zapis *Več resnice in več človeka*, objavljen v periodični publikaciji *Mladinska revija* (1949/50), treba upoštevati njegovi drami *Kreflova kmetija* ter *Lacko in Krefli* – prva je izšla 1947, druga 1949. leta (obe pri Slovenskem knjižnem zavodu v Ljubljani).

3 Potrčeva literarnokritična besedila

Literarna kritika v nasprotju s tradicionalno kritiko literature izhaja iz neposrednega doživetja in z njim kompatibilnega razumevanja literarnega dela in na tej osnovi prek kritične interpretacije teži k njegovemu ovrednotenju. Kritika literature se je že konec 19. in zlasti v 20. stoletju vse bolj odmikala od tradicionalnih racionalističnih izhodišč. Takšen premik ni bil le posledica razvoja literarne teorije in s tem teorije literarne kritike, saj je veliko močnejše nanjo vplival hiter razvoj periodičnih publikacij, časopisja in založništva v tistem času (Šega 2004: 137; 139). Literarna kritika se pogosto deli na različna področja, da bi lahko bolj natančno ugotovili pogoje in vplive, ki določajo posebne značilnosti ter vrednote literarnega dela. V skladu s tem imamo npr. zgodovinsko, biografsko, sociološko kritiko (Abrams in Harpham 2009: 63–64). Sodobni pojem literarne kritike obsega razpravljanje o literaturi, ki z literarno vrednostnega vidika presoja in tolmači literarna dela ter pojave, pri čemer se ne trudi doseči stroge sistematičnosti in znanstvene objektivnosti, kot je značilno za literarno teorijo ali zgodovino. Literarna kritika se ukvarja predvsem s primerjavo in z analizo, interpretacijo in vrednotenjem posameznih literarnih del, največkrat kmalu po izidu (Cuddon 1999: 196; Šega 2004: 46).

Primer Potrčevega literarnokritičnega diskurza v sodobnem smislu je publicistični zapis z naslovom *Stvar Vitomila Zupana*,¹² ki govori o Zupanovem povojnem dramskem delu, je objavljen leta 1948 v nedeljski prilogi periodične

11 Kajžar oz. Kog, nekoč ljutomerski okraj, leta 1946 je bila tam ustanovljena vinogradniška zadruga Kerenčič (Debeljak 2023: 178). (Kog spada v današnjem času pod Ormož.)

12 Objavljeno v: *Vprašanja naših dni: nedeljska priloga Ljudske pravice*, 1948, 4/17, 391–398. Hranjeno v: Zapuščina Ivana Potrča v ptujski knjižnici 2: nova pridobitev ob stoletnici pisateljevega rojstva. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča, škatla 4/14 (Božena Kmetec - Friedl 2013).

publikacije *Ljudska pravica*, in sicer kmalu po izidu Zupanove drame *Stvar Jurija Trajbasa*: drama v treh dejanjih s prologom, ki je izšla leta 1947.¹³ Potrč v tem kritičnem tekstu nastopi kot literarna avtoriteta, saj najprej navede nekaj primerov dobrega literarnega ustvarjanja, pri katerih je v ospredju veličina človeka – »od Prešerna preko Levstika do Cankarja, ki so vsi pri svojem ustvarjalnem delu visoko dvigali dostojanstvo našega človeka« (Potrč 1983c: 238). Poleg teh v zastavljenem zarisu poda tudi primera avtorjev svetovne literature, kot sta »Lev Nikolajevič Tolstoj, ki je z vso silo svojega izraza s spoštovanjem in z ljubeznijo oblikoval človekova čustva, in kakor Gorki, ki je z vsem svojim pisanjem visoko povzdigoval dostojanstvo človeka in ni nikoli prenehal izpovedovati vere v človeka, ustvarjalca boljšega, srečnejšega sveta« (Potrč 1983c: 238).

V tej povezavi Potrč meni, da Zupanovo dramsko delo *Stvar Jurija Trajbasa* skuša vriniti v našo literaturo junaka, ki to pravzaprav ni, kakršnih nismo vajeni: »Ko odložite to lepo natiskano in nelep napisano knjigo, ne občutite bolečine ali radosti nad usodami pisateljevih junakov, pač pa gnus in stud nad človekom sploh« (Potrč 1983c: 239). Potrč pravzaprav meni, da gre pri tem Zupanovem delu kot pri njegovem celotnem literarnem opusu, nastalem v času vojne oziroma od prvih njegovih t. i. »partizanskih stvari« do omenjene drame, za »izzivljanje ob risanju nagnusnih figur«, da je prav to rdeča nit takratnega avtorjevega ustvarjanja (Potrč 1983c: 239–240). Izpostavljena Potrčeva literarna kritika je zelo osebna in ostra, saj prenaša lastnosti in ideje glavnih dramskih akterjev, Trajbasa in Vilibalda, na samega avtorja, zlasti cinizem kot dekadenco v skladu z idejo nemškega klasičnega filozofa Friedricha Nietzscheja o nadčloveku:

Vilibaldov rekviem ideji izzveni na koncu dela ne le kot rekviem Trajbasovi »ideji«, ampak kot rekvijem vsaki ideji nasploh. Trajbas in njegov komentator, nagniti trabant Vilibald, sta junaka »junakov« Zupanovega kova, oznanjevalca piščevih »resnic«, ciničnih naziranj o vseh vrednotah (Vilibald) in o nietzschejevskem nadčloveku (Trajbas). Končno naj svet sliši, da ima na svetu vse svoj negativen konec; tudi vse toliko opevano človečanstvo. (Potrč 1983c: 241)

Zavedanje o pomenu človečnosti, ki jo Potrč najvišje ceni, je v obravnavanem Zupanovem delu »ničvredna stvar«, kot jo prikazuje Trajbas in cinično negira Vilibald, morala postane v avtorjevi drami sredstvo vladanja v smislu osebne koristi ali koristi rodbine, kar pomeni, da je treba tudi ubijati, kot je to storil

¹³ Vitomil Zupan, 1947: *Stvar Jurija Trajbasa: drama v treh dejanjih s prologom*, Ljubljana: Slovenski knjižni zavod (Splet: Cobiss).

Trajbas. Vsa »trajbasovska morala o družbi« se spreminja v »anarhizem«, ki izničuje pomen naroda, avtor v tem svojem delu celo prikazuje, »da so ljudje drhal, odnosi med njimi pa do skrajnosti egoistični« (Potrč 1983c: 242–243), kar skuša Potrč ideološko-polemično z močjo argumentov kritično zanikati, pri čemer naj bi prav literatura imela za nalogo prikazovati lepoto in plemenititi: »Narodnoosvobodilno borbo je izvedla pri nas partija, ki je vedela prebuditi tisto najsvetlejšo v človeku, kar je potem ustvarjalo čudeže. Tudi književnost bi naj dvigala, bi naj plemenitila in bi naj ustvarjala lepoto« (Potrč 1983c: 243). Da je Zupan tako dramo napisal kmalu po narodnoosvobodilni vojni, pomeni, da se »v taki nagnusni štimungji« norčuje iz altruizma, tovarištva in junaštva ljudstva, kar pelje tudi do »iznakažene« podobe družine, ljubezni in odnosa do bližnjih. Potrč ne skopari s prikazom čustveno prizadetega odnosa do tovrstnega literarnega ustvarjanja, saj je, po njegovih besedah, Zupan s to dramo napisal »najbolj nagnusne domislice, vredne najbolj propadlih in patoloških izmečkov neke skrahirane družbene plasti,¹⁴ ki ne vidi več človeka pred sabo in ki ji je zadnji in edini užitek v življenju pljuvati po samem sebi« (Potrč 1983c: 244). Drama po Potrčevem ostrem negativnem in ideološko predznačenem mnenju dokazuje, da »stvar« pomeni »ideje« dramskega lika Jurija Trajbasa, ki je pravzaprav »stvar in so »ideje« Vitomila Zupana«, pisane v novem, vendar umetniško izpraznjenem slogu:

Piščevo izpovedovanje se noče vezati s časom in domislice, ki so napisane v nekakšni klasicistični formi, hočejo dobiti tako večnostno, nadčasovno patino, dostojno najbolj blaziranega larpurlartističnega umetnjakarja, ki plava zviška nad življenjem; z edino razliko, da se pisec »Stvari Jurija Trajbasa« ne dviga v nadzemeljske višave, pač pa hoče vzcveteti ko kol na gnoju, povedano prosto po piščevem žargonu. (Potrč 1983c: 247)

Ivan Potrč v zaključnem delu svoje literarne kritike Zupanovo dramo postavi še v primerjalni kontekst njegovih t. i. »partizanskih tekstov«, ki po njegovem mnenju bolj ali manj potrjujejo idejno-kritična izhodišča, ugotovljena že za obravnavano dramo, nastalo kmalu po vojni, kar poda v nekakšni sintezi, in sicer ima Zupanovo pisanje edini namen »z vsako napisano besedo ponižati človeka do nagonke živali, hkrati pa odvzeti partizanski borbi njeno herojsko veličino. Za tako pisanje pisatelju ne bi bilo treba hoditi v partizane« (Potrč 1983c: 253). V kasnejšem intervjuju za revijo *Sodobnost* leta 1982 Potrč v zvezi

14 S tem je mišljeno meščanstvo, kot se da razbrati v nadaljevanju Potrčeve literarne kritike.

z obravnavanim Zupanovim dramskim delom med drugim poudari, da ga je človeško prizadelo zaradi toliko cinizma, »za tistim cinizmom pa je stal celo agitpropovec Ahac,¹⁵ ki je hotel s tem Zupanovim cinizmom slovensko literaturo preroditi. S tem se takrat nismo mogli strinjati, a kar se mene tiče, se še tudi danes ne« (Košir 1982: 345).

Literarna zgodovinarica, dobra poznavalka Potrčevega opusa, Jožica Čeh Steger v zapisu Aktualnost in živost Potrčevega literarnega opusa danes ugotavlja, da je bil Potrč že predvojni komunist in je do konca življenja ostal zavezan socializmu: »Ideologija socializma je v njegovi literaturi, največkrat porojeni iz prizadetosti zaradi socialnih in moralnih krivic, praviloma prisotna kot del umetniško prepričljivega literarnega diskurza« (Čeh Steger 2013b: 240). Tovrstna idejna stališča avtor neomajno zagovarja tudi v svojih publicističnih besedilih, zlasti tistih z esejističnimi in kritičnimi prvinami. Naslednja Potrčeva literarna kritika, ki ima naslov Balada o starem Korenu in njegovem sinu, je zvrstno opredeljena znotraj evidentirane in popisane avtorjeve zapuščine v ptujski Knjižnici Ivana Potrča, in sicer: »Ivan Potrč (kritika) – Karel Grabeljšek: Balada o starem Korenu in njegovem sinu, tisk, nalepljeno na papir, 1976, str. 41–44« (Kmetec - Friedl 2013: 8).¹⁶ Naslov tega avtorjevega literarnokritičnega dela je citatni prevzem naslova besedila kratkega proznega dela, ki ima isti naslov, torej Balada o starem Korenu in njegovem sinu, pisatelja Karla Grabeljška, s psevdonimom Gaber, ki je pri Slovenskem knjižnem zavodu v Ljubljani prvič izšlo leta 1947. Potrč v tej nadvse pozitivno naravnani kritiki zapiše:

Minil je čas, ki nas loči od partizanskih dni, Gabrova novela pa kakor da dobiva šele v današnjem času, v tej naši časovni odmaknjenosti, svoje prave tako izpričuje kot literarne razsežnosti, a mi, ko da jih šele danes, iz te naše časovne razdalje, moremo pravičneje dojemati. /.../ Gaber – pisatelj pa je opravil svojo dolžnost, kakor mu je bila naložena, opravil jo je za Korena in za vse njegove, da bodo za vselej živeli med nami kot priče velikega časa in neminljiva podoba našega slovenskega človeka (Potrč 1983d: 237).

¹⁵ Pod nadimkom Ahac je znan Dušan Pirjevec (1921–1977), slovenski literarni zgodovinar, literarni teoretik, urednik, univerzitetni profesor, prevajalec, politični delavec, z ilegalnim imenom Ahac (Brecelj 2022).

¹⁶ Hranjeno v: Zapuščina Ivana Potrča v ptujski knjižnici 2: nova pridobitev ob stoletnici pisateljevega rojstva. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča, škatla 4/15 (Božena Kmetec - Friedl 2013).

Avtor je torej izredno pozitivno kritiko napisal ob drugi izdaji Grabeljškovega dela leta 1976, pri čemer je treba poudariti, da se je ves čas svojega delovanja zavzemal za angažiran odnos do kulture in literature, za njuno vključevanje v kontekst političnega življenja, saj je, po Potrčevem mnenju, skorajda nemogoče natančno določiti, kje se končuje kultura in kje se začneja politika (Bošnjak 2013: 66).

4 Potrčeva refleksija vloge partizanske literature na Slovenskem

Potrčevi publicistični zapisi zelo pogosto izpostavljajo posebno vlogo partizanske umetnosti, o čemer na primer avtor razpravlja v reportaži z naslovom *Naša borba*, objavljeni leta 1944 v 13. številki časopisa *Ljudska pravica*, ki narodnoosvobodilno borbo (NOB) poimenuje z besedno zvezo »sveta vojna«. Ta reportaža je nastala junija 1944 ob izdaji zbirke linorezov Nikolaja Pirnata in Franceta Miheliča s prav takim naslovom *Naša borba*, ki je v medbesedilnem referenčnem razmerju z naslovom Potrčeve reportaže. Zbirka linorezov je izšla za Kajuhovo zbirko *Pesmi in izborom z naslovom Pesmi naših borcev* kot tretja v domeni Glavnega štaba. Publikacije so bile izdane, kot poroča Potrč, ob tretji obletnici

svete domovinske vojne narodov Jugoslavije ob strani velikih zaveznikov. Izdane so bile zato, da bi nam dokumentirale ustvarjalno umetniško silo naroda, ki je s svojim kulturnim delovanjem in hotenjem enkrat za vselej zbrisal staro latinsko prislovico, da med vojno umetnost molči. Umetnost mora molčati, se ne more sprostiti v vojni, ki gasi osnovne pravice človečanstva in naroda. Naša vojna pa je sveta, v nji smo se šli boriti za osnovne pravice človeka in naroda, ki so se kdaj zatirale. Takšna sveta vojna je umetniške sile naroda samo sprostila. (Potrč 1944b: 4)

Na Potrčevo besedno zvezo »sveta vojna« lahko navežemo diskurz Miklavža Komelja v monografiji z naslovom *Kako misliti partizansko umetnost?*, ki med drugim izpostavlja revolucionarni koncept kulture v NOB z novo in prebojno močjo:

V NOB sta bila prelom in kontinuiteta nenehno dialektično konceptualno povezana: samo revolucionarni koncept, ki kulturo na novo legitimira v delovnem ljudstvu, omogoča resnično nadaljevanje kulturne tradicije, katere emancipacijski potencial je bil blokiran, ko si je to tradicijo prilaščala buržoazija. (Komelj 2009: 302)

Komelj kritično ugotavlja, da se je v Sloveniji in Jugoslaviji že v času narodnoosvobodilne borbe (NOB) začel proces »radikalne družbene preobrazbe«, kar je opredelil kot novo vlogo kulture in umetnosti, »ki nista bili več privilegij elit, ampak sta bili udeleženi v oblikovanju nove subjektivnosti ljudskih množic, ki jih je v revolucionarnem procesu zajel neverjeten izbruh kreativnosti« (Komelj 2009: 13). Šele perspektive revolucionarnega procesa omogočajo mišljenje umetniške kreativnosti v njenih transformativnih potencialih. Partizanska umetnost nam tako jasno kaže nevzdržnost etnocentrističnega pristopa (Komelj 2009: 13).

Potrčeva reportaža Podobe novih umetnikov, ki je bila leta 1944 prav tako objavljena v časniku *Ljudska pravica*, vendar v 9. številki, pa je zasnovana kot kratek zgodovinski opomnik z vidika pomena slovenske kulture in besedne ustvarjalnosti že od Trubarja naprej, ko sta bili preganjani in nepriznani: »Njihove podobe so bile ponavadi podobe tistih osebnih revolucionarjev, ki so morali izhirati s trpko samoizpovedjo na ustih (Prešeren) in z naravnost blazno vero, da bo iz te naplavine vzknila bujna rast (Cankar)« (Potrč 1944a: 4). Druga svetovna vojna je prelomna, saj je povzročila ropanje in ubijanje slovenskega naroda, ki se je pod okriljem t. i. »Komunistične Partije« uprl okupatorju in narodnim izdajalcem. Pri tem je imel odločilno vlogo tudi slovenski umetnik, ki je šel z množicami »skozi vodo in ogenj« v boju proti močnejšemu okupatorju, kar je v zgodovini zelo redko. V času te gigantske borbe so začele »med našim borečim narodom rasti nove podobe naših umetnikov« (prav tam). Njihove stvaritve so nastajale na tisočih pohodih slovenskih brigad, »kakor da bi hotele vsrkati vso bolečino in v naskokih na sovražnika izpovedati sveti ogenj maščevanja« (prav tam). Umetniki niso bili sami, bili so del uporne množice, njihove pesmi, slike, glasba so nastajale med borbo, v snegu in mrazu. Umetniki so bili vedno z brigadami – kot pesnik Kajuh, glasbenik Marolt - Špik, slikar in kipar Janez Belac in plesalka Brina ter pevka Vera, ki so šli s 14. divizijo na Štajersko, kjer je, kot piše Potrč:

[P]adel pesnik Kajuh, je padel glasbenik Marolt-Špik, je padel slikar in kipar Janez Belac. Padli so kot so morali pasti že tisočeri naših najboljših sinov, hkrati pa kot pravi umetniki in borci za naše novo življenje in za svoj novi izraz. Padli so, njihove žrtve so dale novo težo naši sveti osvobodilni borbi, v dediščino pa so nam pustili podobo novega slovenskega umetnika – borca kot v zgled. (Potrč 1944a: 4)

Samo taki umetniki, prekaljeni v »naši sveti osvobodilni borbi«, imajo veliko poslanstvo, da bodo kot slovenski puntarji z nami, ko bomo začeli graditi novo življenje, o katerem so nam peli že Prešeren, Levstik in Cankar, zaključuje preroško misel Potrč. Na miselna izhodišča obeh podanih reportaž, pisanih še v vojnem času, se naslanja Potrčev diskurz z naslovom *Za živo partizansko pisanje*,¹⁷ ki je izvirno avtorjev govor »[n]a skupščini Zveze borcev, 1973« (Potrč 1983e: 384). Izhaja iz teze, da mora leposlovno pisanje prenašati in čuvati vrednote narodnoosvobodilne borbe (NOB), pri čemer naj se partizanski čas in čas revolucije ne olepšujeta. O tem je treba zapisati pravo resnico predvsem zato, sporoča avtor, »saj sem lahko prepričan, kako zmore samo resnica, kdaj tudi tako zelo težka resnica, prikazati vso veličino našega revolucionarnega časa« (Potrč 1983e: 382). Nadalje avtor v tem govoru razmišlja o posebni vlogi partizanske literature, ki ima neposreden vpliv na umetniško snovanje slovenske literature tudi v prihodnje.

V Potrčevo literarno ustvarjanje, ki izraža navedene vrednote partizanske literature, sodi zlasti njegova vojna kratka proza, objavljena v periodični publikaciji *Gorenjski partizan* leta 1944, npr. Slovenska mati piše sinu – partizanu, nekaj pesmi, najbolj pa je bil tedaj avtor dejaven kot novinar in vojni poročevalec. Največji del predstavljajo s tega časa predvsem Potrčeve reportaže, v katerih je dokumentiral vojne dogodke. Novelo *Podoba Slavke Klavore* je tik po vojni objavil leta 1945 v *Slovenskem zborniku* kot tudi afirmativno kratko prozo istega leta z večino objav v *Kmečkem glasu*, npr. *Med in mleko*, *Jur Jurač* in njegovi bodo volili, *Likvidator*, *Dva kmeta* (Debeljak 2023: 124–125; 137). Po drugi svetovni vojni je avtor nadaljeval z upovedovanjem vojne tematike, ki ji je dodajal še druge, tako je med drugim pisal o »političnem poboju predvojnih revolucionarjev, o partizanstvu in revoluciji, o nastajanju združništva (Zločin, Srečanje, V kurirski karavli, Balada o Osojniku, Zadnja balada o Osojniku, Svet na Kajžarju). Izpod njegovega peresa smo dobili prvo taboriščno novelo *Podoba Slavke Klavore*, v kateri pripoveduje, kako je v Mauthausnu izvedel za hrabro smrt Slavke Klavore« (Čeh Steger 2013a: 6).

17 Objavljeno v: Franček Bohanec in Ivan Potrč (ur.), 1983: *Besede*. Izbrano delo 6, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 382–384. Hranjeno v: Zapuščina Ivana Potrča v ptujski knjižnici 2: nova pridobitev ob stoletnici pisateljevega rojstva. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča, škatla 2 (Božena Kmetec - Friedl 2013).

5 Sklep

V prispevku je obravnavan izbor predvsem Potrčevih publicističnih besedil, objavljenih v periodičnih publikacijah od zgodnjih petdesetih let 20. stoletja naprej, nekaj pa ob koncu in zlasti kmalu po drugi svetovni vojni. Avtorjeve refleksije takratne slovenske literature so v prispevku podane z izborom besedil z esejističnimi prvinami, kot sta na primer tekst *Več resnice in več človeka*, objavljen v petem letniku periodične publikacije *Mladinska revija* (1949/50), ter *Za celovito podajanje vsega živega*, objavljen leta 1960 v reviji *Naša sodobnost*.

Potrčeve refleksije slovenske literature se kažejo tudi v njegovih literarnokritičnih besedilih, dober primer predstavlja tekst z naslovom *Stvar Vitomila Zupana*, objavljen leta 1948 v periodični publikaciji *Vprašanja naših dni: nedeljska priloga Ljudske pravice*, in literarna kritika *Balada o starem Korenu* in njegovem sinu iz leta 1976. Obravnavane avtorjeve refleksije tako z esejističnih ali literarnokritičskih vidikov izražajo njegovo odločno nenaklonjenost in kritično držo do novih smeri v slovenski literaturi ter umetnosti nasploh, zlasti tistih, ki jih je vrednotil kot dekadentne in nihilistične, saj niso ustrezale modelu socialističnega realizma in humanizma, kot ga je ves čas svojega ustvarjanja vneto zagovarjal. Poseben pa je avtorjev odnos do ustvarjanja partizanske literature na Slovenskem, ki ga odražata mdr. reportaži *Naša borba* in *Podobe novih umetnikov*, objavljeni med drugo svetovno vojno leta 1944 v časopisu *Ljudska pravica*, v katerih poimenuje narodnoosvobodilno borbo (NOB) kot sveto vojno ali borbo; tako je, po Ivanu Potrču, temeljna naloga literature in širše kulture, da morata prenašati in čuvati njene vrednote, ob tem pa je skorajda nemogoče jasno določiti, kje se končuje kultura ter se začneja politika.

Viri in literatura

Viri

- Franček BOHANEČ in Ivan POTRČ (ur.), 1983: *Besede*. Izbrano delo 6. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Božena KMETEC - FRIEDL (ur.), 2013: Ivan Potrč (kritika) – Karel Grabeljšek: Balada o starem Korenu in njegovem sinu, tisk, nalepljeno na papir, 1976, str. 41–44. *Zapuščina Ivana Potrča v ptujski knjižnici 2: nova pridobitev ob stoletnici pisateljevega rojstva*. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča. 8.
- –, 2013: *Zapuščina Ivana Potrča v ptujski knjižnici 2: nova pridobitev ob stoletnici pisateljevega rojstva*. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča.
- Ivan POTRČ, 1944a: Podobe novih umetnikov. *Ljudska pravica* 5/9. 4. Dostop 12. 1. 2024 na https://www.dlib.si/listalnik/URN_NBN_SI_DOC-THFBHXF7/4/index.html#zoom=z.
- –, 1944b: Naša borba. *Ljudska pravica* 5/13. 4. Dostop 10. 9. 2023 na https://www.dlib.si/listalnik/URN_NBN_SI_DOC-YKWX7SKF/4/index.html#zoom=z.
- –, 1949/59. Več resnice in več človeka. *Mladinska revija* V/1. 19–27.
- –, 1960: Za celovito podajanje vsega živega. *Naša sodobnost* 8/1. 75–78.
- –, 1983a: Več resnice in več človeka. Franček Bohaneč in Ivan Potrč (ur.): *Besede*. Izbrano delo 6. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 153–169.
- –, 1983b: O nekaterih neljudskih »ljudskih igrah«. Franček Bohaneč in Ivan Potrč (ur.): *Besede*. Izbrano delo 6. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 259–268.
- –, 1983c: Stvar Vitomila Zupana. Franček Bohaneč in Ivan Potrč (ur.): *Besede*. Izbrano delo 6. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 238–256.
- –, 1983d: Balada o starem Korenu in njegovem sinu. Franček Bohaneč in Ivan Potrč (ur.): *Besede*. Izbrano delo 6. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 235–238.
- –, 1983e: Za živo partizansko pisanje. Franček Bohaneč in Ivan Potrč (ur.): *Besede*. Izbrano delo 6. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 282–284.
- Marjetica POTRČ [donatorka], 2022: Popis donacije pisatelja Ivana Potrča, prejete 22. 4. 2022. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča.

Literatura

- Meyer Howard ABRAMS in Geoffrey Galt HARPAM, 2009: *A Glossary of Literary Terms*. 9. Ed. United States: Michael Rosenberg (Wadsworth Cengage Learning).
- Theodor W. ADORNO, 1999: *Beleške o literaturi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Blanka BOŠNJAK, 2013: Potrčeva medvojna in povojna kratka proza. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 49/2–3. 51–70.
- Martin BRECELJ, 2022: Pirjevec, Dušan (1921–1977). Petra Vide Ogrin (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Dostop 10. 1. 2024 na Pirjevec, Dušan (1921–1977) - Slovenska biografija (slovenska-biografija.si).
- John Anthony CUDDON, 1999: *The Penguin Dictionary of literary Terms and Literary Theory*. 4. Ed. London: Penguin Books.
- Jožica ČEH STEGER, 2013a: Narava in pokrajina v Potrčevem pripovednem opusu. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 49/2–3. 5–28.
- –, 2013b: Aktualnost in živost Potrčevega literarnega opusa danes. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 49/2–3. 238–241.
- Renata DEBELJAK, 2023: *Ivan Potrč, pisatelj in človekoljub*. 1. izd. Maribor: Založba Pivec; Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča.
- Helena GRANDOVEČ [spraševalka], 1983: Vera v človeka in človeštvo. *Večer* (8. 6. 1983). 6.
- Gerhard HAAS, 1969: *Essay*. Deutschland: Springer-Verlag GmbH.
- France KOBLAR, 2022: Potrč, Ivan (1913–1993). Petra Vide Ogrin (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Dostop 9. 9. 2023 na Potrč, Ivan (1913–1993) - Slovenska biografija (slovenska-biografija.si).
- Miklavž KOMELJ, 2009: *Kako misliti partizansko umetnost?* Ljubljana: Založba / *cf.
- Manca KOŠIR [spraševalka], 1982: Intervju Sodobnosti: Ivan Potrč. *Sodobnost* 30/4. 337–349.
- Denis PONIŽ, 1989: *Esej*. Ljubljana: Državna založba Slovenije (Literarni leksikon; 33).
- Drago ŠEGA, 2004: *Literarna kritika: termin, geneza, teorija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Studia litteraria).
- Miran ŠTUHEC 2003: *Slovenska esejistika v drugi polovici dvajsetega stoletja*. V Ljubljani: Slovenska matica.

Potrč's Reflection on Slovenian Literature

In addition to his extensive literary work, the writer Ivan Potrč (1913–1993) also published journalistic texts as a journalist, editor or co-editor of various publications, a critical thinker of his time, as well as a tireless contemplator of art and literature, especially in close connection with life and social reality. Potrč's reviewed and selected journalistic texts, published in various periodicals such as *Naša sodobnost*, *Mladinska revija* and *Ljudska pravica*, partly collected in the sixth volume of his Selected Works, entitled Words from 1983, and preserved in framework of the Potrč Legacy in the Ivan Potrč Library in Ptuj, reflect the author's artistic and literary outlook, which was also to a large extent realised in his contemporaneous literary creativity. The questions and reflections revealed by the author in these texts shed light on his literary horizon as he reflects on the literature of Slovene and foreign authors through discussion and evaluation, as well as critical assessments. The author's texts in question are thematically linked mainly to the artistic and literary issues characteristic of the time, namely of the post-war period, reflecting the insights of contemporary or, comparatively, also past literary production. This shows how deep the author's interest was, particularly in Slovenian literature, and also its special role during the national liberation struggle (NOB). The present paper thus wishes to discuss publications with essayistic elements (on post-war Slovenian narrative prose and drama and art), literary-critical texts (on post-war Slovenian drama and narrative prose), and other texts or publications (e. g. a speech and a news report on the role of partisan literature in Slovenia). The paper is therefore a selection of Potrč's journalistic texts published in periodicals, mainly from the early 1950s onwards, and some at the end of the 20th century and especially after the Second World War. The author's reflections on Slovenian literature at that time are presented in the paper in a selection of texts with essayistic elements, e.g. More Truth and More Man, published in the fifth year of the periodical *Mladinska revija* (1949/50), For a comprehensive presentation of everything alive from 1960 in the magazine *Naša sodobnost*, with literary-critical texts, e.g. The Thing of Vitomil Zupan from 1948 in Questions of Our Days: the Sunday supplement of *Ljudska pravica*, and texts on the role of partisan literature in Slovenia, e.g. an news report entitled Our Struggle, published in 1944 in the newspaper *Ljudska pravica*.

RECENZIJ

V znanstveni monografiji *Ivan Potrč med intimo in zgodovino* je zbranih enajst razprav o Potrčevi literarni ustvarjalnosti, njegovi korespondenci, publicistiki in literarni zapuščini. Avtorice in avtor razprav prihajajo iz ptujske knjižnice, s Filozofske fakultete Univerze v Mariboru in Pedagoške fakultete Univerze na Primorskem. Razprave se umeščajo v področja bibliografije, literarnih študij, jezikoslovja, dialektologije, filmske zgodovine, vzpostavljajo tudi inovativne povezave med književnimi študijami in turizmom, jezikoslovjem in filmsko zgodovino.

Knjiga prinaša nove vpoglede v ustvarjanje Ivana Potrča, ki je v zgodovini slovenske književnosti uveljavljen kot eden najvidnejših klasikov socialnega realizma. Največja vrednost monografije so spoznanja, pridobljena na podlagi študija gradiva iz zadnje donacije Potrčeve zapuščine, ki jo le leta 2022 ptujski knjižnici predala Potrčeva hčerka Marjetica Potrč. Ta med drugim vsebuje rokopise in tipkopise najzgodnejših novel o kočarjih, več tipkopisov drame *Kreflova kmetija* z opombami režiserja Milana Skrbinška in avtorjevimi popravki, dokumentarno gradivo, ki ga je pisatelj zbral ob pisanju romana *Zločin*, scenarij za film po povesti *Svet na Kajžarju*, Potrčeva mladostna pisma iz ljubljanskega zapora različnim naslovnikom idr. O obsegu in dragocenosti zadnjih dveh donacij Potrčeve literarne zapuščine piše Božena Kmetec - Friedl. V članku *Novi donaciji pisateljeve zapuščine v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj* zapiše, da so v Knjižnici Ivana Potrča leto 2023 poimenovali Potrčevo leto ter obeležili več obletnic, povezanih s pisateljem: 110-letnico rojstva, 30. obletnico poimenovanja knjižnice po njem in 30 let, odkar se je pisatelj za vedno poslovil. Potrčevo knjižno zapuščino so bibliotekarji Knjižnice Ivana Potrča Ptuj obdelali v sistemu

COBISS, uredili in popisali kot rokopisno dediščino ter javnosti predstavili v spominski sobi pisatelja Ivana Potrča. Darja Plajnshek (*Ivan Potrč kot dijak – iz ohranjene korespondence o oblikovanju življenjskega nazora in prvih korakih v slovenski literarni prostor*) analizira pisateljevo mladostno korespondenco iz obdobja 1930–1934, ki jo je knjižnica prejela kot del zadnje donacije. Spoštljivo in s posebno pozornostjo se posveti pismom, ki jih je pisatelj pošiljal iz ljubljanskega zapora domačim, Ljubi Skornšek, prijateljem in svoji gimnazijski profesorici dr. Marji Boršnik.

Jožica Čeh Steger v študiji *Potrčeva drama Kreflova kmetija in njeni zametki v novelah Prekleta zemlja ter Sveti zakon* analizira naturalistične literarne podobe kočarjev, viničarjev in dninarjev na eni ter gruntarjev na drugi strani, ki jih je Potrč ustvaril kot nasprotje v tridesetih letih preteklega stoletja v še vedno prevladujoči idealizaciji kmečko-vaškega življenja. Avtorica v analizi novel *Prekleta zemlja* (1936) in *Sveti zakon* (1936) izpostavi tematske (zlasti družinske in socialne konflikte) in stilistične elemente, ki jih je avtor še izraziteje udejanil v drami *Kreflova kmetija* (1937). Vladka Tucovič Sturman v članku *Jezikovnoslogovne značilnosti in prvine vsakdanjega življenja v Potrčevi drami Kreflova kmetija* analizira elemente pokrajinskega govora oziroma podob ter bivalne kulture v literarnem slogu drame *Kreflova kmetija* ter izpostavlja to kot svojevrsten dokument preteklih kulturnih praks ter simbolov. Gregor Korošec, Anja Ogrizek in Sanja Selinšek v prispevku *Literarna krajina v Potrčevi kratki prozi* ugotavljajo, da je dogajalni prostor njegovih literarnih del večinoma umeščen v vzhodnoštajersko pokrajino, v območje Dravsko-Ptujskega polja, Haloz in Slovenskih goric, posebno mesto pa v njegovi literaturi zavzemajo podobe Drave. Zaradi izrazitih referenc na stvarno pokrajino lahko Potrčeva proza služi kot izhodišče za literarni turizem in oblikovanje literarnih poti, pri čemer avtorji izpostavljajo možnosti, ki jih ponuja okolica pisateljeve domačije. Renata Debeljak (*Variantnost Potrčeve kočarske proze*) se posveti nekaterim jezikovnim, pravopisnim in vsebinskim razlikam med rokopisnimi in tipkopisnimi viri ter revijalnimi in knjižnimi objavami kočarskih novel. Melani Potrč v prispevku *Ženski liki v Potrčevih novelah po letu 1945* opozarja na spremembe v prezentaciji Potrčevih novelističnih ženskih likov, ki v prvem obdobju nosijo breme vojne, medtem ko so v drugem predstavljeni skozi njegovo čutno podoživljanje ljubezni, erotike in odnosa med spoloma. Irena Stramljič Breznik (*O nekaterih leksikoloških posebnostih v Potrčevi noveli Czek*) analizira stilogenost besednih stilemov v Potrčevi noveli *Czek* in ugotavlja, da so Potrčevi lokalizmi, arhaizmi in dialektizmi nemoteča prвина njegove realistične pripovedi. Branislava Vičar

(*Potrčev roman Zločin in njegov zgodovinsko-politični kontekst*) piše o Potrčevem političnem romanu *Zločin*, ki pripoveduje o uboju predvojnih komunističnih revolucionarjev Djura Djakovića in Nikola Hećimovića. Blanka Bošnjak (*Potrčeva refleksija slovenske literature*) predstavi Potrčev pogled na literaturo z vidika njegovih publicističnih in esejističnih spisov. Melita Zemljak Jontes in Alenka Valh Lopert (*Govorna uresničitev dialogov v filmu Svet na Kajžarju (1952) — po motivih iz Potrčeve istoimenske povesti*) z analizo dialogov v filmski upodobitvi Potrčeve povesti *Svet na Kajžarju* ugotavljata precejšnje odstopanje od Potrčevega jezika v smeri knjižnega govora na vseh jezikovnih ravneh.

Monografija *Ivan Potrč med intimo in zgodovino* prinaša na podlagi najnovejše donacije pisateljeve literarne zapuščine v literarno vedo nova spoznanja o življenjskem obzorju in literarni ustvarjalnosti Ivana Potrča ter želi prispevati k obogatitvi védenja o klasiku štajerskih korenin v strokovni in širši javnosti. Posebna vrednost knjige so inovativne povezave med literarnimi študijami, zgodovino, filmsko zgodovino ter turizmom. Študije poleg novih znanstvenih osvetlitev pomembnega slovenskega umetnika ponujajo (izhodišča za) prenos znanja v prakso, vzpostavljanje povezav med kulturo ter turizmom, pa tudi inovativne načine spoznavanja slovenske literature ter spodbujanja bralne kulture.

Doc. dr. Barbara Zorman

Prejel sem tipkopis znanstvene monografije z naslovom *Ivan Potrč med intimo in zgodovino* (2024), ki vsebuje enajst bibliografskih, literarnozgodovinskih in jezikoslovnih razprav o Ivanu Potrču, njegovem literarnem opusu in literarni zapuščini. Kot jezikoslovec se bom osredotočil na prispevke raziskovalk z jezikoslovnim pristopom k Potrčevim literarnim delom, in sicer: Vladke Tucovič Sturman (*Jezikovnoslogovne značilnosti in prvine vsakdanjega življenja v Potrčevi drami Kreflova kmetija*), Irene Stramljič Breznik (*O nekaterih leksikoloških posebnostih v Potrčevi noveli Czek*), Alenke Valh Lopert in Melite Zemljak Jontes (*Govorna uresničitev dialogov v filmu Svet na Kajžarju – po motivih iz Potrčeve istoimenske povesti*) ter Branislave Vičar (*Potrčev roman Zločin in njegov zgodovinsko-politični kontekst*).

Jezik v umetnostnih besedilih je varianten in spremenljiv, zato je zanimiv tudi jezikoslovcem. Prav to je področje štirih jezikoslovno usmerjenih obravnav v monografiji *Ivan Potrč med intimo in zgodovino* (2024). Besednoumetnostno besedilo temelji na jeziku, obenem pa tvori jezik, a ne samo to; vsebuje še zgradbo, obliko, pomenski obseg, stil idr. Značilnosti avtorskega stila podajata literarnovedni in jezikoslovni pogled na rabo jezikovnih pojavov, tj. izbor, organiziranje in vloge jezikovnih sredstev v besedilu ali besedilih kot stil. Namen stilizacije je v tem, kako si prejemnik lahko ali mora razlagati besedilo kot celoto. Avtorjeva raba jezika v umetnostnem besedilu tvori ozadje nevtralnega (splošnega) knjižnega jezika: umetnostno besedilo je javno besedilo (publicirano), namenjeno širšemu krogu zainteresirane javnosti, prilagojeno vsedružbenemu sporazumevanju prav s knjižnim jezikom. K temu so lahko dodana nenevtralna jezikovna sredstva, ki so stilno zaznamovana

glede na vzporejanje s stilno nevtralnimi sredstvi; pogosto gre za približevanje govornemu sporazumevanju.

Vladka Tucovič Sturman v raziskavi *Jezikovnoslogovne značilnosti in prvine vsakdanjega življenja v Potrčevi drami Kreflova kmetija* analizira dramo, nastalo pred vojno (1937) in izdano po njej (1947). V razdelku Jezikoslovnoslogovne značilnosti se ukvarja s pokrajinsko umeščenimi osebnimi imeni (*Toplak*), manjšalnicami (obrazili *-i/ka*, *-ek*), ženskimi oblikami priimkov (*Duhovca*, *Kreflca*). Razlaga izvor priimka *Krefl* in glasovno simboliziranje v odnosu glasovni pojav – pomen: prevzetost iz nemščine, neregularna zlogovna zgradba in prevzetost fonema */f/* tvorijo identiteto tujega. Nekaj jezikovnih značilnosti je (po)govorne narave: pojavi poenobesedenja le s svojilnim zaimkom (*moja*, *njen*), stikovni dajalnik (*Sina so mi zaprli!*), prenos kategorije osebe (s prve na tretjo osebo), ogovarjanje z imenom, zaimkom ali drugim samostalnikom, zmerljivke (*čveka*), tradicija poimenovanj družine in družinske pripadnosti (*Krefli*, *Kreflova*). Stilno opazno je tudi stereotipno vzklikanje z razpoloženskimi medmeti kot samoponavlanje (*Oh Kristus*; *Oh Jezus*, *Kristus*). Arhaična posebnost besedila je tridelni zaimenski ogovorni sestav načina (ne)posrednega ogovarjanja: tikanje (*ti*) – vikanje (*vi*) – onikanje (*oni*). Stilno opazni so še pokrajinski ženski parni priimki moškim priimkom (feminativi). Nastali so iz potrebe po izrazitvi slovničnega spola za nosilke priimkov, tako da omogočajo sklanjanje ženskih priimkov. Ti se tvorijo s posebnimi priponami, prvotno za občna poimenovanja, z razlikovanjem priimkov v posameznih jezikih še za priimke nosilk, kar je izrazito opazno v slovanskih jezikih. V sodobnosti je poudarjena spolno občutljiva raba jezika; slovnični spol povezuje z naravnim biološkim spolom in spolno razslojenostjo družbe. Prav v narečju ženski pari v resnici predstavljajo slovnično spolsko simetrijo s posebnimi obrazili glede na jezikovne možnosti. Razdelek Prvine vsakdanjega življenja je narodopisni in literarnostilni.

Stilotvorno rabo narečja v filmu sta raziskali Melita Zemljak Jontes in Alenka Valh Lopert v razpravi *Govorna uresničitev dialogov v filmu Svet na Kajžarju* (1952) – po motivih iz *Potrčeve istoimenske povesti*. Avtorici sta analizirali Potrčevo povest *Svet na Kajžarju* (1948), njegov scenarij *Gorice* (1951) in filmsko priredbo *Svet na Kajžarju* (1952). Izčrpni dokumentacijsko-informacijski obravnavi sledi obravnavna dvogovornosti. Raziskovalki ugotavljata, da so glede rabe narečnih sredstev med besedili opazne razlike: v literarnem delu tipizirajo in konkretizirajo vaško okolje, v scenariju ga ilustrirajo, v filmu pa so podana le fragmentarno v dvogovorih. Dvogovor je ena izmed osnovnih dejavnosti med ljudmi. Pisani dvogovor v umetnostnem besedilu je sestavina celosti

besedila in njegovega stiliziranja: umeščen je v fiktivno stvarno predmetno situacijo, literarne osebe v govoru izražajo svoj osebni stil kot posamezniki. Gre za navidezno avtentičnost govora ljudi z Dravskega polja in Koga ter realistično podobo oseb in okolja. Slovenski knjižni jezik se navadno ne uporablja v zasebnem sporazumevanju. Raba narečnih sredstev v filmu vpliva na razumljivost besedila, v filmu so le posamezni pokrajinski leksemi. Film je množični medij, v ospredju so vidne in zvočne sestavine, ki se prekrivajo in dopolnjujejo: mednarečne sestavine v govoru oseb delujejo kot izseki iz upodobljene tradicije podeželskega okolja. Avtorici raziskave ugotavljata fonetične nenatančnosti v igralski reprodukciji narečnih sestavin. Podajata še stilometrično analizo 55 mednarečnih oz. pokrajinskih leksemov in historizmov glede na zvrstnost, knjižni pomen in pojavljanje v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2 (SSKJ2)*, *Slovenskem pravopisu (SP 2001)*, *Pleteršnikovem slovarju* in *slovarju prleškega narečja*.

Irena Stramljič Breznik v prispevku *O nekaterih leksikoloških posebnostih v Potrčevi noveli Czek* predstavlja zbirko *Onkraj zarje* (1966) in novelo *Czek* (nastalo 1954). Podaja pregled razčlenjenosti in področij stilistike. Jedro prispevka je obravnava leksikostilemov v noveli. Ugotavlja, da je Potrčevo besedišče v besedilu najpogostejše označeno kot narečno, mednarečno in pokrajinsko, nekaj pojavitev je ekspresivne narave, arhaizmov in historizmov. V *SSKJ2* in *SP 2001* je dvanajst iztočnic s Potrčevim ponazarjalnim gradivom. Fonostilemi, grafostilemi in dvojčiči so le posamični. Prikaz besedotvorne stilizacije je obširen: stilizacija izhaja iz izbire podstave ali priponskih obrazil, ki so redka ali zaznamovana v odnosu do knjižnega jezika (-oča, -ost, -inja, -oba; -el idr.). Manjšalnice in slabšalnice imajo tipična obrazila (-i/ca, -ka, -ek, -ec, -ce; -še, -če). Nekatero tvorjenke so višjestopenjske. Stilno vrednost leksike avtorica določa z vidika stilnozvrstne, ekspresivne in časovno-frekvenčne označenosti v *SSKJ2*, tj. s stališča sočasnega knjižnega jezika.

Branislava Vičar v prispevku *Potrčev roman Zločin in njegov zgodovinsko-politični kontekst* analizira roman (1955) v zgodovinskih in političnih okoliščinah kraljeve diktature v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Vsebinsko gre za dogajalno kronologijo dveh komunističnih revolucionarjev od njune aretacije do umora, v ospredju prikazovanja je nasilje. Obsežna analiza romana je osredinjena na upodobitev politične represije. Roman je sicer zanimiv tudi z vidika imen v umetnostnem besedilu. Literarna lastna imena so fiktivna imena in vedno motivirana. V umetnostnem besedilu so izbrana glede na čas, prostor, družbeno pripadnost ipd. Uporabljena imena (*Djuro Djurović, Nikola*

Selimović) imajo evokacijsko vlogo: vzbujajo zgodovinske in politične asociacije, vendar gre za fiktivna imena. Stilizacija je lahko izrazitejša, ko so glasovno ali zgradbeno podobna resničnim imenom, bralec prepozna aluzijo na resnična imena (*Djuro Djaković, Nikola Hećimović*). V romanu so avtentična zemljepisna imena (toponimi) kot poimenovanja za mikrolokacije v dogajalnem prostoru. Ustvarjajo videz resničnega zemljepisnega in družbenega prostora. Vendar imena, ki so podrobne določitve krajev dogajanja, sodobni bralec težko poveže s stvarnim prostorom.

Skupno jezikoslovnim obravnavam Potrčevih umetnostnih besedil je, da je jezikovna zasnova vzporejanje jezikovnih izraznih sredstev na stilistični osi, in sicer tvori kontraste: zgodovinska, starinska sredstva – knjižna nevtralna sredstva – govorna splošna sredstva – pokrajinska, mednarečna, narečna sredstva. Njihova stilna vrednost v besedilu izhaja iz glasovne, leksikalne, pomenske in skladenjske ter družbene in časovne zaznamovanosti sredstev. Na ravni poimenovanj je več stilne zaznamovanosti glede na ekspresivnost, pogostnost, eno- in večbesednost ter (več)pomenskost sredstev: dialektizmi (prvine posameznih narečij), interdialektizmi (skupne prvine več narečij), regionalizmi (prvine pokrajine), kolokvializmi (govorna sredstva /ne/knjižnega), historizmi (iz aktivnega jezika izginule prvine), arhaizmi (prvine starejšega obdobja) in profesionalizmi (tradicija neknjižnih delovnih terminov). V umetnostnem besedilu so ekspresivna vsa neknjižna jezikovna sredstva in so tako rabljena stilno. Osnovni kontrast v besedilih je pisni jezik – govorni jezik, torej grafični, vidni – zvočni, slušni pojavi. Največ možnosti izbiranja in variabilnosti omogoča besedišče, tako da so najpogostejši leksikalni regionalizmi in dialektizmi (ti imajo v knjižnem jeziku ustreznice). V umetnostnem besedilu tvorijo nasprotje knjižno pisno besedišče, ki je nezaznamovano – neknjižno govorno besedišče, ki je zaznamovano. Dialektizmi in regionalizmi nastopajo predvsem v govoru literarnih oseb na področju vsakodnevne sporazumevanja in tvorijo nazornost odnosov do upodobljenega aktualnega sveta. Gre tudi za prikazovanje pojavov zunanjega sveta: oblačil, posameznosti v domu, jedi, pripomočkov, rastlin in živali, navad in opravil ipd. Tako so dialektizmi in regionalizmi realistično prikazovanje z nazornostjo izražanja družbene pripadnosti podežlju ter medosebne bližine. Časovno zaznamovana jezikovna sredstva so ali aktualna ali iz rabe izginula oz. izginjajoča. Pomembni vidiki vrednotenja stilnih sredstev so: dogajalni čas v besedilih, čas njihovega nastanka in aktualno dojemanje besedil pri bralcu oz. gledalcu (film).

Zvrstno zaznamovana besedna sredstva so v Potrčevih besedilih podana

v pravopisnem prepisu glasovnega sestava knjižnega jezika, ponekod z označenim naglasom, tj. kot široki glasoslovni prepis z omejenimi glasovnimi informacijami. Besedila vseeno imajo videz jezikovne večslojevitosti, ki jo obravnavajo avtorice jezikoslovnih raziskav v monografiji.

Znanstvena monografija z naslovom *Ivan Potrč med intimo in zgodovino* je nastajala v sodelovanju Knjižnice Ivana Potrča Ptuj s Filozofsko fakulteto Univerze v Mariboru. Razprave predstavljajo nova spoznanja o Potrčevem delu in pomenu, tudi na podlagi preučevanja gradiva iz zadnje donacije Potrčeve zapuščine. Potrčevo umetniško delo je pomembno še z jezikoslovnega vidika, narodopisja, družbeno-kulturne zgodovine in identitete Ptujskega ter Slovenskih goric, v njej pa ima jezik osrednji pomen. Zato priporočam izdajo monografije.

Maribor, marec 2024

Izr. prof. dr. Drago Unuk

POVZETEK

Ivan Potrč med intimo in zgodovino

Jožica Čeh Steger (ur.), Milena Doberšek (ur.), Božena Kmetec - Friedl (ur.)

Ivan Potrč (1913–1993) je v obsežnem in raznovrstnem literarnem opusu postavil v središče svojih pripovednih in dramskih del težko življenje vzhodnoštajerskega človeka v zgodovinskih in družbenih navzkrižjih časa kakor tudi v napetih medosebnih odnosih in erotično neizživetih razmerjih. Njegov človek je doživljal velike socialne in moralne krivice v »narobešnjem« svetu stare Jugoslavije, grozote druge svetovne vojne pa tudi tesnobna občutja v povojni samoupravni socialistični družbi. Monografija z naslovom *Ivan Potrč med intimo in zgodovino* se vključuje v kontekst dogodkov ob 110-letnici pisateljevega rojstva, 30. obletnici njegove smrti in 30-letnici poimenovanja ptujske knjižnice po Ivanu Potrču. Razdeljena je na štiri vsebinske sklope, v prvem sta uvodoma predstavljeni zadnji donaciji Potrčeve zapuščine, ki ju je ptujski knjižnici podarila hčerka Marjetica Potrč (v dveh delih prej tudi sin Matjaž Potrč), nato sledi analiza pisateljeve mladostne korespondence z Ljubo Skornšek, domačimi, dr. Marjo Boršnik, prijatelji in uredniki. Drugi sklop je posvečen *Kreflovi kmetiji*, prvi drami iz Potrčeve trilogije o Kreflih, različnim tipkopisom te drame, njenim medbesedilnim povezavam z novelama *Prekleta zemlja* in *Sveti zakon*, dogajanju okrog prepovedi njene uprizoritve, jezikovnoslogovnim značilnostim, tematiki nasilja, medosebnim odnosom in elementom bivalne kulture. Tretji sklop prinaša raziskave Potrčeve predvojne in povojne kratke proze. Predstavljeni so nazorni opisi literarne krajine, pisateljevi najljubši kraji in prostori kot dogajališča kratke proze, variante kočarske proze ob upoštevanju ohranjenih rokopisov, tipkopisov, revijalnih in prvih knjižnih objav, leksikološke posebnosti Potrčevega literarnega jezika na primeru novele *Czek* in značilnosti ženskih likov v Potrčevih tematsko raznovrstnih novelah po

letu 1945. Raziskave četrtega sklopa se posvečajo govorni uresničitvi dialogov v Štigličevem filmu *Svet na Kajžarju*, nastalem po Potrčevi istoimenski povesti, Potrčevemu romanu *Zločin v zgodovinsko-političnem kontekstu diktature kralja Aleksandra in uboja predvojnih komunistov* Djura Djakovića in Nikola Hećimovića kakor tudi pisateljevim pogledom na slovensko literaturo iz njegovih izbranih publicističnih, kritiških in esejističnih besedil. Monografija z naslovom *Ivan Potrč med intimo in zgodovino* v enajstih poglavjih, ki so jih napisali avtorice in avtor s Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, Knjižnice Ivana Potrča Ptuj in Univerze na Primorskem, na podlagi novih donacij pisateljeve literarne zapuščine dopolnjuje in mestoma na novo osvetljuje izseke iz pisateljevega življenja in njegovih literarnih stvaritev. Obenem potrjuje, da je boj za pravico in resnico, pokončnega in bolj etičnega človeka ter za človečnost temeljno sporočilo Potrčeve literature in s tem aktualno tudi za današnji čas.

ABSTRACT

Ivan Potrč between Intimacy and History

Jožica Čeh Steger (ed.), Milena Doberšek (ed.), Božena Kmetec - Friedl (ed.)

Ivan Potrč (1913–1933) in his extensive and variegated literary opus places into central focus of his narratives and dramas the hardship in difficult life of the eastern-Styrian man facing historical and social clashes of the time on the one hand and highly strung interpersonal relationships and erotically unfulfilled human attachments on the other. Potrč's protagonists experience major social and moral injustices in the "wronged" world of former pre-World War II Yugoslavia, the horrors of World War II and the anxiety of the post-war society embedded in self-management.

The monograph entitled *Ivan Potrč med intimo in zgodovino* (*Ivan Potrč between Intimacy and History*) falls into the context of events marking the 110th anniversary of the writer's birth, the 30th anniversary of his death, and the 30th anniversary of naming the Ptuj library after this outstanding author. The monograph is divided into four larger parts in term of content: the first part introduces the two recent donations of the Potrč heritage, bestowed on the Ptuj library by the writer's daughter Marjetica Potrč (two donations were also made prior to this by Matjaž Potrč, the author's son). This is followed by the analysis of the writer's early correspondence with Ljuba Skornšek, his family, dr. Marja Boršnik, and with friends and editors. The second part with content-related papers is dedicated to the *Krefl Farm*, the first play in Potrč's trilogy *Krefli*, to various typescripts of this play, its intertextual correlations with the novellas *Prekleta zemlja* (*Cursed Land*) and *Sveti zakon* (*Holy Matrimony*), to the events around the prevention of its staging, to the linguistic-stylistic characteristics of the theme of aggression, interpersonal relationships, and lastly to elements of culture of living. The third part brings about research of Potrč's pre-war

and post-war short prose. It encompasses detailed descriptions of the literary landscape, the author's favourite places and spaces as scenes of actions in his short prose, variants of cottager's prose taking into account the preserved manuscripts, typescripts, publications in journals and books, and accounting for the lexicological particularities of Potrč's literary (standard) language on the example of Czek, and the characteristics of female protagonists in Potrč's thematically variegated novels after 1945. The studies in the fourth part are dedicated to the performative realization of dialogues in Štiglic's film *Svet na Kajžarju* (*Life in Kajžar*), which was made after Potrč's book with the same title, to Potrč's historical novel *Zločin* (*Crime*) in the historical and political context of King Alexander's dictatorship and the killings of pre-war communists Djuro Djaković and Nikola Hećimović. In this last part one will also find two views of the author on Slovenian literature based on his selected journalistic, critical and essayistic texts.

The monograph entitled *Ivan Potrč med intimo in zgodovino*, consisting of 11 chapters and written by authors from the Faculty of Arts, University of Maribor, from the Ivan Potrč Library in Ptuj, and from the University of Primorska, based on recent donations as part of the writer's heritage, complements and in some places sheds new light on specific parts of the author's life and his literary creations. It is also testament to the fact that the struggle for justice and truth, for an upright and more ethical human being, also conveyed in the fundamentally humane message of Potrč's literature, is a current and popular issue even today.

*»Ne, to zlato življenje,
še tako zlato,
je vselej tudi neusmiljeno,
nikoli ne prizanese,
do kraja izterja.«*

Ivan Potrč, Onkraj zarje.